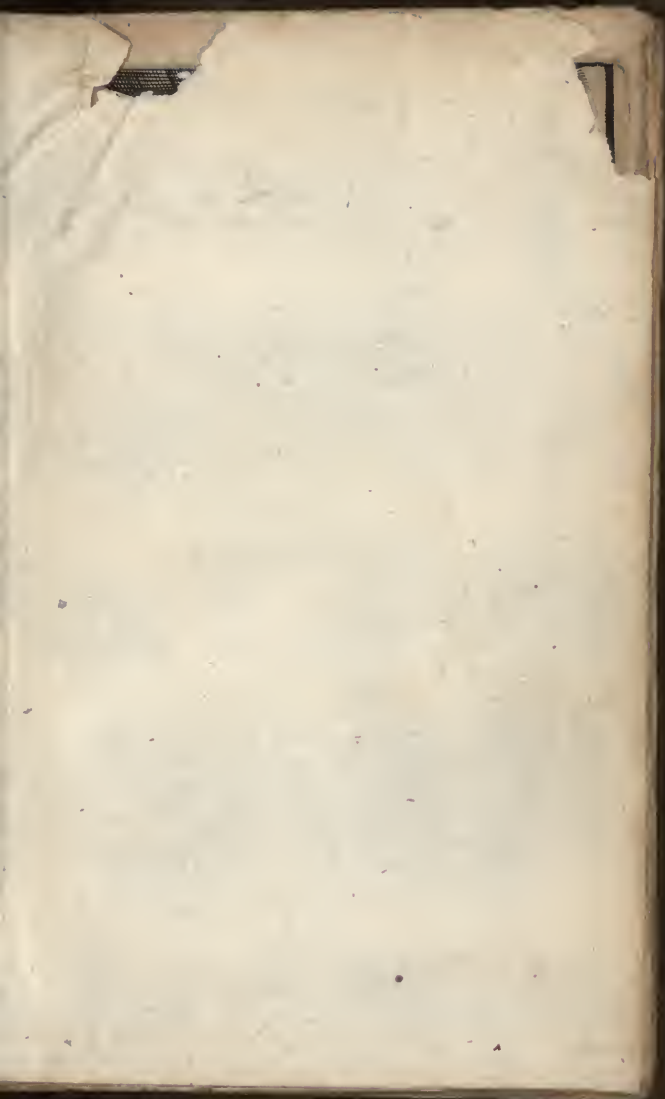
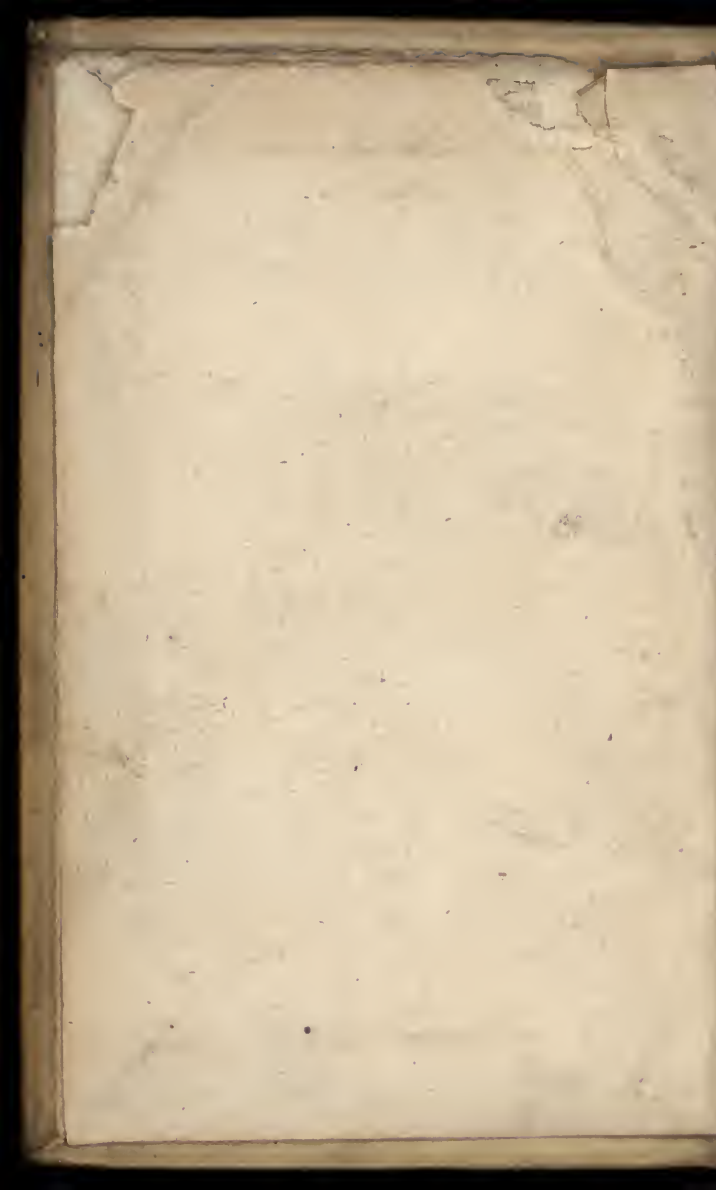

136

VERHANDELINGH
TOOVER-^{DER}SIECKTEN:

Met een geschil vande
Schoot - En Steeck-vrye,

En
Wapen - Salve.

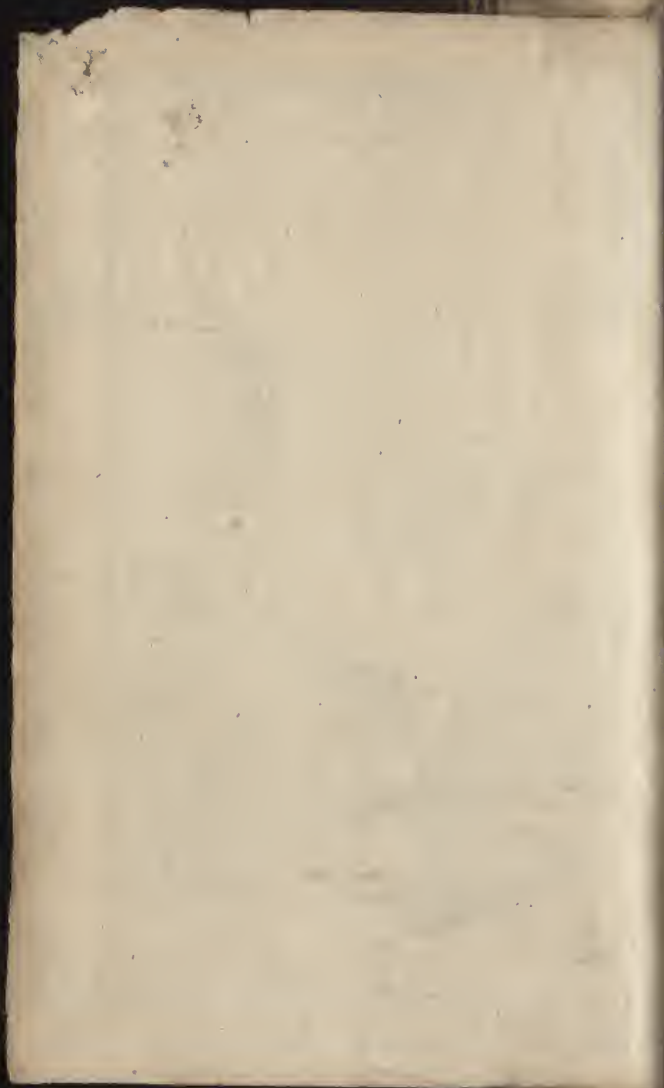
Gestelt in't Latyn by Dan. Senneetum, in't
Neer-Duyts door Dan: lonctys.

C. gueboren scul.

J. Ols münter

tot dordrecht by Jasper goris boeevercooper.

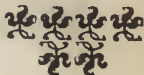
VERHANDELINGH
D E R
TOOVER-SIECKTEN.

G E S C H I L
van de
Schôot-en Steeck-vrije.

G E S C H I L
V A N D E
W A P E N - S A L V E .

Paracelsi
V R Y E - K O N S T .

Wt verscheyde Latijnsche Boecken D. SENNERTI
vertaelt, en by een geschickt door
D. JONCTYS.

Tot Dordrecht,
Gedrukt by Hendrick van Esch, wonende
in 't Hoff. Anno 1638.

*

1870
1871
1872

1873

1874

1875

1876

1877

1878

1879

1880

1881

1882

Edele, Gestrenghe Heere,

H E E R

CORNELIS van BEVEREN,

Heeren Willemsz.

Ridder, Heer van Strevels-houck,

West-Ysselmonde, &c. Raet en Rent-

meeſter van Zuyt-Hollant, en

Burgermeeſter der Stadt

Dordrecht.

M Y N H E E R,

'T is den gewonen fleur
dier gener, die de vruchtē ha-
res geeſts op dit Tooneel des
VVerelts ten toon ſtellē, hare Schuts-
heeren en Voester-vaderen, onder
vviens ſorge en behoedingh ſy haren
arbeyt een eeuwigh leven loven, met
op-gepronckte eeren-tijtelen te be-

groeten , en de deugden en verdien-
 sten der selfdiger , met opgepofte ka-
 ken , in 's VVerelts ooreuyt te blafen.
 Mijn voorstel en is niet dit gemeene
 padt te treden. Voor-eerst , doordien
 uver Ed: Ghestr: verdiensten staen
 buyten mijn begrip , te meer noch
 boven mijne uyt-fpraeck : en om
 dies vville voor mijn deel op-neem ,
 't geen dien grooten Artz en VVijs-
 geer *Βενεργίω* niet ongevoechelick
 uve Ed: Gestr: heeft toe-gedicht :

Μῆνος Ἀλεξάνδροιο δέμας ἔγραψεν Ἀπέλλης ,
 Πραξιτέλης τε γλύφειν ἄξιον ἔσκε μόνον .
 Τὰς δ' ἀρετὰς δὶς γραφόμεν ὑπ' αὐτοιο ΒΕΒΗΡΟΥ
 Ἀξίος ἢ μηδεὶς , ἢ μόνον Εἰνσίου Ἰαδῆς .

*Solus Alexandri corpus pingebat Apelles ,
 Solus Praxiteles sculpere dignus erat :*
 CONSULIS eximias virtutes scribere solus
 HEINSIUS , aut nemo scribere dignus erat.
 Apel-

Apelles wierdt, uyt veell', alleen gestelt,
Te schilderen den grooten Alexander;
Praxiteles had oorlof, en geen ander,
Een marmer-beelt te snijden na dien helt.

Soo een, na eysch, sou met een vaste pen
De deugden van ons *Burger-heer* betrachten,
Dat stont alleen van *Heinsso* te wachten:
Want nevens hem ick niemant waerdigh ken.

Ten anderen, om dat uvve Ed: Ge-
str: haren luyster niet en vischt, uyt
ons schrale lof-spraeck; aen vviens
licht, gesmeedt uyt eygen-arbeyt nu
al voor henē de VVerelt pinck-oogt.
Koningen, en konincklijcke eeren-
gaven laet ick daer van spreken; den
Dēen en Engelsman geef ick die ver-
dienstē uyt te brommē; mijne Lants-
luyden en Mede-borgerē laet ick ge-
tuygen van dien levendigē geest, tot
alle heerlicke bedieningen geschickt;
van dat door-vvickent oordeel, vvaer
door soo gevlichtige saken soo ghe-
luckigh vverden uyt-gevoert; van

dien minfamen omme-gangh , vermenght met even-ghelijcke deftigheyt, vvaer door de gemoederen, soo van Hooge , als van Lage , aen uvve Ed: Gestr: verknechtet, en verbonden zijn . Het is best voor ons niets, dan yets te seggen : op dat vvy , vvillende quansuys uvver Ed: Gestr: verdiensten door lof-spraeck voor-setten , die selfdige door onmacht niet en komen te verkorten .

Dat vvy uvve Ed: Gestr: dit een's ander mans breyn , en onsen ongeachten arbeyt in 't bysonder hayligen en opdragē , daer toe heeft ons uvver Ed: Gestr: ingebore inborst, die soo de eeren-gavē van Grooten , als d'offer-giften der Geringen met gelijcke handen op-vvickt, eē spoor gegeven. VVy doen daer uvve Ed: Gestr: ons

toe verplicht, en de schuldige danck-
baerheyt aen verbindt : niet rvvijffe-
lende, of ons poogen sal uvve Ed:
Gestr: vvel gevallen. Seker, 't vetste
Offer is niet doorgaens de Godē aen-
genaemst : een dunnen vvieroock-
domp stijght somtijdts hooger, dan
't loeyen vā vet-gemeste Ossen. Aen-
vaerdt dan heuchelick, Doorluchte
Ziel, 't geen vvy onder 't voor-schrift
van uvver Ed:Gestr:beroemdē naem,
tot voordeel van onsen even-men-
sche, den Neer-duyts voor setten : en
('t geen uvve Ed: Gestr: inde dachlik-
se rechts-oeffeningh nu al is aenge-
vwendt) staeck de uyt-spraeck tot
VViëri vollen voordeel, totter tijt toe,
dat uvve Ed: Gestr: (ontladen zijnde
van saken van gevolgh, en dachlick-
sen borger-last) het ander oor synen

teghen-kamper *Sennerto* sal verleent
hebben . Midler vvijl doe God uvve
Ed: Gestr: in voorspoet aengroeyen.

Vover Ed: Gestr: verplichte

D. JONCTYS. M. D.

In Dordrecht , den 1. van
Oogst-maent. 1638.

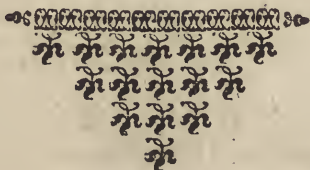
DE spits-vindige listigheyt des menschē ,
 uyt insicht van eer- of gelt-sucht, heeft
 gesmêet verscheyde schijn-vonderen, die
 de krachten der Natuyre schenen t' overtreff-
 fen; en bedacht veelderhande listige bedrie-
 gerijen, behendige guychelerijen, vonden en
 grepen, die al t' samen voor Duyvels-konst-
 ten, en op den kerf-stock der Tooverije ghe-
 rekent vierden. Het af-getrocken mom-
 aensicht deser guychelerijen, heeft by velen
 de Toover-kunst verdacht ghemaect, de
 achtbare geloofvaerdigheyt soo veler Ver-
 hael-schrijvers verkort, de dagelickse onder-
 vindinge doen viggelen, en vele vijs-
 gemaect, dat alle t' gene van de Tooverije
 geseght vert, een Evangelij uyt den spin-
 rock is. Hier door is t' toegekomen, dat oock
 sommighe dit haer ghevoelen door openbare
 schrif-

schriften onder den man vermenighvuldigt hebben, en door verscheyde bevvijs-redenen gesocht te bevestigen. Iohannes V Viërus is een van dit getal; vviens bevvijs-redenen onsen Schrijver met opset wederleydt heeft. Reynald Scot, Engelsman, is als nu in veler handen; en heeft verscheyde met syn gevoelen ingenomen. Het welcke bespeurende, dacht my goet, dese Verhandelingh der Toover-sieckten, vaer in hare krachtichste bevvijs-redenē krachteloos gemaect zijn, onsen Duyts-man mé te deelen; om dat ingekanckert gevoelen uyt de gemoederen des menschen uyt te snijden, den vvegh tot godloosheyt op te stoppen, en de voorsichtigheyt des Rechters te vervvackeren. Dit insicht van nootsakelicke nuttigheyt aen mijnē even-mensche, heeft overvvoogen de valcblicke moeyelickheyt van 't oversetten. Het menighvuldigh misbruyck
van

van waen-geloovige en boven-natuurlicke
middelen, niet alleen van Quaet-willige,
maer oock ('t geen wel 't gevaerlickst is,)
van vele Onnoosele dagelicx gehanthaeft,
dreef my aen, dit Boeck, en geen ander,
haer tot een Leer-meester voor te dragen.
Want soo haest als my dit leer-stuck van
desen onsen Schrijver in de wuyt quam,
verdreeven alle kommer in 't verkiesen;
merckende, dat hy hier in alsoo, geliick in alle
andere leer-stucken der Artzenij, die hem
onsterffelick maken, sich selvē gedragen had.
Want geliick de honich-bietjes het suyver-
ste des hemels-dauws van d' alderaenghe-
naemste bloempjes opvatten, door hare inge-
bore natuyre in honich veranderen, en in ee-
nen klomp vergaderen: van geliicken onsen
Schrijver met een kiese naeukeuricheyt ver-
scheyde boucken doorsnoffelende, pickt hy
uyt, 't geen hy syn oordeel waerdigh schat;
be-

beschaeft het rouwe, besnoeyt het vveelde-
rige, verlicht het duystere, vernietight
't valsche, bevveert de vvaerhey; en al-
soo vveelderhande bloempjes uyt de lieffelick-
ste lust-hoven van andere versamelt, en
behoorlick geschickt hebbende, vvecht hy een
krans, die in navolgende eeuwven syn hoeft
van 't rotten sal bevrijden. Leser, zijt ghy
kieser dan de keurighste, kipt uyt dees krans
een bloempjen, en vaert vvel.

O P
D. S E N N E R T I

Verhandelingh

D E R

Toover-sieckten, &c.

Vertaelt door den geleerden Heere,

D A N: J O N C T Y S. M. D.

VEranderingh van sin, van meeningh', of van oordeel,
Streckt andere tot na- en andere tot voordeel:
Voor my, men acht' en segg' mÿn seggen vvanckelbaer,
Ick volgh, nu eerst bericht, Sennerti meeningh' naer.
Dit is de derde reys dat ick van sin verander,
Op 't stuck van Tooverÿ: maer d' eerste sin, en d' ander
Die vvaaren bey gezont op ydelheyt, en vvaen.
De eerst' is met mÿn jeught begonnen, en vergaen:
Alleenlick aengevent om kind'ren te vveruaren;
En geen geloove vvaert voor vveynich-meerder jaren.
Daer na, gelÿck mÿn eerst bedrooch mÿn al-geloof,
Heeft Schot voor Tooverÿ mÿn blint gemaect en doof,
En geen-geloof gabaert, en 't al-geloof verdreven.
Nu komt mÿn vvaerde vrient, en Sennerts tveede leven,
Om dat hy syn Romeyns soo deftiglick vertaelt,
Soo duydelick beschrÿft, en bondighlick verhaelt:
Nu komt mÿn vvaerde vrient met pit van vware reden,
En stelt, voor mÿn vertreck, my heel en al te vreden,
En vweet m'uyt al-en geen- een vvat-geloof te smeen,
Geloof dat niet in al bestaet, noch oock in geen.

Dus

Dus treckt syn soets tongh, mijn, naer een angstigh vvoelen,
Wt ydelheys en vvaen, tot een oprecht gevoelen;
En lockt mijn hert en sin soo gansch en gaer tot hem,
Als oyt een Circes sangh, of een Sirenes stem.
Noch meer, geleerde Artz, die schrickelicke vvoorden,
Die noyt de Duyvel dan van vware Hexen hoorde,
Die maken dat ick ducht' (behoudens uwe gunst)
Of ghy oock s'eenemael al vry zijt van de kunst.

In Dordrecht, den 16. Julij, 1638. 's daegs
voor mijn vertreck naer Bresil.

G I S B E R T V S de W I T H. I. C.

KORT BEGRIP.

HEr op, her op, ghy onder-aerdsche Goden :
Hooft Hypogæes ziel-teugelende reën,
Wt 't duyfter Hol, 't geen Phœbo is verboden,
En dat noyt licht, dan toover-licht bescheen .

Hier, by 't Autaer van eygen-moeders-bêenen,
Bekleet met 't vel van menigh Mis-geboort,
Ben ick in mijn gehaylgt gewaet verschenen,
Ick wil, ick wil ghy mijn verfoeck verhoort .

Her op, her op, ô ghy verdoemde Schimmen,
En antwoordt my, op 't geen ick vragen sal,
Koomt voor 't Autaer uyt d'open Afgront klimmen,
En opent 't wit, van 't toe-bestemt Geval .

Ixion hou, met 't rollend radt te swayen ;
Schudt Sizyphe, den steen van 't schouder-bladt ;
Hou Tantale, met hals en hooft te draeyen,
Door dorst gepijnt, na 't wonder-vluchtigh nat .

Hier is de Feest, waer toe ghy wert geropen .
Eumenides, Megær, Tisiphoné,
Alecto koomt, koomt herwaerts opgekropen ;
Koomt Gorgones, Erinnyes, Hecaté .

Erynome, die doode mensche-leden
Ten been toe kluyft, door Schemhamphoras
Besweer ick u ; koomt herwaerts opgetreden :
Ick vaylig' u voet voor 't helsche Hont-gebasch .

Ha ramp ! ô hoon ! wat mach 't gedrocht weer-hou-
Ick sweer by Styx, ick sweer by Phlegeton, (wē ?
By Erebus, 'k sal doen 't geen u sal rouwen,
En daer noyt Hel, noch Duyvel tegen kon .

Soo mijn Gesangh, en dees Thessaelsche woorden,
(Meer groufaem dan 't geen Acheron omvat,
Die Cerberus noyt sonder schrick aenhoorde)
U niet verport, hier, hier in schuylt noch wat .

't Geen

't Geen Pontus queeckt, Æmonia laet waffen,
Wat Colchis voedt, Circæi bergh bekleet,
Weet ick al t'saem tot mijnen dienst te passen;
En meer dan Hex geweten heeft, of weet.

Wat Atrax in Theffalien oyt leerde,
Wat Tages kon, wat Zoroaster wift,
Wat Circe dé, Medea oyt begeerde,
Erichtho vondt, heeft nimmer my gemift.

O Schim-gebroot, wilt ghy gedwongen wesen,
Daer is geen kracht die onse kracht weer-houdt.
Siet hier, dit kruyt door toover-fangh gelesen,
En van geen nat, dan giftigh spough bedouwt.

Ist noot, ick sal dit Slangh-gerecht opbrengen,
Versamelt uyt 't bloet van Hæmorrhous,
Wt Dipsas gal, Ceraftes quijl; en mengen
't Met 't gift van Sepedon, en Dryinus.

Dees Muylen-klauw heeft droppels uyt Styx grach- (ten :
Dit's 't vet van een verdoemden Persiaen.
Wiens dooden romp de Aerd' niet waerdigh achte,
Om binnen in haer swarten schoot t'ontvaen.

Hier zijn, hier zijn de Zegels vander Hellen,
En Plutoos hant, geschreven met mijn bloet,
Op 't duyrfrañçijn van eyge-kinder-vellen,
Die 'k voor den Doop het hert heb uyt-gevroet.

Nu, nu sal ick den duyft'ren Afgront scheuren,
En u geheym aen Phœbo laten sien:
U Dry-kop sal 'k door 't Veer van Charon sleuren,
En doen op u u eyge Furijs vlien.

SOtte menschen, arme slaven,
Waerdigh om beweent te zijn:
Ley u breyn niet laegh begraven,
Nimmer liept ghy aen die lijn.

Ghy

Ghy dien Leeuw, den Duyvel dwingen;
Ghy dien Draeck, Leviathan
Door u toover-dichten dringen,
Tot u diensten, of en an?

Neen, hy kooft gewilligh loopen,
Niet om u te dienen: maer
Om u fonden op-te-hoopen,
Tot uw's eyge Ziels gevaer.

Neen, 't gevloeck dat ghy uytrommelt
Maeckt den Duyvel niet gedwee:
Want de woorden, die ghy mommelt,
Zijn sijn eygen A.B.C.

O ghy dom-gefinde beesten,
Die de Duyvelen, in 't goudt,
Als *Familiare* Geesten,
Aen u hant besloten hout:
Die een Woon-sté, in u Erve,
Dien gevarelicken Gast,
Als u Dienst-bôo, laet verwerven,
Waer hy op u wencken past!

Vaerdigh dient hy, willigh loopt hy;
Flux volvoert hy u gebôon.
Maer wat jaeght hy, maer wat hooft hy?
Selfs den Meester tot sijn loon.
Mensch, wout ghy met wise sinnen
't Stuck, als 't is, te recht bevroen,
Ghy en sout geen slange binnen
In u naeckten boesem voen.

Oey, wat rijfen my de haren,
Och, hoe bobbelt my het bloet,
Als dit opmerck kooft beswaren
't Binnenst van mijn droef gemoet,
Dat een mensch, en meer, een Christen,
(Gruwel boven gruwelhe'en!)

* *

Hem,

Hem , door snoode Duyvels-listen ,
Met den Duyvel maeckt gemeen :

God syn Schepper gaet versaken ,
Syn Verlossers bloet vertreedt ;
Sich boos-aerdigh gaet vermaken ,
In syn's even-naestens leet ;
Valt den Duyvel aen de hielen ,
Met ootmoedelick ontsach ,
En verpant aen hem syn Ziele ,
Door een uyt-gedruckt Verdrach .

Seght my , dwaes , wat mach u raden ,
Tot dees God-vergete daet ?
Zijn't bysondere weldaden ?
't Is , soo ghy 't geheym recht vaet ,
Waen van wijsheyt , schijn van schatten ,
Macht , quansuys , tot Liefd' en Haet ,
Sieckt' en Doot : daer 't (soo ick schatte)
Wt den Duyvel selfs ontstaet .

Al u grillen , al u grollen ,
Al u wonderlick bedrijf ,
Al u lellen , al u lollen
Heeft geen eene zier om 't lijf .
Maer om 't waen-geloof te stercken ,
En te helen 't valsch beleyt ,
Zijn dees noodeloose wercken
U forchvuldigh opgeleyt .

Lieve , kan u 't keurigh wroeten
In het bloedigh ingewant
Seggen , wat ons sal ontmoeten ,
In een ver-gelegen Lant ?
Soo socht Juliaen te vinden
Wt de Lever van een Vrouw ,
Of hy van de Persch-gefinde
d'Overhant bekomen souw .

Segh Chaldæers , kan u Becken ,
Kan u Spiegel , Juliaen ,
Kan ons 't Crystallijn ontdecken ,
Hoe 't toekomendt sal vergaen ?
Sal een Sêef den Dief beklappen ,
En een Bijl den Moordenaer ;
Geeft een Ringh u wetenschappen ,
Of al dit de helfche Schaer ?

Moet ick 't dan voor waerheyt kennen ,
Dat ghy in een korten tijt
Verre Landen gaet door-rennen ,
Daer ghy , wel bestreken , zijt
In een diepen slaep gevallen ;
Of sal 'k houwen , dat het beelt ,
Door den Duyvel , in u malle
Sinnen , onder 't slapen , speelt ?

Seght my , sal u oogh , Triballen ,
U gesicht , Illyrij ,
Menschen in een sieckt doen vallen ,
Buyten smaeck na duyvel 'rij ?
Sal een Africaensche Stemme ,
Sal een Zedigh lof-geluyt
't Bloet in d'aderen doen stremmen ,
En den adem locken uyt ?

Kan een sacht , lief-kosend streelen ,
Op de kleederen gedaen ,
't Kint in 's Moeders lijf verdeelen ,
Dat 't met stucken af sal gaen ?
Door wat kracht , ghy Finnen , Lappen ,
(Die voor Schutters zijt beromt)
Kan u schicht een man betrappen ,
Die u in 't gesicht niet komt ?

Is in 't Noot-hembdt , Krijghs-gefinde ,
Met een duyvels-hoofst bemaelt ,

Oock een ander kracht te vinden,
Dan die van den Duyvel daelt ?
Sal een Wijs-geer immer droomen,
Dat een Salve kan, van veer,
In een wondt natuyrlick komen,
Slechs bestreken aen 't geweer ?

Heeft een Hosty, die met seven
Missen heym'lick is begroet,
En rontomme staet beschreven
Met veel teeckenen, in 't bloet ;
Heeft het voor-hoofst-vel van 't Veulen,
Nieu geboren, soo veel in,
Dat het met ons Hert kan speulen,
En ons binden aen de Min ?

Laes, wat dees, en diergelijcke
Minne-dranckjes kunnen doen,
Hoef' in plaets van Liefs-gelijcken
Dickwils dulligheden broen,
Kan Lucretius (wiens Dichten
Dan eerst sullen onder gaen,
Als de Maen niet meer sal lichten)
Door syn sterven doen verstaen.

Kan 't geprick van priem en spellen
In een Beelt, een Mensch, na wien't
Is gevormt, met pijnen quellen,
Sonder dat de duyvel dient ?
Is't niet lachlick, dat het knoopen
Van een nestelingh te saem
Doet een jeughdigh Man wan-hopen,
Van een echten erfgenaem ?

Even-wel dat dese grillen
Niet dan al te veel geschien,
Sal noyt mensch ontkennen willen,
Die oyt menschen heeft gesien.

Maer wie sal 't voor waerheyt achten,
Dat dit toover-poppe-goet
Door naturelicke krachten
Dese wonder-daden doet ?

Soose dan niet voort en spruyten
Wt een ingeboren aert,
Magh men redelick besluyten,
Dat de Duyvel alles baert :
En dat hy der Hexen harten
Door dit guychel-spel verleyt ;
Even of dees toover-parten
Sproten uyt haer wijs beleyt .

Want wanneer hem , na 't behagen
Gods , en syn rechtrvaerdigheyt ,
Wert belast den mensch te plagen ,
Met een Sieckt' , of swarigheyt ;
Weet hy Sijne aen te seggen ,
Dat dien man dat ongeval ,
Soose daer dat doods-been leggen ,
Ongetwijffelt treffen sal .

Van gelijcken is't te duchten ,
Of de Duyvel , doen hy Job
Onder droefheysts pack dé suchten ,
Niet een Hex en maecken op ,
Die haer doent' heeft toegeschreven ,
Dat een wint het huys verbrack ,
En 't verflindent vuyr , gedreven
Van den Hemel , 't vee aenstack .

Wederom , Soo van Natuyre
Yemant tot een sieckte helt ,
En de Duyvel , door 't begluyren
Van dat lichaem , sulcx voor-spelt ,
Speelt hy weer syn ouwe kuyren ,
En hy blaest de Hexen in ,

Dat die sieckt, door haer bestuyren,
In dien mensch heeft sijn begin.

Ey, wat heeft hy guychel-streken,
Daer hy u het oogh mé blint,
Als de krachten hem ontbreken,
Van het geen ghy onderwint!
En ghy Duyvels Onderfaten,
Door u eygen oogh verleyt,
Waent, dat al het doen en laten
In u toover-tuychje leyt.

Niet-te-min u sondigh poogen,
En 't Verbont, het geen u heeft
Van u Schepper afgetogen,
Kan niet lijden datje leeft.
Dies ghy God- en mensch-verstoorders,
Om u vyantschap met Godt,
En den mensch, als mensche-moorders
Steeds de doot krijgt tot u lot.

Maer waer sal men u voor keuren,
Wæn-geloovige gemoen,
Die u, door gelijcke leuren,
Voor de tooverij wilt hoen;
Die verdrooghde Wollifs-muylen
Voor æen uwe Hoeven staet,
Om de toover-kracht t'ontschuylen,
Die voor 't Vee te duchten staet?

Die u posten gaet besmeren
Met het eerste stonigh bloet,
Om het ongeval te weren,
't Geen' ons van een Hex ontmoet?
Die door 't haen-gekray t'aenhôoren
Doet een's Nacht-hex doen te niet;
En maect door een Geyten-hôren
Dat de Duyvel van u vliet.

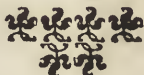
VERHANDELINGH
D E R
TOOVER-SIECKTEN.

GESCHIL
van de
Schôot- en Steeck-vrije.

G E S C H I L
V A N D E
W A P E N - S A L V E .

Paracelsi
V R Y E - K O N S T .

Wt verscheyde Latijnsche Boecken D. SENNERTI
vertaelt, en by een geschickt door
D. JONCTYS.

Tot Dordrecht,
Gedruckt by Hendrick van Esch, wonende
in 't Hoff. Anno 1638.

*

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF COMPARATIVE ZOOLOGY
AT HARVARD UNIVERSITY
72 DIVISION STREET
CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS 02138

A E N D E N

Hoogh-geleerden, ende achtbaren Heer,

H E E R

D A N I E L I O N C T Y S,

Der Medicinen Doct̃or.

O P

De Vertalingh van *Dan: Sennerti*
Toover-sieckten.

HEt *suuarte Toover-spoock van deghe noyt beschreven,*
Van deghe noyt gekent, van deghe noyt verdreven,
By vele niet gelooft, by vele vast-gesteld,
Maer efter na de kunst by niemant oyt gemelt,
Verscheen eerst aen Sennerts, door vuiens Latijnsche pennen
Den Wijsen is gegunt het Bulleback te kennen;
Maer dat bleef ongemeen aen ons gemeene volck,
Hadt ghy haer niet gesont te vuerden haren Tolck.
Hadt ghy, geleerde Vrient, de moeyte niet genomen
In 't Hollants kondt te doen dat in de tael van Romē
Was eerstelick geseyt, die geen gelijk en vweet,
'Ten vuare dat men sagh dat ghy haer overtreet,
Of immers niet en vvijckt. Dat Neerlant sigh verbljde,
En nu of nimmermeer met vollen mont beljde,
Dat Romē niet een spreuck, ja niet een vvoort en heeft,
Dat onse moeder-spraeck ons mede niet en geeft.

C O R N : B O Y.

- J. Ctus.

Aen d'Heer

DANIEL IONCTYS *M. D.*

Overfetter van verscheyde

Toover - stucken

Dan: Sennertz M. D.

DEn Rey van 't helsch gebroet, eerst van Sennert
Volkomen, maer verwert
In Roomsche stof door menigh boeck verspreyt,
Wert t'faem van u geleydt
Op 't Duyts Tooneel; en zijt een noodigh Tolck
Voor 't waen-geloovigh volck.
Hoe 't toe-getoovert quaet moet zijn geweert,
Wert haer door u geleert.
Soo boven-dien een hert de smert gevoell'
Van't tooverendt gewoel,
Ghy schickt het goeden raet, als Medecijn,
Hoe't vry gemaect moet zijn:
Niet door 't verset van spoock door spokery,
En loofse duyvel'ry;
Maer als een Artz door tegenstrijdigheyt
Maeckt dat de Sieckt verscheyt,
Soo stelt ghy tegens 't duyvelstoover-quaet
De Godd'licke genaed:
En brengt, als Tolck, nootfakelick gerijf,
Soo aen de ziel, als 't lijf.

J. T. M. D.

Malle mensch, doe op u oogen,
Merck des Duyvels listigheyt,
Siet waer in ghy zijt bedrogen,
Speur hoe veer ghy zijt verleyt;
Hoe ghy van de rechte wegen,
En van God zijt afgeraect,
En het padt bent ingeslegen,
Dat de Duyvel heeft gemaect.

Weet, dat diergelijcke dingen
Geeme krachten zijn vergont,
Om de tooverij t'ontspringen,
Dan door 't duyvelsche Verbont.
Soo ghy dan u hert laet brengen
Tot 't gebruyck van sullick goet,
Gaet g'u met 't Verbont vermengen,
En ghy toovert onverhoedt.

Lieve laet die grillen varen;
Schuw die waen-geloovigheyt.
Ey, wat kan hem wedervaren,
Die op God syn hope leyt!
Neemt dien Stercke tot u hoede,
Die den Duyvel een gebit
In den mont leyt. Laet hem woeden:
God beweert syn eygen Wit.

Dat dit waer is, kan ons toogen
Nero, die't aen 's Meesters gonst,
Noch aen lust, verstant, of poogen
Schorte, tot de toover-konst.
Even-wel wou God niet lijen,
Dat de Duyvel hem sou spoen,
Om door 's Keyfers tooverijen
Eenigh wonder-werck te doen.

Doet gelijk Philippus dede,
Koningh van het Lely-lant,

Die (wanneer hy wierd gebeden,
Dat hy 't Beeldt, dat na den stant
Van syn le'en, door Toover-teven
Was gemaect, in welcks gevaer
Oock 't gevaer stont van syn leven,
Wel in ernst sou nemen waer,)

Sprack dees konincklijcke rede:
Siet, wie 't sterckste wesen sal;
God, in 't hoeden van mijn leden,
Voor een duyvels ongeval;
Of de Duyvel, tot mijn schanden.
Naulicx had hy uyt-geseyt,
Of hy heeft, met eygen handen,
't Beelt op 't volle vuyr geleyt.

Maer nu ghy, die, na 't rechtvaardigh
Oordeel Gods, door duyvels daet,
Van een Tooveres, boos-aerdigh,
Zijt gestelt in droeven staet;
Segh, wat middel voor u qualen?
Sult ghy aen der Hexen huys
Doen een stuck, om Gods-wil, halen,
Tot ontlastingh van u kruys?

Sult ghy, om de koorts te schouwen,
En t'ontgaen haer droeven slag,
U van alle vleesch onthouwen,
Juyft op Gods geboorte-dagh?
Of om 't selfde insicht, dragen
Om u hals een Galge, met
Soo veel schreven, als ghy dagen
Van de koortse zijt beset?

Ghy die van S. Jans-sieckt garen
Woudt geheel ontsleggen zijn,
Sult ghy gaen in Be'e-vaert varen,
Bloots-voets, na S. Valentijn?

Ghy die dat vermaeck moet missen ,
Daer de menschen door bestaen ,
Sult ghy door u Trou-ringh pissen ,
Om de toovery t'ontgaen ?

Sult ghy bidden om den Zegen
Van een duyvels Toovenaar ,
Of door slagen hem bewegen ,
U t'ontlasten van 't gevaer ?
Let doch op des duyvels loofsheyt ,
Merck de saeck ten rechten aen ;
En alsoo mooght ghy de boosheyt ,
En uw's Ziels gevaer ontgaen .

Want indien de Toover-hoeren
(Als voor desen is geseyt)
Selfs de sieckt niet in en voeren ,
Door haer kinderlick beleyt ;
Soo en hebben s' oock geen krachten ,
Om het toover-quaet t'ontdoen :
Maer ghy moet het daer voor achten ,
Dat het selfs de Duyvels doen .

Ghy dan die , 't zy door gebeden ,
't Zy door slagen , of gewelt ,
Van een Hex krijght , dat u leden
Werden in haer stant herstelt ,
Zijt van Gode afgeweken ,
En ghy bent , (ô dom bestaen !)
Tot ontlastingh uw's gebreken ,
By den Droes om hulp gegaen .

Wacht u oock , van 't toover-têeken ,
(U van Hexen toe-gepast)
Met dit insicht , te verbrêken ,
Om van 't quaet te zijn ontlast .
Want die tot dees daet vervallen ,
Eyffchen , swijgens , door 't Verbont ,

Van des Duyvels wel-gevallen ,
Balfem voor de toover-wondt .

Recht als offe dese bede
Tot den Zielen-moorder de'en :
Siet , ghy zijt wel-eer met êede
In dit vast Verbont getre'en ,
Dat wanneer men 't toover-têeken ,
Waer dees Sieckt is uyt ontstaen ,
Met dit inficht fou verbreken ,
Om het ongeval t'ontgaen ;

Dat ghy dan , door u vermogen ,
Selfs de sieckt verdrijven fouw ,
En ontlasten onse oogen
Van den droeven tranen-douw :
Nu wel aen dan , hou beloften ,
Help ons uyt dees droeven stant ,
Wilt het toover-quaet versoften ,
Nu het teecken is verbrant .

Hier hoor ick de Waerheyt klagen :
Zijn mijn spieren dan verteert ,
Zijn ons zenen afgeslagen ,
Wert ons kracht door kracht geweert ,
Dat ghy gaet (ô schrale hope
Die ghy van u Schepper draeght !)
By den Afgod t'Ekron lôopen ,
Waer ghy hem 't geheym afvraeght :

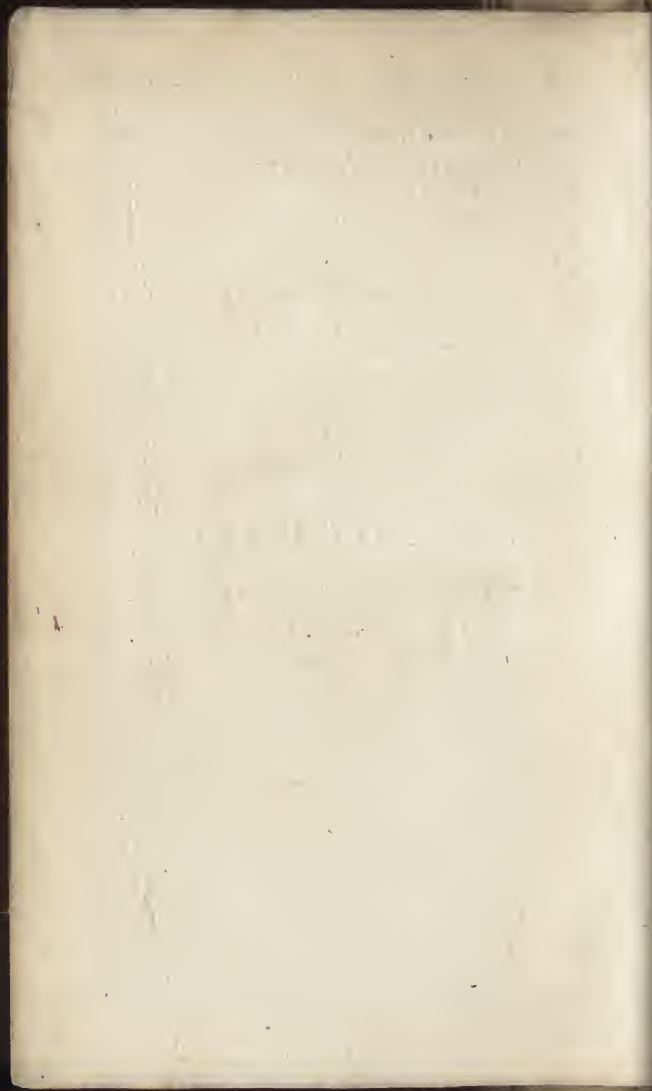
Dat , als ick , na 't welgevallen
Van u wreveligh gemoet ,
Juyft u straf niet uyt laet vallen ,
Ghy dees gruwelheden doet ,
Datje dien vervloeckten Woeder
Tot u hulp en bystant neemt ,
En van my , u rechten Hoeder ,
U verdwaelde Ziel vervreemt ?

Leer dan ghy, die u gebreken,
U van Hexen aengedaen,
Met het duyvels toover-têeken
Te verstroyen, soeckt t'ontgaen,
Wat gevarelicke wonden
Ghy u arme Ziele geeft,
Als door dese quade vonden
't Lichaem in gesontheit leeft.

Laet dan 't toover-teecken varen,
Dat geen krachten heeft met all',
Om geluck, of leet te baren,
Door der Hexen toover-mal.
Vliet dees middelbaer Verbonden:
Soeckt den rechten Medecijn;
En soo mooght ghy van de sonde,
En de sieckt ontslegen zijn.

S Y T J O N C K .

Verhandelingh

D E R

Toover-sieckten.

I.

CAPITTEL.

Van de Tooverijē, by de Latynen Fascinatio genaemt; en of door die selfdige eenige sieckten veroorzaecht werden.

^t Atijnsē woort *Fascinum* en *Fascinatio*, trecken sommige, door diē sy't voor een soorte van belesinge houden, à *fando*, van spreken; doch niet heel gevouchelick. 'T wert bequamer genomen van

't Griekse *βαρναίω*, dat is, 'k benijde; doordien de nijdige insonderheyt gelooft zijn door 't gesichte andere te konnē beschadigen. Men hout het in 't gemeen voor een soorte van belesinge, door de welcke, 't zy met aensien, 't zy met lof-spraeck, niet alleen kinderen en bedaeghde menschen, maer oock lammeren, kieckens, hinnen, peerden, en andere dieren, ja selfs wel-groeyende koren-
A vruch-

vruchten en kruyderen gepresen werden, datse komen te verwelcken en te sterven. Sommige van gelijcken yetwes graegh op etende, en siende sulcx van andere scherp beglyurt te zijn, staen in vreesse van te mogen betoovert werden; geven daerom terstont, om van de tooverije vry te zijn, aen den beglyurder een deel van hare spijsse; met eenen, gelijk *Aristoteles* verhaelt, tot hem seggende, *ne me fascines*, op dat ghy my niet en betoovere.

sect. 20.
probl. 34.

Ja andere trecken oock dese tooverije selfs tot ongezielde dingē; en geloovē, dat schoone vatē, en spiegels door 't aensien alsoo kunnen betoovert en beschadight werden, datse komen te bersten. Vorders, doordien wy alhier van de verborge sieckten handelen, staet ons insonderheyt t'onderfoecken; Of oock waerachtelick door dese Tooverije eenighe sieckten kunnen veroorsaectt werden. Van 't welcke alhoewel wy onder de Kinder-sieckten oock yets gesproken hebben, soo staet ons even-wel toe, op dese plaetse, dat selfdige neerstiger t'onderfoecken.

Offer sieckten, door tooverije veroorsaectt, gevonden werden.

part. 2. cap. 32.

'T gemeen gevoelen.

Daer zijn niet weynige, die gelooven, dat niet alleen welvarende kinderen, maer oock andere menschen, door dese tooverije in een teringhe, en quade gestalte des lichaems verruckt, ja oock verscheyde andere dingen beschadight kunnen werden; en dat op drierley wijze: ten eersten, door 't gesicht; ten anderē, door de stem en lofspraeck; ten derden, door 't aenroeren en handelen. En dit haer gevoelen soecken sy te beweren, voor

eerst,

eerst, door verscheyde vertoogen, en achtbaerheyt der Rijmers, Verhael-schrijvers en Wijsgeren.

Wat 't gesicht belangt, schrijft *Virgilius*:

Tooverije door 't gesichte.

K kan niet bevroeden wat oogh, soo stout,
Mijn teere kudde betoovert hout.

lib. 7. cap. 2

Plinius schrijft uyt *Isigono*, dat onder de *Triballi* en de *Illyrij* eenige zijn, die door haer gesichte betooveren, en ombrengen de foodanige, die sy, insonderheyt met gramme oogen, een ruymen tijt aensien. voeghter by, dat die selfdige in yder ooge twee oogen-appels hebben. en dat *Apollonides* gewach ghemaect heeft van foodanige vrouwen in *Scythia*, dewelcke *Bythia* genoemt werden; *Philargus* van 't geslachte *Thibiorum* in *Ponto*, en meer andere van foodanigen nature; welckers kenteyckens, seydt hy, zijn dese; in 't eene oogh een dubbelden oogh-appel, in 't ander een peerts gedaente; en dat alle foodanige vrouwen, die dubbelde oogen-appels hebbē doorgaens met haer gesichte schade doen, wijst hy aen uyt *Cicero*. Waer van oock *Ovidius* ghetuyge geeft:

1. Amot.

Twee oogen-appels zijn in yder hol gesicht.

Waer uyt sy blixemen oock met een dobbel licht.

Dat de *Telchina*, d' inwoonders van 't eylant *Rhodos*, voor foodanige in voortijden zijn berucht geweest, blijkt uyt *Ovidio*:

7. Metamorph.

Jupijn, die walghde van die schadelicke oogen

Der Jalyfische Telchinen, wierp medoogen

Wt 't hert, en smoorden haer in Neptuijns holle stroom.

En *Plutarchus* noemt het *ὀφθαλμὸν βασκανόν*, een betooverend oogh. Hier

antiq. lecti-
on. lib. 36.
cap. 22.

lib. 2. Rom-
byc.

geld dat spreek-woort, *Mantis te vidit*, Man-
tis heeft u ghesien; waer van *Cal. Rhodiginus*
gewach maect, en schrijft van die geseyt te
worden, wien van een betooy'rend oogh yets
quaets wedervaren is; en voughter by, datter
een seker soorte van sprinck-hanen gevonden
wert, de welcke op staende-voet, de dieren
die sy aensien, eenigh hinder aenbrengen. En
onder de hedenstaeghsche Schrijvers schil-
dert *Hieronimus Vida* af, eenen ouden man,
met syne ooghen tooverende, by na op deser
vougen:

Het speelt noch vers in mijn geheuchenis,
Dat dit mijn oogh een vreemt gestaltenis
Aenschout heeft, van een wreeden ouden man;
Wiens grousaem aensicht stont gespannen, van
Een kouwe schors, en wiens af-schoulick oogh
Omringelt was met een bloet-rooden boogh;
Wiens voor-hoest school in vochte vuyligheyt:
Wiens kruyn met grijse borstels was bespreyt.
Hy (o bedrogh!) bracht door syn wreed gesicht
Om 'tleven, 'tkleyn gediert, 'tgeen quam te dicht
Wanneer hy in de lieve lente tijt
Gingh, daer 't geboomt den Huysman had verblijt,
Door 't bloem-cieraet, dat hare kruynen droegh,
Daer was te niet den arbeyt van de ploegh;
Daer stont verwelckt het teere bloem-gewas,
Dat daer geen hoop van vrucht meer over was. &c.

Ja 't gemeene volck waent, dat de kinderen
niet alleen van nijdige, gramme en vyandige
menschen kunnen betoovert en beschadight
worden; maer oock van vrienden en welbe-
kende, ja zelfs van haer eygen Ouders. Waer
van *Plutarchus* in syne Met-gelagen, daer hy
veel vande Tooverije handelt, dit heeft na ge-
laten: voorwaer, seyt hy, 't is u niet onbekent,
hoe vele ghelooven, dat hare vrienden, wel-
be-

5. simpos.
cap. 7.

bekende, en Ouders selfs een betooverend ooge mochten hebben; alsoo dat de vrouwen aen die selfdighe hare kinderen niet en willen vertoogen, nochte toe en laten, dat sy van haer lange aengesien werden. En 't geen dat meer is, sy seggen, dat een mensche hem selfven, door syn eygen gesichte, kan betooveren ende hinder aen doē. Van 't welke dien selfdigen *Plutarchus*, op d'aengewese plaetse, oock gewach maeckt. Men verhaelt, seydt hy, hoe *Eustolida* behagē in syn eygen schoonheyt nemende, van die selfdige bevangen zijnde, in een krenckte is gevallen; waer door hy de goede gestaltenisse synes lichaems, te samē met syne schoonheyt heeft verloren. En de fabel van *Narcissus* uyt *Ouidio*, is yder een ge-

lib. 3. Me-
tamorph.
fabul. 3.
Door de
stemme.

noegh bekend. Ten anderen, is 't een gemeen gevoelē, dat dese tooverije door de stemme en lof-spraeck kan verricht werden. Waerom *Virgilius* seydt:

Omringht het hoofd met 't krans-kruyt *Baccharis*;

Op dat, soo daer een quade tonge is,

Die een af-schouwelicke lof-spraeck de'e,

Den rijmer niet aenjage eenigh wee.

Eclog. 7.

En *Plinius* schrijft, dat in *Africa* betooverende geslachten zijn, door welckers prijfen vernieticht wert 't gepresen, boomen verdorren, en kinderen sterven. Ja 't gemeen ghevoelen is, dat niet alleen de tongh van quaetwillige en nijdige mensché de kinderkens kan beschadigen; maer selfs oock de lof-spraeck die hare vrienden uyten: om 't welke dan te voor-komē, is in voortijden, als eenigh dingh gepresen wiert, in 't gebruyck geweest by de

Grieken daer by te doen, ἀφασκάντως, by de Latijnen, *prescine dixero*, of sy leggen wilden; Dit en segge ick niet om u te betooveren. En 't is oock by onse vrouwen in 't ghebruyck, wanneer sy kinderen, of andere schoone dieren komen te prijsen, daer by te vougen, *God zegene u*; Haer selven inbeeldende, 't en waer sy sulcx deden, dat als dan door hare lof-spraeck 't ghepresen mocht beschadicht, of betovert werden.

Door 't aenroeren.

Ten derden wert gelooft, dat door 't aenroeren de betooveringh kan verricht werden. Waer van *Plinius* schrijft in 't boven-aengewese 7. Boeck, aen 't 2. Cap. als datter in *Moren-lant* een geslachte der *Pharnacum* is, welkers sweet de lichamen, die 't aenraeckt, door een teringhe doet slijten. Ja, dat d'ouwen door 't dickwils handelē de kinderen konnen beschadigen, gelooven vele; waerom sy oock hare kinderen niet garen aen foodanighe ouwe vrouwen te daudeynen geven. *Iob. Codronchius* maect mede gewach van een Tooveresse, die alleenlick door 't sachjes handelen eenes vrouwen-buÿcks; hare vrucht heeft omgebracht.

de Morb. Veneficis lib. 2. cap. 3.

Redenen dees Tooverije beverende. Eerste.

Ten anderen soecken sy dit selfdige met redenen te bevestighen; oorsaken bybrengende van alle 't gene hier boven is geseyt. En vooreerst halen sy die uyt-vloeyingen en uyt-wasemingen der dampen aen den dagh, de welke niet alleenlick uyt de dieren, maer oock uyt de kruyden en gesteenten voort-komen: Waer van *Langius* in syn 2. Boeck aen den 36. Brief

in 't

in 't breede handelt, die aldaer magh nagesien werden: voeghter by in 't bysonder van 't gesichte, datter in 't geheele lichaem des menschen geen werck-tuygh der sinnen gevonden wert, het welcke soo overvloeyt van geesten, ende eē schijnsel uyt sikh geeft, als het oogge; en bewijst dat selfdige uyt *Suetonio*, met het vertoogh der glinsterende oogen *Augusti*, en des Keyfers *Tiberij*. *Plutarchus* loopt oock op d'aengewese plaetse, tot dese uyt-vloeyingen, en uyt-wasemingen; als hy reden geeft, hoe *Eutelidas* syn selven heeft kunnen betooveren. Dien goeden man *Eutelidas*, seyt hy, en alle die geseyt werden haer selven te betooveren, en schijnē my niet buyten reden 't selfdige onderhevigh te zijn. Want de gheheelgoede gestalte onses lichaems is vol gevaers; en de lichamen, soo haest sy tot den hoogsten trap der gesontheyt op-geklommen zijn, blijven niet alsoo, maer gaen af, en hellen tot het tegen-deel. Wanneer sy dan nu, in volle gesontheyt staende, haer soo wel gedaē sien, alsoo datser van haer selven verwonderen, en haer menighmaels aensien, volght aldernaest daer op, dat die goede gestalte haers lichaems koomt te veranderen, en door faute van die uytvloeyingē verergerende, betooverē s' haer selvē. Dat selfdige geschiet te lichter van soodanige uyt-vloeyingen, die ontrent de wateren en spiegels aensteuytē. Want die dampē wasemē uyt tegens die voorwerpsels, waer door geschiet, als datse, met 't welcke sy andere plachten te beschadigen, haer selven te kort doen.

Tweede, Ten tweeden bewijsen sy dit in 't bysonder met 't vertoogh der vrouwē, die haer natuerlicke siekten hebben, door welckers tegenwoordigheyt; als *Plinius* verhaelt, den most suyr wert, de aengeroerde aert-vruchten versledderen, de enten versterven, de botten en uyt-spruytsels als verbrandē, de boom-vruchten der boomen, waer in sy geseten hebben, af-vallen, den glants der spiegels, selfs door 't gesichte, bedwelmt wert, den luyster van't yvoir verdooft, en de messen plomp werden, de bye-korven uyt-stervē, het koper en 't yser den roeft eet. En dat foodanige vrouwen selfs d'alderhelderste spiegels, soo sy die komen in te sien, bevlecken kunnen, getuyght *Aristoteles*, en d'ervarentheyt leert het selfs. Dewijl dan in foodanige vrouwen yets groeyen kan, 't geen op de voor-gestelde maniere andere kan beschadigen, soo meenē sy niet onmogelijk te zijn, dat sommige menschē, 't zy door een natuerlicke ofte elders verkregen eygenschap, souden foodanigen macht hebben, om andere te verkorten: En 't wert by meest alle de Genees-meesters voor vast gestelt, datter in 'smenschē lichaem venijnige vochtigheden kunnen groeyen, de welcke, gelijk als *Galenus* leert, meesten-deel van de natuyre na d'alder-uyterste deelē onses lichaems plegen verfonden te werden. Hierom en ist geen wonder indien die menschen, in de welcke foodanige vochtighedē zijn, andere door 't gesichte, uyt-afeming, en 't aenroeren beschadigē.

Derde, Ten derden brengen sy 't vertoogh by der

lib. 17, cap. 15.

lib. de infomn. cap. 2.

3. de locis affect. cap. 7. & 6. de ioc. aff. cap. 5.

gener, die met d' ontstekinge der oogen ge-
 quelt zijn, waer van de Poëet :

Wanneer gefonde oogen onsteke oogen sien,
 Dan fiet men't quaet van dese, in d'ander oogen vlien .

Ten vierden stellen sy van gelijcken voor 't Vierde.
 vertoogh van andere dieren, die door haer ge-
 sichte hinder doen. Soo seggen sy van den
Basiliscus, dien selfdigē soo schadelick te zijn,
 dat hy machtigh is, alleen door 't gesichte,
 den mensche en andere dieren om den hals te
 brengen. Van de Wolven verhalen sy, dat
 wanneerse den mensche eerst komē aen te sien,
 dat dē mensch als dan op staende voet syn sprake
 verliest : waer van *Virgilius* :

Eclog. 9.

— *Lupi Marin videre priores .*

De wolven hebben Marin eerst gesien .

Ten vijfden zijnder sommighe, die dat self- Vijfde.
 dige uyt de krachten vande Inbeeldinge soe-
 ken te beweren, en verhalen in 't langh hoe
 krachtigh de werckingē van die selfdige zijn,
 en hoe grootē macht sy hebben, om de voch-
 tigheden te verderven, en 't lichaem aen te
 tasten ; en, gelijk *Cornelius Agrippa* daer van
 schrijft, stellen vast, dat de bewegingen des
 gemoets, die de inbeeldinge volgē, doordien
 sy wonder heftigh zijn, niet alleen kunnen be-
 roeren dat lichaem in 't welcke sy zijn, maer
 oock met hare werckingen kunnen overklim-
 men, in een ander lichaem, alsoo dat sy won-
 derbaerlicke indruckfels kunnen voort-telen
 in de elementen, en andere dinghen die van
 buyten zijn, en mede alsoo eenige sieckten des
 gemoets, of des lichaems kunnen wech ne-

de occult
 philos. lib.
 1. cap. 56.

men, of aenbrengen; en dat de Ziele heftigh als op-getogen en onsteken zijnde, door een stercke inbeeldinge, kan veranderen de ghesontheyt of kranckheyt, niet alleen van 't lichaem in 't welcke sy ghesmeet is, maer oock van vreemde lichamen. Sommige vougender by, dat de geesten van de inbeeldinge bedorven en bevelekt zijnde, wederom de lucht komē te besmetten en t'ontsuyveren; niet anders dan ghelijck de lucht van 't gesicht der quaet-aerdighe starren besmet en bedorven pleeght te werden.

Plutarchi
gevoelen
van dese
Tooverije.
lib. 5. Sym-
pos. cap. 5.

Van dese verschilt *Plutarchus* in ghevoelen niet, de welcke de nijdigheyt eē oorfaeck van dese tooverije stelt. Ick segge stoutelick, sey t hy, dat alle de bewegingen des gemoets, in de foodanighe, alwaer sy langh gehuyfvest werden, melancholijcke gestaltenissen voorttelen. Dese nu de natuyre als verkracht hebbende, en byna door alle voorvallende saken verweckt werdende, treckē dickwils die menschen, tegens hare danck, in hare als eygene en aengewende ontroeringen. *Korts daer aen:* 't en is dan geen verwond'rens waerdigh, indien de foodanige, de welcke als een eygenwesen van benijde en betooveren hebben aengenomen, oock tegens hare welbekenden; door een sonderlinghe eygenschap, werden aengevoert; maer aengevoert zijnde, verrichten sy 't geen de natuyr gewent is, ende niet het geen sy willen. Gelijkerwijs het nootsakelick is, dat een ronden bol bols-gewijs; en een langworpigē rol rols-gewijs beweeght wer-

werde; alsoo is 't oock nootfakelick, dat een mensche in sulcker vougen van de nijdigheyt aengedaen, nijdighlick tegens alle aengedreven werde. *En op die selfdige plaets:* Die menschen alsoo van de nijdigheyt aengedaen, slaen somtijts sterck op eenigh dingh hare ooghen, dewelcke, in ordere naest by de Ziele vervought zijnde, en hare quaet-aerdigheyt aengenomen hebbende, even als vergifte pijlen aentreffen; daer geschiet, soo ick achte, niets buyten reden en geloof, indien de foodanige door haer gesichte schade doen.

Hier uyt schrijft *Heliodorus* in de selfden sin. lib. 3. Hist. tor. Æthi- op.
 Dese lucht, seyt hy, de welcke ons heeft ontogen, indringende door de oogen, neusgaten en andere doorgangen tot in 't binnefte van ons lichaem; mede met haer invoerende de van-buyten-aen-gekome hoedanigheden, hoedanigh sy in-gevloeyt is, foodanigh een gedaente teelt sy oock in die gene, die haer ontfanghen heeft. Soo wanneer dan yemant met nijt ontfeken zijnde, eenige schoone dinghen begluyrt, vervult hy de omvloeyende lucht met een schadelicke hoedanigheyt; en schiet syn eygen geest, vol van bitterheyt, in al't geen daer ontrent is. Welcken geest, door dien hy sijn is, dringht door tot het mergh en geesten; en soo gedyt velen de nijdigheyt tot een sieckte, de welcke met de naem van Tooverije gedoopt wert.

Ten laetsten, wat in 't bysonder de stemm' belangt, sommige dichtē de stemm' en woorden wonderbare krachtē toe, en brengen veel

voort

voort om dat selfdighe te bevestigen. Hoe krachtigh, seggen sy, de welsprekentheyt zy, om de gemoederen verscheydelyck te leyden, is genoegh bekennt. En soo is oock de kracht van de Musijcke, de welcke de menschen tot dansen, springē, gramschap, droefheyt, mededoogentheyt en wapenen kan verwecken. En dat die bewegingen des gemoets eē groote kracht hebben om onse lichamente veranderen, twijffelt niemant. Sy meenen oock ondervondē te zijn by ervarentheyt, dat door 't uyten vā eens Out besjes prevel-praet, sommige kinderen sieck werden, andere sterven, swangere vrouwen misvallen, sommige uytteren, verscheyde met sware pijnen aen-getaft werden.

Andere daer-en-tegen ghevoelen, dat alle 't gene van dese tooverije geseyt wert, valsch, en voor een praetjen te houden is. En doordien vvy drierley manieren van betooveringen hebben voor-ghestelt, als namelick, die geschiet door 't ghesicht, door de stemm' en door 't aenroeren; soo beweren sy, dat door geen van dese drie yemant kan betoovert of beschadight werden. Want doordien 't ghesicht voltoyt wert, niet door eē uyt-schieting van stralen, maer door 't ontfangen der sichte-licke af-beelsels, en een in-blijvende wercking in den mensch is, soo kan in geenderley wijse yemant door 't ghesichte een ander beschadigen. De stemme oock; doordien sy maer een voor-worp van 't gehoor is, hindert door sigh selven niemant; alsoo is oock in de

woordē selfs geene kracht te vinden. Nochte oock het aenroeren, voor soo veel het foodanigh is, kan yemant hinderen, insonderheyt wanneer de kleederē maer alleen gerocht werden, 't en ware die gene, die raeckt, met eenē het lichaem 't geen hy raeckt, eenige veranderinghe aenbracht. Doordien dan dit alles waerachtigh is, sal 't hier nae breeder van ons bewesen werden.

Cardanus, al-hoe-wel hy drie hooft-verschillen deser tooverije voorstelt, d'eerste, die uyt de vreesē voort komt; d'ander, die uyt vreemde woorden veroorsaect wert; de derde, die uyt 't aenroeren, slaen, en scherp aensien verricht wert: nochtans soo schijnt hy alle dese drie te brengen tot de inbeeldinghe en verschrickinge, als hy schrijft, dat de kinderen door't affschouwelicke gesicht der ouw wijven, en 't schitteren der katten-oogē verschrickende, met de vallende sieckte getroffen werden, en komen te sterven. Maer al-hoe-wel het niet beneent kan werden, dat de verschrickinge, vreesē en inbeeldinge eenige sieckten, en die oock selfs verborgen en quaet-aerdighe, kan veroorsaken, en dat de kinderen door verschrickingen de vallende sieckten kunnen op den hals halen: nochtans en gelt dat tot dit geskil van de tooverije niet. Want hier en wert niet gevraecht, of den mensch door de bewegingen syns gemoets, als vreesē en verschrickinge, syn selven kan te kort doen: maer hier in bestaet 't verschil, of yemant een ander door 't gesichte of stemme kan beschadigen. Want
de

Cardani
gevoelen
van de tooverije.
lib. 1. de
Venen.
cap. 17.

de kinderen; de welcke men seydt betoovert te werdē, en sien menighmaels, noch en kennen die gene niet, die men betrouwt haer te betooveren, kunnen daerom boock door 't aensien van die selfdige niet verschricken.

't Gevoelen des Schrijvers.

Op dat wy dit gheschil mochten slechten, dient voor-eerst onderscheyt ghemaect te werden in de veel-sinnigheyt van dit woordt *Fascinum*. Want doordien dit op drierley wijze kan ghenomen werden, soo en ist oock geen eē, maer drie verschillen, offer siekten ghevonden werden, door dese tooverije veroorsaect. Voor-eerst wert dese tooverije genomen in den gemeenen sin, die ons by de Rijmers voor-koomt, en over-al in den mont en 't herte van den gemeenen man is, te weten, voor een beschadigingh, de welcke geloofst wert door 't gesichte, of lof-spraeck verricht te werden: waer van wy boven eenighe vertoogen hebben by-gebracht:

d'Eerste beduyding van 't woordt *fascinum*.

'K kan niet bevroeden wat oogh, soo stout,

Mijn teere kudde betoovert hout. En,

Omringht het hooft met 'tkrans-kruyt *Baccharis*; &c.

En doordien de vrouwen haer selven wijs maken, dat sy door 't prijsen der kinderen, die selfdige mochten beschadighen, 't en waer sy daer by deden, 't is niet geseyt om u te betooveren, of God Zegene u.

De tweede,

Ten tweeden wert somtijts dese tooverije genomen voor een beschadigingh, die yemant door een verborge uyt-vloeyingh en uyt-wasfemingh, uyt een schadelick en vergifticht lichaem, wert toegevoert: welcke tooverije, indie sy anders tooverije magh genoemt werden,

den, geheel natuerlick is, als hier na sal gheseyt werden. En in dese sin wertse gestelt van *Langio* voor eē uyt-vloeyinge een's venijnigen damp, uyt een schadelick lichaem, in nature van andere lichamen verschillende; van welcken, 't zy door 't ghesicht, aenroeren, nijdigheyt, of venijnigheydt van een quaetsprekende stemm', en tongh, door uyt-wasemingh van dampen, de gestalte en geest van andere lichamen besmet wert, waer door sy komen te verdorren en uyt te teren. Al-hoewel *Langius* in dese bescheydene verklaringh niet en schijnt te blijvē by de uyt-vloeyingen alleen, maer, na 't gevoelen van 't ghemeene volck, niet heel gevoeghlick 't gesicht, nijdigheyt, en een quaetsprekende tongh daer by vought.

lib. 2.
Epist. 36.

Ten derden isser een tooverije, *Fascinatio* De derde. *Magica* genaemt, de welcke niet anders en is, dan een belesinge en duyvelsche vergiftingh: in welcken sin *Balduinus Ronsaus* het woort *Fascinum* genomen heeft, in synen 50. brief, in welckers inschrift als hy beloofst geschiedenissen deser tooverije te sullē verhalen, brengt hy niet anders voort als duyvelsche werckingen der swarte konste. Op dat wy dan van verscheyde saken en geschillē bescheydelick mogen handelen, staen wy toe de tweede en derde soorte van dese tooverije; dan offe eygentlick tooverijen moghen ghenoeemt werden, twijffelen wy.

En voor soo veel als de tweede soorte belanght, wy hebben hier boven door redenen

Dese tooverije on-eygentlick genomen.

en vertoogen bewesen, datter verborge uytvloeyingen zijn, door de welcke verscheyde verborge sieckten, soo venijnige alleen, als mede besmettelicke ingevoert werden: en dat die invloeyingen eensdeels zijn kleyne lichamelicke sierkens, uyt-wasemende uyt de lichamen, ten deele geestelicke, de *species sensibiles*, of finnelicke affetsels gelijk. Doch dese magh eygentlick den naem van tooverije niet voeren; maer de sieckten die daer door verweckt werden, behoore tot de besmettelicke en venijnige sieckten, van de welcke wy voor desen gesproken hebben. Want soo wanneer yemant van eē ander met de pestilentie, spaensche pocken, of schurft besmet vvert, of d'ontstekinghe der oogen van yemant deelachtigh wert, of soo een visscher door den visch *Torpedo* met lammigheyt geslagen wert, of yemant door eenige verborge uytvloeyinge van een *Basiliscus*, Serpent, Padde, of diergelijck ander dier beschadicht wert, die kunnen eygentlick niet geseyt werde betoovert, maer vergifticht te zijn. En d'eyge beduydenis van 't woort *Fascinum* selfs, strijter tegen; 't welck voor-koomt van 't Grieksche *Βασκίνω*, dat is, 'k benijde, en *Βασκινία* beduyt eygentlick nijdigheyt. *Invidere*, benijden, als *Cicero* getuyghet, gebruyckten d' Ouden voor *nimum videre*, al te scherp te sien. Want wie een ander benijt, en kan van de ghelucksaligheyt en goederen van die gene die hy benijt, syne oogen niet af-wenden. Waer op dit van *Horatius* slaet:

Daer wert mijn welstant niet beglyrt ,
 Van een benijdent oog-en-licht ;
 Dat overdwers syn stralen stuyrt
 Op mijn geluck , te groot , te dicht :
 Verborgē Nijt , die lange duyrt ,
 In een venijnigh hert gesticht ,
 En quetst my niet met haren schicht :

Welcke beduydinge van tooverije niet gemeens heeft, met de natuerlicke uyt-vloeyingen. En daerom, al-hoe-wel die uyt-vloeyingen niet en kunnen geloochent werden, soo moet nochtans haer dien naem van tooverije niet op-gedicht werden; op dat wy niet en schijnē die waen-geloovige en valsche tooverije een plaets te gunnen. En die uyt de gemeederen van't gemeene volck het waen-geloof wil uyt-roeyen, moet oock dē naem selfs geen plaets laten.

Wat de derde soorte belanght, wy sullen in 't navolgende beweren, dat door die selfdige eenige sieckten veroorsaectt werden. Want gelijk de duyvel de foodanige, met dewelcke hy een verbont gemaectt heeft, inblaest, dat soo wanneer sy eenige dingen van geender waerden, 't zy op de dorpels der huysen, of onder de bed-steden komen te verbergen, dat sy door die selfdighe sullen uyt-voeren foodanigen werck, als sy soeckē te verrichten; daer nochtans sulcx alles door de werckinge des duyvels geschiet: van ghelijcken maectt hy oock dese vergifters wijs, als dat sy die gene, dewelcke sy soecken te beschadigen, soudē leep aensien, en ongeval toe-wenschen; ondertusschen en verricht sulcx 't ghesicht of de

B

stem

stem niet, maer de duyvel selfs is werck-mee-ster van al dat quaet, 't geen den mensch of 't vee aentreft. Waer van *I. C. Scaliger* in syn 349. Oeffeningh. De duyvel, seyt hy, doet dit, niet om dat hy dé mensch soude stercker maken, maer om dat hy hem door syne licht-geloovigheyt sou bedriegen, ende hem een mede-genoot makē soo van de godloosheyt, als van de eeuwige verdoemenis. De duyvel selfs dan voert dit uyt. en desen sotten en onfinnigen mensch, gelooft fulcx door syne woorden verricht te werden. Soodanigh is sonder twijffel gheweest dien Ouden man, van den welckē wy hier boven uyt *Hieronimo Vida* gewach hebben ghemaect; van gelijcken die Oude vrouwe, waer van wy uyt *Babista Codronchio* verhaelt hebben, de welcke lief-kofende, dé buyck streelde van eē edele Juffrou door welck aen-tasten sy ontroert werdende, heeft terstont ghevoelt een ongewone bewegingh van de vrucht, en korts daer aen de vrucht selfs, in stuckē vermorselt, met groot gevaer haer 's levens, af-geset. Dien selfden *Codronchius* verhaelt mede, op d'aen-gewese plaets van een ander oudt wijf, dewelcke als sy met haer hant aengeroot hadde den buyck van eē swangere vrouwe, heeft sy na ses maenden in 't onderste des buycks groote smerten beginnen te ghevoelen, en heeft ten lesten, willende haer gevough doen, door den stoelganck gelooft graten, beenderen, en stucken houts, na welckers losingh sy van de smerte is bevrijt geweest. De *Telchina*, waer van bo-
ven

lib. 1. de
Morb. Venef. cap. 3.

ven uyt *Ouidio* is gewagh ghemaect, stel ick mede liever by dese duyvelsche vergiftingen, als by eenige natuerlicke uyt-vloeyingen; van gelijkē oock die betooverende geslachten in *Africa*, waer van *Plinius* in syn 7. Boeck aen't 2. cap. schrijft. Maer die duyvels-konsten en moētē met dese tooverije niet vermengt werden. Wel is waer, 't en kan niet beneent werden, dat dit woort *Fascinatio* sikh dicwils uyt-streckt, tot de swarte konsten toe; waer uyt *Nicolaus Iaquerius* synē boeck tegens de Swarte-konstenaers en Duyvel-befvveerders ghe-naemt heeft, *Flagellum hereticorum fascinatorum*. En *Franc. Ronsseus*, als geseyt is, ghebruyckt het woort *Fascinum* in plaets van de swarte konste. Maer die beduydenisse is on-eeygen, gelijk de gront van 't woort, hier boven voor-gestelt, selfs uyt-druckt. En velen, ja selfs de vrienden, wert, na 't gevoelen van 't gemeene volck, dese tooverije opgedicht; in de welcke nochtans in't minste geen achter-dencken is van eenige duyvels-konsten.

Soo isser dan noch overigh de eerste soorte van tooverije, die ons voorkomt in de boecken der Rijm-schrijvers, en alom in den mont en 't herte van den gemeenē man plaets heeft; by den welcken geloofst wert, gelijk blijkt uyt het boven-verhaelde, dat oock selfs sonder verborge uyt-vloeyingen, of belesingen en duyvels-konsten, yemant door 't gesicht, stemm', of lof-spraeck alleen kan beschadight werden. Datter soodanigē tooverije zy, staen wy niet toe, en seggen, dat door die selfdige

geene sieckte en konné veroorsaect werden; maer dat al 't gene daer van gemeenlick geseyt en geloofst wert, valsch en waengeloovigh is; en dat al 't gene boven verhaelt is om die tooverije te bevestigen, maer alleen van die verborge uyt-vloeyingen, of duyvelsche besweringen moet verstaen werden.

Of men door 't gesicht be-tooveren kan.

En voor-eerst wat 't gesicht belangt, doordien 't gesicht is eē in-blijvende wercking, en voltoyt wert door 't ontfangen der sictelicke af-beeltsels, en niet door 't uyt-schieten der dierlijke geesten; en dat het gesichte, voor soo veel het foodanigh is, van het voor-worp yets ontfanght, en niet in dat selfdige werckt: soo blijkt hier uyt genoeghsaem, dat niemant door 't gesicht, voor soo veel het foodanigh is, eē ander eenigh hinder kan aendoen. Ondertusschen willen wy niet beneenen, als dat, ghelijck uyt 't gheheele lichaem, alsoo oock uyt de oogē eenige uytvloeyingē geschieden, en dat daer door d'ontstekingē der oogen kan besmettelick zijn. Ja indien yemant wil beweren, als datter uyt de oogen van sommighe lichamen, op een verborge maniere qualick ghedaen, als daer zijn de lichamen der ouw wijven en Tooveressen, foodanige quaet-aerdige uyt-vloeyingen konné uyt-gelaten werden, door dewelcke andere, insonderheyt de tendere lichamen, en min-machtigh om tegen-staen van de jonghe kinderen kunnen beschadicht werden, ick wil met dien niet twif-tigen; doordien oock de pockige ontstekingē der oogen geseyt wert besmettelick te zijn.

Doch

Doch dese quetsinghe en sou niet anders gheschieden als door de oogē, gelijk't in d'ontstekinge der ooghen sich toe-draeght. Het denckt my dan gelooffelicker te zijn, dat uyt de oogen maer seer weynige uyt-vloeyingen voortkomen, doch vry meer uyt den mont en neusgaten, den welcken ghevoeghlicker die werckingen werden toe-geschreven, die sy de ooghen op-dichten. Voorwaer, die aen de pest leggen, en sullen niemant door haer gesicht, maer wel door dampen, soo uyt den mont, als oock 't gheheele lichaem uytwalmende, besmetten. Daerom staet hy buyten schoots, die alleen van den besmetten gesien wert; maer die van na by met den selfdighen omgaet, alsoo dat hy den wasem, soo uyt den mont, als uyt 't geheele lichaem uytwalmende, kan ontfangen, die en is buytē gevaer niet.

Ten anderen ist even-eens met de stemm' Of door de stem. ghelegen. 'T is waer, dat by alle volckeren dit gevoelen is ingewortelt, als dat de stemm' en lof-spraeck schaden kan, om 't welcke dan te verhoeden, als boven oock gheseyt is, de Grieckē dat *ἀφασκίασις*, de Latijnē *Præficine Dixero* ghebruycken, de Duytsen, *God Zegene u*, daer by doen. Doch dit is eē valschen waen-geloovigh gevoelen, op geene redenen gegront vest. Maer soo yemant een ander door de stemme quetst, sulcx geschiet eerder door die quaet-aerdige en sieckt-telende uytvloeyingen, die uyt den mont met de stemme uyt-vliegen. Welcke oorsaek nochtans in de lof-spraek geen plaets en heeft. Want door-

dien die gene, die kinderē of yets anders prijfen, meesten tijt gesont, en niet sieck en zijn, nochte oockaltijdt soo na by zijn, als dat den damp, wafemende uyt haren mont, de kinderen kan bereycken: soo en kan oock op deser vougen geene schade geschieden. En schoon genomē al, dat de lichamē deser ouw wijven, de welcke gelooft werden de kinderen te beschadigen, een quade gedaente hadden: soo en kan even-wel uyt hare oogen soo grooten menighte van wafem niet voort-komen, die de kinderen sou moghen hinderlick zijn; en schoon datter meer uyt haren mont uyt-wafemde, soo zijnsē nochtans dickmaels ver van de kinderen af-gescheyden, alsoo dat sy haer oock op deser vougē niet beschadigen konnē. Ofte indien sy immers haer hinderden, sulcx verrichten sy door de hulpe des duyvels, en niet door de stemme.

Of door
't aenroeren.

Ten derden is 't kennelick, dat niet alleen siecke lichamen hare sieckten, als schurft, venus-zeer, melaetsheyt, peste, en diergelijke meer andere lichamen kunnen mede deelen; maer oock dat alsulcke lichamen, dewelcke wel met geene sieckten besmet zijn, en in haer geslachte gesont zijn, nochtans vergiftight, andere door 't aenroeren kunnen beschadigen. Hoedanigh is gheweest die metvenijn-gevoede Dochter, de welcke voor eē geschenck ghesonden waer aen *Alexander de Groote*, om hem om den hals te brengen; als mede des Konings sone van *Cambaia*, dewelcke, gelijk *Iul. Cas. Scaliger* verhaelt, soo

Exerc. 125.
Sect. 1.

ver-

vergiftigh was , dat de vliegen selfs , die syn vel fogen , storven ; van gelijcken een ander , die door syn speeckfel , wien hy wilde , om den hals bracht . En dat dē mensch ongetwijffelt door 't aenroeren vā eenige dingē kan beschadicht werden , leert ons genoeghsaem , indien niet anders , den visch *Torpedo* . Maer al dit en heeft niet gemeens met de tooverije . Want wie van een schurfte , melaetse , oft pockighe besmet , of van den visch *Torpedo* beschadicht is , en wert niet geseyt betoovert te zijn . Ofte daer door en wert niet bewesen , als dat het aenroeren alleen beschadigen kan : maer het ongeval 't geen uyt het aenroeren spruyt , geschiet door de uyt-vloeyingen , de welcke uyt siecke en vergiftige lichamē uyt-walmen . Indien nochtans eenig letsel , niet vā dese siecktelende en venijnighe uyt-vloeyfels , maer alleen door 't aenroeren , selfs oock van gesonde menschen (want een gesont mensch kan eē ander niet mede-deeligh maken vande sieckte die hy niet en heeft) veroorsaect wert , stelt dat by de duyvels-konsten : hoedanigh is gheweest die aenroeringh , door dewelcke dat oud wijf den buyck van d'edele Juffrou , selfs door 't tusschen-worp van hare kleederen , rakende , heeft vernielt de vrucht , besloten in de lijf-moeder van de Moeder . En in sulcker vougen en werdense niet al , die van foodanighe menschen zijn aengeroert , beschadicht ; maer alleenlick die gene , die dese duyvel-besweerders met opset soecken te verkorten .

Soo blijkt dan genoeghsaem uyt alle 'tge-

Daer is geen tooverije *fascinatio* genaemt. ne tot noch toe gefeyt is, als datter foodanigen tooverije, als by den gemeenen man gelooft is te zijn, niet gevondē wert, dat oock die selfdige geen natuerlicke oorsaken heeft, maer dat het is een ouwt gevoelen en waen-geloof, van vele volckerē tot noch toe geleert en gelooft. Waerom sy oock noch by *Hippocratem*, noch by *Galenum*, noch by eenige van d'oude Genees-meesters onder de oorsakē der sieckten oyt is bedacht geweest; en dat alle 't gene van die tooverije gefeyt wert, gheschiet door besmettelicke en venijnige uyt-vloeyfels, of door belesingen en duyvels-konsten.

Waer 'tgevoelen van dese tooverije van daen komt.

Wy voughen dit by 't voor-verhaelde, dat dit gevoelen van de betooveringhe der kinderen insonderheyt hier uyt is voort-gesproten, doordien den gemeenen man de oorsaeck niet en verstaet, waerom de gansch-ghefonde en schoone kinderen menighmaels haestelick in een sieckte vervallen. Sulcx gheschiet, om dat de goede gestalte des lichaems, die nu niet hooger klimmen kan, na 't getuygen van *Hippocrates*, vol gevaers is. En daerom, gelijk *Celsus* vermaent, die syn selven nu schoonst schijnt, moet syn gheluck verdacht houden. Hierom en ist niet vreemt, indiē oock de kinderen, die nu tot den hooghsten trap van een goede gedaente geklommē zijn, somtijts onverwacht van dien selfdigen komen af te tuymelen, en in eenige sieckte vervallen. Welcke oorsaeck, doordiense den gemeenen man verborgen is, gelooft hy de kinderen, of van yemant die haer heeft gepresen, of van een oudt wijf

wijf die haer leep begluyrt heeft, betoovert te zijn.

Wie dit al t'samen wel aengemerckt heeft, sal lichtelick allé de bewijs-redenē, de welke om dese tooverije vast te stellen, by gebracht werden, en oock hier boven verhaelt zijn, konnē ontbindē. En voor-eerst, wat de ver-toogē uyt Rijn en Verhael-schrijvers voortgebracht, aengaet, vele van die selfdige zijn valsch en waen-geloovigh. Doch indien soodanighe werckingen waerachtelick zijn volvoert geweest, soo zijn die selfdige voortgekomen, of van verborge uyt-vloeyingen, of van belesingen en duyvels-konstē, en niet eygentlick van 't gesicht, of lof-spraeck.

Ontbindin-
ge der ver-
togen, en
redenen
voor dese
tooverije
bygebracht

Ten anderen zijn de redenen die sy by brengen, van geender weerden. Ten eersten dat sy veel van die uyt-vloeyingē, door dewelcke de menschen somtijds beschadight kunnen werden, voor den dagh halen, en doet tot de saeck niet. Datter soodanige uyt-vloeyingen zijn, staen wy toe, en dat door die selfdige sieckten konnē veroorsaect werden, hebben wy boven aangewesen; maer, gelijk wy geseyt hebben, die sieckten en zijn geen betooveringē. De manier oock die *Plutarchus* voorstelt, door de welke *Eutelidas* syn selvē heeft kunnen betooveren, is valsch. Want al-hoe-wel wy toestaen, dat een seer-goede gestalte ghevaerlick is: soo en leyt die even-wel haer gevaer niet af, schoon hem yemant in eē spiegel oft fonteyne niet en spiegelde. Daer-beneffens is oock dat vervreemt van de waer-

heyt, dat uyt de oogen van een seer-wel-gestelt lichaem geestē hebbē konnē uyt-vloeyen in't water, dat selfdige verderven, en van daer wederom-stuyten in't selfdige lichaem. **Wt een wel-gestelt lichaem en kunnen foodanige quaet-aerdige dampen niet uyt-vloeyen.**

Ten tweeden, het vertoogh der stondighe en spiegel-bevleckende vrouwen en gelt hier niet; want sulcx en is geen tooverije, nocte en gheschiet niet door 't ghesichte, voor soo veel het foodanigh is, maer door verborghe uyt-vloeyinghen en quaet-aerdighe dampen, niet soo seer uyt de ooghen, als wel uyt den mont, en neuf-gaten uyt-wasemende.

Ten derden, dat de ontstekinghe der oogen besmettelick kan zijn, wert toegestaen: maer niemant sal seggen soo een betoovert te zijn, die in sulcker vougē d'ontstekinghe der oogen gekregen heeft; doordien dat quaet niet door 't ghesichte, voor soo veel het foodanigh is, maer door besmettelicke uyt-vloeyingen veroorsaect wert.

Ten vierden mach 't selfdige gepast werden op den *Basiliscus*, en meer andere venijnighe gedierten, de welcke gheseyt werden door 't gesichte te beschadigē. Want sulcx en voeren sy niet uyt door 't gesichte, voor soo veel het foodanigh is, maer door verborghe uyt-vloeyingen. Nochte die op foodanigen manier van een *Basiliscus* of ander vergiftigh dier is omgebracht, magh gheseyt werden betoovert te zijn. Dat eenē wolf den mensch eerst aenshende, hem de sprake sou konnē benemē, is een praetje.

Ten

Ten vijfden willen wy de groote krachten van de inbeeldingen niet verlooohenen; maer gunnen die alleen plaets in dat lichaem, in 't welcké sy ghesmeet zijn. Dat sy haer buyten dat lichaem souden kunnen uytstrecken, en in de locht, of in een ander uysterlick lichaem wercken, is valsch, gelijk wy elders bewezen hebben. Want de inbeeldinghe is een inblijvende werckingh. Het gene *Plutarchus*, als boven in de vijfde bewijs-rede gheseyt is, van de Nijdige, om dese tooverije te bevestighen, voor den dagh haelt, is van geen ghewichte. Al-hoe-wel, ghelijck oock andere quade bewegingen, alsoo mede de nijdigheyt het lichaem een quade ghestalte kan aenbrengen: nochtans, gelijk de dagelicksche ervarentheyt leert, en hindert de Nijdige niemant, dan syn selven: en, gelijk *Ovidius* schrijft:

In tractatu
de Conf. &
Disiens.
Arist. cum
Galen. cap.
14.

Den welstant van den mensch wert steeds van hem benijt; Waer door syn hert verteert, syn bloet in d'aren slijt, En is syn eygen Beul.

Als dat een nijdigh mensch door syne nijdigheyt een ander sou kunnen hinder doen, is tot noch toe niet ondervonden; doordien de bewegingen des gemoets niet en gaen buyten haer eyghen lichaem. Soo dat ons spreekwoort hier niet qualick en past, *'t is beter benijt dan beklaeght te zijn*.

Ten laetsten wat in 't bysonder de stemm' belanght, dat de welsprekentheydt en de musijcke de ghemoederen der menschen kunnen bewegē, en wil ick niet beneenen. Maer wat roert dit dese tooverije? Want als eē kint van ye-

yemant geprefen wert, en valt sulcx niet voor, als wel in een wel-geschickte rede of musijck gehoort wert; ja de kinderē hooren meestentijt niet watter gesproken wert, of indien sy 't hooren, soo werdē daer door hare hertf-tochten niet opgeweckt, als wel in die gene, die eē verçierde reden of musijck hooren, geschiet.

Doordien dan dit alles sikh dus toedraeght, en dat die gemeene tooverije uyt-gemonstert is, en dat oock alle de werckingen, die haer toegeschreven werden, of van venijnighe en besmettelicke uyt-vloeyinghen, of van duyvels-konsten voort-komen: soo en soude hier van dese tooverije niet meer te seggen vallen; doordien wy van de sieckten, ghesproten uyt besmettelicke en venijnighe uyt-vloeyingen, voor desen gehandelt hebben, en van de swarte konste na desen noch te handelē staet: maer doordien ons yets van de ken-teyckenen deser tooverije, als mede vā de genesingh der sieckte, insonderheyt door de swarte konste veroorsaect, by de schrijvers voort-komt, soo willē wy die selfdige oock niet onaengeroert laten.

Ken-teyckenen der Betooverende.

En voor-eerst wat de ken-teyckenen aengaet, wy hebben al voren gheseyt gehad, een oudt gevoelen te zijn, dat de betooverende in een of bey de oogen een dubbelden ooghen-appel hebben, of in 't eene een dubbeldē ooghen-appel, in 't andere de ghedaente van een peert of hont. Het welck ongetwijffelt van die Toovenaers moet verstaen werden, die een verbont ghemaect hebben met den duyvel, de welke gewoon is met foodanige ken-teec-

teeckenē syne slaven te brant-mercken. Want gelijk het blijkt uyt de Schrijvers die van de duyvel-befweerders gehandelt hebben, dat sy van den duyvel, in andere deelen harer lichamen, ingedrukte ken-teeckenē hebben: soo en ist oock niet onmogelick, dat sy die selfdige mede in hare oogen dragen. Dan of dees dubbelde oogen-appels, of honds, of peerts, of (het welck oock geschreven wert onder-vonden te zijn) padde-poots gedaenten waer-achtighlick in de oogen zijn, dan of sy alleen schijnen daer in te wesen, laet ick andere oor-deelen.

Ten anderen hoe die gene, die door dese tooverije beschadight zijn, bekent werden, leert *Cardanus* in't 2. boeck van de Venijnen aen't 7. cap. alwaer hy schrijft de ken-teeckenen der Betooverde te zijn, veranderinge des coleurs, droeve en neer-slachtige oogen, met tranē bevochtight, of te seer verdrooght, suchten, een beangst herte, wakingen, menighvuldighe droomen, magerheyt in't gansche lichaem; en insonderheyt ghelooft hy de doot-verwige couleur een ken-teycken der betooverde te zijn. Maer wie en siet niet, dat dese ken-teeckenen mede andere sieckten gemeen zijn? Hy voughter oock dit by: dat den *Hyacinth* en't *Coraal* by de Betooverde verbleyckē, en haren glants verliezen; en, schrijft hy, soo een ringh, ghemaect uyt een esels klauw, aen de hant gesteken, na eenige dagen wijder wert, 't is een teecken van betoover-
 Ken-teycken der Betooverde.

Dit is een sekerder bewijs, indien haer gene ken-teecken van andere siekten vertoogen, noch oock eenige oorfaeck, 't zy uytellicke of inwendighe, soo van des moeders als des kints zijde, is voorgegaen, die 't selfdige heeft konnē beschadigen; indien oock gene ken-teecken van vergif bespeurt werden, en dat bequame genees-middelen niet uyt en voeren. Als dan isser achterdencken van be-
tooveringhe, of veel eer van beschadigingh door quaet-aerdige uyt-vloeyingen, of duyvels-konsten. En daerom moet onderfocht werden wat vrouwe 't kint gehandelt, of met 't selfdige verkeert heeft.

Genefingh. Hoe de genefingh in 't vverck moet gestelt werden, blijkt genoeghsaem uyt 't gene wy alvoren geschreven hebben. Want doordien-der tweederley soortē van tooverije zijn (soo s' anders dien naem voeren mogen) de eene, die van quaet-aerdige en venijnige uyt-vloeyinghen, en d'ander die van duyvels-konsten voortkomt; op wat wijze de sieckté door van-
buyten-aengebrachte besmettingen en venijn veroorsaecht, moeten genesen werden, is alvoren aangewesen; en hoe de siekten door duyvels-konsten inghevoert, moeten gehandelt zijn, sal in 't navolgende geseyt werden. Op dat wy nochtans hier yets als met den vinger aenroeren, By sommige volckeren is in 't gebruyck, om de tooverije voor-te-komen, het opsteken van den middelsten vingher; by anderē het uyt-spouwen, 't welck al van ouds her-af komt, en van *Plinio* verhaelt wert, de-
welc-

Toover-sieckten.

31 Cap. 1.

welcke seyt, dat de tooverije door d'uytspou-
 wingh gelijk als weer-om-gekaetst wert. **Het** lib. 28. cap. 4.
 welke ongetwijffelt waen-geloovigh is. By
 onse vrouwē ist een gewoonte de kinder-wie-
 gen te behangen, met het blauw *Conyza*, het
 welke sy daerom oock den naem van **Be-**
ruffkraut geven. *Cardanus* gebiet uyt *Apu-* lib. 3. de
leio, dat men't betoovert kint met *Varen-kruyt*, Venen. cap. 15.
Wierroock, *Myrrhe*, en *Amber* sal beroocken;
 en schrijft dat alle hert-sterckende dingen de
 betooverde nut zijn; als *Smaragd* en *Hyacinth-*
steen, *Theriaceel*, *Muscus*, *Syroop van plompen*;
 en seydt, dat men den siecken sal bestrijcken,
 met 't sap van *Byvoet*, en van 't selfdighe een
 beroockinge maken, dat men de slaep-kamer
 sal behanghen met *Yfer-kruyt*, en doorgaens
Bernagje en gemeene *Peterselje* t'eten geven,
 dat men 't voor-hoofst sal bewinden met eens
 ezels-voorhoofst-huyt, en om den hals han-
 gen de wortels van mannekens *Pœunie*, den
Iaspis en *Diamant-steen* aen den blooten arm
 binden, root *Corael* op de mage hanghen, en
 meer, 't geen ick overslae. Het beste dat hy
 gebiet, is dit: Behout Gode een suyver herte,
 en hy sal u behoeden. Andere drijven, dat het
 root *Corael* de kinderē om den hals gehangen,
 of als arm-ringen om de hant gedragen, d'uyt-
 nemenste kracht heeft onder alles 't geen te-
 gens de tooverije ghepresen wert. *Dioscorides*
 verhaelt, dat het *Alyssum* ofte *Hick-kruyt* aen
 de solders des huys gehangē, eē heylsamen te-
 gen-gift voor de betooveringe der menschen
 en vier-voetige dieren is. Dat het kruyt *Bac-*
charis

charis is gelooft geweest door een sonderlinge kracht de tooverije te wederstaen, blijkt uyt dit van *Ouidio*:

Omringht het hoofd met 'tkrans-kruyt *Baccharis*; &c.

Sect. 30.
probl. 34.

Aristoteles schrijft dat de *Wijn-ruyte* de tooverije krachteloos maect. Waer vā hy nochtans eerder eē bekende dan verborge oorfaeck foeckt te geven, namentlick, om dat die gene die haestigh inschocken, en vreesē van een begluyrder te mogen betoovert werden, veel winden, d' oorfake van krimpings, vergaren, dewelcke de *Wijn-ruyte* verydelt. En daerneffens wert de *Wijn-ruyte* oock bequaem geacht, tegens alle foodanighe siekten, die gelooft werden goddelick te zijn, als namentlick, verschrickelicke droomen, gesichten, en nacht-schrickē. Waer van dit de oorfaeck schijnt, om dat sy de winden verydelt, opdrooght, en 't natuerlicke zaet uyt-blufcht; uyt welcke twee oorfaken vele voor-vallen, die de duyvels toegeschreven werden, haeren oorspronck nemen, ghelijck uyt de boecken *Hippocratis* van de Winden, en Maeghdensiekten te visschen is. Diergelijcke geneesmiddelē heeft *Plinius* oock, in syn 13. boeck, aen't 10. cap. als mede in't 28. boeck, aen't 8. cap. voor-gefelt. *Quintus Serenus Sammonicus* prijft loock om den hals gehangen, als hy schrijft:

Cap. Infan-
tibus stri-
dentibus
vel Strige
inquietatis.

Indien een snoo Nacht-tooveres
De teere kinderkens verdruckt,
En uyt haer vleesche mellick-fles,
Met lange lippen, 't fog ontruckt.

Wert hier voor goet gevonden .
 Loock om den hals gebonden .

Maer al-hoe-wel het niet en kan beneent werdē, dat de gesteentē en kruyden verborge krachten hebbē, tegens de verborge besmettingen; doordien het een gemeen gebruyck is den *Elands klauw* en *Pœennij wortels*, voor de Vallende-sieckte, om den hals te hangen: soo schijnt nochtans den meesten hoop waen-geloovigh te zijn. In 't kort; Doordien door dese tooverijē geen sieckte veroorsaect werden, soo en is 't oock niet nootwendigh, om voor dier selfdiger genesingh en genees-middelen seer bekommert te zijn. Maer al't gene de Vallende-sieckte en verworging uyt de lijf-moeder geneest, de winden verydelt; of de overvloedigheyt des natuerlickē zaets uytbluft, hoedanigh wy geseyt hebben te zijn het *Coraël*, *Ambler*, en diergelijke, magh buyten alle waen-geloof ghebruyckt werden; doordien sy natuerlicker wijze strijden tegens soodanige verdorve gestaltenissen der lichamen, de vvelcke de duyvel ghewoon is tot syne guychelerijen te mis-bruycken; waer af hier onder op syn plaetse wijt-loopiger sal gehandelt werden.

C

Het

II.

CAPITTEL.

*Wat de duyvelse belesingen of besweringen, vergif-
tingen, en Swarte-konsten zijn; by de Latijnen
genaemt Incantatio, Veneficium en Magia.*

Incantatio,
Venefici-
um.

HEt woort van belesinghe of besweringhe
en vergiftinge beteekent in 't algemeen
een wercking, door dewelcke van dé mensch,
die met den duyvel een verbont ghemaect
heeft, door de hulpe van dien selfdigen yets
verricht wert, 't geen boven den loop der na-
turen is. Dese werckingen, als van gelijken
die de selfdige oeffenē, werdē by de Griecken
en Latijnen met verscheyde benamingen uyt-
gedrukt, en zijn genoemt van de Griecken
*Φαρμακία, ἐπωδή, μαγία, μαγανεία,
γοητεία, en Φαρμακίδες*, als oock *Φαρ-
μακείστριαι, en μάγοι*: van de Latijnen *In-
cantationes, Veneficia, Magica artes, Incantatri-
ces, Venefica, Malefica, Magi, Saga, Lamia,
Striges*. (mogen verduyft werden) belesin-
gen, vergiftingen, swarte-konsten, beles-
konsten, &c. Swart-konstenaers, of Verkeer-
de-Wijzen, Weer-maectsters, Nacht-vrou-
wen, Suygh-tooveressen, &c. Welcke be-
namingen, al-hoe-wel sy elck eene bysondere
werckingh en maniere van die selfdige wer-
ckingh uyt-drucken, soo werden sy nochtans
meesten tijdt alsoo vermenght, dat elcke by-
son-

sondere benaminghe een ofte meer beduydenissen heeft, en wederom alle de benamingen slaen op elcke bysondere beduydenis.

Voor-eerst wert het woort *Pharmacum*, van Pharmacum.
 't welcke *Φαρμακεία*, *Φαρμακίς* en

Φαρμακεία af-daelt, genomen in een goede en quade beduydenis, en beteeckent, alst ten quaden geduyt wert, een doodelick vergift, een Dullen-dránck, of Minne-kop, als mede de swarte-konsten, die in beeldekens en *characters*, in sekere woorden, en diergelijcke dingen bestaen. Waer van het tweedé Kort-bondigh herders-dicht van *Theocritus*; en d' achtste t' Samen-spraeck *Virgilij*, *Pharmaceutria* genoemt wert. En dat by d' Ouden het woort *Φαρμακίας* voor alderley soorte van betooveringe, door de welcke den mensche, 't vee of aerd-vruchten, 't zy door besweringen, of eenige andere manieré van tooverijen te kort gheschiet, ghenomen wert, blijkt klaerlick uyt *Platoos* 10. Boeck van de

Wetten. Van gelijcken werdense by *Aristotelem* *Φαρμακίδες* genoemt. En in d' Openbaringe aen't 18. cap. vers 23. wert *Φαρμακία*

genomen voor bedrogh en tooverije, alwaer geschreven staet: *ἐν Φαρμακία σὺ ἐπλάγηθησαν πάντα τὰ ἔθνη*: dat is, In uwe tooverijen zijn alle volcken verleyt geuueest.

Ten tweedé *ἐπωδή* genomé van *ἐπάδειν*, *Ε'πωδή*.
 'oo veel als toe-singen, en woordé toe-monmelen;

melen, is eygentlick een foorte van tooverije; door de welcke dese Boof-wichten met verdichte woorden, die sy *carmina* noemen, gelooven wondere dingen te kunnen uyt-voeren, als blijktt uyt *Virgilio*:

Eclog. 8.

't Is niet dan toover-fangh, 't gen' ick van nooden fchat.
Wel aen mijn sweer-gedicht, breng Daphnin uyt de stad,
Tot mijnen huysen in. Dees vreemde toover-trecken
Zijn machrigh om de Maen ten hemel af te trecken.
Het zijn besweringen, waer door Ulyffis knapen
Van Circe t'eenemaal in Verckens zijn her-schapien.
Het zijn belesingen, waer door een slangh in 't velt
Aen stucken berst.

Soortē van
beswerin-
gen.

Daer zijn sekere soorten van besweringen. Voor-eerst zijnder goede, en quade besweringhen, of beleef-dichten. Goede belesingen zijn, dewelcke tot genesingh der sieecten in 't werck gestelt werden. Hier omme wert by *Suidam* een vrouwe *ἐπαδὸς* ghe-naemt, ἢ *ἐπαδύσα τοῖς νοσῶσι παισὶ*, de welcke door 't toe-singen van besweer-dichten de be-tooverde en siecke kinderen genas. Hier by moeten gestelt werden de foodanige, dewelcke in 't versamelen van kruyden, of in 't bereyden van genees-middelen eenige woorden toe-mommelen, om die selfdige krachtiger en heylsamer te maken. De quade belesingen geschieden om andere te beschadigen. Ten anderē, sommige Toovenaers singen hare besweer-dichten, en ghebruycken hare belesingen uyt een openbaer en uyt-ghedrukt verbont, 't geen sy met den duyvel ghemaect hebben; Andere onvoorsichtige, nochtan
niet.

niet-ontschuldige , sinnen en seggen dese besweer-dichten en woorden, niet als of sy door 't verbont met dé duyvel krachtigh gemaect waren , maer om dat sy qualick gevoelen, als dat foodanige woorden uyt haer selven sekere kracht hebben. Alle beyde soeckense meestentijt andere te beschadigen , insonderheyt die gene, dewelcke een uyt-gedruckt verbont met den duyvel gemaect hebben ; de andere soecken oock somtijts den mensch of beesten goet te doen .

Ten derden werden sy oock Vergiffers genoemd, doordien sy quade venijnen (dat het woort venijn, *by de Latijnen*, als oock *Pharmacum* ten goeden en ten quaden geduyt wert, is elders geseyt) gebruycken, en door die selfdige den mensch mis-doen . Veneficæ.

Ten vierden werden sy om haren lust tot quaet doen, Boof-wichtē of Quaet-doenders genoemd, doordien alle haer trachtē, poogen en wercken daer toe strecken, om door 't ingeven des duyvels, die een mensch-moorder van den beginne is, de menschen en beesten te beschadigen . Maleficæ.

Ten vijfden dragen sy den naem van *Magi*, Magi. Veerkerde-Wijsen , of Swart-konstenaers. Dat desen naem wel-eer in een goede beduydenis genomen is gheweest, kan niet beneent werden . Al-hoe-wel sommige ghevoelen, dat dese *Magi* altijts en over-al gehouden zijn geweest voor foodanige, dewelcke wisten en uyt-voeren konden allulcke dinghen, tot dewelcke de krachtē der Natuyre niet en reyck-

Lib. 1. de
 Magia.
 cap. 3.
 Magia Na-
 turalis.

ten; en doordien de krachté der Natuyre niets en kante boyen gaen, dan alleen God, en goede of quade Engelen, en sy Godes noch der goeder Engelen hulpe niet gebruyckt en hebben, hierom, doordien het geen sy doen, strijt tegens 't voor-schrift vā God in-gestelt; dat sy sulcx hebbé verricht door de hulpe der quader Engelen. Maer hier in wil ick liever gevoelen met *Pererio*, en met andere, dewelcke vast-stellen, datter een natuerlicke Swartekonste gevondé wert, en dat die selfdige foodanigh is, dewelcke door een sekere wetenschap en ghebruyck van natuerlicke dingen, wonders, kan uyt-voeren. Daer zijn (ge-lijck *Plinius* spreekt) vele wonderhedé der Natuyre voor de reden ondoorgrondelick, ende geheel verborgen in dé hooghwaerdigheyt der Natuyre. Hoedanige over-al in de boecké der Natuyr-kundigers ons voorkomen, en *Pererius*, op d' aengewese plaets, sommige der selfdiger vergadert heeft. Soo dan een Wijs-geer foodanige dingen, die den gemeenen man verborgen zijn, door-gront heeft, kan hy wonders verrichten, alsoo dat 't gemeene volck die selfdige schat te zijn boven de krachten der Natuyre, en voort te komen van hooger oorsaek. Ondertusschen en magh niet beneent werdé, doordien des menschen gemoet steeds snackt na nieuwicheden, en noyt van wetenschappen sad werd, als dat die *Persianen*, *Chaldaen* en *Aegyptianen*, doen sy alles, 't geense wenschten, met haer verstant niet en konden bereycken, ten lesten den
 duy-

duyvel tot hulp genomen hebbē. Waer door den naem van (*Magi*) Wijsen is berucht geworden, alsoo dat hy oock heden ten quaden geduyt wert, ende de soodanighe *Magi* ghe-noemt werden, dewelcke, op dat sy yets mochten weten of verrichten, het welcke na den loop der Natuyre niet géoorloft en is te doen, of te weten, gebruycken de hulpe des duyvels; al-hoe-wel sy die duyvelsche werckingen met de krachten der Natuyre soecken te bemantelen.

Ten seften zijn de Tooveressen en Weer- *Sagæ*. maecksters *Saga*, *a sagiendo*, van veel weten, genoemt, en slaet insonderheyt op die gene, die haer laten voor-staen, dat sy veel weten, en verrichten kunnen, 't geen andere natuyr-licker wijze onmogelick is, ofte dewelcke door een verbont met den duyvel gemaect, haer vermeten, dat sy, 't geen anderen onbewuft is, seggen en voor-leggen kunnen, en macht hebben om ongestuymigh weder te verwecken, menschen, vee, en koren-gewas te beschadigen: tot welcken eynde sy toover-dichten, beelden, *characters*, en diergelijcke dingen meer in 't werck stellen.

Ten sevendē werdense *Lamia* na de nacht- *Lamiae*. meren der Heydenen ghe-naemt. De *Lamia* der Heydenen warē Spoocksels en Verschijn-sels, de welcke wanneer sy yemant wildē goet doen, en haer veynsden de liefde der jonghe mannen te willen verwerven, verschenē in de gedaenten van schoone vrouwen; maer als sy yemant sochten te beschadighen, quamen in

Verhandelingh der
 een leelicke en affchrickelicke gheftalte, en
 wierden *Empusa*, en *Mormolicia* ghenoeemt.
 Doordien dan onse hedensdaegse Tooveressen
 geseyt werden met de Spoocksels te spelen en
 danffen, te eten, en den wegh der natuyre te
 gaen, zijn sy *Lamia* genoemt geweest.

Striges.

Ten achtstē werdense *Striges* toe-genaemt,
 van eenen Vogel alsoo genoemt, gheuoeghsaem
 bekent, uyt de beuselen der Rijmers,
 welcken Vogel gelooft wierd des nachts met
 syne lippen het sogh der kinderē uyt te mel-
 ken, en die selfdige sonder bewaringe gelaten
 zijnde, uyt de wiege wech te nemen, en haer
 bloet uyt te sloppen: het welcke doordien 't
 mede geseyt wert van de Tooveressen gedaen
 te werden, zijnsē van gelijcken *Striges* toe-genaemt.
 Daer zijn noch meer diergelijke na-
 men der Tooveressen, dewelcke ick niet van
 nooden en acht hier al t'samen voor den dagh
 te halen.

Ars Atracia.

Ater
 is by de
 Latijnen
 swart ge-
 seyt.

In Apul.
 de Aur.
 Afino.

Ten laetstē wert de tooverije van sommige
Ars Atracia genaemt, waer van ongetwijffelt
 de Duytsen die **Schwartzekunst** seggē, niet
 van wegen eē swarte koleur, maer van *Atrax*,
 dewelcke, na 't getuygen *Beroaldi*, gheseyt
 wert die konst in *Thessalien* eerst gheleert te
 hebben.

Al-hoe-wel hier uyt genoeghsaem af te ne-
 men is, dat de Tooveressen om verscheyde
 oorsaken met verscheyde benaminghen zijn
 genoemt geweest: soo werden nochtans he-
 densdaeghs by na alle dese voor een, en een
 voor allen gebruyckt, en met alle dese namen

wer-

werden de foodanige gespelt, dewelcke door een verbont met de duyvel, ende des duyvels hulpe geseyt werden sulcx te kunnen verrichten, 't geen boven de Natuyre is. Want alle de foodanige, als hier na gheseyt sal werden, is dit gemeen, dat sy eē verbont met den duyvel hebben, somtijts een openbaer en uytgedruckt, somtijts een verborgen en bedeckt: Ja vervallen tot sulck een dulligheyt, dat sy, God versakende, een verdragh makē met den duyvel, en haer selven in syne bescherminge, macht en heerschappie overgeven, op dat sy of eenige konstē, wetenschappen en verborghe saken van hem souden leeren, of macht verkrijgen mochten, om andere te beschadigen: andere maken selfs wel geē verbont met den duyvel; gebruyckē nochtans de ceremonien, vreemde af-beelsels, woorden, en sulck tuygh 't geen sy van andere, die met den duyvel in verbont getreden zijn, gekregen hebben, om wonderheden te verrichten, en andere te beschadigen, of goet te doen.

III.

CAPITTEL.

Vele beuveren datter siecken, door tooverijē veroorsaecht, gevonden uerden.

AL-hoe-wel de toover-wercken vele en verscheyde zijn, dewelcke van *Sprengero*, *Johanne Bodino*, *Nicolao Remigio*, en meer andere in 't langhe verhaelt werden: nochtans
In Mallico
Malefic.
In Demomania.
In Demolatria.
 fulcx

fulcx overslaende 'tgeen tot ons voor-stel niet en dient, sullen wy alleen van de siecktē handelen. En daerom vragen wy voor-eerst, offer foodanighe sieckten, door tooverijē veroorsaect, gevonden werden. Dit beweren vele soo oude als nieuwe Schrijvers, en door-gaens by de Rijm-schrijvers *Homervum*, *Theocritum*, *Virgilium*, *Horatium*, als oock by de Godf-geleerde wert gewach ghemaect van Tooveressen, en Swarte-konstenaarē: het soude oock langh vallen, de Schrijvers, en plaetsen, soo van de Heylige als wereltlicke schriften, inde welcke van de Tooveressen gewach gemaect wert, al t'samē op te tellen. Waeromme die selfdige achter wegen latende, sullen wy alleenlick twee dry voor-vallen verhalen van foodanighe sieckten, by de welcke yder een genoeghsaem sal kunnen af-meten, datse door geene andere oorsaken, als door tooverijē in-gevoert en zijn geweest.

Verhael
van betoo-
veringen.
Lib. 1.
Epitt. 38.

Iohannes Langius verhaelt, datter in 't jaer 1539. in een dorp genaemt *Fugenstal*, gelegen in de heerschappijē des Bisschops *Kistensis*, geweest is een Boer, geheeten *Vlricus Neusefser*, dewelcke na dat hy met groote pijnen in d'eene zijde synes buycx had aen-getaft geweest, schierlickē onder de onbeschadighde huyt met syne hant vatte eē yferen spijcker, den welcken een Heel-meester, wesende in de Bad-stove, met syn scheer-mes heeft uyt gesneden, en dat de pijnē nochtans daer door niet en is gestilt gheweest, maer van dagh tot dagh vermeerderd. Waerom hy, wanende dat

de

de doot alleen syn pijnen stillen konde, sijn selven met een mes de keel heeft afgesneden: Als hier naer het doode lichaem in de tegenwoordigheyt van velen geopent, en de mage opgesneden was, zijn in die selfdige ghevonden een ront langhworpigh hout, vier stale messen, ten deelen scherp, ten deelen als sagen getandt, met twee rouwe yfers, elck bysonder te boven gaende de lengte van eē spanne, als mede een klits hairs, gelijk een bal in een gerolt.

Alexander Benedictus verhaelt dat hy gesien heeft twee Buyr-vrouwen, alle beyde op eenen dagh door in-gegeven vergif betoovert, dewelcke korts daer aen met wonderbare braken zijn gepijnicht geweest; de eene heeft een grootē hair-naelt, gekromt in de maniere van eē haeck, en eē goet deel vrouwen-hairs, vermengt met knipsels van naghelen, door groot gewelt overgegeven, de welcke daegs daer aen ghestorven is. De ander heeft een vrouwen-vlecht, stucken glas, met dry verdroogde stucken eenes ruygen honde-steerts uyt-ghebraeckt, dewelcke indienze te samen hadden gevought gheweest, de lenghte van den gheheelen steert soudē uyt-ghēmaeckt hebben.

Antonius Benivenius vertelt ons, dat een sekerere vrouwe, oudt zijnde seltien jaer, schierlick in een vreesfelic geschrey is uyt-gebersten, dat mede haren buyck soo seer is opgeswollen gheweest, als of sy nu acht maenden met 't kinde geweest hadde, datse daerbenefens

Lib. 7.
Pract.
cap. 25.

De Abdit.
Sanat. &
Morb. caus.
cap 8.

fens met alsulcke Zenu-treckingen gevat is geweest, dat het hol van hare voeten den neck quam aen te raken, en datse ten lesten aen't braken is gerocht, waer door sy stuckē hout, kromme spijckers, kopere naelden te gelijk met wasch en hair in eenen bal vermenght, heeft overgegeven, als mede een stuck etens van sulcker groote, dat het niemant gheheel soude kunnen door-slicken, en dat dit selfdigh haer menighmaels aenquam.

Lib. 2. de
Divin. Nat.
Characte-
rism. cap. 4.

Cornelius Gemma verhaelt ons insonderheynt in 't lange, als wesende een Oogh-getuyge, een vvonderbaer voor-val van diergelijcken brakingh: dewelcke, overslaende 't geen tot onse saeck niet dienstigh is, aldus luyt:

Een Dochter oudt zijnde vijftien jaren, van middel-sapige gestalte, ongemeen in geest en schoonheynt, in welckers gedaente nochtans een droefachtige wackerheynt vertoogde een gelijcke vermengingh van bloet en melancholie, heeft beginnē te quijnen door verscheyde toe-vallen. Ontrent Januari, in 't jaer 1571. heeft sy tot twee reysen hare stonden gehad, dewelcke van 't begin harer sieckte opgestopt zijnde, hebben veroorsaecht soodanigen vermōeytheynt des geheelen lichaems dewelcke vā *Galeno* *Φλεγματώδη* genoemt wert. Daer was groot achterdencken van venijn, doordien sy een stuck koecks gekregen hadde, onder 't knauwen van 't welcke sy seyde wel geen geheel vreemdē smaeck geprouft te hebben, maer dat sy een scherpigheynt, de
swel-

swelginge verhinderende, vernomen hadde;
 en van dien tijt af heeft sy eerst beginnē te ge-
 voelen een spanninghe om 't herte, en seer te
 vermageren, by tijden te braken, den lust tot
 eten te verliefen, swijmelingē des hoofts te
 gevoelen, en byna met alle foodanige toe-val-
 len, de swangere vrouwen gemeen, gequol-
 len te zijn; insonderheyt nochtans in de 4. en
 7. maent. Want ontrent half Junij zijn de ver-
 borge koortsen allencken meer openbaer ge-
 worden, met dorst; sekere soorte van Zenu-
 treckinge, en onmachtē. Somtijts is de pijnē
 soo vermeerderd geweest, dat sy gelijk als
 dul, gestadigh van d'een in d'ander plaetse
 wentelde, dickwils dé buyck geweldiger op-
 geswollen hebbende, dan de moeder-sieckē
 vrouwen plegen. Ja is tot sulckē benauthēyt
 gekomen, als datse swart in't aensicht werden-
 de, haer de keel als met eē strop benaut wiert;
 dry of vier stercke mannen waren naulicx ge-
 noegh om haer te houdē, doordien sy geswind
 uyt den bedd' op-vliegende, met alderley
 soorten van Zenu-treckingē gepijnigt wiert.
 Dese quade toe-vallen, doordiense by beurtē
 minderden en meerderden, zijn den ellifden
 Augusti boven-maten seer vergroot geweest.
 't Gebeurde ten lesten, als dat sy na schricke-
 licke pijnen, de natuyre van selfs geprickelt
 zijnde, eenen levendigen ael door den stoel-
 ganck af-joegh. Desen ael was van ghelijcke
 gedaente met andere aelen, dicker dan een
 duym, lang een en een halve voet, had schub-
 ben, oogen, rug-graet, steert, geheel en al
 als

als andere alen-plegen; langh ley hy onder de vuyligheyt als doot, maer in een emmer waters geworpen zijnde, bequam hy. Na 't lofen vā desen ael zijn de uytermate wreede pijnen gesuft geweest. Den ael die doot, en van 't ingewant ghesuyvert, om hoogh, bevrijt van alle andere dieren, was op-gehangen, is schierlick verdwenen. Ondertusschen heeft de Dochter beginnen uyt te braken een grooten overvloed van waterachtige vochtighedē, van een vreemden smaeck, niet ongelijck de mensche-pis. Dit braken heeft geduyrt meer dan 14. dagen, elcke reyse losende voorwaer meer dan 24. ponden; niet tegenstaende sy des daeghs twee driemael overvloedigh genoegh haer water maecte: den buyck was niet geswollen, en in 't geheele lichaem kon geene oppoffinge ghespeurt werden: daer by was de Dochter seer kleyn van eten en van drincken, naulix een kop wijn, bier, of ander nat gebruyckende, sy klaeghde groote pijn te gevoelen in de slincker syde van dien tijdt af, dat sy den ael geloofst hadde, jae oock al lange te voren, maer dat die pijn eerst geweest waer een gevoelen van eenige swaerte, en datter nu een knagingh en scherpigheyt was by ghekommen; en wanneer se die plaetse wat harder was druckende, seyde sy daer van seer onstelt te werden. Als nu een grooten hoop van dese waterachtighe vochtigheden veertien dagen langh had uyt-gevloeyt, begon oock te ghelijck hair met het braken voort te komē, veel in getal, langh eenen vinger, doch het een

korter, het ander langer, niet ongelijk het
hair van oude hondē, en is dagelicx den hoop
alsoo vermenighvuldicht gheweest, dat hy
lichtelick een goet getal ballen van redelicke
grootte sou op-gevult hebben, alle 't welke
sy quijt wierd, met een groote walgingh, en
benaut braken: en nu tegens den avont bevin-
gen haer wonderlicke hert-vangen; rugge-
lings leggende, rolde sy haer gheswindt van
d'eene zy op d'ander, met sulcken geweld, als
datse, 't en waer sy had belet gheweest, veer-
dighlick haer hoeft tegens den muyr, of den
kant van de bed-sponde soude gestooten heb-
ben. De handen waren soo gheweldigh toe-
getrocken, als datse door geen ghewelt kon-
den geopent werdē. Somtijts de hant schier-
lick uyt-streckende, sloegh sy met sulcken ge-
luyt en heftigheyt op hare borst, datse gevaer
liep, om eenē van hare edelste ingewanden
met een doodelicke wonde te beschadigen.
Dit duerde somtijds wel twee uren: in hare
benautheyt kendense niemant. Dickwils als
uyt de moeder worgende, was sy uytermaten
root, met een sekere vermoeytheyt, en 't be-
ginfel vā eē allencken-aengroeyend-koortsje.
Eens en andermaels openbaerde sich om den
mont yets schuymachtighs. Eenmael oock
ghebeurdet, dat sy in 't verschuyven van hare
benautheyt uyt een schreyē in lachen, en we-
derom uyt lachen in een schreyen uyt-berste.
Daerbeneffens quamen haer somtijts brakin-
gen aen, door de welke sy groote vlocken
hairs uyt-wierp, vermengt met etterige voch-
tigheyt,

tigheyt, gelijk vervuylt bloet, somtijts gelijk duyven of gansfen-mist, onder welke vuyligheyt vermengt waren sprockelē houts, stucxkens van dunne vliessen, maer de sprockelkens hout verhooghdē haer soo levendigh, alsoo dat sy schenen oneffene stucxkens van verouderde struycken af-gebroken, sommige een nagel groot, andere een nagel dick, van binnen verolmt, van buyten bekleet met een oude swarte schorffe. Korts daer aen began een andere brakingh, soo swart als een kole, ghy soud het voor rechtē inct, of voor 'tbloet van een Meer-spin gekeurt hebben, jae voor oprechte verbrijfelde kolen, met vochtigheden vermengt, dagelicx by de veelheyt van twee of drie ponden voortkomende, menigmaels met sulckē menigte wit, langh en hard hair, dat het in een ocker-noot niet en konde besloten werdē. Dit aldus drydagen geduyrt hebbende, wierp sy uyt twee ponden suyver bloet, met geenigh ander dingh vermengt zijnde, even-eens als of het uyt een door-gesnede ader voort-quam. Na de bloet-spouwingh is wederom gevolgt die swarte brakingh, als offe met *Antimonie* geverwt hadde geweest, van geheel dunne vochtigheden, dagelicx byna tot vijf of ses ponden. En dat vreeselick wonder, op syn sekeren tijt aenkomende, heeft geduyrt een geheele weke. Doen hebben de aen-vallen des Vallenden-sieckts, die eerst haer dagelicx-besprongen, beginnen te minderen, en daer na over den derden en sevenden dagh aen te komen. Onder-

dertuffchen even-wel heeft de Dochter noch hair overgegeven, doch minder, en by trappen swarter, ja oock dagelicx korter; en daer het eerst uyt een gelen rosch waer, wierd' het allencken loot-verwigh, swart, ten laetsten peck-swart, en ghelijck als in kleyne stucken gesneden. Somtjids was met dit hair verselt een venijnige en dicke vochtigheyt, menighmaels het slick gelijk. Ontrent half September, heeft sy groote stucken vels, gelijk als deelen van de mage, overgegeven. Dese hadden de gedaente van een dickachtigh, vleesigh, tay, en swaerbrekigh vlies: in de welke (gelijck oock in 't kinder-vlies *Chorion* genaemt) gesien wierd een tacks-gewijse uyt-spreydingh van ader-losen, somtijts een halve palme langh. Dese zijn op stond ghevolght andere dunder vellekens, maer geheel swart, alleenlick merck-teecken en van aderen verroogende, anders het vlies *Allantoides* niet ongelijck. Ten laetsten is de derde soorte van vlieskens voor den dagh gekomen, gheheel ledigh van bloet-vaten, dunder dan eenige van d'andere, alsoo dat sy met 't kinder-vlies *Amnium* genaemt, gemeenschap schenen te hebben. Na dat sy dese vellekens had uyt-geworpen, zijn daer op gevolght byna ontelbare steenen, dewelcke sy doorgaens t'favonts, op een gesette omme-loop van uren, met groote ontroeringe en hert-vangen uyt-braeckte. Eens loosde sy een kantige steen, wiens groote een dubbelde castanie nauwelicx kon behalen: een vierendeel uys, of meer, bleef hy

steken indē maegh-derm, alsoo dat een merckelick geswel in 't binnenste van de keel hem genoeghsaem aanwees: op dien selfden tijdt ley sy ghelijck berooft van ader-slagh en asemingh, alsoo dat een vere voor den mont gelyt niet beweeght en wierd: handen en voeten waren kout; 't geheele lichaem stijf als eē beelt, alsoo datter geen hoop van leyen meer overigh was, tot dat sy haer ten lesten wederom schierlick beweeghde, hare oogen opfloeg, en op stond een goet stuck houtts, lang en dick de groote van een duym, doch met minder moeyelickheyt, overgaf. Ondertusfchen duyrde by tijden het hair-braken noch, het welck allencken korter, minder, en swarter wiert. Daerbeneffens quam de Dochter oock in groot gevaer van verstickinge: want sy een dry-kantigh been, van buyten hart, van binnen hol en sponcyachtigh overgaf; waer op daegs daer aen knockel-beenderen, koten, vinger-tippen, knie-schijfkens van verscheyde gedaente en groote volghden. Somtijds nochtans waren hier onder steenē en hair vermengt, en ten alderlaetsten stucxkens glas en koper. Na dat dese wonderbaerlicke brakingen ophielden, is de Maegt in gedurige quellinge en sonder koleur gebleven, met een opgeswollen buyck, en onlust tot eten, als of de heele gestalte haers lichaems tot de watersucht was hellende; doch is alleenlick door 't af-siedsel van de wortels van *Cruys-distel*, *Asparges*, *Lisch*, en *Zarza-parille* herstelt in haer vorighe gesontheyt. Sy seyde een geswel in haer

haer lieffen overigh ghebleven te zijn, het vvelcke met de vingers aengeroert zijnde, scheen te wijcken, en is geoordeelt te zijn een vvint-breucke, ontstaen uyt het moeyelick braken. Dus verre *Gemma*.

Forestus verhaelt oock, dat hy laken, spijskers, yfers, hair, en beenderen door het braken heeft sien uyt-werpen. En *Franciscus Hildesheim* vertelt, hoe eē melancholijck mensch yfer, loode klootē, bos-kruyt, en meer heeft uyt-gebraeckt. *Babstia Codronchius*, als boven oock verhaelt is, schrijft, dat als eē seker out wijf had aengeroert den buyck van een swangere vrouwe, dat sy na ses maendē groote krimpingen in den buyck ghevoelt, en ten lesten grāten, beenderen, stucxkens hout, en veel meer door den stoel-ganck geloost heeft. Het welcke al t'famen yder-een genoegsaem kan afmeten, door geene natuerlicke oorsaken verricht te zijn. En voorwaer noch veel meer sieckten werden van ghelijcken door de tooverije veroorsaecht. Dien selfdigen *Codronchius* verhaelt op d'aengewese plaetse, dat als een Tooveresse den buyck van een swangere vrouwe sachtjens had aengeroert, datse terstont een ongevone bevvegingh van de vrucht gevoelt, en korts daer aen het kint, in stucken vermorselt, afgeset heeft. Die selfdige vertelt, dat syn Dochter *Fransje*, oudt zijnde tien maenden, is geheel vermagert geweest, datse dickwils benaude suchté liet uytgaen, en datse, wanneer de luyren ontbonden wierden, 't geen by de kinderen eē ongewoon

Lib. 18.

Observat.

16. in

Schol.

Spicil. 2.

pag. 186.

Lib. 2. de

Morb. Ven.

nes. cap. 3.

Lib. 1. de

Venef.

cap. 8.

doen is, doorgaens geschreyt heeft. Alffer nu groot achterdencken van tooverije was, is het bedde ondersocht geweest, alwaer sommige toover-teecken en gevonden zijn, als namentlick *Cicers* en *Coriander zaet*, een stuck kools, als mede een stuck van een doots-been, yets onbekents, daerbeneffens eenige veren, soo konstigh met draet by een gevought, als datse voor een pluym op den hoet, gelijk de maniere is, bequamelick kondē gebruyckt werden: en dat daer na in 't selfde bed gevonden zijn twee stucxkens van een drooge noot, een stuck wit been, negen of thien vis-graten, geschickt in de maniere van een kam, met sommige *Coralen*, gemaect uyt verscheyde dingen, en wonderlick door een gevlochten: 't welck al t' samen verbrant zijnde, en het huys met de reste verandert hebbende, is sy door Gods genade, sonder eenigh ander natuerlick genees-middel, gefont geworden.

Ligaturæ.

De Banden, alsoo genoemt, door dewelcke, insonderheyt de nieu-ghetroude, tot de omhelsinge onmachtigh gemaect werden, zijn den ghemeenen man alsoo wel bekend, dat de Bruydegoms menighmaels schromen in 't openbaer ten trouwen te gaen. Welcke soorte van betooveringe somwijlen voor altijt, somwijlen sekere maenden of jaren is duerende. En om dese quaet-willigheyt te volvoeren, thoont s'gh de duyvel aen de Toovenaren seer hulp-veerdigh, op dat hy de liefde der ghetroude uyt-bluffche, ende haer alsoo dē wegh tot sondigen open doe. *Herodotus* heeft na-

Lib. 2.

ge-

gelaten, dat *Amasis* Koningh van *Ægypten*, is onmachtigh gewordē by syn vrouwe *Laodicea* soo lange, tot dat hy door sekere dichten en gemeene gebeden wederom tot syn vorige gestalte gebracht is. *Babstia Codronchius* verhaelt uyt *Pierio*, dat een sekere Grave in de heerschappije van Straesborgh eē vrouwe getrouwt hebbende, den houwelicx-plicht in drie jaren niet en heeft kunnen volvoeren, maer dat hem by geval het werck-tuyg der tooverije bekent geworden zijnde, van de tooverije is verlost geweest. Want als hy van huys geyft zijnde, by geval een vrouwe ontmoete, die hy wel-eer voor syn hoere gehouden had, na weder-sijdsse groetingh gevraeght zijnde na de welvaert van hem en de syne, heeft geantwoort, dat alles geluckigh toegingh; waer door dese vrou ontstelt zijnde, wederom gevraeght heeft, of hy oock kinderen by syn huys-vrou hadde: de Grave antwoorde ja, en seyde in drie jaren drie gehad te hebbē. Als de vrouwe hier op noch heviger in 't aensicht ontstelde, waerom, seyde de Graef, wert ghy ontroert? misschien benijt ghy my mijne gelucksaligheyt. Neen, seyde de vrouwe, maer ick vergrimme op dat oudt wijf, het welcke waende, datse door haer quade konsten, u de kracht van kinder-telen beletten kondē: tot een teycken van't welcke, seyde, in 't midden van 't Slot, op dē gront van de water-put een pot staet, waer in ettelicke dingen, wesende het werck-tuygh van hare tooverije, besloten leggen, ick ben verblijt dat die dingen krach-

Lib. 3. de
Morb. Ven.
nes. cap. 5.

teloos zijn, en verheuge my van wegen u geluck. Den Grave dit hoorende, is wederom gekeert in syn Vaderlandt, den put gefuyvert hebbende, vant hy den pot, die hem de vrouwe had aangewefen, en die toover-middelen verbrant hebbende, heeft hy daer na sonder belet sijne vrouwe gebruyckt.

Door tooverij
van de manlick-
heyt berooft.

Ja, 't geen meer te verwonderē staet, sommige verhalen oock, datter gevonden zijn, die door tooverij van hare manlickheyt berooft waren. Van dese stoffe verhaelt ons *Babista Codronchius* op d' aangewese plaetse een voor-val van eē seker Jonghman, dewelcke, als hy langē tijt 't gebruyck van een jongh meysjen gehadt hadde, willende haer verlaten, hem van syn manlickheyt berooft vout. Als hy bedroeft zijnde, een sekere vrouwe de oorfaeck van syne droefheyt geopenbaert, en gheseyt hadde wien hy in dese tooverij verdacht hielt, antwoorde de vrouwe, daer zijn soete woorden en beloften, of dreygementen en geweld van nooden, om haer te dwinghen tot de herstellingh van u vorige gestalte. Hy de vermaningen nakomende, en dē tijt waernemende, op een avont-stont, in eē bequame plaetse haer aengrijpende, wanneer hy haer door bidden niet en had kunnen bewegen, een linnen doeck om harē hals werpende, op dat sy soudē verhindert werdē te roepē, heeft hy haer byna totter doot toe geworgt, nochte en heeft haer, voor al-eer sy hem syne gesontheit beloofde, willen los laten. Dewelcke door 't steken van hare hant tusschen syne
dijen,

dijen, het bedrogh heeft wech-genomen.

De Tooveressen zijn niet alleen machtigh Misdrach-
het natuerlick werck te verhinderen, maer ten door
oock om mis-geboorten te veroorsaken. Al- tooverije
foo heeft eē seker Toovenaar, gelijk dat veroor-
Cordonchius op d'aengewese plaetse vertelt, ghe- saeckt.
vanghen zijnde in 't gerichte bekent, dat hy
door syne tooverije had te weegh ghebracht,
dat een sekere vrouwe vele jaren had misval-
lèn, tot seven malen toe de vrucht in de Lijf-
moeder vermoort zijnde. En dat oock 't self-
dige op dien tijt alle het bevrucht vee is over-
komen. Het toover-tuygh 't geen hy tot dien
eynde gebruyckte, was een Serpent, begra-
ven onder den door-dorpel. Den welcken
ondersocht zijnde, ende alleenlick eenigh stof
mèt sommige overblijffelē des Serpents, door
de lanckheyd des tijts, gevonden, en met vyer
verbrant wesende, hebben se na dien tijdt be-
quamelick gebaert.

De Duyvels-konstenaers en zijn de getrou- Liefde en
de luyden niet alleen in deser vougen schade- haet onder
lick, namentlick door 't verhinderen des ghe- getroude
meenschaps tusschē man en vrou; maer oock luydē door
door 't verwecken van een hardneckigen haet tooverije
tussen die selfdige. Want de duyvel is oock veroor-
machtig verkeerde herts-tochtē in dē mensch saeckt.
t'ontsteken; alsoo dat hy, het gene op geene
manieren behaeghlick is, den mensch als 't al-
derschoonst, en meest-beminnens-weerdigh.
sal doen keuren: en wederom in tegen-deel,
't geē met recht te beminnē is, af-schrickelick
en groufaem sal doen schijnen. Waer af *Bab-*

De Marb.
Venef. lib.
3. Cap. 6.

rista Codronchius een gheschiedenisse verhaelt. In een stad van *Heiruria*, seydt hy, heeft een Jongh man een sekere Tooveresse soo uytmaten-seer bemint gehad, alsoo dat hy syn schoone vrou en kinderen verlatende, met die Toover-hoere, aen de syne niet gedenckende, soo lange geleeft heeft, tot dat syn huysvrouwe vā de tooverije vermaent zijnde, derwaerts getrockē was, en het werck-tuygh der tooverije had uyt-gevonden: sulcx was een padde met toe-genayde oogen, onder 't bedde in een pot besloten. Die selfdige padde dan wech-genomen, de oogen geopent, en daer na met vyer verbrant zijnde, is den man terstont, aen de syne gedenckende, en als uyt eenen droom ontwakende, wederom by syne vrou en kinderen ghekomen. In tegen-deel verhaelt hy op die selfdige plaets eē gedenckwaardigh vertoogh van haet: In *Sepino*, seydt hy, een Stadt in de heerlickheyt van *Napels*, was eene genaemt *Iacobus*, wiens vrouwe hem alsoo seer was hatende, als datse van dé eersten dagh dat tussen haer beyden het houwelick was bevesticht, te samen noyt en hebbē konnen wonen; soo veer was 't ter van, dat sy el-kanderē soudē omhelst hebbē. En wanneer *Iacobus* tot syn vrouwe wilde toe-komē, wierd sy met foodanigen dulligheyt en rasernije bevangen, als datse haer selvē liever uyt de venster wilde uyt-storten, dan hem lijdē. Welcke saeck wanneer se aen een Godf-geleerde, die wel-eer t'haren huysē had geherbergt geweest, was over-gedragen, hy van dese sake
twijffe-

twijffelende, en 't selfdige niet willende ge-
looven, liet hy de vrouwe, om daer een proef
van te nemen, terstont tot hem roepen, on-
dertussen hare man verbergende in de binnen-
ste deelen des huys, op dat sy door syne tegen-
woordigheyt niet en sou weygeren in te ko-
men. De vrouwe komt, dewelcke van den
haet tegens haren man onder vraeght zijnde,
antwoorde, wanneer sy alvoren haren staet en
ellendigh lot beschreyt hadde, dat sy daer van
geene redenen kon by-brengen, ja datse met
foodanigen verlangen en liefde tegens haren
af-wesenden man ontsteken was, dat sy 't self-
dige met woorden niet en kon uyt-drucken.
Maer datse, soo haest sy om hem te spreken,
wilde tot hem komé, alsdan terstont haer sel-
ven inbeelde, dat haren man met soo veel lee-
licke mis-maektheden, en af-schrickelicke
monsters verselt was, dat sy versekerde liever
te willen sterven, dan hem te lijden: en dat
haer geheele ziele, alle hare krachten en gee-
sten tegens haren man, als een voor-gestelt
quaet, en tot syn verderf wierden aen-gedre-
ven: en wederom in syn afwesen bekendense
met verlangen tot hem ontsteken te zijn. Als
dan den goeden Priester een proef wilde ne-
men van dese vrouwe haer woordé: geboodt
hy aen de vrouwen diese vergeselschaptén,
datse haer om handen en om voeten met een
sterck touwe kruys-gewijs op het bedde sou-
den vast binden, op dat haren man sonder ee-
nigh tegen-weer eé vrije toe-koomst by haer
mocht hebbé; want dien Priester duchte, dat

de vrouwe, om eenigh verborgen ghebreck te heelen, haer veynfde alsoo gemoet te zijn. De vrouwe ten lesten, door treck tot haren man, heeft haer laten binden, biddende dat se haren man wilden in-laten, op wiens koomste geen Furien soo straf gesien zijn, geen dier soo rasende, geen wilt beest met sulcken dulligheyt en rafernije beseten, die by haer mochtē vergeleken werden: 't schuym hingh om den mont, de tanden knersten, de oogen draeyden, 't geheele lichaem scheen als van Furien beroert, en vol duyvelen te zijn. De vrouwen, die by haer saten, verhaelden dat haren buyck en mage, die sy selver voelden, sigh voor-droegen, als offe vol gedraeyde touwen geweest hadden, en dat haer geheele huyt scheen als met geessels geslagē. Daer is oock geen eynd' vā hare dulligheyt geweest, voor-al-eer haren man, vermoeyt zijnde door haer tegen-streven, en bewogen met mede-lijden, van haer is uyt-gegaen. Ten lesten na drie jaren heeft een sekere vrouwe, in de tooverije wel ervaren, dewelcke het houwelick van *Iacobus* met dese syne Huys-vrouwe qualick hadde konnen lijden, dit toover-stuck, het welcke sy selver gewrocht hadde, verbroken: en alsoo heeft *Iacobus* syne vrouwe genoten, en van dien tijdt af in goede rust en eenigheyt vreedfsamentlick gheleest. *Nicolaus Iaquerius* verhaelt mede, menighmaels ghesien te hebben, dat de betooverde luyden elkanders tegenwoordigheyt niet en hebben konnen lijden, ja selfs niet haer aen-komen, schoon sy haer

In Flagell.
Hæreticor.
Eascinar.
cap. 12.

haer als noch in 't gesichte niet en hadden; maer datse met 't geheele lichaem hebben geschud, en gedwongen zijn geweest met groot gekrijfch te vluchten.

De Toovenaers vermogē oock den mensch de pisse te doen op-houden, en verstoppen; het welke *Codronchius* verhaelt door eē Toovenaer aen een seker Jonghman, selfs tot stervens noot, gebeurt te zijn. Tot welck quaet, op dat dien verkeerden Konfenaer oock eenighe schandelickheydt mocht toe-vougen, heeft hy hem geperft, in't openbaer syn water te maken; in sulcker vougen met eenen oock al spelende het beletfel wech-nemende.

Onder de nieuwe Schrijvers verhaelt *Zacutus Lusitanus* een aen-merckens-waerdige geschiedenis, van een betooverde Dochter, die hy selver aldus voorstelt. Een Dochter gaende in haer sestiende jaer, gesproten uyt een edel geslachte, en van geen gemeene schoonheydt, wiert van een aensienlick Jonghman, wonder wel ervaren in eerlicke konsten, soo uytermaten-seer bemint, als dat hy in de liefde tot haer verstrickt zijnde, vele nachten, gelijk als onfinnigh, sonder slapen had doorgebracht: maer wanneer sy hem, als zijnde van lagen stamme af-gesproten, verachte en uytloegh, Laet hy, verstoort zijnde, door 't aen-raden der Tooveressen, van haer door swarte-konsten wrake nemen. Waer op dese Hexen, eenige woorden uyt-grevelt hebbende, gaen doorsteken het in-wasch-gebootste wesen van d'af-wesende Dochter, welke

woor-

De pisse door tooverij opgestopt.
De Morb. Venefic. lib. 3. cap. 5.

De Praxi Medica Mirabil. lib. 3. Observ. 134.

woordē opgefeyt zijnde, is de onnoosele met wreede pijnen door 't geheele lichaem ghequelt gheweest, jae is door onuytsprekelicke tormenten soo ongenadigh aengetast, als of sy met pinnen had doorsteken gewordē, welcke pijnen ophoudende, bleef sy sonder spreken, en was gevat met een wonderbaerlicke Zenuwtreckingh, door de welcke hare voeten de borst van voren aenrochten, met dwersche oogen, swartachtigh aensicht, omgekeerde neus-wiecxkens, bevende tonge, hart-vangen, verlies van alle krachten, en groote walgingh. Dit aldus drie dagen geduyrt hebbende, wierden de Geneef-meesters by een ghe-roepen, dewelcke na datse van hier en daer de oorfaeck deser siecktē haddē op-gevifcht, zijn sy een-stemmelick in dit gevoelen gekomen, en geloofden, dat dese wonderbaerlicke gebreken uyt de Lijf-moeder, en eē venijnigen damp, na de bovenste deelen des lichaems op-gestegen, als uyt haren eerstē oorspronck, voortquamen; welcken damp gewoon is diergelijcke toe-vallen te veroor-saken. Waer over verscheyde geneef-middelen tot desen eynde zijn gebruyckt geweest. Maer doordien de Dochter, wanneer die selfdighe middelen wierden in 't werck gestelt, onfin-nigh, dul, met alderley soorten van Zenuwtreckingē wreedelick gepijnicht wierd, hebben haer de Geneef-meesters voor eē besete-ne, of betooverde verlaten. Dat dit waerachtigh was, getuyghde korts daer aen een onge-regelt braken, door welckers geweld sy voor-cerst

eerst een seer-swarte stoffe, daer na hair-klitzen, een bondelken distels, kopere naelden, en ten laetsten een eys-gewijse klomp, met swarte koleur besprenckelt, heeft overgegeven; uyt welcken klomp, op-gesneden zijnde, uyt braken vele vliegende mieren, dewelcke sulcken af-schouwelicken stanck van haer hebben uyt-gegeven, dat niemant in't huys verblijven konde. Dese dingen ghesien hebbende, was 't openbaer, dat het alles uyt tooverijē voort-sproot. Als sy nu met een hert-vangh gevat zijnde, in doots noode ley, heeftse door een seer moeyelick braken overgegeven een dier gelijk een vuyft, swart van colour, met eenen langen steert, ruygh over 't geheele lijf, gelijk een muys; het welcke na dat het op d'aerde was neer-gevallē, kroop met een sonderlinghe wackerheyt van voeten door 't huys, en sturf. De Ouders door de nieuwigheyt van de saeck, en 't gevaer van hare Dochter beweeght zijnde, vragen de Waer-seggers, Tooveressen, Besweerders, en Swarte-konstenaers om raet. Een van dese, eyschende een grooten loon, beloofde de Dochter onfeylbaer te genesen, seggende, dat men hem in den aen-vangh van hare be-roeringe soude roepen. Soo geschiede het. Want als de komste van hare ontroeringe seer toenam, wierd hy gheroepen, en heeft op 't hooft van de siecke, eerst af-geschoren zijnde, in mijne tegenwoordigheyt geleyt, een wit papier, op 't welcke gheschreven stonden twee letteren, T. M. Waer op oock gheleyt was

Verhandelingh der
was een half-gebrande Ezels-klauw; daerbe-
neffens ick weet niet wat voor woorden haer
aen de ooren prevelende, heeft hy, haer van
d'aenkomende ontroeringh, en voor alle toe-
vallen in toe-komenden tijde verlost.

In Mallico
Maleficar.
De Dæ-
monoma-
nia.
De Dæ-
monolatria
Sagarum.

Soodanige geschiedenissen meer, ghelijck
geseyt is, werden verhaelt van *Sprengero*, van
Bodino, *Nicolao Remigio*, en van andere Schrij-
vers meer, die van de Tooverij gheschreven
hebben. Ja 't is doorgaens alle man bekend,
hoe de Tooveresse en quade Konstenaers aen-
de Rechters belijden, datse desen blind, dien
kreupel, andere lam gemaect hebben, datse
sommige met wreede pijnen langh gequelt,
en veel meer andere sieckten veroorsaecht
hebben: dewelcke, doordiense meest al bo-
ven de natuyrlicke oorsaken geweest zijn, als
uyt de wonderbaerlicke toe-vallen, die sich
in die sieckté geopenbaert hebben, genoegh-
saem blijkt, soo besluyten vele niet sonder
oorsaek, datter toover-sieckten ghevonden
werden.

I V.

C A P I T T E L.

Datter geen Toover-sieckten gegeven vverden, be-
vveert *Wiërus*.

MAer dit alles, 't geen tot noch toe geseyt
is, slaet *Iohannes Wiërus* in twijffel, en
beneent dat de Tooveressen van soodanighe
sieckten, den mensche toe-gevoert, een oor-
saek

saeck konnē wesen, wanneer hy in't 3. boeck van't Bedrog des duyvels aen't 14. cap. soeckt te beweren, dat de Tooveressen dese sieckte, van de welke sy haer bekennen werck-meeftressen te zijn, niet in en voeren; en meent, dat alle de geschiedenissen hier van verhaelt, voor praetjens moeten gerekent werden: dat selfdige verhaelt hy oock in syn boeck *de Lamys*. En soodanigh gelooft hy geweest te zijn, 't geen van *Duffus* den Koningh der Schotten uyt *Hector Boëtius* verhaelt wert; dewelcke als hy door sweeten, waken, pijnen en magerheyt, sonder eenighe bekende oorfake wierd verteert, is ten lesten ontdeckt gheweest een Tooveresse, in *Moravien*; op een seker Slot een wassen beelt, door duyvels-konsten na de gedaente des Koninghs *Duffi* gemaect, aen een houten spit voor den vuyre om-draeyende; en een ander, die na 't opseggen van eenighe toover-dichten, allencken het wassen beelt met een seker nat bedroopte: welcke Tooveressen, na dat sy gevangen waren, bekent hebben, dat als het beelt, aen den vuyre geleyt, gebradē wierd, dat als dan dē Koningh *Duffus* in 't sweet smolt; dat hy oock door 't opseggen van toover-dichten in geduyrigh waken gehouden wierd; en door 't smelten van 't wasch in magerheydt verteerde: en dat het wasch geheel verteert zijnde, terstont de doot des Koninghs daer op soude gevolght hebbē. Het beelt verbroken, ende de Tooveressen verbrant zijnde, is op die selfdige tijdt, op't *Forensse* slot in *Moravien*, den Koningh van

Lib. II.
Hist.
Scotor.

sy-

De Dæmo-
nom. Lib.
2. Cap. 8.

de Varieta-
te Rerum.

Lib. de La-
mij's Cap.
5.

Cap. 9.

fyne quellinge verlicht gheweest, heeft des nachts sonder pijn gerust, en in korten tijdt syne vorige gesontheyt herkennen. Hier moet aengemerckt werden, dat de *Moraviers*, ghe-lijck *Bodinus* aen-wijst, dewelcke de Tooveressen gehuyrt hadden om den Koningh der Schotten te dooden, wel eer vyanden waren van de Schotten, maer nu inwoonders van Schotlant, en aen 't rijk der Schotten aengepaelt. Welcke geschiedenis, gelijk ick gefeyt hebbe, *Wierus*, als nock van ghelijcken *Cardanus* voor een speeltjen houden.

Ten anderen geloofst hy, dat al 't gene dese Tooveressen wanen uyt te voeren, niet dan enkele droomen, en valsche inbeeldingen zijn. En gevoelt, dat de inbeelding der Tooveressen alleen van een quaden engel wert bedorven, en vervult met gesichten, alsoo dat sy stantvastelick bekennen sulcx uyt-gevoert te hebben, 't geen sy selfs niet machtigh en zijn te verrichtē, noch 't geen in den loop der Natuyre van de Natuyre selfs niet en wert geleden. Voughter by, dat de duyvel tot dat werck meestentijt soodanige ghebruyckt, die melancholijck en droef zijn, die aen God mistrouwen, die godlooselick en ongeoorloft naukeurigh zijn, die verkeerdelijck in den gods-dienst zijn onderwesen, licht-nijdighe, quaet-willige, nau gesont van sinnen, en diergelijcke van eē slijberigh vertrouwen, of van sonderlinge quaet-listigheyt, ouw wijven, bot en wanckel van sinnen. Dusdanige menschen, seyt hy, gaet insonderheyt de duyvel aen, ver-
volgt

volght haer, lockt haer, of door een aengename aengename gedaente, of door een verscheide beroeringh en bedervingh van hare gedachten en inbeeldingen, tot dat sy ten lesten toestemmen in syn voor-nemen, haer synen raet overgeven, ghelooven al 't gene hy haer in den sin stuyrt; gelijk als met een verbont aen hem verknocht zijnde, hangen aen syn wencken, syn hem onderdanigh, gevoelende alles 't gene hy haer ingeeft waer te zijn, ernstelick geloovende dat al 't gene hy in hare inbeeldinge invoert, inder daet wesentlick alsoo is bestaende, en dat dit soo wel gheschiet aen den wakenden, als aen den slapenden. En op dat hy dit beweren mochte, brenghet hy vele rasernijen der melancholijcke menschen, en ydele ghedachten aen den dagh; van de welke sommige haer gelooven een onredelick beest te zijn, andere aerdē vaten, en meer andere diergelijcke inbeeldingen. En meent, dat de duyvel dese inbeeldingen oock den wakenden, dan doch meest den slapendē ingeeft; doordien oock andersins den slapenden dickwils dingen voorkomen, die nergens en zijn, noch oyt geweest hebben. Schrijft daerbenneffens, dat de duyvel tot diē eynde gebruyckt eenige slaep-makende kruydē, met dewelcke de Tooveressē haer bestrekē hebbende, meenen datse door de schouwe uyt-vliegē, en wijt en veer door de locht aen maeltijden, reyen, en omhellingen ghevoert werden, daer sy in een diepen slaep wel leggen roncken. Dusdanigen geschiedenis brenghet hy voort uyt *Bab-*

tista Porta, dewelcke verhaelt, hoe een out
wif belooft hadde, datse in een korten tijd
hem uyt een ander plaetse sou antwoord bren-
gen, om het welcke dan te volvoeren, sy ge-
boodt alle die gene buytē de dore te staen, die
hy tot getuygen hadde mé gebracht: en datse
geheel ontkleet zijnde, haer met een sekere
salve wel stijf heeft doorvreven, syluy door
eē door-splete dat selfdige begluyrende. Dat-
se daer op vakerigh neer-vallende, in een seer
diepen slaep gestort is, alsoo datse niet en ge-
voelde, selver doen sy geslagen wiert. Datse
daer na, als de krachten van de salve verdwe-
nen waren, van den slaep op-gestaen zijnde,
vele sufferijen heeft beginnen voort te bren-
gen, hoe sy verscheyde bergē en Zeens door-
reyft hadde. Hoedanigen geschiedenis oock
in 't navolgende Capittel sal verhaelt werden.

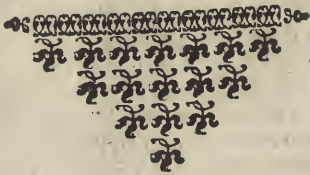
Daer na gaet hy voort, en bewijst, dat al 't ge-
ne van de Tooveressen ghebruyckt wert, om
andere te beschadigē, geheel ydel en belache-
lick is: en dat het door ingeven des duyvels
gebruyckt wert, tot sulckē eynde, als of soodanige
geheel-nietige, krachteloose en slechte
dinghen yets vermochten; op dat dees sotte
wijven haer souden laten voorstaen soodanigh
quaet verricht te hebben, daer 't nochtans al-
les of van den duyvel is bewrocht, of door
den verborgen wille Godes, of door faute der
Natyre is ontstaen. Want indien soodanige
dingen door een ingebore kracht die siekten
veroorfaken, soo moeten nootsakelick alle
voorby-gangers of aenroeders die selfdighe
on-

onderworpe zijn; doordien de venijnige stoffe
 geen uyt-kiefinge en heeft, daer ons nochtans
 d'ervarentheyt het tegen-deel ghetuyght, en
 dat het quaet alleen die gene, wien 't is toe-
 geeygent, aentrest. Hier na oock soeckt hy Cap. 16.
 te bewijfen, dat alle die gene die geseyt werdē
 betoovert te zijn, en vā welcke alsoo-bescha-
 dighde de Heylige Schrift ghewach maeckt,
 van den duyvel zijn ghequelt of beseten ghe-
 weest: en brenghet voort het exempel van *Iob*, Job 1.
 van *Nabuchodonosor*, en van andere, die met dē Dan. 4.
 duyvel gequelt en besetē warē. En besluyt op Matth. 8.
 't leste, dat alle die gene dewelcke soo wree- Marc. 5.
 delick met alderley soortē van Zenu-treckin- Luc. 8.
 gen, met wonderbaerlicke sieckten, brakin- Marc. 1.
 gē, en tegens-de-natuyr-strijdende stoel-gan- Luc. 4.
 gen ghequelt zijn, dit of dat gheluyt uyt-ge- &c.
 ven, sekere menschē onwaerachtelick straffen
 en beschuldigen, werden beroert en gequol-
 len van een leugenachtigē quaden engel, son-
 der de mede-werckinghe van yets anders; en
 dat de vreemde dingē die somtijds door 't
 braken werdē uyt-geworpen, niet en hebben
 in't lichaem geweest, maer datse door een be-
 hendigheyt, en onbegrijpelicke geswindheyt
 des duyvels zijn in den mont ghesteken, onse
 oogen door syne snelheyt overwonnen, of
 door guychelerije bedrogē, of door 't tussen-
 worp van een lochtachtigh lichaem, of an-
 dersins van buyten of van binnen, of op bey-
 de wijfen de oogh-vochtigheden beroert, of
 de geesten verduystert zijnde. En beweert
 dat insonderheyt met dese bewijs-rede, door-

dien foodanige dingen in groote de natuerlicke wijte des maegh-derms, oock op het aldermeeste in den mensche gespannen en uytgereckt, te boven gaen. By 't welcke hy dit noch toevoeght, dat, schoon foodanigh een brakingh korts na den eten aenkoomt, datter nochtans niets van't eten of van den gijl mede vermenght is: daerbeneffens, dat door soo harde en scherpe dingen door 't braken overgegeven, de mage of maegh-derm in 't minste niet verseert en wert. Ten laetsten doet hy oock dit daer by, dat den mensch en 't vee vele siekten natuerlicker wijze onderworpen zijn, die valschelick de Tooverije werdē toegeschreven. Wt welck alles hy ten lesten besluyt dat de hant-daden der Tooveressen nietigh zijn, dat hare belijdenissen ydel, en sy ontschuldigh zijn, datse veel eer met eē quade inbeeldinge gequollē zijn, en dat het daerom gevoechelicker waer datse beter onderrecht, dan gedoot wierden. Wat meer *Wierus* tot beschermingh der Tooveressen bybrenght, sullen wy voorstellen, wanneer wy van 't verbont, tusschen den duyvel en de Tooveressen, sullen handelen.

Cap. 22. en 23.

V.

CAPITTEL.

Dit geschil vuert gemiddelt, en naerder ontleedt, vvaer uyt de toover-sieckten haren oorspronck hebben.

OP dat dan blijcke wat in dit swaer geschil magh vast ghestelt werden, moet voor-erst de gelegentheynt des gheschils wel voor-gestellt zijn.

My aengaende, ten kan voor-eerst niet be-neent werden, dat de duyvel van de natuerlic-ke dingen, en onder dese oock van de Venij-nen een sonderlinge kennisse heeft; en dat hy daerom die selfdige syne Slaven openbaren en aenwijfen kan, waer door sy uytermatē krach-tigh Venijn bereyden konnen (al-hoe-wel hy somtijts eenige nietighe en waen-geloovige dingen, om haer te bedriegen, gebiet daer by te doen) door de welcke 't zy van binnen of van buyten gebruyckt, sy andere konnen be-schadigen. En buyten twijffel is 't gelooffe-lick, dat dese quaet-aerdighe menschen, van de vvelcke de geschiedenissen getuygen datse door 't stroyen van sekere poeyerkens, of 't bestrijckē der door-ringen met eenige salven, een pestilentie hebbē verweckt, (welcke ver-halen wy in't 4. boeck van de Koortsen aen't 2. Cap. versamelt hebben) de maniere van die selfdige poeyers en salven te bereyden, van den duyvel gekregen hebben. Indien 't u dan

Den duy-
vel zijn de
Venijnen
bekent.

De Tooveressen gebruycken oock Venijnen tot verwekingh der sieckten.

lust foodanige quade gheneef-mengelingen, 't zy met de spijsse of dranck, 't zy andersins van buyten gebruyckt, een vergiftende Tooverije te noemen, soo is't buyten twijfel, datter sieckten door die selfdighe veroorsaect, gegeven werden; het welcke *Wiërus* selver, soo ick vertrou, niet en sal beneenen. Want sulcx is geheel natuerlick, al-hoe-wel de maniere van mengingh kan van den duyvel afdalen. Doch dit en is voornementlick het geschil niet: maer 't geen insonderheyt ondersocht wert, is dit:

Den staet des gheschils.

Of de Hexen en Tooveressen, sonder natuerlick Venijn, door een boven-natuerlicke kracht, en de hulpe des duyvels, met het toelaten van God, den mensch eenige sieckten aenbrengen, of den selfdigen geheel dooden kunnen. Van het welcke op dat openbaer werde wat wy gevoelen, en op dat wy van verscheyde dingen bescheydelick mogē spreken, sullen wy d' ontbindingh van dit gheschil in sekere besluyt-redenen voorstellen.

De eerste besluyt-rede van de Toover-sieckten.

De eerste besluyt-rede is dese: *Het voornemen der Tooveressen is, den mensch te beschadigen, hem verscheyde sieckten aen te brenghen; en door 't toe-doen der selfdiger Hexen, zyn vele op verscheyde manieren beschadicht.* En dit leerē genoughsaem de gheschiedenissen boven in't 3. Cap. voorgestelt, en ontelbare diergelijcke zijnder by *Sprengerum*, by *Nicolaum Remigium*, en by verscheyde andere, die vā de Tooveressen geschreven hebben, te vinden. Al-hoe-wel *Wiërus* sodanige verhalē voor praetjens hout,

In Malleo Maleficar.

In Dæmologia. Sagar.

soo

foo en moet nochtans de achtbaerheydt der Verhael-schrijvers alsoo niet verkleynt, en in twijffel ghetrocken werden. En al-hoe-wel het gene van *Duffus*, dé Koningh van Schotlant uyt *Hector Boëtius* verhaelt wert, wonderbaerlick schijnt te zijn: nochtans blijkt het uyt vele Rijmers, Wijsgeren en Verhael-schrijvers, dat soodanigen Godloosheydt nu alout is, en datse in onse tijdé noch niet en heeft opgehouden. *Plato* maeckt gewach van dese swarte-konste, en *Ovidius* schrijft van *Medea*:

d' Afwesene vervloecht haer snooden mont,
En vorremt met haer vingers wassen-beelden,
Her ingewant met priemen sy verwont.

Lib. II. de
Legib.
In Epistola
Hypsipyles.

En *Iohannes Bodinus* schrijft aldus: wy lesen dat het vonnis *Enguerrandi Marignij* meest staet op dese oorfaeck; (dat sulcx yets van *Enguerrandi* huysvrouw tegens dé Koningh van Vrancrijck is gebrouwt geweest, getuygê de Fransche Jaer-getijden) als oock eenes anderen, in een Stadt der *Alenconiens*, ten tijden van Koningh *Franciscus* d' Eerste, wiens daet in 't gherichte is ondersocht geweest, ende wert wijt-loopigh, niet als eê speeltje, maer voor eê waerachtige geschiedenisse in de Seven-daeghse Vertellingen des Koninginne van Navarren, en in de pleyt-faken ontleedt. In't jaer 1574. is by eê seker Edelman (gelijck in syn vonnis, alsoo 't gedruckt staet te lesen is) die te *Parijs* is onthalt gheweest, een wassen beelt, door hoofd en hert doorsteken zijnde, met eenighe andere vremde af-beelsels ghevonden. En 't geen noch versser is, in de maent Septem-

Lib. 2. Dæ-
monom.
cap. 8.

ber van 't jaer 1578. heeft den Gesant van Engelant, van gelijcken veel Franssen door Vrancrijk laten verluyden, datter drie wassen beelden onder de mist gevonden waren, met het opschrift der Koninginne van Engelant, ende meer anderē harer namen, welcke beelden geseyt wierden van eē *Prochiaen* in 't dorp *Istington*, een halve mijle van *London*, ghemaeckt te zijn. En wy hebbē hier boven in 't 3. Cap. een nieuwe geschiedenis, tot dese saeck belangende, uyt *Zacuto Lusitano* verhaelt. Wy hebbē oock meer andere geschiedenissen der betooveringen hier boven in 't 3. Cap. by-gebracht, en staen doorgaens by de Schrijvers vele aangewesen.

Lib. 3. de
Praxi Me-
dic. Mirab.
Observ.
134.

In Confut.
Opin. Joh
Wiëri.

Dat doch de Tooveressen tot dese duyvelsche werckingen, 't zy dan op wat maniere het zy, oock yets toe-brenghen, blijkt hier uyt, doordien het werck-tuygh der tooverije wech-genomen, of de Tooveresse selfs verbrant of gedoot zijnde, de betooverde haer vorige gesontheyt herkrijgen; gelijk als uyt sommige boven-verhaelde gheschiedenissen blijkt. En *Iohannes Bodinus* verhaelt, dat een sekere *Hexe Biebrana* genoemt, in 't jaer 1556. by *Lodunen* is verbrant geweest. Dese, seyt hy, verswackte de menschen, verdrayde hare lichamen wonderlick, doode die selfdige, en vernielde beesten en vruchten. Maer soo haest sy is verbrant gheweest, hebben alle dese ongelucken opgehouden, ghelijck als *Bodinus* dat uyt den Rechter, die haer ondervraegt hadde, is te weten gekomen. Die selfdige

dige schrijft hem van dē eygē Rechter vertelt te zijn, dat als dese Hexe een sekere vrouwe gedreyght hadde, datse nimmer soogen sou, alsoo uytgevallen te zijn, en dat haer sogh is schierlick verdrooght geweest, en schoon sy vele kinderen baerde, dat even-wel hare borsten altijd zijn verdrooght gebleven: maer datse soo haest de Tooveresse verbrant was, terstont van mellick overvloeyde. En seyt daerbeneffens uyt een seker edel en achtbaer man verstaen te hebben, als dat syne huys-vrouw van syns moeders suster is verhindert geweest te baren (het welck sy selfs, op haer dootbedde leggende, bekent heeft) op dat sy hare kindere mocht erfgenamē in syn goet maken, maer dat, soo haest syn Moeye verscheyden was, syn vrouwe korts daer aē is bevrucht geworden, en eens en andermaels gebaert heeft.

Daerbeneffens het geē *Wiërus* tegen-werpt, en tot verontschuldigh der Tooveressen by-brengt, is van kleynder waerden. Voor-eerst getuygen de Historien, dat niet alleen melancholijcke Besjes, en onvoorsichtige Vrouwē, maer oock jonge Vrouwen en Mannen, in't minstē met de melancholije niet behebt zijnde, soodanige stucken verricht, die selfdighe aen andere geleert, en daerbeneffens verscheyde beweegh-redenen gebruyckt hebben, om andere te verstricken, en aen hare secte te verbinden. En indien de melancholijcke en onfinnige alleen Tooveressen waren, soo souden sy, ghelijck sulcx de melancholijcke plegen, aen yder een hare kracht om wonderheden te

Wederleggingh der bewijs-redenen Wiëri.

verrichtē openbaer makē; het welcke nochtans van geene Tooveressen ghedaen wert, maer belijden hare konsten al t'samen in't verborgen, en by die ghene alleen, dewelcke sy hopen in hare ghemeenschap te kunnen ghetrocken werden. Daerbeneffens, indien dese Tooveressen warē melancholijcke Vrouwen, hoe komt het dan, dat in soo veel eeuwen, en op soo veel verscheyde plaetsen dese Tooveressen gevangen zijnde, in hare belijdenissen zijn eenstemmigh geweest? Ick bekenne garen, dat de melancholijcke haer verscheyde ongelooffelicke en ondoenlicke dingen laten voorstaen, maer in alle eeuwen zijn nau twee gevonden gheweest, die het een en 't selfdige haer hebben ingebeelt. Die selfdige rede grijpt plaets in de droomē. Want laet het alsoo zijn, als hier na sal geseyt werdē, dat sommige Tooveressen maer alleenlick gedroomt hebben, yets van haer verricht te zijn, 't geen sy nochtans nimmer byde hant genomen hebben, en dat sy, daer na ontwakende, dat selfdige gelooft hebben: nochtans dat sulcx niet altijts waerachtigh is, maer dat sy wakende en wetende vele stucken uyt-voeren, leeren ons de historien; dewelcke ghetuygen, hoe verscheyde Tooveressen, in verscheyde plaetsen gevangen zijnde, geheel in hare vertellingen hebben over-een-ghestemt, en het een en 't selfdige beleden van den dagh, uyre, plaetse, maniere van doen, en van hare ghebruyckmiddelen, en getuygt hebbē wat mede-mackers sy van hare schelmerijen hadden. Ende dat

dat

dat sy slapende niet alleen haer in en beelden sulcx yets te verrichten, maer dat sy oock wakende tot sodanige werckingē yets-wat moeten toe-brengen, blijktt daer uyt, om dat het werck-tuygh, het welcke sy om foodanigen werck uyt te voeren, bekennen gebruyckt te hebben, op die selfdighe plaetse ghevonden wert, alwaer sy 't seggen gheleyt te hebben; het welcke verplaetst, of verbrant zijnde, de siecken hare gesontheyt weder krijgē. Daer-beneffens en kan *Wierus* niet goet maken, dat alle die gene, die van de Tooveressen, door de hulpe des duyvels, met eenige sieckté geslagen zijn, moeten gheseyt werden van den duyvel beseten te zijn: alsoo heeft *Iob*, schoon hy van den duyvel met quade plagen was aengetaft, van dien selfdige niet beseten geweest. Ten laetstē al-hoe-wel het werck-tuygh, het welcke de Tooveressen gebruycken, ydel en krachteloos is, nochtans zijnsē daer door niet verontschuldicht, maer om 't verbont 't geen sy met den duyvel gemaect hebben, als hier na sal geseyt werden, zijnsē vervloecht. Want al-hoe-wel sy selfs niets en verrichten, ghelijck sal bewaerheyt werden, en dat de duyvel oock, sonder de toelatinge Gods, geen stroo en kan aen stucken bijten, nochtans doordien den wil en 't poogen doorgaens in de wereltlicke regeringe gehouden wert voor eē sonde des gequetsten majesteys, alsoo werden oock de Tooveressen om die selfdighe oorfaeck alhier te recht beschuldicht.

De tweede besluyt-rede sal dese zijn: *Al-hoe-*

Tweede
besluit-
rede.

hoe-vel het der Tooveressen voornemen is, den mensch te beschadigen: nochtans soo en kunnen, nochte en doen sy sulcx selver niet. Al-hoe-wel dan aen de waerheyt der historien, die wy tot noch toe hebben bygebracht, en alom ons ontelbare voor-komen, niet en moet getwijfelt werden, ende dat met recht foodanige werckingen de Tooveressen werden toe-geschreven: soo moeten wy nochtans vorders onderfoecken, in wat geslachte der oorsaken dese t'samen loopen, en wat sy tot foodanige werckingen toe-brengen. Alwaer nootsakelick moet vast gestelt werden, dat de Hexen en Weer-maeksters selver van die werckingen geen oorsaken en zijn, maer de duyvel; en dat de Tooveressen alleenlick mede-helpende, of liever aenporrende oorsaken zijn, doordien de duyvel op haer begeren en bidden, foodanige siekten, met de toelatinghe Godes, invoert; of maekter wijs dat de misquamen, die haren oorspronck uyt de Nature hebben, met syne hulpe, door haer veroorsaect zijn. Alsoo dat nootsakelick is, eer 't een Tooverije magh genoemt werden, als dat de duyvel en de Tooveressen t'samen loopen. Want wanneer de duyvel alleen, door de bedden of 't verbont der Tooveressen niet aengeport zijnde, den mensch beschadigt, het welcke *Iob* is overkomen, dan en magh het eygentlick geen Tooverije of Swarte-konste genoemt werden; maer alleenlick dan, wanneer de duyvel, ten believen van de Tooveressen, door hare bedden of verbont genoodigt zijn-

zijnde, den mensche hindert en schade aen-
brenghet.

Dat doch de Tooveressen selver tot de sake
niet en doen, en door hare middelen van die
werckingen, gelijk sy wanen, geen oorfaeck
en zijn, kan met vele bewijs-redenen bewaer-
heyte werden. Voor-eerst gaet het seker, dat
somtijts, (ick segge somtijts en niet altijts) de
duyvel verscheyde toe-vallen de Tooveressen
in hare droomē voorstelt, de welke sy, wac-
ker geworden zijnde, gelooven waer te zijn,
en beelden haer selvē in, in verscheyde plaets-
sen geweest, en verscheyde saken uytgevoert
te hebbē. Van't welke wy boven in't 4. Cap.
uyt *Babista Porta*, en *Wiëro* een geschiedenis
verhaelt hebben, van een vrouwe, dewelcke
haer met eē sekere salve bestreken hebbende,
in slaep gevallen was, en na dat sy wederom
ontwaecte, vertelt heeft, hoe sy zeens en
bergen door-reyft hadde. En over-al komen
ons verhalen voor vā soodanige vrouwen, de-
welcke, schoon sy geenen voet den geheelen
nacht van 't bedde gelicht hadden, even-wel
seyden, wondere dingen in vreemde plaetsen
uyt-gevoert te hebben. Soodanigen geschie-
denis is oock my vertelt geweest, van een ge-
loof-waerdigh Edel-man, die dese is: Als een
seker vrouwe in 't gevangen-huys besloten
was, om datse geseyt wiert, haer selven in ee-
nen wolf te kunnen veranderen, en datse dat
selfdige met haer eygen mont bekent hadde,
soo heeft de Overheyte beloofte, haer hēt leven
te willen vergunnen, indien sy van hare konst
een

De Toove-
ressen en
doen sel-
ver tot de
faeck niet.

een staeltje wilde geven. Het welcke als sy belooft hadde te willen doen, soo sy slechts haer salve, tot dat werck noodigh, by de hant hadde, is die terstont 't haren huysse gehaelt gheweest. Met de welcke, na datser was behandicht, sy haer hooft, hals, oxelen, en 't geheele boven-lijf besmeert heeft, en is korts daer op gevallen, en met eenen diepen slaep bevangē geweest, in tegenwoordigheyt van de Overheyt. Drie uren verlopen zijnde, is sy schierlick op-gestaen, en gevraeght zijnde, waer sy ondertussen geweest, en wat sy uyt-gevoert hadde, antwoorde se, als dat sy in eenen wolf verandert zijnde, ontrent een stadt eenige mijlen van daer gelegen, dewelcke sy oock noemde, voor-eerst een schaep, daer na eē koey verscheurt hadde. Waer van, om sekerheyt te hebben, door de Overheydt op die plaets is ondersocht geweest, en is bevonden, de saeck alsoo te wesen. Waer uyt blijkt, dat de duyvel in dē naem van de vastslapende Tooveres dat selfdige heeft uyt-gevoert, en dat hy haer 't gesichte daer van heeft voor-gehouden.

Daerbeneffens blijkt oock uyt verscheyde redenen, dat de Tooveressen, selfs wacker wefende, inder daet tot dese werckingen niet en doen, gelijk sy haer wel inbeelden. Want voor-eerst zijn de middelen, dewelcke sy gebuycken, van geender weerdē, ende en kunnen foodanige werckingen niet baren. Daerbeneffens, gelijk alvoren oock geseyt is, en is 't niet onmogelick, dat de duyvel somtijts sy-

fyne slaven leert, op wat maniere sy poeyers en salven, om andere te beschadigen, bereyden fullen. Maer hier van en luyt als nu 't geschil niet, en de Tooveressen hebben dese seerfelden in 't gebruyck, maer veeltijds nietige dingen, van dewelcke een gesont oordeel genoeghaem kan afnemen, datse soodanighe werckingen niet en kunnen veroorfsaken, als daer zijn noot-schelpen, sekere zaden, vëren, naelden, spijckers, glas, hair, nagels, beenderen, stucke van doode en insonderheyt van opgehanghe menschen, padden, serpente, woorden, teeckenene, wassen en loode beelden. Welcke beufelen sy in de beddekussens of 't bedde selver, of in de kleederen of onder de door-dorpels, of elders verbergen. Welcke dingē doordien sy onkrachtigh zijn, ja vele oock door de konst ghemaect, soo en kunnen sy in 't minsten die werckingen die sy meenen, niet uyt-voeren. Want de hant-wercken en natuys-werckē verschillen onder den anderē, en de hant-werckē en kunnen in natuys-werckē geene krachten uytē. Doordien dan dese meest al hant-werckē zijn, soo en kunnen sy in 't lichaem des menschen, als oock vā andere dieren, dewelcke natuys-wercken zijn, niet wercken.

Ten tweeden, doordien alle werckingen door 't aenroeren volwrocht werden, ende dat die dingen die onder den dorpel of elders verborgen leggen, de voor-by-gangers, ten ware sy eenige venijnige hoedanigheden uytwierpen, niet en raken, soo en konnē sy oock
nie-

niemant hinder doen, insonderheyt foof' eenige mijlen weeghs van de hant af zijn.

Ten derden, doordien al 't gene een eygen kracht heeft, die selfdighe krachten uyt-schiet op alles 't geen haer voorkomt, gheleijck sulcx blijktt in de venijnige en besmettelicke siekten, als mede in den Zeyl-steen, die alle 't yser treckt, 't geen hem ontrent komt; en dat dit toover-werck-tuygh niet alle, maer die gene alleen, die de Tooveressen quaetwillen, beschadight; soo blijkt hier uyt, dat die krachten 't werck-tuygh niet en moeten toegeschreven werden. Alsoo verhaelt *Nicolaus Remigius*, dat een sekere Hexe, willende het ongelijck, waer mé sy van yemant was aengedaen, wreken, by haer beslōten heeft, vijf van syne koeyen om den hals te brengen. Sy dan van haren meester aengevoert zijnde, heeftse in den morgen-stondt met een seker poeyer, 't geen sy van hem gekregen hadde, de weyden bestroyt. Maer als sy niet en wilde dat de geheele kudde soude omkomen, heeft de duyvel op hem genomē, dat de slachtingh alleen onder de vijf koeyen geschieden soude: het welcke de uytboomste geleert heeft; want die vijf koeyen alleen gestorven zijn.

Ten vierden, alle werckende oorfsaken volvoeren hare werckingē sonder eenige *Ceremonien*, of woorden: alsoo treckt, by gelijckenis, dé Zeyl-steen het yser, sonder alle woorden en *Ceremonien*: Maer dese en kunnen niet uytvoeren, ten zyder eenige woorden by gemommelt werden, en andere *Ceremonien* toe-
ko-

Dæmonol.
Sagar. lib.
2. cap. 8.

komē, dewelcke de duyvel daerom gebruyct wil hebben, om dat de Tooveressen op alsulcken manier hem souden dienen; hy daer-entegen veynst hem door foodanige *Ceremonien* gedwongen, en aengelockt te werden.

Dir blijkt ten laetsten oock hier uyt, om dat de poeyers en salven, waer mede de Tooveressen, als sy yemant willen beschadighen, de kleederen van andere bestroyen of bestrijcken, van yder een sonder hinder kunnen ghehandelt werden, na dat de Tooveressen in hechtenis genomen zijn. En doordien oock andere dingen, elders begraven of verborgen zijnde, nae de doot der Hexen niet meer en kunnen hinderlick wesen.

Want op dat de Duyvel de Tooveressen tot alle diensten soude vaerdigh maken, en haer doen gelooven, datse veel wonders kunnen uyt-voerē, en beschadigen of goet doen diese willen, geeft hy haer meesten-tijt in d'eerste by-een-komste een poeyerken, het welckē doot en leven kan veroorsakē, en 't geen men niet ghedwongen is in de spijsē of dranck te worpen, of aen 't bloote lichaem aen te vrijven, maer het welcke ghenoeghsaem syne krachtē kan uyten, wanneer 't slechts lichtjes in yemants kleederē gestroyt is. Het poeyer-^{Toover-}ken dat dood't, seggē sy van eē swarte couleur ^{poeyerkes.} te zijn, en 't geen alleenlick sieckte verweckt, van een af-verwige, of somtijts oock van een rosse koleur. En doordien de Tooveressen menighmaels door vreesē, of loon, somtijts oock door bermhertigheyt aengevoert werden,

den , om eenige met foodanige siecktē gevat, te genesen ; op dat haer oock tot dit werck geen middel en ontbreke, krijgen sy het derde poeyerken, van een witte coleur, door welckers aenstroyingh, of ingevingh, soo met spijsē als in dranck, de siecktē verdreven werden. En dat beweert *Nicolaus Remigijs* met verscheyde geschiedenissen.

Dæmonol.
Sag. lib. 1.
Cap. 2.

Maer al-hoe-wel hier boven geseyt is, datter venijnige poeyers zijn, door dewelcke de menschen konnē besmet werdē : soo ist nochtans gelooffelick dat dese foodanigh niet en zijn, maer dat alle de uytkomstē van den duyvel afdalen. Het welcke genoeghsaem hier uyt blijktt, datse niet alleenlick lichtjens inde kleeren gestroyt zijnde kunnen oorfaeck van siecktē en doot zijn, maer de duyvel, gelijk den selfdigen *Remigijs* schrijft, wapent oock de Tooveressen met een salve, waer mede sy hare handen, als van gelijcken 't geheele lichaem sonder hinder kunnen bestrijcken; met welcke salve soo sy eens anders hant, jae oock het kleet alleen komē aen te rakē, soo brengt die geduyrighlick of sieckten, of de doot aen. En de ervarentheydt heeft gheleert, ghelijck blijktt uyt de boven-verhaelde platsen, dat die Poeyers en Salven, dewelcke de Tooveressen gebruycken om andere te beschadigen, sonder hinder of letsel, als boven oock geseyt is, van yder een vryelick mogen gehandelt werden, nae dat de Tooveressen in banden zijn. Hier uyt blijktt dan klaerlick, dat al 't ghene als dan verricht wert, van dē duyvel wert uytge-

Toover-
Salven.
Eod.lib.
cap. 3.

gevoert; en dat foodanige dingen alleen teycken en zijn, dewelcke aenwijzen, dat de Tooveressen in foodanige schelmerijen schuldigh zijn, en dat de duyvel door haer raden en aenporren sulcx uyt-voert. Want wanneer hy van Gode heeft verkrégen, of hem geboden is, na 't rechtvaardige oordeel Godes; den mensche eenighe schade aen te brengen; of oock soo wanneer uyt natuyrlicke oorsakē, als hier na in de derde besluyt-rede sal geseyt werden, dé mensch eenige sieckte over 'thoofst hangt, ende dat hy sulcx voor-siet, gebiedt hy syne dienst-boden, en slaven, dat sy foodanige nierige beufelingen souden in 't werck stellen, en maect haer wijs, soo wanneer sy sulcx sullen volvoert hebben, datter dit en dat uyt volgen sal. Het welcke wanneer 't soo uyt-valt, verwonderen sy haer van haré Meester, en eeren hem. Maer wanneer de Tooveressen uyt haer selven yemant willen beschadigen, en daer over den duyvel tot hulp roepen, soo en kan hy sulcx niet uyt-voeren, voor-al-eer hy macht van Gode ontfangen heeft; en *Bodinus* Lib. 2. Dea-
schrijft uyt de belijdenissen der Tooveressen monom.
openbaer te zijn, dat nauwelicx uyt honder- cap. 8.
den twee gevonden werden, wien foodanige dingen schade doen. Ondertusschen beloofst even-wel de duyvel, op dat syn gesegh en achtbaerheyt by de syne geen krack en soude krijgen, alles ten believen van haer te willen uyt-voerē. Maer indien hy sijne beloften niet en kan nakomen, ende dé Tooveressen van hare hoop verfteken werden, bekijft hy haer,

als of sy syne geboden qualick hadden nagekomen, ofte alles, het geen haer van hem geboden was, niet en hadden achtervolght; ja straft haer oock menighmaels met slagen.

Derde besluyt-rede.

De derde besluyt-rede: *Vele siekten die ghe-looft vuerden van de Tooveressen ingevoert te zijn, zijn geheel natuerlick; en spruyten uyt natuerlicke oorsaken, en van een innerlicke bederwing der vochtigheden, sonder eenigh toe-doem des duyvels.* Want doordiē de duyvel uytermaten-wel in de Natuyre ervaren zijnde, menighmaels voor-siet, dat den mensch door een innerlicke bedorve voorbereydingh der vochtigheden, korts daer aen in eenige sieckte vallē sal, maect hy syne slaven wijs, soose dit of dat doen, dat dien mensch foodanigen sieckte sal over-komen, die nu alreede uyt natuyrlicke oorsaken voor de deur stont, en sich korts daer aen sou geopenbaert hebbē, schoon van de Tooveressen niets met allē had verricht geweest. 't Heugt my dat ick alhier eenige Borgers gheholpen hebbe, die aen ontstekingen met sonderlinge groote pijnen sieck lagen, dewelcke de Tooveressen, in't gevangen-huys geworpen zijnde, bekent hebben van haer ingevoert te zijn; daer ick nochtans niets onnatuyrlicx in haer bespeurt hebbe; maer dat het foodanige gheswellen zijn gheweest, die uyt een innerlicke faute der vochtigheden hebbē konnen voortspruyten, ende hoedanige ick van gelijcken in andere, buyten alle achterdencken van tooverije, aengemerckt en genesen hebbe.

De vierde besluyt-rede: *Somtijts vuert van*

de duyvel selfs, met de toelatinge Godes, ten belie-
ven der Tooveressen, met dewelcke hy een verbont
gemaect heeft, den mensch eenige sieckte of schade
toegesonden, de Tooveressen selfs door 't aenraden
des duyvels yets gebruyckende, aen 't welcke sy de
volgende uwerkingh toeschrjven. Doch daer is
 alreets in de tweede besluyt-rede bewesen,
 dat alle de middelen die van de Tooveressen
 werden aengewent van geen vermogen zijn,
 maer dat al 't gene daer op volgt, alleen door
 de hulpe des duyvels verricht wert.

Vierde be-
sluyt-rede.

De vijfde besluyt-rede: *De duyvel stuyrt*
somtjts die sieecten den mensch toe, door natuyrlic-
ke oorsaken. Doordien den duyvel de krach-
 ten, en de strijdende en over-een-stemmende
 eygensenschappen der natuyrlicker dinghen niet
 onbekent en zijn, en seer wel weet, wat tot
 yders menschē gesontheyt goet of schadelick
 is, wat dese of die sieckte kan veroorsaken;
 ende eenige Venijnen, tot sieckt-werckende
 oorsaken, in des menschen lichaem, 't zy dan
 na hare geheele selfstandigheydt, of na een
 geestachtigh en meest-krachtigh deel, behen-
 delick kan inschieten; ofte de bedorve voch-
 tigheden, in't lichaem schuylende, beroeren,
 ofte oock de goede bederven, die selfdige in
 verscheyde deelen instuyren, ende alsoo hare
 natuyrlicke gestalte kan veranderen; ja door
 geweld, met de toelatinge Godes, in 's men-
 schen lichaem yets ontstellen kan; daerbenef-
 sens verscheyde bewegingen des gemoets, de
 geestē en vochtigheden beroerende, kan ont-
 stecken: soo is hy oock machtig op desen voet

Vijfde be-
sluyt-rede.

Of de duy-
vel door
natuerlicke
oorfaken,
fieckte kan
verweeke.

Prima ter-
tij fen. 1.
tract. 4.
cap. 18.

verscheyde fieckten te veroorfaken . Sommi-
ge loochenē nochtans foodanige fieckten van
den duyvel verweckt te werden ; om dat sy
van natuerlicke oorfaken kunnen voort-ko-
men . En den Schrijver des boecks van de
Vallende-Sieckte , die by dē naem van *Hippocra-
tes* wert voorgestelt , reden-kavelt by na 't ge-
heele boeck door tegens de foodanighe , de
welcke ghelooven , dat de Vallende-Sieckte
den duyvel tot eē oorfaeck heeft ; ende daer-
om niet door natuyrlicke genees-middelen ,
maer door belesingen behoorde ghenesen te
werdē . Ende meent foodanigh gevoelen ge-
sproten te zijn , uyt onwetenheyte der natuer-
licker oorfaken des Vallenden-Sieckts . Waer
af *Avicenna* in gevoelen niet veel en verschilt ,
„ dewelcke aldus schrijft : Sommige der Ge-
„ neef-meesters hebben gemeent , dat de Me-
„ lancholije uyt eenen duyvel ontfaet . Maer
„ dat gaet ons , die de Natuyre onderfoecken ,
„ niet aen , of sulcx uyt een duyvel voort-
„ komt of niet . Want soo sulcx van een duy-
„ vel veroorfaeckt wert , seggen wy , dat het
„ ons genoegh is , soo hy de gematigheyt on-
„ ses lichaems keert tot vermenighvuldingh
„ van de swarte galle , en dat de swarte galle zy
„ de naefte oorfaeck van de Melancholije :
„ Voorts vragen wy niets daer na of de oor-
„ faeck van die swarte galle een duyvel , of
„ gheen duyvel zy . Maer de rede en is niet
krachtigh genoegh , als dat , om dat die fieck-
ten van natuerlicke oorfaken ten naefsten kon-
nen voort-spruyten , de duyvel daerom geene
ge-

gemeenschap met die selfdighe en soude hebben. Want schoon de alder-naefte oorfaeck van soo een sieckte is een natuerlick sap : soo en is nochtans die oorfaeck niet vā selfs, maer door 't beroeren des duyvels verweckt, om foodanigen sieckte te barē : ende daerom wert de sieckte door 't wech-nemen van die oorfaeck, niet genesen, ten zy oock de uyerlicke oorfaeck, foodanigen sap vermenighvuldigende of beroerende, de duyvel namentlick, mede werde wech-genomen. Want gelijk als yemant met hooft-pijn of koortse, door 't langh marrē in de hitte der sonne, gevat wert, het niet genoegh is, soo alleen tegens die ongematigheyt, ofte galle, door de hitte voortgeteelt, geneef-middelen werdē aengewent; maer mede nootfakelick is, dat dē Siecke uyt de hitte der Sonne, in een schaduwachtige en koelder plaetse ga : alsoo oock, indien de duyvel eenige vochtigheyt in 's menschē lichaem voort-teelt of beroert, en is het niet genoegh, dat de geneef-middelē tegens die vochtigheden werden aengeleydt, maer is oock nootfakelick, als dat de duyvel van syne werckinge ophoude. Hieromme en is het niet alleens, gelijk *Avicennas* meent, 't zy eenige sieckten van eenen quaden engel verweckt werden of niet, als maer een natuerlicke oorfaeck van die sieckte tegenwoordigh is. Dat de duyvel door natuerlicke oorsaken somtijds sieckten verweckt, getuyght ons de Heylige Schrift. 1. Reg. cap. 16. Want men leeft van den Koningh *Saul*, dat eenen quaden engel hem by tijden heeft ont-

roert gehad. En by *Luca* wert verhaelt een voorval eener Vrouwe, dewelcke eené geest der kranckheyt hadde ghehadt achtien jaren langh, ende was te samen gekrompen, dat sy haer niet en konde oprechté, welcke Vrouwe *Iesus* op den Rust-dagh ghenesen heeft. Het welcke de Overste der vergaderinghe qualick nemende, heeft hy haer gheantwoort: Ghy „ geveynsde, ontbint niet een yegelick op den „ Rust-dagh, synen offe oft esel van der krib- „ be, en leyt hem dat hy drincke? Ende dese „ dochter Abrahe, die den duyvel achtien ja- „ ren gebonden hadde, mostese niet los ghe- „ maect worden van desen haré bant op den „ Rust-dagh?

Onder-
schoeyt der
sickte van
den duyvel
door na-
tuerlicke
oorfaken
ingevoert.

De siekten die van den duyvel, door na-
tuerlicke oorfaken verweckt werden, kunnen
verschoeyden zijn. Want somtijts stuyrt hy de
bedorve vochtighedé, die hy selver of voort-
teelt of beroert, na de herssens en Zenuwen,
en verweckt alsoo Vallende-siekten, Zenu-
trekkingen en Lammigheden des lichaems:
Somtijts de melancholijcke vochtighedé be-
roerende, besmet hy de dierlijcke geesten, en
veroorfaeckt Melancholije. By de Melanc-
holije magh gevought werden de Dulle-lief-
de, en haet tegens yemant sonder oorfaeck.
’t Is wel waer, de duyvel kan den mensch de
vryheyt van synen wille niet benemen, ende
daeromme oock kan hy hem niet dwingé om
dese te beminnen, of die te haten; nochtans
door ’t voor-worpé van verschoeyde en valsche
schijsfelen aen de Inbeeldinghe, is hy mach-
tigh

tigh haet of liefde te verwecken: namentlick soo wanneer hy een dingh 't geen foodanigh niet en is, als geheel schoon en beminnesswaerdigh, of in 't tegen-deel, als geheel leelick en mismaeckt voor-stelt. Tot welke sake de duyvel oock somtijds misbruyckt de natuerlicke gestalte der jonge luyden, hellende tot de vleeschelicke lusten en begeerlickheden. Waer van getuygen konné de vertoogen der *Beelden-minnaers*, daer de geschiedenissen van getuygē datter eenige geweest zijn. En al-hoe-wel de duyvel foodanige werckingen uyt-voert, door 't verwecken van quade tochten in den mensche, of door 't prickelen der vleeschelicke lusten, of door 't gestadigh voor-worpen aen de Inbeeldinge des beeldts van de beminde sake, ofte die bemint sal werden: soo maect hy nochtans de Tooveressen wijs, en doet haer gelooven, datse door hare *Ceremonien*, en 't gebruyck van eenighe nietighe beufelen, andere kunnen verwecken om haer, of yemant anders, die 't haer sal gelieven, te beminnen.

In dese ry moetē de Minne-dranckjes plaets grijpen; waer van ick elders gehandelt hebbe. Het woort *Philtrum* by de Griecken, is ἀπὸ τοῦ Φιλεῖν, van *beminnen* genomen, en beduyt alle 't gene om liefde te verwecken wert by de hant genomen. *Philtrum* is tweederley: het eene wert eygentlick *Pharmacum* gedoopt, 't geen drancks-gewijs, om liefde te verwecken, wert ingegeven, en draeght in 't ghemeen den naem van een Minne-kop;

Philtra.lib.
I. Pract.
part. 2. cap.
10.

Loco alleg. waer van wy elders genoegh gefeyt hebben ,
 & in Instit. dat soodanigen dranck misfchien de vleefche-
 Lib. 2. Part. licke lusten wel sal prickelen , maer geen lief-
 3. Sect. 2. de tot een seker mensche , kan verwecken ;
 Cap. 4. ja dat hy in plaets van liefde somtijts een dul-
 ligheyt en rasernije aenbrenght , waer af de
 Poët :

De minne-dranckjes zijn een peste voor 't gemoet ,
 Haer kracht , in plaets van liefd' , dick dulligheden broet .

Dit en wil ick nochtans niet beneenen , dat
 hem de duyvel oock hier somtijdts onder
 voegt , ende dat het gene hy uyt-voert , dese
 minne-dranckjes wert toe-geschreven . Ten
 anderen zijnder oock sekere *Ceremonien* en be-
 tooveringen , dewelcke door 't aenraden des
 duyvels , om liefde te verwecken , gebruyckt
 werden . Waer af *Virgilius* :

In Phar-
 maceutria.

Gelijck voor een en 't selfde vier versmelt
 Dit wasch , waer in mijn Daphnis is gestelt ,
 En wederom dit leemen beelt verhart ,
 Dat Daphnis oock soo door mijn' liefde smart' .

En:

Eerst wind' ick om u beelt drie draen ,
 Van drierley colour ; daer aen ,
 Ley ick het driemaal om 't Auaer .

En :

Bint met drie knoopen , Amatill ,
 Dees drie coleuren , na u will ,
 Bint aen slechts , Amarill , en secht ,
 Een vasten minnen-bant ick hecht .

En :

Dien stuyrschen Daphnis , laes , my brant ,
 Waerom ick legg' met eygen hant
 Dien Lauwerier op Daphnis beelt .

Van

Van welck alles *Martinus Delrio* in 't lange handelt, dewelcke magh naghesien werden. Het is my genoegh u te vermanen, dat foodanighe dingen tot verweckingh van de Liefde niet en doen: maer indien yets na den wensch der Tooveressē uyt-valt, dat sulcx t'eenemael van den duyvel voort-komt, die de vochtigheden en geesten tot lusten kan aenstekē, ende de gedaentē der Gelievers als vvonder schoon en beminne-waerdigh de inbeeldingh menighmaels voor-worpen, en sterck in de geheuchenisse inprenten.

Disquisit.
Magiar.
Lib. 3. Part.
1. Quæst. 3.

Daerentegens vvanneer hy haet verwecken wil, verdooght hy een saeck, die inder daet schoon is, als geheel mismaeckt, waer van wy by *Babistam Codronchium* een verdoogh hebben, het welck hier bovē in 't 3. cap. is voorgestelt geweest: te wetē van eener Vrouwe, die haren Man in syn afwesen vierighlick beminde, dewelcke nochtans, wanneer hy tot haer quam, in hare ooghen soo mismaeckt, leelick, afschrickelick en monstreus scheen, dat sy liever wilde sterven, dan hem lijden.

Lib. 3. de
Venef.
Cap. 6.

Somtijts stuyrt hy eenige vochtigheden na de oogen, en verweckt blintheyt; somtijds na de oore, en veroorsaect doofheyt: hy kan oock de geesten, dewelcke in alle werckingen het naeste werck-tuygh der Natuyre zijn, verydelen of bederven, ja oock dé stant der deelen selfs verkeeren. Wanneer hy bedorve vochtigheden in vlietsachtige deelen doet invloeyen, kan hy seer groote pijn verwecken.

Insouderheyt toont hem de duyvel aen de
Too-

De duyvel
ontfelt dē
houwelicx-
bant.

Tooveressen met syne hulpe vaerdig, om den Houwelicx-bandt t' ontstellen, op dat hy alsoo de voort-telinghe des menschelicken gheslachts, waer van hy een seer grimmigen Vyant is, beletten soude, en gelegentheyte geven tot over-spel en doot-slagh. Dit werck voert hy uyt op verscheyde manieren; ten eersten door 't verwecken van haet tusschen gehoude Luyden, en door 't belettē des gemeenschaps tusschen die selfdige; waer af alvoren gesproken, ende een vertoogh is bygebracht. En 't is oock op andere tijden aengemerckt geweest, dat ghehoude luyden, die elkanderen vierighlick beminden, als sy tot de natuerlicke vermengingh soude komen, alsoo in haet zijn ontfeken geweest, dat den een den anderen met nagels en vuyften is toegeschoten; en dat by d'een des anders lichaem alsoo mismaect en affchouwelic gheschenen heeft, datse elkanders omhelsinghe geensins konden lijden. Sommighe maken oock van een tooverijē gewach, waer door de gehoude elkanderē met hare lichamē, schoon sy sulcx trachten, niet en kunnen benaderen, soo lange de duyvel tusschen haer beyden een *phantaastijck* lichaem is houdende, ofte op eenighe andere wijze haer van den anderen affcheyt, alsoo dat sy elkanderen niet en kunnen beraken: van welcke saeck uyt *Vincentio Belluacensi* soo andere, als mede *Martinus Delrio* een wonderbare geschiedenisse verhaelt, dewelcke nochtans, doordiense niet dan in bedrogh bestaet, eerder schijnt een plaets te moeten hebben,

Disquisit.
Magic. Lib.
3. Part. 1.
Quaest. 4.
Sect. 8.

onder de tooverije , vvaer van in de sevende Besluyt-rede sal ghesproken werden . Ten tweeden beroert de duyvel het houwelick, de mans onmachtigh tot de omhelsingh makende , dewelcke als dan in 't ghemeen gheseyt werden kout, en beëunjert te zijn ; alsoo datse nu met geene , nu met eene , en insonderheyt haer eygen Vrouwe, de Venus-lusten niet en kunnen oeffenen . Welcke soorte van tooverije gemeenlick eenen *Bant* ghenoeemt wert . Dit volvoert de duyvel , weer-houwende de voort-telinghe des natuerlickē zaets, of beletende de oprechtingh des mannelickē lits , als oock de toe-vloeying der geestē tot het selfdige , of verdrooghende en mis-leydende het natuerlicke zaet , ofte syne uyt-stortinghe verhinderende . In de Vrouwē voltreckt hy sulcx door 't verwecken van eenighe tegen-natuerlicke ghesteltheyt in hare teel-plaetsen , alsoo dat sy haren Man geen toekomst en kunnen geven . Ondertusschen maect de duyvel de Tooveressen vvijs , dat sy ick weet niet vvat voor nietige en belachelicke *Ceremonien* ghebruycken souden , dewelcke tot de saeck selver niet en doen , en datse niet-te-min gelooven van haer uyt-gevoert te werden , 't geen hy nochtans selver doet .

Daerbeneffens en ist niet onmogelick , dat de duyvel een harden , ofte oock een ontijdingen arbeyt soude kunnen verwecken ; en hier af is onder de belijdenissen der Tooveressen blijcx genoegh . Want doordien het kinderdraghen , en de natuyrlicke verlossingh van 't self-

Verhandelingh der
selfdighe veel nootfakelick vereyscht vvert,
't welck alles den duyvel niet onbekent en is,
soo kan hy die op verscheyde wijfen verkeer-
ren en bederven.

Seste be-
sluyt-rede.

De seste Besluyt-rede: *Somtijts nochtans kan oock de duyvel sonder natuerlicke middelen en oorsaken in 's menschen lichaem ontstaende, door syne macht en schierlick geweld, alleen op het versoek der Tooveressen, den mensch beschadigen.* Want wanneer de Tooveressen, ofte door vreesē vā gevangen te werden, de saeck niet en willen by de hant nemen; of duchten, die selfdighe na haren wensch niet te kunnen uyt-voeren, bevelen sy die geheel aen den duyvel, diese op haer begeren voltreckt, en brengt de menschen foodanigen schade en hinder aen, als sy op hem versocht hebben. Waer af ons deurgaens vele verhalen voor-komen. *Nicolans Remigius* vertelt van een sekere Tooveres geheeten Janneken van Bann, dewelcke, als sy by geval een Man op eenen wagen met twee paerdē na Straesborg had siē reysen, gedenc-kende aen het wel-eer-ontfangen en noch-ongewrokē ongelijck, dat sy hem vervloecht en besworen heeft. Eñ dat hy, na datse nauwelicx de versweringh had aengevangen, van den wagen, waer in hy sat, met soo grooten geweld is af-geworpen, dat hy op stont is gestorven, aen 't geheele lichaem nochtans onbeschadight zijnde, van geene wonden ghequetst, of blauwe vlekken bekleet, sonder eenigh oneffen geswel, ontledingh, of verdraeyingh, ofte andersins aen eenigh deel bescha-

Dæmono-
latr. Sagar.
Lib. 2. Cap.
10.

schadight te zijn; alsoo dat het gelooffelick is, dat hem den adem op-gestopt, en in een oog-en-blick alle de geesten van den duyvel ondervangen zijn geweest. Die selfdige verhaelt oock van eenen, die yemant anders, van wien hy hem liet' voorstaen qualick bejegend te zijn, den duyvel heeft overgegeven, en dat hy terstont daer op in eenen dray-wint op-genomen, en wederom ter aerden ghesmeten zijnde, aen syn een been alsoo is verfwackt geweest; dat hy syn selven van de plaetse niet en konde dragen, maer genootsaect is geweest van de naburige Vee-wachters te huys ghebracht te werden, ende dat het selfdighe van dien Toovenaer, eer de wonde noch was toegeheelt, buyten dwangh beleden is geweest. Die selfdige schrijft mede van eē Tooveresse, dewelcke, vvanneer sy haer Buyr-vrou vvilde beschadigen, na gewoonte op 't landt haer werck vervordert heeft; ondertussché de geheele saeck aen dé duyvel bevelende. En siet, des Buyr-vrouwen huys op-gesloten, ende de deur in 't slot zijnde, is gehoort een jammer geschrey van een kint, het welcke de Moeder, uyt gaende, hadde t'huys gelaten. Als nu die gene, die 't geschrey hoorden, toeliepen, ende de deur haestelick aen stucken braken, hebben sy het kint van alle kanté met glimmende kolen omringht, en overdeekt gevonden; welck kint, schoon sy 't soo haest, als 't immers mogelick was, uyt het vier trocken, en sochten te beschermen, soo heeft het even-wel den geest opgegeven, en is onder hare

Eodema
Lib. Cap.

12.

Ibid. Cap.

13.

Eodem.
Libr. Cap.
14.

hare handen gestorven. Die selfdige vertelt oock van eenen Boer by *Mosellam*, wien de duyvel op 't bevel eenes *Francisci Vellei*, in eenen dray-wint, de reste van de locht anders geheel stillen zijnde, alsoo den adem heeft onderschept gehadt, dat hy langē tijt in vreesse van sterven ter aerden ley. En aen't vijftiende Capittel schrijft hy dat een Tooveresse, door de hulpe des duyvels, yemant in haer afwesen van 't eene oogh berooft heeft, ende dat hy, die de wonde in 't oogh ontfangen hadde, verhaelt heeft, dat hem die wonde in 't ooge gelijk als door 't instooten van eenen tack gegeven was; daer nochtans aen dese, noch aen gene zyde op vele schreden na geen boomen op den wegh en stonden.

Sevende
bestuyt-re-
de.

Guyche-
lerijen des
duyvels.

Lib. 3. cap.
5.

In Malleo
Malef. Part.
2. quaest. 1.
Cap. 7.

De sevende Bestuyt-rede: *Dickwils bedrieght de duyvel den mensch door guychelevrijen, en maect hem vuÿs, sieckten, die niet en zijn, veroorsaecte te hebben.* Hier toe belangt de wech-nemingh des mannelicken lidts, waer af wy boven in 't 3. Cap. uyt *Batista Codronchio* een geschiedenis verhaelt hebben. En diergelijcke meer werden by *Sprengerum* voor-gestelt. Al-hoe-wel sommighe in dit ghevoelen zijn, dat het mannelicke lidt wesentlick van dé duyvel kan wech-genomen en weer-ghegeven werden: nochtans houde ick 't liever met die ghene, dewelcke sulcx niet dan voor bedriegerije des duyvels en houwen; doordien het in des duyvels macht niet en is de wech-genome mensche-leden wederom te herstellē. En dat dien Jonghman, alleen door 't steken van de hant

dier

dier Tooveresse tusschen syne dyen, terstont de manlickheyt heeft wederom ghekrege, leert ghenoeghsaem dat het enckel guychelarije geweest is. En 't is geen wonder, gelijk *Ludovicus Vives* schrijft, dat sulcx van de duyvelen geschiet, en dat door haer de scherpheynt onses gesichts bedrogen wert; daer ons diergelijk vā de Guychelaers menigmaels voorkomt, en foodanige dingen verthoont werden, dewelcke sommige, ten waerse van sulcken slag van menschen voort-quamē, voor wonder-daden souden houden; zijn oock alsoo in verwonderingh gekomen, en des menschen vernuft kan de redenen daer van naulicx achterhalen. Al-hoe-wel der sommige zijn, die gelooven, datse van gelijcken door des duyvels hulpe verricht werden: soo en hangense nochtans niet dā aen eē wel-bedrevene konst, dewelcke door een snelle bewegingh en be-roeringh selfs d'aldercherpste oogē bedriegt. Alsoo schijnt hy, die broot eet, droogh meel wederom uyt te spouwen: die wijn drinckt, tapt het door dē hals of 'tvoorhoofd wederom af: met groote vrees en schrick der omstaenders swelgense swaerden door, en braken uyt een grooten hoop van naelden, lindt, en penningen.

Maer by wat soorte der tooverije gestelt moeten werden die wondere dingen, dewelcke somtijts door den stoel of 't braken werden uyt-geworpen; offe door de werckingh des duyvels uyt de vochtigheden in 's menschen lichaem voort-geteelt werden; offe door syne

In Augu-
stin. de Ci-
vit. Dei.
Lib. 10.
Cap. 16.

De Præstig.
Dæmon.
Lib. 4. Cap.
5. 6. 7.

Ibid. Cap.
9. 13. 14.

Of waer-
achtelick
die won-
der-dingen
door den

mogentheyt in't lichaem werden ingesteken; dan offe alleenlick guychelerijen des duyvels zijn, wert in twijffel ghetrocken. Hier van hebben wy boven in't 3. Cap. eenige geschiedenissen by-gebracht, en zijn doorgaens te vinden. *Wierus* verhaelt oock eenige van die selfdige, dewelcke getuygen, dat door den stoel-ganck en 'tbraken zijn overgegeven geweest, naelden, hair, yfers, spijckers, veren, steenen, het voorste van eens Schaeps-herders broecke, kloutjens garen, vellen, stroo, Pauws-pennen, graten, Verckens-borstels, zant, glas, en diergelijcke meer. Die selfde verhaelt oock, dat uyt de lichamen der levendige en doode menschen spijckers, messen, yfers, en sulck tuygh meer is uyt-getrocken geweest. Doordien dan soodanige dingen seer verscheyden zijn, soo en ist geen twijffel, of sommige der selfdiger kunnen in 't lichaem groeyen; als daer is het hair, 't welck somtijts in geswellen en versweringen gevonden wert, selfs oock in die gene, die buyten alle achterdenckē van betooveringe zijn. Maer al 't gene met des menschen lichaem geene gemeenschap heeft, als daer zijn Verckens-borstels, Pauwe-pennen, Metalen, en insonderheydt hant-werck-stucken, als messen, spijckers, lakens, en diergelijcke, dat dese dinghen in 's menschen lichaem niet en kunnen groeyen, is buyten alle tegen-sprekingh. Maer of soodanige dingen waerachtelick in 't lichaem geweest zijn, en alsoo daer uyt-geworpen, of uyt-getrocken werden; dan of het alleenlick guyc-

guychelerijen des duyvels zijn, van buyten slechts aen't opper-deel des lichaems dat selfdige vertoogende, wert by de Schrijvers in twijffel getrocken. *Ioh. Wierus* is in dit ghevoelē, dat het alleenlick guychelerijen en bedriegerijen des duyvels zijn, en dat die dingē, dewelcke schijnen uyt het lichaem geworpen en ghetrocken te werden, nimmermeer in't lichaem gheweest zijn, maer datse door des duyvels behendigheyt en ondoorgrondelicke geswintheyt zijn in den mont gheworpen, of van buyten aen't lichaem gehouden, de oogen des menschē door syne geswintheyt overwonnen, of door guychelerije bedrogen, of door 't tusschen-worp van een lochtachtigh lichaem, ofte andersins bedwelmt zijnde. En om dat te bewerē gebruyckt hy insonderheyt dese bewijs-redenen. Voor-eerst, om datter geenē door-gangh en is, door den vvelcken soodanige dingen gelijk als messen, en diergelijke konnen in't lichaem ingelaten werden. Ten tweeden, om dat oock die dingen, dewelcke uyt-geworpē werdē, menighmaels de wijte en natuerlicke toegevingh des maegderms in een levend mensche, oock soo veel als 't mogelick is gereckt en uyt-gespannen zijnde, verre te boven gaen. Ten derden, om dat het niet anders wese kan, ofte de krop der mage en maeg-derm, indien die dingen door haer geloofst wierdē, souden daer van gequetst moeten werden; daer nochtans meesten-tijt, na dat die dingen door 't braken zijn overgegeven, geen quetsinge of pijnē bespeurt wert:

stoel en
't braken
werdē uyt-
geworpen?

DePræstig.
Dæm. Lib.
4. Cap. 2. &
14. & de
Lamijs
Cap. 17.

ende om dat het onmogelick is, indien soodanighe scherpe dinghen in den buyck besloten waren geweest, ofte sy soudē indien selfdigen eenige pijn hebben verweckt gehad; daer nochtans te voren geene en is vernomen. Ten vierden, om dat door 't aentasten, schoon de mage wel hart wert toe-gedrukt, niets soodanigh bespeurt wert. Ten vijfden, om dat men geene spijsē, ofte gijl met die dingē, dewelcke overgegeven werden, vermengt siet, schoon sy korts te voren gegeten hebben.

Andere daerentegen gelooven, dat die dingen waerachtelick van dē duyvel in 't lichaem ingelaten, ende van daer of uyt-geworpen, of uyt-gesneden werden; ende datse niet onder 't werck van d'uyt-werping, of uyt-snijdingh elders van dē duyvel zijn bygebracht. En om dat te beweren brengen sy insonderheydt dit voort, doordien soodanighe dingen dickwils jaren langh in 't lichaem bewaert werden, en dat het daerom geen enckele inbeeldingh kan zijn: daerbeneffens, om datse waerachtelick uyt de sweringhen en 's menschen lichamen, door de hulpe des Handt-meesters, werden uyt-getrocken, gelijk uyt *Langio* blijkt, en om datse met handē getast en gevoelt kunnen werden. Maer van de maniere, waer door dese dingen van den duyvel in 't lichaem souden ingesteken werden, verschillen sy. Sommige meenen dat den mensch in eenen diepen slaep gestort wert, en dat als dan de duyvel het lichaem, ofte het lidt open snijt, en door de wonde, al't geen hy wil, in 't lichaem insteeckt,

steekt , ende dat hy niet sulcken konst en behendigheyt de wonde wederom toeheelt , als dat geen lidt-teecken en kan bemerckt werden . Schoon de menschen sulcx niet en konnen uyt-voeren: dat de duyvel nochtans wonder konstigh is , en dat hy foodanige geneesmiddelen weet , waer door sulcx kan verricht werden . Andere meenē dat de sweet-gaetjes des huvts van dē duyvel werden uyt-gereckt , en dat door die selfdige stroo , verckens-borstels , leder , en diergelijcke dingen werden ingesteken . Andere gevoelen dat de duyvel met geringe moeyte foodanige dingē in kleyne stucken , ja oock in stof verbrijfelen en vermorfelen , en allencken in 's menschē lichaem inbrengen , ingebracht zijnde wederom te samen voegen kan .

Sy verschillē oock in de uytwerpinge selfs . Want sommige meenen , schoon den maeghderm van selfs alsoo niet en kan uyt-gereckt werden , als dat foodanige groote lichamen door hem soudē uyt-geworpen werden : dat het even-wel niet onmogelick en zy , als dat hy boven de gewone mate van dē duyvel uyt-gereckt werde . Ia voegender by , dat de Natuyre somtijts eenige dingen , in 't lichaem ingeslickt of ingelaten , door sulcke enge wegen uyt-worpt , dat niemant ghelooft en soude hebben , sulcx natuelicker wijze te kunnen geschieden . Waer van wy elders eenige ver-
toogen vergadert hebben .

Wat my belangt , 't valt swaer in foodanigh een gewichtige saeck yets sekens vast te

Lib. 3.
Pract. Part.
1. Sect. 3.
Cap. 3.

't Gevoelen des Schrijvers.

stellen ; doordien de duyvel een duyfent-konstenaer is, en veel met de toelatinge Godes kan uyt-voeren, 't geen den mensch onmogelick is. Nochtans en wil ick niet beneenen, dat het dickwils niet dan enckel duyvels-bedrogh is ; het welcke genoeghsaem hier uyt is af te nemē, om dat soodanige dingen somtijts komen te verdwijnen, gelijk blijkt uyt die geschiedenis, van *Cornelio Gemma* op-geschreven, en boven van ons in 't 3. Cap. verhaelt van eē Dochter, die eenē levendigen Ael door 't braken heeft overgegeven, vvelcken Ael nochtans het ingewant uyt-getrocken, en in een hooge plaetse gehangen zijnde, alsoo dat hy van geenige dieren konde bereyckt werdē, korts daer aen verdwenen is. Daerentegen, doordien sommige dingen door 't braken uyt-geworpen, uyt de versweringen uyt-getrocken, met handen dickwils aengetast, en langen tijt bewaert zijn geweest, soo en staet niet te twijffelen, of 't en zijn waerachtelick soodanige dingen gheweest. Dan offe uyt den buyck sels en 't lichaem zijn-voort-gekome ; dan offe in den mont, of voor den mont en versweringen van elders anders toe-gebracht, of onder-steken zijn geweest, laet ick eenen yegelicken vry, daer van 't geen hem goet denckt, te ghevoelen. Doordien nochtans nauwelicx een bequame maniere kan gevonden werden, door de welcke sulcx yets in't lichaem sou ingesteken zijn, en oock swaerlick eenen wegh kan geraemt werden, waer door dingen van soodanigen groote, en dat
noch

noch sonder quetsfinge, soudē uyt-geworpen zijn, soo ist seer geloofwaerdigh, dat het enckele guychelerijen des duyvels geweest zijn. Want indien de Guychelaers door een floxe behendigheyt van handen de oogen der menschen bedriegen konnen, waerom sou de duyvel 't selfdige niet vermogen, en sulcx aen de besichters vertoogen, 't geen nimmer in't lichaem geweest is?

Henricus ab Heer verhaelt voor waerachtigh, Observ. Medic. Rar. Lib. Obs. 8. dat een seker Dochterken, gaende in haer negende jaer, door tooverije heeft uyt-gebrac̃t vele veren, bosselkens stroo, dicker dan een duym, met spelten dwars doorsteken, gare gevlochte nestelinghen, door vele cōleuren onderscheyden, ten lesten een blau-papieren spelden-brief, gelijk die in't gemeē te koop zijn, noch gheheel ongeschent, en als of hy eerst gekocht geweest hadde: ende wanneer hy selfs haer vastelick toe-sey, dat het niet dan enckele guychelerijen des duyvels, waer door hy de omstaenders door-streeck, en van ergens elders toegebracht waren, ende datse alleenlick van des Dochterkens uysterste lippen in syne hant geleyt wierden, dat als doen het Dochterken selfs hem desen knoop ontbonden heeft, als sy seyde: en twijffelt niet, of dit alles vvert uyt het binnenste mijn's lichaems voort-gebracht; en datse terstont syne hant vattende, die selfdige aen hare keel doude, seggende, ghy sult voelen een spelde sonder hooft op, en in korten tijdt uyt-komen: en dat hy korts daer aen met nau-toegedruck-

te flincker vingers een spelde in de keel ghevoelt heeft, en als hy die meende te hotwen, datse hem met geweld is ontruckt gheweest, die nochtans daer na het Dochterken overgegeven, en hy in syne rechter-hant ontfangen heeft. Voughter vorders by, dat hy op die selfdige maniere menigmaels 't begin van eenighe bandekens selfs noch in de krop van de maghe ghevoelt heeft, dewelcke opwaerts klimmende om door den mont uyt te gaen, heeft de duyvel het pooghen dier gener, die haer met fulcx bemoeyden, en in 't midden van de kele het eynde der bandekens meendē vast te houden, vernietight.

Maer wie en speurt niet soo uyt die spelde, die het Dochterken seyde in haer kele op te klimmen, en in kortē uyt te komen, als oock uyt die bandekens, dewelcke gelooft wierden ontrent den krop der mage te schuylen, dat de duyvel alle de omstaenders heeft konnen bedrieghen? Want doordien hy de ghe-daenten niet alleen van beesten, maer oock van menschen selfs door syne guchelerijen kan aendoen, waerom oock niet van dese dingen?

En dat fulcx een enckel bedrogh des duyvels is; leert genoeghsaem dit, 't geen dē seer vermaerden Heere Doctor *Gregorius Horstius* schrijft, dat eē seker Raets-heer van synē doorluchtigen Prince hem vertelt heeft, hoe syn Broeder, als hy uyt tooverije aen eē seer sware ontstekingh der oogen kranck lagh, dagelicx een seer grooten hoop van kleyn-gekapte be-
somen,

femen, door syne oogen is quijt gheworden, alsoo dat alle de besemen, verordent om 't huys te vaghen, nauwelicx ghekocht zijnde, verloren wierden.

Wie isser die gheloofst, dat soo veel kleyn-gekapte besemen in 't lichaem van den duyvel hebben kunnen ingestecken werden, alsoo dat sy door de ooghen haren uyt-gangh namen; maer die syn selven dit niet liever in en beelt, datse door gynchelerije van buyten voor de oogen zijn vertooght geweest?

De achste Besluit-rede: *Al-hoe-wel de sieckten, en andere misquamen, deruyvelcke de Tooveressen gelooven van haer den mensche toegestuurt te vuerden, van den duyvel voort-komen, en dat de Tooveressen niets daer toe en doen: nochtans en zynse niet geheel ontschuldigh, om 't verbont 't geen sy met den duyvel ghemaect hebben, deruyvelcke den mensch, op't versoeck der Tooveressen, te kort doet; en om hare genegentheyt tot beschadigen, en konnen sy niet verontschuldigh vuerden.* *Wat Wiërum* Achste besluit-rede.

belanght, die schrijft, dat soodanige verbonden en verdragingen ydel, bedriechelick, sot, en van geender waerden zijn. Dat de duyvel, doordien hy eë geeft is, en vleesch noch beenderen heeft, de hant, 'tgeen inde belijdenissen der Tooveressen verhaelt wert, in soodanighe verbonden te gheschieden, niet en kan toereycken: maer meent dat de duyvel de inbeeldingh eenige valsche gedachten toe-brengh, of 't gesichte en 't ghehoor sekere ydele ghedaenten voor-worpt. Dat oock de duyvel, om syne macht en wercken te betoonē, een's

Lib. 3. de Prætig. Dæmon. & de Lamis Cap. 6. 7. 8.

't Verbont der Tooveressen met de duyvel.

andere hulpe niet van doen en heeft, als eene die door niemants, dan alleen door Godes, en syner goeder Dienst-boden wil en heerschappije kan gedwongen werden. En schoon genomen, de Tooveressen versochten al d'uytvoeringh van syne beloften: even-wel meent hy, dat sulcx het Verbont niet en bevesticht, hierom, om dat 't gesichte, d'inbeeldingh, en 't verstant van die menschen door den duyvel verblint wert; en datse daerom, al 't gheen sy doen, ofte door een onredelicken ouderdom, of ongestadigheyt van aert, of swackheyt des verstants, of siekten des gemoets, ofte door een quade geest bedrogen zijnde, uyt-voeren. Seyt mede, dat dit eē bedrieghelick Verbont is, meest ten quaden eynde gesmeet, sonder getuygen, en tegens den wille Godes; doordien de mensch aeer aen Gode door dē Doop verbonden is. In 't kort, hy geloofst dat alle 'rgene van de Verbondē en over-een-komingen der Tooveressen met den duyvel gheseyt wert, niet dan enckele guychelerijen des duyvels, en valsche inbeeldingen zijn.

Maer voorwaer *Wiërus* ontschuldigt en verkleynt de boofsheyt en godloofsheyt der Tooveressen vry al vvat te veel; en vvert om dies wille by vele geleerde Mannen, als een Voorprake der Tooveressen, gheteeckent. Wat my belangt, ick ben verwondert, en en kan't met mijne gedachten niet begrijpen, hoe den mensch, en insonderheyt een Christen, alsoo alle godvruchtigheyt wech-werpen, ja de menscheyt kan uyt-treckē, dat hy synē Schep-
per

per en Verlosser, en 't Verbondt dat hy met God gemaect heeft vergetende, over-loopt onder de baniere des duyvels, en hem thoont eenen openbaren vyant van synē Schepper en Heere, van wien hy weet dat hy in eeuwige pijnen der Hellē gestort kan werden; en daerentegen met den duyvel, een Spin-vyant van 't menschelick geslachte, derft mackerfchap maken. Dat even-wel fulcx geschiet is, en als noch geschiet, leeren vele Verhalen, als mede klare en openbare belijdenissē der Tooveressen, buyten alle pijnighingh gedaen.

De bewijs-redenen, waer mede *Wiërus* dat De Bewijs-
foeckt te beneenē, zijn van kleynder gewich-
te. Want dat hy feyt, dat de duyvel geen han-
dé heeft, en daerom met hant-gevingh 't Ver-
bont niet en kan bevestigen, is waerachtigh, *Wiëri*
ende duyvel is van natuyren maer een geest. *werden*
Ondertusschen zijn de heylige en wereltlicke *wederleyt.*
schriften vol van Verhalen, dewelcke leeren,
dat soo wel goede als quade geesten in de ge-
daenten van menschen of andere gedierten,
den mensche verschenen zijn geweest. En de
Tooveressen weten seer wel, en haer is ghe-
noeghsaem bewuft, dat dat lichaem, in het
welcke de duyvel sikh verthoont, eē guychel-
lichaem is. Ondertusschē weten sy dit oock,
dat de duyvel onder dat mom-aëficht schuylt.
En daerom, wanneer sy met sodanigē spoock-
fel een Verdragh maken, en verbindē sy haer
niet aen dat spoockfel, maer aen den duyvel
selfs, dien sy seer wel weten geen lichaem te
hebben, en onzichtbaer te zijn, die oock
spreect

spreeckt en werckt sonder 't aennemē van een sictelick en gevoeligh lichaem . Hieromme 't zy sy met den duyvel, schuygende onder een sictelick lichaem , of met eenen onsictelicken duyvel in't verbont tredē, sulcx is al eveneens . Daerbeneffens tot een verbont en verdragh is de toestemmingh genoegh , en 'tis niet altijs noodigh dat de hant-gevingh daer by kome . Ten derden en zijn oock dese verbondē geen ydele *phantasyen* of inbeeldingen , en droomē van melancholijcke wijven . Daerbeneffens dat sy niet slapende, maer wakende, wetende , en de sake te voren wel overleyt hebbende , met den duyvel wien sy weten , door 't getuygenisse van andere Tooveressen , dien selfdigen te zijn , een verbont gemaect hebben, ende dat sy belooft hebben Godes en der menschen vyanden te willen werden , soo hy haer dit of dat geven of leerē , of ten believen van haer uyt-voerē wilde , getuygen verscheyde belijdenissen der Tooveressen . En hoe waer 't mogelick , dat het al t'samen inbeeldingen en droomen souden zijn , 't geen de Tooveressen van hare verbonden met den duyvel bekennen; daer het seker is , dat noyt Tooveresse geseyt heeft , dat sy yemant in hare gemeenschap getrockē , en met den duyvel gekoppelt heeft , of 't selfdige is van d'ander , die verleyt is , bevestight geweest, en hebben beyde den dagh , ure, plaetse, gelegentheyt , en de maniere des verbonts op eene wijze vertelt gehad . Oock en zijn al die gene , die met den duyvel in een verdragh gegaen zijn , geen

me-

melancholijcke ouw wijven gheweest ; maer oock jonge Dochters, van de ouw wijven bepraet, en Jongelingen, van hare Moeders tot foodanigen verbont gedwongen ; dewelcke daer na berou hebbende, sonder eenighe tormenten, en buyten alle vrees van pijnigen, de sake, soo sy haer heeft toegedragen, beleden hebbé : waer van *Nicolaus Remigijs* eenige gedencck-waerdige vertoogen verhaelt. Daer beneffens werden die verbonden niet in haest getroffen, maer de duyvel heeft verscheyde manieren om de menschen aen te locken, en om in hem gehouden te maken, en weet sich selven te voegé na de herts-tochten des menschen ; en doordien hem bekent is, dat dese van de vleeschelicke lusten en 't minnen haer werck maken, belooft hy haer wenschen te willen volvoeren ; verdriet anderen haer armoede, hy seyt haer groote schatten toe ; siet hy dat yemant met haet en nijt tegens andere ontsteken is, hy belooft haer middelen te willen wijfen, waer door hy syne vyandé sal kunnen beschadigen ; merckt hy dat yemant tot konsten en wetenschappen treck heeft, dien belooft hy verscheyde konsten, en geneesmiddelen, krachtigh om ongeneesbare sieckten te genesen, te sullé aen-wijfen . En die hy door liefkoosen niet en kan op syn zy trecken, gaet hy met dreygementen aen, en dreyght haer met gevaer en doot : Waer af dien selfdigen *Nicolaus Remigijs* eenige vertoogé heeft. En hoe soudén dit enckele inbeeldingen zijn, daer de Tooveressen teeckens van foodanigen dienst-

Lib. 2. Dæmonol.
cap. 2.

Dæmonol.
Sagar. Lib.
1. Cap. 11.

Ken-teec-
kenender
Tooveres-
fen, haer
vandē duy-
vel inge-
prent.

Dæmonol.
Sagar. Lib.
1. Cap. 5.

Waerom
de duyvel
de Toove-
ressen
neemt tot
mede-mac-
kers van
syne mis-
daden.

Verhandelingh der dienstbaerheyt, waer in sy haer selvē gesteken hebben, in hare lichamen van den duyvel ingedrukt, dragen, dewelcke voor de oogen openbaer zijn, en hier uyt bekent werdē datse van den duyvel zijn ingedrukt, doordien, schoon de Tooveressen op die plaetsen met naelden of yets anders scherps gesteken werdē, sy nochtans geene pijn en gevoelē, nochte uyt die steekte een droppel bloets komt uyt te vloeyen: Het welcke *Nicolaus Remigius* met eenige geschiedenissen bewaerheyt.

Ten lesten, schoon de duyvel, om syne macht te uyten, der Tooveressen hulpe niet van nooden heeft: nochtans dat hy op 't believen der Tooveressen, als zijnde syne medemackers, andere beschadight, doet hy hierom, om dat hy de Zielē der Tooveressen soude gewinnē. Want als hy op syn eygen houtje den mensch beschadight, sulcx koomt alleen tot synen laste. Maer indien hy sulcx doet genoodight en gheboden zijnde van de Tooveressen, soeckt hy de Tooveressen tot mackers van de sonden, om haer hier na tot medghesellen te hebben van de eeuwige straffe. Sommighe voegender oock andere oorsaken by; namentlick dat de duyvel sulcx doet, om God tot grooter gramschap, en wreeder wrake tegens 't menschelick geslachte te verwecken. Andere ghelooven dat de duyvel hierom de Tooveressen in ghemeenschap van de sonden treckt, om God gelijk als ongelijk te doen; namentlick soo hy den mensch, van God tot den eeuwigen leven geschapen, verlost, en

gedoopt, van God af treckt, en aen hem ver-
knechtet. Daerbeneffens kan de duyvel door
den mensch veel verrichten, het welcke door
hem alleen soo bequaem niet sou vwillen uyt-
vallen. Want de menschen en schricken soo
niet af van 't geselschap der Tooveressen, als
wel van 't geselschap des duyvels; waer toe sy
nochtans allencken van de Tooveressen ghe-
troocken werdē: waer af *Nicolaus Remigius* ge-
wach maect. Hieromme al-hoe-wel de
Tooveressen selver tot de sake niet en doen,
soo wil hy even-wel om dese oorsaken haer
tot mede-mackers hebben, en om dat hy hare
gunste soude bejagen, en met eenen aen haer
syne macht vertoogen, om also in groot-ach-
tingh by de syne te komen.

Lib. 2. Dæ-
mon. Sag.
cap. 9.

Dit Verbont met den duyvel gemaect, is
of een uytgedrukt, of een bedeckt Verbont.

De Ver-
bondē met
den duyvel
zijn twee-
derley.

Het uyt-gedrukt Verbont is, vvaer de
mensch met de duyvel, het zy in wat maniere
hy verschijne, uytdruckelick eē Verbont treft,
waer in hy God ende alle Gods-dienst af-seyt,
en sich selvē verknechtet in de dienstbaerheyt
des duyvels. Het welcke op verscheyde ma-
nieren kan gheschieden, die ick niet van noo-
den schat hier alle te verhalen, maer konnen
by die gene nagesien werden, die in 't alghe-
meen van de tooverije geschreven hebben;
als daer zijn *Autor Mallei Maleficarum*, Nicol.
Jaquierius, in *Flagell. Hereticor. Fascinar. cap. 8.*
Babtista Codronchius, lib. 3. de Morb. Venef.
cap. 4. *Bodinus, lib. 2. Demonom. cap. 34.* *Ni-*
colaus Remigius, Demonol. Sag. lib. 1. cap. 5.

Wt-ge-
druckt ver-
bont.

Mar-

*t Bedeckt
verbont, en
verscheyde
manieren
van't self-
dige.

Daerbeneffens, het bedeckt verbondt is, wanneer yemant willens en wetens waenge-loovige middelen, *characters* en woorden gebruyckt, dewelcke natuerlicker wijze dat, tot welcken eynde sy gebruyckt werden, niet en kunnen uyt-voeren; dewelcke schoon hy met den duyvel geen verbont getroffen heeft, soo gebruyckt hy nochtans die middelen, die de duyvel aen andere gegeven heeft. Hier by behooren die gene, dewelcke haer selvē wijsmaken, dat sy den duyvel bekennen niet als haren heere, ende aen wien sy als slaven souden verbonden zijn, maer dat sy door woorden, teekenen, *Ceremonien*, ofte andere manieren den duyvel, selfs teghen synen danck, en daer tegen strevende, dwingen kunnen om haer te dienen, en sulcx te verrichten, 't geen' sy van hem eysschen. Maer de duyvel die bedriecht die ellendige menschen jammerlick; en terwijl hy veynst tegens synen wil en danck te komen, kooft hy bereyt en willighlick, om die genen die over hem soecken te heerschen, tot syne slaven te maken. Ja hy selver heeft die woorden, teekenen en *Ceremonien* geschickt, en wie die selfdige gebruyckt, is een knecht en slave van dē duyvel, en geenen heere; en alle soodanige konstē en *Ceremonien* werden geleert door 't aen-raden en aen-porren des duyvels. Het welcke schoon hy 't niet altijts voor onse sinnen openbaer maect; soo verweckt hy nochtans de menschen door

anderen, om haer tot foodanigen godloofheyte te begeven. En 't is al even-eens, of de duyvel felver yets ingeeft en wijs-maeckt, dan of hy fulcx door anderen uyt-voert. En alle die gene dewelcke de middelen van den duyvel verordent in 't werck stellen, verbindé haer in een Verbont met den duyvel.

Hier by moeté gestelt werdé de Vervloeckingen en Toe-eygen-dichten, gelijk die *Livius* noemt, en Versweringen, die nu al van outs, gelijk blijkt uyt *Eschinis Oratie* tegens *Ctesiphontem*, zijn in 't gebruyck geweest, en dewelcke de Tooveressen, als mede somtijts de Bedelaers, wanneer haer yets geweygert wert, gebruycken; als haer dese Vervloeckinge seer ree staen: dat het geheele huys-gefin van honger versmachte; dat de Huys-moeder van 't kinde niet en verlosse; dat het geheele huys met Spoocksels en duyvelen verontrufft werde; dat het vee en koren-vruchten uytsterven: Want de duyvel staet dickvvils op het minste wencké vaerdigh, die als dan fulcx uyt-voert.

Imprecationes,
Execrationes.

Ten anderen, kan oock yemant onwetende sikh aen foodanigh Verdragh verbinden, namentlick foo hy die dingen en Ceremonien van den duyvel verordent, onvoorsichtelick in 't werck stelt: waer af *Smetius*, uyt het verhael *D. Nevij*, en der Borgeren van *Leipsigh* eé verroogh by-brengh, alwaer hy schrijft, dat een seker Dochterken, niet wetende wat sy dede, als sy den geheelen handel van hare Voedster, die sy menigmaels in 't verwecken van onwe-

Lib. 5. Miscellan.

der aen haer gesien had, na-aepte, donders en blixemen heeft ontfteken gehad, waer door eē Hoeve, niet verre van *Leisfigh* gelegen, is verbrant geweest. Welcke sake genoeghaem leert, hoe voorsichtelick en ernstigh alle soodanighe dingen moeten gemijdt vverden, dewelcke geene natuerlicke oorsakē en hebben, het zy dan dat het onbekende woorden, *Characters* of Beeldekens, of wat het oock soude mogen zijn. Want alle dese en zijn anders niet dan des duyvels velt-teeckenē, dewelcke, wanneer se yemant gebruyckt, terstont van dē duyvel bekent werden, en staet als geroepen zijnde tegenwoordigh, vermenght sich met die werckingen die sy willē uyt-voeren, aanbiedt den mensche syne ghemeenschap, en maect haer door 't gebruyck allencken stouter, op dat hy haer daer na met een nauwer verbont aen hem verbinden soude.

De Verbondē des duyvels zijn bedrieghelick.

2. ad Corinth. cap. 11. vers. 14.

Maer dese duyvelsche Verbonden zijn bedrieghelick, en logenachtigh: de duyvel bedriegt, als hy hem, gelijk *Paulus* seyt, in eenen Engel des lichts verandert.

Gelijk den rant van 't glas met honich wert bestreken, Wanneer men 't siecke kint, tot hulpe syn 's gebreken, Met bitt'ren Alffe drenckt:

Van gelijcken oock de duyvel, indien hy sich selven en syne kramerijen, soodanigh alse zijn, voorstelde, hy soude seer swaerlick eenen koop-man krijgen. Daeromme wanneer hy den mensch eerst aen-koomt, toont hy sich selven godvruchtigh, weldadigh, en heylsaem te zijn. Het welcke die geschiednisse,

niffe, dewelcke van *Nicol. Remigio* verhaelt wert, genoeghaem leert. Als eē seker Jongman, *Theodorus Maillotius*, een Dochter beminde, en dat hem alle hope, om die te ghenieten, waer afgesneden, is hy gegaen by synen mede-knecht uyt Duyts-landt, vanden welcken hy gehoort hadde eenē geest te hebben; tot alle diensten vaerdigh, aen wien hy syn kommer heeft geopenbaert. Den Duyts neemt dese gelegentheyte gewillig waer, door dien hy genootsaeckt was, volghens syn Verbont, binnen weynigh dagen, hem van synen duyvel te ontlasten, en vry te maken, mits een ander bybrengende, aen wien hy hem, gelijk als een vertroude somme, soude overmaken, of den hals van hem omghedraeyt te werden. Wanneer sy dan, om dit werck uyt te voeren, in een besloten kamer by-een ghekommen waren, de deur schierlick geopent zijnde, is ingekomen een Dochter, van een soet en bly-geestigh wesen, (in sulcken gedaente heeft de duyvel sich eerst vertoonen willen, op dat een afschouwelic wesen *Maillotium* niet en soude afschricken) dewelcke tot hem seyde, dat sy die gene was, die het houwelic, daer hy soo seer na verlanghe, met kleyne moeyte sou voltrecken, indien hy slechts, 't geen sy hem gebieden soude, wilde nakomen: hy met grooten yver en vlijtigheyt toehoorende watter uyt sou komē, heeft sy hem voor-eerst beginnen te vermanen, dat hy van dieverije, dronckenschap, vleeschelicke lusten, onrechtvaerdigheydt, achter-klap, en

Dæmonol.
Sag. Lib. 1.
cap. 9.

diergelijcke sonden meer, die de ziele besmetten kunnen, sich soude onthouden; dat hy de Godsaligheyt soude oeffenen, den Armen met syne middelen te hulpe komen, dat hy tweemaels ter weke soude vasten, en dat hy de gewone en dagelickse gebede niet en soude achterwegen laten, en dat hy sulcx alles vlijtighlick sou nakomen, 't geen een Christen mensche betaemt, en billick is te doen. Dat indien hy aen dit alles met uyt-gedruckte woorden sich selven verbinden wilde, dat hy als dan 't gewenschte houwelicx-bedde sonder swarigheyt genietē soude. Dit aldus uytgesproken, en een dagh geraemt hebbende, op den welcken sy antwoord soude halen, isse ter deuren uyt-gegaen. Maer dewijl *Mailloisius* meer en meer syne ghedachten op diē sake scherpte, ende gins en herwaerts verscheydlick tusschen hoop en vreesē gedreven wiert, eē seker Huys-Priester uyt syn wese afnemende, datter yets schuylen moeste, waer door hy alsoo wiert af-getrocken, hem sachjens aengaende, en wat hy in syne ghedachten oversloegh opgevicht hebbende, heeft hy door syne vermaningen soo veel te wege gebracht, als dat hy noyt meer in gespreck met den duyvel komen soude. Het welcke wanneer 't alsoo geschiede, en dat den tijt nu aenstont, dat, volgens het Verbont, dien Swart-konstenaer binnen seer weynigh dagen of hem van synen Geest verlossen moeste, yemant anders toebrenge, die den selfdige ontfangen soude, of dat hem den hals van den duyvel sou werden

den omgedraeyt, is hy korts daer aen, door-
dien *Maillotius* hem niet ontfanghen hadde,
volgens het Verbont gestraft geweest. En op
die selfde plaets verhaelt hy eē geschiedenisse
vā eē sekere Vrouwe, by dewelcke de duyvel
in de gedaente van een swartē Man komende,
geen ander redenen en heeft ghehad, dan van
heyligheyt, schaemte, göds-dienst en werc-
ken der godsaligheyt, tot dewelcke hy inson-
derheyt haer aenriet. Even-wel gaet hy door
al dit op bedrogh uyt, ende alle syn Verbondē
zijn bedrieghelick, nochte en hout syne Sla-
ven de beloften niēt. Want de waerheyt en is
in hem niet, en als hy leugen spreeckt, dan
spreeckt hy van syn eygen, seydt *Iohannes*. En
niemant kan sich selven waerheydt en trouwe
toe-eygenen van soo een, in wien geene te
vinden en is.

Cap. 8.
verf. 44.

Maer insonderheyt en meesten-tijdt zijn de
Vrouwen meer tot de tooverije genegen, dan
de Mannen, gelijk doorgaens uyt de aenge-
teeckende hoofd-vonnissen blijkt. Waer af
de Schrijvers eenige redenen bybrengen. De
eerste is, om dat de Vrouwē van swacker oor-
deel zijn, ende daeromme haer lichter van an-
dere Tooveressen, en insonderheydt van den
duyvel laten bedriegen. Ten anderen, meest
alle de Vrouwē zijn seer snaterigh en klapach-
tigh, en niet vast-houdende van 't gene haer
bevolen is; ende daerom soo eene van haer
sich begeeft tot dese konsten, die vermenigh-
vuldicht de sake onder velen, en thoont haer
selven een Meesterse der godloosheyt. Ten

Waerom
de Vrouwē
meer dan
de Mannen
tot de too-
verije ge-
negē zijn?

laetsten zijn de Vrouwen in 't gemeen oock seer wraeck-gierigh : en daerom soo d'ouw wijven yemant met haet vervolgen, soecken sy alle middelen, om dien te mogen beschadigen; en soo sy andersins sulcx niet verrichten kunnen, vlieden sy tot de hulpe des duyvels. De Jonck-vrouwē oock, indien sy hare Minnaers, op hope van houwelick, 't ghebruyck van hare lichamen gegeven hebben, en daer na van haer verlaten werdē, gerigh zijnde om haer selven te wreken, en sulcx door haer eygen krachtē niet konnende uyt-voeren, vlieden sy tot de hulpe des duyvels, en soecken harē oudē Vrijer, ofte de nieuwe Bruyt door tooverije te beschadigen, gelijk uyt de achste r'Samen-spraeck *Virgilij* af te nemen is.

De Negen-
de Besluit-
rede.

De negende Besluit-rede: *Schoon de machts des duyvels groot is, soo en kan hy even-vel niemant, sels op't versoek der Tooveressen, beschadigen, sonder de toelatinge Godes.* Het welcke niet alleen uyt *Iobs*, maer oock uyt d'Evangelische historien blijkt; uyt de welcke bekend is, dat oock de duyvel de Verckens, sonder de toelatinge Godes, niet en kan beschadigen, en dat geen hair, buytē den wille Godes, van onsen hoofde vallen kan. Daeromme schoon de Tooveressen somtijts van harē duyvel eysen, dat hy den mensche siekten of schade soude aenbrengen, en dat de duyvel haer belooft sulcx te willen volvoeren, en dat hy, ten eynde sy sulcx bekomen souden, gebied eenige dingen te doen: nochtans, soo 't God niet toe en laet: kunnen sy menighmaels geen mee-

meeſter van haer voornemen werden . En *Bodinus* ſchrijft, dat nauwelicx uyt honderden twee gevonden werden , wien ſoodanighe be-
tooveringen ſchadelick zijn , gelijk ſulcx de belijdeniſſen der Toovereſſen getuygen . Dat indien om dies wille de Toovereſſen daer na haer van den duyvel beklagen ; op dat het niet en ſou ſchijnen aen ſyne macht ontbroken te hebben , leyt hy de ſchult op haer , bekijfter , ja ſtraft haer ſomtjts met ſlagen , even als offe ſyne gheboden niet in alles vol-daen hadden . En inſonderheyt , als hier na in 't ſevende cap. oock ſal geſeyt werdē , kan de duyvel , ſchoon hy oock vā de Toovereſſē wert aengeſtoockt , die gene niet beſchadigen , die haer door dagelickſe gebedē aen God overgeven , de godſaligheyt oeffenē , en van ſware ſonden aſſtant doen ; nochte oock de Overheden , die hare ſaken kennen , en oordeelen . Want doordien ſy , door de kracht van God aen haer gegeven , het gemeen gerichte oeffenen , ſoo beſchermt God oock haer , als datſe van den duyvel , ofte ſyne ſlaven in haer ampt niet en konnen ge-
quetſt , of verhindert werden .

Maer waerom God den duyvel toelaet , dat hy , op het gelievē en bevel der Toovereſſen , ſomtjts den menſch beſchadicht , laet ick de Gods-gheleerden onderſoecken . Dit ſal op deſe plaets genoegh geſeyt zijn : Dat de oordeelen Gods verborgen en altijdts rechtvaerdigh zijn , dat ſyn oordeel een diepen afgront is , die de boofen om hare ſonden met ſtraffen ſlaet , en de Godſaligen met vervolginge be-
proeft ,

V I.

C A P I T T E L.

Van de Ken-teecken en der Toover-sieckten.

Ken-tee-
kenen der
Toover-
sieckten.

Lib. 2. de
Ab. lit. Re-
rum. Cauf.
cap. 16.

DAt de sieckten uyt tooverije zijn voort-
gesproten, is seer swaerlick te bekennen;
doordien de duyvel hem menighmaels met
de natuerlicke oorsaken vermenght, en die
selfdige gebruyckt, alsoo dat niet lichtelick en
kan onderscheyden werden, vvat van natuer-
licke oorsaken, en wat van den duyvel selfs is
voort-gekomen. Ja oock in die gene, die hy
beseten heeft, schuyt hy menighmaels lan-
gen tijt, onder 't decksel van een natuerlicke
Sieckte. Hier af staet by *Fernelium* een ver-
toogh eenes Jonghmans van ridderlicken ge-
slachte, de welcke met schuddingen des lic-
haems, gelijk als Zenuw-treckingen, by tij-
den gequollen was, als hy somtijds nu den
slinker arm alleen, nu den rechteren, som-
tijts oock maer eenen vinger, nu een been, nu
alle beyde, somtijts 't gheheele lichaem met
sulcken geswintheyt schuddé en beweeghde,
dat hy naulix van vier mannen kon ter neder
ghehouden vverden; het hoeft ley onbe-
weeghlick, de tongh en sprake was vry, 'tver-
stant gesont, en al de sinnen onbeschadight,
selfs oock in de meeste felligheyd der Zenuw-
trec-

treckinghen . Tienmael ten minften wiert hy op eenen dagh gevat , anders wel gefont zijnde , maer krachteloos geworden door den arbeyt . Men soude geoordeelt hebben , dat het een oprechte Vallende-sieckte ware geweest , indien een quetsinghe des verstants en sinnen daer by gheweest hadde . Al de bedrevenste Genees-meesters toegeropen zijnde , hebben een-stemmelick geoordeelt , dat het eē Zenu-treckinghe was , na-by-komende by de Vallende-sieckte , veroorsaect van een quaet-aerdigē en venijnigē damp , beslotē in de rug-grate , welcken damp alleenlick synen wegh nam inde Zenuwē , de welcke vā de rug-grate over-al door de ledematen verspreyt werden , en niet in die gene die de herffens doorloopen . Daer zijn verscheyde geneef-middelen gebruyckt geweest , door de welcke nochtans niet en is uytgerecht : maer in de derde maent is de duyvel , een werck-meester van alle dit quaet , bekent geworden , syn selven door de stemme , ongemeene woorden en spreucken , soo Latijnsche als Grieckse (schoon den Siecke de Grieckse sprake onbekent was) openbarende . Dese duyvel ontdeckte vele gheheymenissen der omstaenders , insonderheydt der Genees-meesters , haer uyt-lachende , dat sy onbewistelick veel versocht , en met vergeeffe geneef-middelē dat lichaem by-na om den hals gebracht hadden .

En nootfakelick moet voor-eerst dittot een Ken-teecken der Toover-sieckté gestelt werden , dat selfs de aldergeleerste Genees-meesters

Eerste
Ken-teec-
ken.

sters, in 't bekennen van de sieckte, twijffelachtigh zijn, niet en weten wat sy sullen ghevoelen, en nauw yets sekens, 't geen haer sullen voldoen magh, kunnen vast stellen; en schoon sy vele geneef-middelen gebruycken, dat sy even-wel door die selfdige niet en vorderen, maer de sieckte daerentegen dagelick grooter wert.

Tweede. Het tweede ken-teecken is, dat daer de naturelicke sieckten allencken aenvanghen, en hare getijden door-loopende, tot den hoogsten trap op-klimmen; dat daerentegen de sieckten waerachtelick van den duyvel ingevoert, menighmaels sonder de tegenwoordigheyt vā eenige oorsaken, of bedorve vochtigheden in korten tijdt schijnen in haer meeste kracht te staen, en dē Siecken met groote pijnen, en verscheyde toe-vallen bestormen.

Derde. Ten derden zijn de Siecken ongewone en nauwelicx van yemant aengemerckte toe-vallen onderworpe, en sullen nu in dit, nu in dat deel van pijnen klagen; velen vernagert sonder oorsaek 't geheele lichaem, werden melancholijck, sommige treffen verscheyde Zenuw-treckingen. Andere voegen hier oock dit by, dat indien de Tooveres of Toovenaar den Siecken kooft te versoeken, dat hy als dan terstont hem erger begint te gevoelen, en met schuyveringen en bevingen wert aengheddaen; ofte soo het een Kint zy, schreyt het, en meer andere veranderingē werdē in 't lichaem gevoelt. Maer dit is het aldersekerste ken-teecken der Toover-sieckten, indien naelden, mes-

messen, en diergelijcke hant-werck-stucken, of yets anders, 't geen in 's menschen lichaem niet en kan groeyen, door 't braken of den stoel-gangh wert uyt-geworpen, of uyt de sweren en versworen geswellen uyt-breeckt, of uyt-getrocken wert.

Andere brengē oock andere ken-teecken by, waer uyt magh afgenomen werden, dat de sieckten uyt tooverije veroorsaect zijn; maer dese zijn al t'samen meest waengeloo-vigh: onder de welcke oock buyten twijffel dit moet gestelt werden, dat sommige gebieden, dat men den Siecken met het af-siedsel van Yser-kruyt sal afwasschen; ende soo in dat selfdige af-siedsel niets en wert ghevonden, nochte de koleur daer van kooft te veranderen, dat als dan den Siecken niet betoovert en is; maer indien in dat af-siedsel een grooten hoop hairs, insonderheyt van syn eygen, gevonden wert, soo ist een ken-teycken van een seer groote betooveringh; maer indiender maer weynigh hairs bespeurt wiert, gelooven sy, dat het wel een teycken van betooveringe is, maer van een seer geringe, en dewelcke soude kunnen genesen werden. Maer doordien door de kracht van 't Yser-kruyt dat hair in 't water niet en kan groeyen, ofte uyt het lichaem uyt-gelockt werden: wie en merckt niet, dat de duyvel, die de sieckte veroorsaect heeft, die gene bedriecht, die van soodanigen waengeloof een proef nemen?

Wat in 't bysonder de onmacht in 't by-sla-pen belanght, dat die uyt tooverije zy voort-ghe-

ghesproten, is dit een seker Ken-teecken, indien dē Man te voren bequaem geweest zijnde, sonder voor-loop van eenige natuerlicke oorsaken, die bequaemheyt koomt te verliezen, en sich met syn Vrouwe, die hy oock lief heeft, niet en kan vermenghen; ofte indien dē Man hem krachtigh gevoelt te zijn by andere, en onmachtigh by sijn eygen Vrouwe; ofte indiē Gehoude, die te vorē elkander wel gefint hadden, nu sonder eenige oorsaeck elckanderen versmaden en haten.

Tot naerder openingh en bevestingh deser Ken-teecken sal veel doen 't Verhael eenes Snijers, die als noch in 't leven is, en op syne handen wandelt. Want doordien hy soo te samen gekrompen en gewrongen is, dat syne knijen de borst komen aen te raken, draeght hy in bey de handen houte schoenen, op dewelcke leunende, hy de rest van 't lichaem voort-stout. Dese luyt aldus: In het nabuyrigh Stedeken, *Kloden*, twee mijlen van hier gelegen, is een Snijers sone, genaemt *Maerzen Schiermeyster*, doorlopende syn dertiende jaer, des avonts ontrent negen uren uyt syn 's Vaders huys gaende, om syn gevough te doen, ghevallen in den Tuyn, waer in eenen Vlier-boom geplant stont, alwaer hy terstont met een haestige Zenuw-trecking gevat zijnde schierlick ter aerden is neergevallen, alsoo dat hy maer eens, doch swaerlick, heeft konnen uyt-roepen, welck geschreeuw van de Moeder gehoort zijnde, heeft sy hem voor doot te huys gebracht: want al de uysterlicke

en

en innerlicke bewegingen en sinnen schenen geheel vernieticht , soo datter nauwelicx een ken-teecken van leven overigh was . De in-aeffemingh was alsoo seer vermindert, als datse van d' omstaenders door geene proef-middelen kon bespeurt werden . Waeromme vele stantvastelick toesevden , dat hy dit leven met de doot nu al verwisselt hadde ; tot dat andere toekomende , den raet gegeven hebben , dat men hem soude leggē laten , en de begraeffenis voor den derden dagh niet vervorderen : om dat sy menighmaels verstaen hadden , dat in de verlatene uyt tooverije (dewelcke sy de oorfaeck van dit geval toeschreven) merckelicke veranderingen en ken-teeckenen van leven en doot haer plegen t' openbaren . De Weduw-moeder na dese vermaningen hoorhierende , heeft alles tot op den derden dagh uyt-gestelt , den welcken nu by-na verstreken zijnde , op die selfdige uyre waer in hy gevat was geweest, allencken tot syn selven komende , heeft hy beginnen te spreken ; maer met foodanige onmenschelicke en wreede pijnen geprickt zijnde , dat alle syne ingewanten van hare natuyrlicke plaetse schenen beweeght en geruckt te zijn , met een wonderlicke schuddinge en verdrayinge des geheelen lichaems ; dewelcke alsoo nacht en dagh, sonder eten of drincken seer jammerlickē het schreyend kint hebben aengedaen . Dese seer scherpe pijnen hebben dry dagen sonder ophouden volhardt, daer na de pijnen allencken verlatende, is daer op gevolght foodanigē Zenuw-treckingh des
ge-

geheelen lichaems, en aller ledematen, dat hy sonder nauwe inbindingh der leden niets en heeft konné nuttigen. Ten laetsten is dese ongeregelde bevegingh gevolght een seer sware spanningh van al de grootste spieren der dijen, kuyten, en insonderheyt der billen, in dewelcke seve groote gaten zijn ontstaen, waer door den dranck, als mede alle weecke spijsse, soo als sy ingegeven waren, wederom uyt-vloeyden; ten uystersten het vleesch der voornoemder spieren geheel verteert zijnde, zijn na 't vierde jaer, en 't ghebruyck van soo veel geneef-middelen der Heel-meeesteren, in 't bedde van selfs uyt-gekropen zijnde, ghevonden ellif Wormen, langh eenē halven vingher, met swarte hoofdekens, en ontelbare voetkens, dewelcke na datse de Moeder van 't decksel op d'aerde had neergeschudt, schierlick in de tegenwoordigheydt van velen verdwenen zijn. En schoon de Moeder tot herstellingh hares Soons by-na alle hare middelen vermeestert heeft; soo is hy even-wel, syn vorige krachten niet herkregghen hebbende, tot noch toe ingekrompen gebleven; en de kniepesen ingetrockē, en van 't behulp syner voeten berooft zijnde, op syne handen leunende, is hy gedwongen alsoo synen wegh te maken. Hier koomt noch by, gelijk het schijnt, een seer merckelicke na-buyten-uytputtingh des rug-graets, ontrent het derde borsts-knockelbeen, by-na een hant breed, als mede een verheffingh van 't borst-been, veroorsaect, misick niet, uyt de verplaetsingh der knockelbeen-

beeaderen. Hy is nu oudt vijf-en-twintigh jaren, even-wel niet altijs vry van syne oude quellinge, maer by sekere gesichtē der Mane, wert hy met verbitterde aenvallen der pijnen ghequelt, daerbeneffens doet het hoofd hem wee, waer by koomt een spanninge der Zenuwen door de geheele rug-graet, dewelcke hy klaeght somtijts soo seer verkout te vverden, als offe met kout water schierlicken wiert overgoten. Dese geschiedenis brenghet my in gedachten het geen' ick in de gericht-saken van twee Tooveressen, gehouden in de ghebuyr-stad *Cosiviga*. gelesen heb, namentlick, dat d' eene genaemt *Barber Vorrenbers*, in't jaer 1624. op den 5. Iulij bekent heeft, dat sy by den duyvel gelsapen hadde, en uyt hem swanger geworden zijnde, doorgaens een maent gedragen heeft, en als dan gebaert twee Beestjens, ruygh en hairachtigh gelijk eē Muys, van dicke als een Worm, met swarte hoofdekens, dewelcke sy of onder de menschen om haer te beschadigen gefonden, of onder eenen Vlier-boom begraven hadde. De ander van gelijcken, *Hedwrigis Labekin*, heeft in't jaer 1630. op den achsten Iunij bekent, dat sy met den duyvel hadde te doen ghehadt, en dat sy d'eerste reyse niet en hadde gebaert; maer dat sy daer na swanger gewordē zijnde, 4. 5. 6. 7. 8. weken gedragen heeft, en ten lesten by-na sonder eenige pijn gebaert nu een, dan twee Beestjens, een Vliege gelijk, ruygh, die sy onder eenē Vlier-boom begraven hadde. Of nu dese Beestjens en Wormen onder dē Vlier-boom

boom van de Tooveressen begraven, by geval desen Snijers jongen zijn toegesondē, laet ick andere oordeelen. Daerbeneffens 't geen van 't by-slapen der Tooveressen met den duyvel, als oock de ontfangingh en baringh daer uyt ontstaende bereden-kavelt wert, staet ons niet toe op dese plaetse nader t' ondersoecken.

Voor-seg-
gingh.

Wt dese geschiedenis visschen wy eē Voor-seggingh; namentlick, dat de Toover-sieckte ongeneesbaer zijn, en dat, met de toelatinge Godes, de ghestalte van 's menschen lichaem dickwils van den duyvel alsoo kan bedorven worden, als datse door geene menschen-hulpe wederom in haer vorigen stant herstelt kan werden. Het gene in desen Snijer is toeghevallen, van den welckē bekend is, dat hy door geene middelen syne vorige ghesontheyt verkregen heeft. En buytē twijffel konnen, met de toelatinge Godes, vele sieckten door den duyvel verweckt werden, dewelcke gheheel ongeneesbaer zijn. Alsoo kan hy in het Ooge de plaetsinghe der vochtigheden verkeerē, in de Oiren het trommelken scheuren, en in andere leden yets anders ontstellen: het welke doordien het nimmer in syn vorigh wesen kan herstelt werden, ontstaen daer uyt ongeneesbare sieckten.

VII.

CAPITTEL.

Van de Voor-boedingh der Toover-sieckten.

DOordien het beter en veyliger is eē over-
 't hooft-hangende-sieckte af te werē, dan
 een nu-tēgenwoordige uyt-te-drijven; alsoo
 ist oock raetsamer sikh voor de Toover-sieck-
 ten te wapenen en hoeden, dan d'alree-ver-
 oorsaeckte t'overwinnen. Het welcke hoe 't
 in 't werck gestelt moet werden, alhier te seg-
 gen staet. 't Is wel waer, daer zijn by de Hey-
 denen vele geneef-middelen te vinden, de
 welcke geseyt werden de tooverije tegen te
 staen, maer zijn meest al t'samen waen-geloo-
 vigh. *Dioscorides* schrijft van eē heester, *Rham-* Lib. 1.
nus genoemt, als dat de racken van 't selfdige Cap. 104.
 voor de deurē en vensters gestekē, alle quaet-
 aerdigheyt der Venijnen kan af-keeren. Die
 selfdige schrijft oock, dat dē wortel vā *Leuwt-* Lib. 4.
voet gheseyt wert, *εὐχρηστὴν εἰς φίλτρα* Cap 126.
περιαπλομένην, voor de Minne-dranckjes
 bequaem te zijn. *Plinius* heeft veel diergelijc-
 ke dingen. In 't 13. boeck aen't 4. cap. schrijft
 hy, dat het hout van dē *Dadel-boom* met eenen
 rant gepolijst zijnde, teghens de Toovenaren
 krachtigh is. In 't 28. boeck aen't 8. cap.
 verhaelt hy, dat het voor-hoofts-vel eenes
 beests genaemt *Hyana*, de tooverijen weder-
 staet. In 't selfde boeck aen't 10. cap. schrijft
 hy,

hy, dat een verdrooghdē Wolfs-muyl gefegt wert de tooverije te verdrijven, en dat hy om dies wille voor de deuren der hoeven gespijckert wert. 't Selfdige wert oock het vaste neck-vel des Wolfs toegepast. *Antonius Musa* Artz des Keyfers *Augusti*, schrijft, dat de *Bessonje* de Zielen en lichamen der menschen behoedt, ende die in den duyster wandelen, van tooverijen en gevaer bevrijt. En diergelijke meer zijn deurgaens by de Schrijvers te vinden. Hedensdaeghs zijn oock de boeren, en 't gemeene volck gewent, eenige kruyden om de tooverijen en belesingen af-te-weren, in de huysen op te hangen; en om dese oorsaeck pleegt den gemeenen man 't *Sint-Ianskruyt Duyvels-vlucht* te heeten. De beroockinge van een Geyten-horen wert oock gheseght de duyvels te verjagen, als mede de beroockinge van alderhanden dreck, en insonderheyt van menschen-mist. En om dat gevoelen te bevestigen, brengen sy by 't Ver-toogh van den jongen *Tobias*, dewelcke op het gebodt des Engels *Raphaël*, door de beroockinge eenes visschen-levers, den duyvel, die te voren seven mannen van *Sara* ghedoot hadde, verjaeght heeft.

Middelen
des ghe-
meenen
mans, voor
de Toove-
rije.

Tobia 8.

De duyvel
wert door
nauerlicke
middelen
niet ver-
jaeght.

Maer doordien de voor-hoedingh niets anders en is, dan een af-weringh des oorsaecks, waer uyt de sieckten soudē ontstaen; ende dat die sieckten, gelijk als boven is bewesen, alder-naest van den duyvel veroorsaect werden: soo is hier uyt lichtelick af-te-nemē, dat die natuyrlieke middelen, en dierghelijcke meer,

meer, de duyvelen die foodanige sieckte verwecken souden, niet en kunnen verjaghen of af-weren. Want doordien de duyvelen geen lichaem, en geen werck-tuygh der sinnen en hebben, kunnen sy van natuerlicke lichamen niet aengedaen werden, en ontfangen natuerlicker wijze uyt die selfdighe noch lust, noch swarigheyt. Ondertussen even-wel kan God, die boven de Natuere is, oock de natuerlicke dingen kracht geven, om in d' onlichamelicke te wercken. Welcke eyghenschap oock buyten alle twijffel die beroockinghe des vischen-levers niet uyt sich selvē, maer uyt een van-God-verleende kracht, gehadt heeft.

Doordien dan de natuerlicke middelē geen kracht en hebben, om de tooverijen te voorhoeden en af te wenden, wert vorders ghevraegt; indien yemant een Tooveresse voordacht hout, en vrees heeft dat sy hem mocht beschadigen, oft als dan geoorloft zy die selfdige te bidden, of door smeekē te bewegen, datse hem geen hinder doe; van gelijcken, of het bestaen magh, dat men als dan eē Tegen-gift van een ander Hexe tegens de tooverijeyfche? Waer op nootfakelick moet geantwoort werden, dat het ongeoorloft is. Want doordien, ghelijck als boven is bewesen, de Tooveressen selfs de sieckten niet en veroorsaken, maer de duyvel; soo soude de duyvel in sulcker vougen ge-eert, en ghebeden werden, dat hy niet beschadigē wilde; het welke in geenderley wijze geoorloft is.

Waeromme, doordien noch de natuerlicke

Of het geoorloft zy de Tooveressen te biddē datse geen schade doen.

Verhandelingh der
 middelen de macht des duyvels konnē tegen-
 staen, nochte dat het geoorloft is van dē duy-
 vel en syne dienst-boden hulpe te verfoecken,
 hy alleen tot bystant moet aengeroepen wer-
 den, die machtig is dē duyvel tegen-te-staen,
 en alle syne krachten in-te-toomen. Sooda-
 nigh is alleen God, en syne goede Engelen,
 welckers dienst God gebruyckt, sonder wiens
 toe-latingh de duyvel geene menschē eenigh
 hinder kan aendoen. En daeromme, schoon
 d'ervarentheyt ons leert, hoe vele swaighedē
 van dē duyvel en de Tooveressen dagelicx dē
 mensche over't hooft hangen, en hoe van de
 duyvel soo den slapenden des nachts, als den
 wakende des daeghs verscheyde laghen wer-
 den toegheleyt, dewelcke door's menschen
 raet en voorsichtigheyt nauwelicx voor-hoe-
 det kunnen werden: soo is hy nochtans, die
 onder de bescherminge Gods staet, voor alle
 dese ongevallen genoughsaem bevrijt. Hier-
 omme die van de Tooverije wil schoot-vry
 zijn, moet hem en 't sijne dagelicx en menig-
 maels bevelen onder de Goddelicke bescher-
 mingē, die bidden, dat hy syne goede Enge-
 len om hem als wachters stellē wil, en syn ver-
 trouwen in onsen Heere *Iesu Christo* setten, die
 in dese werelt gekomen is, om de wercken
 des duyvels te verstroyen, en dewelcke, ter-
 wijl hy sictelick op dese aerde verkeerde, soo
 vele duyvelen heeft uyt-geworpen, en vele
 menschen van geesten der kranckheden ver-
 loft. Moet oock met eenen alsulcken wegh
 van leven ingaen, die Gode behaeghelick is,

en

Rechten
 middel om
 de Toove-
 rije voor
 te komen:

en af-stant doē van sijne fondē, door dewelcke God vertoornt, de goede Engelen verjaegt, en de quade duyvels aenghelockt vverden. Daerbeneffens moet vermijdt werden, al 't gene aen den duyvel gelegentheyt geeft om den mensche te bestormen, te weten vuylen klap, 't lesen van ongeschickte boecken, en diergelijke meer; daerentegen moet de Godsaligheyt beneerstiget werden; het welcke oock den Engel *Raphael Tobiam* leert: **H**oort my Tobiae 6. vers. 16. toe, seyt den Engel *Raphael*, en ick sal u seggen, over welcke de duyvel macht heeft. Dese namentlick die Vrouwen nemen, op dat sy God van haer gemoet souden uyt-sluysten, die gelijk een peert en ezel hare vuyle lusten dienen, in dese heeft de duyvel macht.

V I I I.

C A P I T E L

Van de genesingh der Toover-sieckten,

En voor-eerst,

*Van de genesingh die door Toover-konsten verricht
wert; By de Latijnen genoemt CURATIO
MAGICA.*

DE genesing die tot verdrijving der Toover-sieckten wert aen-geleydt, is by de Schrijvers drierley, Duyvels, Natuerlick, en Goddelick. De Heydenen, wanneer sy de macht Godes en der duyvelen niet te recht en wisten t'onderscheyden, hebben beyde dese Hoe veel-derley de genesingh der Toover-sieckte zy.

ghenesingen, en die van God, en die van den duyvel af-dælt, heyligh, Goddelick, en wijs genoemt. Maer, gelijk hier na sal blijcken, dese verschillen seer van den anderen.

Cura Magica.

Meth. Med.
Cap. 11.

Disquisit.
Magic. Lib.
6. Cap. 2.
Sect. 1.
Quæst. 1.
De Conf.
& Dissens.
Cap. 18.

Lib. 4. de
Morb. Ven.
nes. Cap. 2.

Op dat wy dan voor-eerst van de genesingh door Toover-konsten handelen; van dese en getuygen niet alleen de Schriften, maer 't is oock den gemeenen man bekent, dat alsoo vvel de gemeene als Toover-sieckten door Woorden en Belesingen, door Teecken en Ceremonien genesen werden; en hier af maken gewagh *Homerus, Odyss. 19.* alwaer hy schrijft dat het bloet, vloeyende uyt de wonde, door eê Gesangh is op-gestopt; *Plato* in't 4. Boeck van de Gemeenen-Staet; *Plinius* in't 28. Boeck, aen't 2. Cap. *Trallianus* in't 4. Boeck aen't 9. Cap. *Nicolaus Myrepsius*, en meer andere, welckers ghevoelen *Augerius Ferrerius* in syn 2. Boeck, alwaer hy van de Homerische genesingh handelt, heeft opgefocht. En diergelijke meer brengt *Martinus Delrio* toe, die aldaer magh nagesien werden. Dan 't is ons voorstel niet alhier van de genesingh van andere sieckten te handelen; waer af wy elders yets hebben by-gebracht: maer sullen op dese plaetse alleenlick van de Toover-sieckte spreken. De genesingen deser sieckten vermeten haer insonderheyt de Tooveressen en Duyvel-besweerders, tot dewelcke menigmaels 't gemeene volck, och of oock niet die gene, die haer bové 't gemeen wijs wanen, toe-loopē: En *Babista Codronchius* verhaelt, datter in Duytslant een Vrouwe gheweest is, seer vermaert

maert door't ontbinden der tooverrijen , welckers huys om dies wille niet alleenlick van hare ingebore Landts-luyden, maer oock van ver-gelege volckeren meer , dan by sommige de Kerck , besocht wierd ; alsoo dat een seker Grave een ongelooffelicken rijckdom daer door vergadert heeft, eenen tol daer op stellende , als dat alle die gene , die tot de Vrouwe wilde toeganck hebben , betalen souden vier stuyvers .

Maer dese genesingh en magh niet toegestaen werden , en de Woorden , Teecken , Belesingen, Besweringē konnē niets met allen toe-brengen , om foodanige sieckten te genesen ; maer indiē de sake wel kooft uyt te vallen , so hangt die geheelick aen den duyvel . Want wy hebbē al voor desen geleert gehadt , dat de Woorden en *Characters* geene kracht en hebben , om natuerlicke of Toover-sieckten te verdrijven . Want de Woorden werden na den lust des menschen de saken toe-gedicht , en zijn by verscheyde Volckerē verscheyden , en werden of op 't papier gestelt , of door den mont uyt-gesproken . Op 't papier ghestelt zijn't niet dan teecken-figures , hebben daerom geen kracht met allen . De uyt-gesproke Woorden zijn maer eē geluyt , ontstaende uyt de brekinge des lichts , slechts alleen kracht hebbende om 't gehoor te bewegen , en om de gedachte des gemoets te openbaren onder die gene , die van eene sprake zijn ; maer de sieckten en gestalten des lichaems kunnen sy niet meer aendoen , als de couleur het gehoor ,

ex Malleo
Maleficarum.

De Conf.
& Dissens.
loco alleg.

De Woorden en
Teeckenē
hebbē geene
krachten.

of 't geluyt het gefichte. Die selfdige rede grijpt plaets by de *Characters*, dewelcke doordienfe dingen zijn bewrocht door de konft, kunnen fy geen kracht hebben, om in 's menfchen lichaem, dat natuerlick is, te wercken. Want alle werckende kracht behoort de zelfstandigheden toe, dewelcke uyt haer eyghen wesen een kracht hebben om te wercken, en zijn krachtigh door hare hoedanigheden. Alhoe-wel sommige, wanneer fy niet en konden beneenen, dat in de gemeene Woorden geene kracht en is, hier toe komen, en foecken te beweren, dat in de heylige en Goddelicke Woorden eenigh vermogen fteeckt, ja foodanigh eē heerlickhey, als dat door hare kracht de duyvelen selfs op ftont vervliegē, en beven: Soo zijn fy nochtans daer in bedrogen. Want daer en zijn geen Goddelicke Woordē, maer het beftaet in den wil des menfchen de Goddelicke faken daer mede te benamen, doch niet all' op eender wijfe, maer andere Volckeren anders; en daeromme hebben fy geene hoedanigheydt, om natuerlicker of boven-natuerlicker wijfe te wercken. Maer die de Woorden, ten aensien van de Goddelicke faken, die fy beduyden misbruycken, doen God en de Goddelicke faken ongelijck.

Of 't ge-
oorloft zy
den duyvel
om hulp te
bidden.

De Conf.
& Diffenf.

Daerbeneffens, wanneer *Paracelfus* selver oock wel wift, dat de Woorden en *Characters* uyt haer felven geene kracht en hebben, om de Toover-fieecten te verdrijven, maer dat het teeckenen, en instrumenten des duyvels zijn: niet-te-min, gelijk wy gefeyt hebben, staet

staet hy toe, dat men van den duyvel, en insonderheyt inde Toover-sieckten, hulpe verfoecken magh. Want hy leert aldus: Indien yemant door tooverije beschadigt is, dat men sal maken eenen voet, of een hant, of een ander lidt, na de gedaente van 't gene sieck of pijnlick is, of oock na de beeltenisse des geheelen lichaems, en dat men dat selfdige sal besmeeren en omwinden, en niet den siecken mensche. Indien dē mensch door belesingen 't gebruyck syner sprake, 't gesichte, 't ghehoor, of de manlickheyt verloren heeft, dat de beeltenisse des geheelen mensche, met een sterck vertrouwen, en een vaste inbeeldingh uyt wasch moet gevormt, en behoorlicker wijze gehandelt werdē. *En daer na:* Een Artz en kan niet al, 't geen hem nootsakelick is, uyt de hooge Scholen halen, maer heeft van nooden hem somtijts met Ouw wijven, Wagenaers, Waer-seggers, Lant-loopers, Ouwe Boeren, en diergelijcke gheringe menschen te beraetslagen, en van haer te leeren; want sy kunnen meer uyt de foodanige, dan uyt alle de hooge Scholen wijs werden. Die selfdige schrijft, dat God den duyvel met de tooverije vereert heeft, en dat hy dien selfdigen wonder ervaren in 't licht der Natuyre gestelt heeft. Dat hem dese wetenschap kan ontnomen werdē: dat syne konst moet gebruyckt, en de duyvel achter-ghelaten werden: en dat wy daerom in dese Werelt zijn, op dat eē minder van syn meerder leere. Op die selfdige plaets seyt hy: Indien door de *Characters* yets

Aristotel.
& Chym.
cap 3.
In Lib. de
Occult.
Philosophia.

De Morbis
Invisibilib.
pag. m.
113.

goets in ons gewrocht wert, datse soo waerdigh als Kruyderen moeten geacht vverden; en schoon sy den duyvel eygen zijn, dat men't even-wel soo moet nemen, als of het Doo-fen uyt een Apotekers winckel waren; en soo de duyvel een Woort voor een Kruyt neemt, laet ons, seyt hy, dat Woort als eē Kruyt zijn: laten syne Woorden by ons als Spegerijen, de *Charactērs* als Genees-mengelingen en Syropen gelden. En op die selfdige plaets, leert hy: Indien wy God van ganscher herten be-minnen, schoon de duyvel ons silver en gout aenbiedt, ons helpt, genees-middelē ingeeft, uyt de gevanckenis verlost, dat wy gelooven moeten, dat sulcx alles door 't bevel Gods sikh toedraeght.

Paracelsi
godloof-
heyt.

De Passione
Dom.
Serm. 9.

Maer dit is wel een groote godloosheydt van *Paracelsus*. Want de duyvel is een seer schadelicken vyant des menschelickē geslachte, ende een Moordenaer van den beginne aen; en hierom kan vā hem niet goets, nochte de genesingh van eenighe sieckte verhoopt werden. En *Chrysofostomus* ghevoelt seer wel, dat het beter is voor een Christen mensche te sterfen, dan door toover-banden het leven des menschen te verwervē. *Leo* schrijft oock, dat de weldaden des duyvels schadelicker zijn dan alle syne wonden. Daerbeneffens en kan niet een vertoogh uyt de Heylige Schriftuyre werden by-gebracht, dat God door de duyvelen aen de menschen eenighe weldaden heeft bewesen. Vele duyfsent Enghelen staen ten dienste van Gode, alsoo dat de hulpe des duyvels

vels alhier niet noodigh is, om de menschen
 uyt de gevanckenissen te verlossen, (dat *Petrus*
 door eenen goeden Engel uyt dē Kercker ge-
 leyt is, blijkt uyt de *Handelinge der Aposte-*
len aen 't 12. cap.) en hem in syne gesontheyt
 te herstellen. Hierom oock moet God alleen,
 gelijk hier na gheseyt sal vverden, om hulpe
 aengeropen zijn, en niet synen, en des men-
 schelickē geslaches vyant, de duyvel. Waer-
 omme oock, als den Koningh *Anasia* aen *Ba-* 2. Regum.
älzebub den Af-god tot *Ekron* boden uyt-ge- Cap. 1.
 sonden hadde, om van syne kranckheyt te ver-
 nemen, *Elias* de *Propheet* haer te moete ko-
 mende, aldus tot haer gesproken heeft: *Iffer*
 „ dan geen God in *Israël*, dat ghy henen gaet
 „ te vraghen *Baälzebub* den God te *Ekron*?
 „ Daeromme en sult ghy niet van den bedde
 „ komē daer ghy u op geleyt hebt, maer sult
 „ den doot stervē. En de *Apostel* gebied ons,
 dat wy geen mede-gesellen der duyvelen sou-
 den werden. En niet sonder oorfaeck heeft
 de Oude Kercke ingestelt gehad, dat die gene
 die gedoopt wierden, den duyvel ende alle sy-
 ne wercken wederseggen souden. Daerom is
 hy een verlater der *Gemeynte Christi*, en een
 over-looper in de banierē des duyvels, die,
 't zy oock door wat middelen het zy, van den
 duyvel hulpe soeckt. God is machtigh ghe-
 noegh om den mensch, als 't hem gelieft, te
 behoedē: ende en heeft de hulpe des duyvels
 geensins van nooden. Soo moet men dan al-
 leen, schoon de sieckte van den duyvel is ver-
 oorfaeckt, en de gemeene bekende middelen
 niet

niet en vorderen, God om syne hulpe aenroepen, en seggen: De Heere doodet en maectt levendigh, hy leyt inder hellē en wederom uyt, hy leyt ons eenē last op, en sulcx even-wel tot onsen besten: hy moet aenghe-roepen zijn in den tijt des noots, en hy sal ons verlossen. Hy geneest die, en als hy wil, en niet die, en als wy willen. Die Vrouwe gaende aen den bloet-gangh is eerst in 't twaelfde jaer van haer ellende verlost geweest; en hy, die aen 't Baedt-water langh kreupel gelegen hadde, wiert eerst in 't dertighste jaer genesen. Ja schoon het Gode niet en gheliefde ons van onse kranckheden te verlossen, soo moeten wy nochtans met *David* seggen: Schoon de Heere my doode, even-wel sal ick in hem hopen.

Of de duyvel tot wel-doen kan gedwonge werden.

Te vergeefs oock hoopt *Paracelsus*, dat de duyvel van den mensch kan gedwongen werden, om yemant goet te doē. Want de macht des duyvels is al te groot, als datse van ons sou konnen gedwongen vverden; en wanneer hy hem gelaet geperft te zijn, is hy vaerdighlick by de handt, op dat hy den mensch aen hem verknechten soude. Maer op dat de leere van dese duyvelsche ghenefingh te klaerder zy, staen ons twee gheschillen te effenen. *Het*
 „ eerste is: Of 't geoorloft zy de Hexen en
 „ Toovenaers, die men vermoedt de sieckte
 „ veroorsaect te hebben, te bidden, of oock
 „ met ghewelt aen-te-porren, datse de Too-
 „ verije vernietigen, ende de sieckte die sy,
 „ of andere Toovenaren hebben ingevoert,
 wech

„ wech nemen willen . *Het ander is* : Of 't vry
 „ staet die Teecken en of instrumenten , de-
 „ welcke sy om eenige sieckté te veroorsaken
 „ gebruyckt hebben , te soecken , de gevon-
 „ dene wech te nemen , te verstroyen , t'out-
 „ binden en te verbranden .

Wat het eerste geschil belanght , daer af en
 gevoelē de Schrijvers niet alleens . De Chri-
 stelicke Keyfers schijnen selfs toe-ghelaten te
 hebben , dat van de Swart-konstenaers tegens
 de Toover-sieckté hulpe mocht afgevordert
 werden ; gelijk blijkt uyt hare Wetten , al-
 waer de Belesinghen tegens regen , hagel en
 winden werdē toegestaen . Het welcke oock
 sommige *Canonisten* als *Hostiensis* , *Panormita-
 nus* , *Goffredus Humbertinus* , en meer andere lee-
 ren ; van gelijcken oock *Scorus* , als hy schrijft :
 Het is waen-geloof te seggen , dat tooverije
 door waen-geloovige middelen niet en magh
 verdreven werden . En uyt *Sprengero* verhalen
 sy , dat een seker Bisschop in Duytslant sieck
 leggende , uyt een ouwe Tooveresse te weten
 gekomē zijnde , dat hy door tooverije kranck
 lagh , ende datter geen ander wegh en was om
 syne gesontheydt te herkrijgen , ten ware die
 selfdige Tooveresse , die hem betovert had-
 de , door tooverije van gelijckē wierd om den
 hals gebracht , dat hy na Roomen aen dē Paus
Nicolaum de V. gesonden heeft , om verlof tot
 soodanigē genesingh te verwerven : en dat de
 Paus , die den Bisschop seer lief hadde , de ge-
 nesingh heeft toegestaen , met dese sluyt-rede
 den Verlof-brief eyndigende , dat van twee

Of 't vry
 staet de
 Tooveres-
 sen tot ge-
 nesing der
 Toover-
 sieckten te
 versoeckē.
 Cod.Lib.
 9. Titul. 18.
 de Malefi-
 cis.

Lib. 4.
 Distinct.
 34.

In Malleo
 Malefica-
 rum.

qua-

quaden het grootste moest vermijdt werden . Dat de Tooveresse dé Verlof-brief bekomen hebbende , geseyt heeft , doordien't den Paus en den Bisschop alsoo goet vonden , dat sy sulcx wilde uytvoeren ; en dat alsoo op midder-nacht den Bisschop is herstelt gheweest ; maer dat de Tooveres die hem betoovert hadde , in eē sieckte , waer van sy sturf , gevallē is .

Constitut.
35. de In-
cantator.
peena.

Maer die wijser en voorfichtiger zijn , verwerpen geheel soodanigen ghenesingh ; en , gelijk geleerde mannen hebbē aangemerckt , den Keyser *Leo* heeft door een nieuwer wet die wet *Constantini* te niet gedaē . Want doordien , als boven in 't 5. cap. is bewesen , de Tooveressen door die middelen die sy ghebruycken niets en verrichten , maer dat het alles van dé duyvel voort-komt : alsoo is't oock van gelijcken met de genesingh gestelt , en de Tooveressen ghenesen niet , maer de duyvel . Endaeromme die hier toe der Tooveressen hulpe verfoeckt , bidt den duyvel om bystant . Dat doch de duyvel om hulpe niet moet aengeroepen werdē , is al vorē bewesen ; en 't en staet niet vry quaet te doen , op datter goet uyt volge ; maer een Christen mensch , gelijk boven uyt *Chrysofomo* gheseyt is , moet eerder stervē , dan syn leven door toover-banden verlossen . Waeromme God soo strengelick verboden heeft , dé Waer-seggers raet te , , vrighen . Wanneer hem een ziele , (seydt , , God) tot den Waer-seggers en Teecken- , , bedieders keerē sal , dat hy hem na-hoereert , , soo wil ick mijn aensicht teghen die selve zie-

Homil 8.
in Epist. ad
Coloff.

„ ziele setten , ende wilse uyt haren volcke
 „ uyt-roeyen . Alfoo dat dan , gelijk hier na
 in 't 9. Cap. sal gheseyt werden , wanneer de
 natuerlicke geneef-middelē niet uyt-en-rech-
 ten , van God alleen de hulpe moet verwacht
 werden , dewelcke , alst hem gelieft , ghesta-
 digh helpen kan ; gelieft het hem niet , in sy-
 nen wille moeten vvy ons gerust stellen . En
 schoon somtijts de middelen die van den duy-
 vel ghebruyckt werden niet en schijnen onbe-
 hoorlick te zijn ; doordiense nochtans van dē
 duyvel voort-komen , moeten sy in geender-
 ley wijsē in 't werck ghestelt werden . Alfoo
 verhaelt *Bodinus* , dat een sekere *Barber Dorea* Dæmonō.
 bekent heeft , dat sy geholpen hadde die ghe- Sagar.Lib.
 ne die van haer betoovert waren , door een 3. Cap.5.
 deur-gesnede Duyve , geleyt op de mage der
 Siecken , met dese woordē : In den name des
 Vaders , des Soons , ende des heyligen Gee-
 ftes , van S. Anthoni , en des Engels S. Mic-
 hiel kont ghy van dit evil verlost werden ; en
 datse bevolen heeft , dat men in de Kercke
 van die strate negen dagen soude Misse doen .
 Maer doordien sy selfs bekent heeft , als datse
 dat ghenees-middel van den duyvel gheleert
 hadde , moet het buyten twijffel als waenge-
 loovigh , en lasterlick verworpen werdē . En
 schoon ghenomen de Tooveressen , door de
 hulpe des duyvels , de Siecken ghenesen ;
 nochtans en doet de duyvel noyt uyt ernst de
 menschen goet , of soeckt haer vorderlick te
 zijn ; maer oock dā selfs als hy haer goet doet,
 beschadicht hysē andersins . Hy neemt wel
 de

de sieckt van dese, maer stuyrtse wederom eē ander toe: hy geneest het lichaem, op dat hy de Ziele verderve, en aen hem verbindē: hy geneest een, op dat hy vele aen die selfdighe godloosheydt en waen-geloof sou schuldigh maken. Het vvelcke in de genesingh des Bisschops, waer af wy ghesproken hebben, sigh heeft toe-gedragen. Want daer te voren alleenlick die Tooveres, die den Bisschop betoovert hadde, aen die sonde schuldig was, soo ist daer na geschiet, dat en den Bisschop, en den Paus, als mede die Hex, die d'eerste Tooveres de sieckt' heeft opgesonden, zijn mede-mackers geweest in een en die selfdige sonde. Ondertusschē is de Tooveres, die gestorven is, nimmer bekeert geworden, maer heeft tot op den laetsten adem-tocht, op hope van genesingh, sigh den duyvel bevolen. En 't is waerachtigh, als dat de Tooveressen, wanneer sy foodanige sieckten willē wech nemen, den duyvel eere bewijsen, en haer aensicht ter aerden geleyt hebbende, hem om syne hulpe aenroepen, gelijk dat *Bodinus* met verscheyde Verhalen bewijst. In't kort; doordien de Tooveressen al 't geen sy doen, door des duyvels hulpe verrichten, soo is't niet geoorloft andere tot sondigen te bewegen of te dwingen, ofte den duyvel, 't zy in eygen persoon, of door een ander, om hulpe aen-te-roepen. Isser dan geen God in *Israël*, dat ghy tot *Baälzebub* gaet, seydt de Heere in 't tweede Boeck der Koningen aen't 1. cap. Maer sommige maken hier eē onderscheyt, en

Lib. 3. De-
monom.
Sag. Cap. 5.

en meenen , dat het wel ongeoorloft is , de Tooveressen door bidden te bewegen , om de tooverije los-te-makē ; maer dat het kan toegestaen werden , dat men haer door dreygementen , slagen , en geweld aenport , om de sieckt , die sy veroorsaect hebben , wech te nemen . Waer af *Nicolaus Remigius* in 't lange handelt , en seyt , dat het een groot verschil is , of men met ghewelt , of door smeecken yets van de Tooveressen af-vordert en verkrijght . Dat dat eē verachting en verontwaerdiging ; maer dit een verwondering , gehoorfaemhey , en een gemoet ootmoedelicken sich vernederende beteekent . Voughter vorders by , dat de doot selver eer behoorde geleden te werden , dan dat wy ons tot sulckē afschrickelicken gods-lasteringe souden laten vervoeren , dat wy gelijk als ootmoedige en eer-bewijfende den duyvel souden om hulpe bidden ; daer God alleē moet ge-eert en gebeden zijn , en dat hy jalours is , die niet toe en laet , dat yets van syne eere soude afgetrocken , en eenē anderen gegevē werden . Maer dat een Tooveresse , om de sieckte die sy heeft veroorsaect wech te nemen , kan gedwongen werden , bewijst hy met eenige geschiedenissen , en seyt sulcx geoorloft te zijn . Dat hier in geene vleyingen , smeeckingen , en verootmoedigingen ghebruyckt werden ; en dat de Tooveres met slagen aengeport zijnde , niets sal hebben om op te stoffen ; ja dat de duyvel ghelijck als met omgedrayden halse van syner werck af-getrocken , en , berooft van syne

Of de Tooveressen door dreygementen en geweld gedwongē konnen werdē , om ons te helpen.
Dæmonol. Lib. 3. Cap 3.

Verhandelingh der
 proye, als in de vlucht gejaeght zijnde, selver
 sal moeten bekennen, dat hy belacchen, ver-
 achtet, en van geender waerden gehouden is.
 Engelooft dat de saeck sich even-eens toe-
 draeght, als of yemant een dingh 't geen hem
 ontstolen is, met geweld den dief weder af-
 perste; ofte een sterckte van syne vyanden in-
 genomen zijnde, met de wapenen wederom
 haelde. En besluyt ten lesten, indien yemant
 stoutelick en onvertsaegt, gelijk het betaemt
 een mensche nergens van bewust, en die op
 de hulpe Gods steunt, dé duyvel en de Too-
 veressen aengaet, haer dwingt met dreyge-
 menten, en geweld, datse met het ongelijck
 en tooverije sullen ophouden, een eyndt ma-
 ken van beschadigen, en 't lichaem verlaten,
 dat die niets onbeoorlicks aengaet.

Maer *Rimigius* selfs en kan niet geheel ont-
 kennen, dat hy, die in sulcker vougen d'ont-
 lastingh der sieckte van de Tooveressen door
 ghewelt soeckt af te perffen, niet t'eenemael
 ontschuldigh is; om dat der Tooveressen hul-
 pe onder dese werckingh sich vermenght, het
 welcke een smaeck na godloosheyt schijnt te
 hebben. Al-hoe-wel hy waent dat die faute
 hier mé kan verkleynt werden, als hy seyt, dat
 de foodanige buyten het verbont des duyvels
 zijn, vvelck verbont God soo seer tegens den
 mensch in gramschap doet ontfteken; even-
 wel nochtans en is die schult soo kleyn niet te
 achten. Doordien oock dan, wanneer de
 Tooveressen met ghewelt tot ghenefingh der
 sieckten werden aengheport, bystant van den
 duy-

duyvel verhoopt wert. Want gelijk foodānige sieckten, als boven is bewesen, van de Tooveressen niet en vverden veroorsaect, maer dat alle het gene sy verrichten ydel en onnut is, en dat de duyvel dē Werck-meester van al dit quaet is; alsoo en konné sy oock die sieckten selver niet wech-nemē, maer dē duyvel geneestse. Ondertusschē werden de Tooveressen gedwongen om den duyvel te eeren, en hem om syne hulpe aen te roepen. Jae hy selfs; die de Tooveressen dwinght, eert den duyvel, om dat hy gelooft, dat de duyvel die sieckt genesen kan; want hy weet alvoren seer wel dat sulcx door de Tooveresse, en de mid-delen van haer aengewent, niet en wert uyt-gevoert. En hieromme is dese eere den duyvel vvonder aengenaem, ende en stoot sich soo seer niet aen't ongelijck dat syne slaven wert aengedaen, als hy sich in die eere wel verheught: en daeromme die in sulcker vougen wil genesen zijn, vermenght sich in één bedeckt verbont met dē duyvel, doordien hy de Tooveres dwingt sulcx te doen, uyt kracht van 't verbondt, dat sy met den duyvel ghemaeckt heeft. Daerbeneffens, de duyvel en doet dit niet gedwongen zijnde, doordien der geene macht op aerde is die den duyvel dwingen kan, het welcke God selver van hem, onder den naem van *Leviathan*, te kennen geeft. Hier uyt getuyght d'ervarentheyt, dat de duyvel niet en wijckt, noch en helpt, dan als hy meent, dat hy meer beschadighen kan. Het welcke *Remigius* selfs niet en kan benee-

Job 41.
vers. 24.

nen, als hy op de selfde plaets schrijft, dat het nimmer eē vaste gunste, noyt eē volkome en toegeeygde vrientschap is, die de duyvel toebrenghet; maer dat hy, die syne weldaet genoten heeft, korts daer aen met een gelijk, of oock swaerder ongeval en schade die selfdige moet betalen; en dat des eenen welvaert beflaet in des anderen onderganck. Het welcke niet alleen waerachtigh is van een vrywillige weldaet (foo't anders diē naem te recht magh voeren) maer oock van een die door ghewelt is afgeperst. Van ghelijcken bekent hy oock dit, dat het niets tot de ghenefingh toe en brenghet, 't geen van de Tooveressen, oock door gewelt en slagen gedwongen zijnde, van buyten tot genesingh der siekten, die sy veroorsaect hebben, ghebruyckt wert; maer dat sy't alleen, de strengheyt der wetten vreesende, voor een deck-mantel der tooverije houden: gelijk wanneer sy Kruyderen, Badstoven, Salven, en dierghelijcke, die by de menschen in 't dagelicks ghebruyck zijn, en aen de welcke die wercken, die daer op volgen, niet en kunnen toe-geschreven werden, ghebruycken; ofte datse versiert werden, om des menschen gemoederen met waen-geloo-ve op te vullen, ghelijck wanneer sy haer tot Bedevaerden en Offer-gaven aenleyden; ofte ten laetsten, om de hope en't vertrouwen, 't geen in God alleen behoort gheanckert te zijn, te verswacken, en wanckel te maken. In 't kort: die oock door ghewelt de Tooveressen dwingende, van syne sieckte wil ver-
loft

loft zijn , soeckt en verhoopt hulpe , niet van God , maer van den duyvel . Niemand heeft oock syn selvē in te beelden , datter geene andere geneef-middelen gevonden werdē . Want foodanige zijnder , van de welcke wy in de navolgende Capittelen spreken sullen . God is stercker dan de duyvel . En schoon daer al geen hope meer overigh vvas , soo waer't even-wel beter te sterven , dan door sonden genesen te werdē ; doordien den welstant onser Zielen voor de gesontheyt onses lichaems moet gestelt werden , en de eere Godes , die hier versuymt wert , moet altydts de eerste plaets bekleedē . En die syn ziele liever heeft dan synen God , sal die selfdige verliezen . 't Is ver een ander voorstel , wanneer yemant syn gestolen goet den Dief wederom af-handigh maect . Want dat geweld is met recht toegelaten , en bestaet in de macht des menschen : maer tooverije door tooverije te verdrijven ; en door de hulpe des duyvels te willen genesen zijn , is ongeoorloft . Ten laetsten sondicht hy meer , die den onwilligen dwinght , dan die den bereyden bidt .

Schoon *Martinus Delrio* daer in oock niet toe-en-stemt : in 't lesten nochtans schijnt hy even-wel wat van de waerheyt af te wijcken , als hy schrijft dat een Toovenaar magh aengevoert werden , om de tooverije door een geoorlofde maniere te vernietigen . En dat het vry staet van een Toovenaar te versoecken , of hem door dreygementen en geringe slagen te dwingen , om de tooverije wech te nemen ,

Of een Toovenaar door een geoorlofde maniere de Tooverije magh te niete doen .

Lib. 6. Disquis. Magic. Cap. 2.

Sect. 1.

Quaest. 2.

Conclus. 4.

& 5.

wanneer men waerschijnelick ghelooft, dat hy op een gheoorlofde maniere, en niet door tooverije sulcx doë kan, ofte soo wanneer men redelicker vvijsse niet verskert en is, dat hy een ongeoorlofde maniere sal by de hant nemen. En seyt dit 't gemeen gevoelen te zijn *Henrici Scoti, Cajetani*, en van andere, die hy aldaer by-brenght. Maer hy en kan niet ontkennen, dat sulcx te beproeven vol ghevaer steeckt; en daerom brenght hy uyt *Cajetano* desen uyt-wijck by, als dat hy wel uytdruckelick sal voorweren, dat hy met dē duyvel geen ghemeenschap hebben wil: ofte soo yemant van hem, die de sieckte heeft ingevoert, hulpe verfoeckt, dan meent hy, om volkomentlick te spreken, dat het misschien niet nootsafkelick en is, die voorweringe daer by te doë, maer dat het genoegh zy, recht-uyt te eyschen, dat hy ophoude van beschadigen; om dat de saeck die geeyscht wert goet en rechtveerdigh is, namentlick, synen naesten niet te beschadigen: en den Toovenaar kan, en is gehouden sulcx door een geoorlofde maniere te verrichten, namentlick door een natuerlick middel, of door 't verstroyē der toover-teckenken. Maer voorwaer indien het volkomentlick in de macht des Toovenaers stondt, niet meer te beschadighen, soo sou 't gheoorloft zijn sulcx aen hem te verfoeckē: Doch doordien den Toovenaar niets daer toe en heeft gedaen, maer dat de sieckt van den duyvel is veroorsaeckt, soo ist oock in des Toovenaers macht niet, de sieckte wech te nemen, maer

't is

't is nootfakelick dat hy sulcx van den duyvel verwerwe . Alsoo dat die voor-weringh strijt tegens 't geen verricht wert ; doordie hy , die sulcx van de Tooveressen eyscht , dat selfdige van den duyvel af-vordert . En van dé duyvel en mogen wy , ghelijck als van eenen vrient , niets versoecken ; doordien ons alle gemeenschap met hem van *Christo* is ontseyt . Noch oock in maniere van gebiedē konnē wy sulcx bekomen ; doordien de duyvel niet ons , maer Gode alleen is onderworpen . Daerbeneffens wie kan my versekerē , dat dé Duyvels-konstenaer , die de sieckte heeft veroorsaecht , ofte oock een ander , natuerlicke en geoorlofde middelen sal gebruyckē ? En soo ick verhoop dat hy natuerlicke middelen sal in 't werck stellen , waerom wert dan aen anderen , die van de tooverije niet berucht en zijn , en wien de krachten der natuerlicker dingen beter bekent zijn , dan de Tooveressen , die selfdige hulpe niet verfocht ?

Het ander gheschil is swaerder om te slechten ; namentlick , *Of 't vry staet de middelen en instrumenten , dewelcke de Hexen en Toovenaren , om eenige sieckten te veroorsaken , ghebruyckt hebben , te soecken , de ghevondene vvech te nemen , te verbranden , ofte op eenige andere manieren te vernietigen . De Scholastici* , en die de selfdige navolgē , reden-kavelen van dese sake verscheydenlick . Voor-eerst moet den standt des geschils wel voor-gestelt werden . Want gelijk *Guilhelmus Estius* seer wel vermaent , den staet des geschils en is niet ; of 't geoorloft zy tot

Of 't gheoorloft zy de Tooverinstrumenten te soecken en te vernietigen.

In 4. Summ Thomæ.

Distinct.
34. para-
graph. 8.

Den staet
des ghe-
schils.

Deuter. 7.
vers. 12.

Disquisit.
Magic. Lib.
6. Cap. 2-
Sect. 1.

Quaest. 3.

In Prælect.
Sentent. 4.

Lib. 3. Dæ-
monom.
Sag. cap. 3.

Bewijs-re-
denē voor
't benee-
nent ghe-
voelen.
d' Eerste.

verachtingh en vervloekingh der waen-ge-
loovigheyt des Toover-konstes, en des duy-
vels de Toover-teeckenē wech te nemen, en
te vernietigen; doordien de Heere selfs gebo-
den heeft dat men alle overblijffelen der af-
goderije geheel verstroyen soude; Maer dit
wert gevraeght; of 'tvry staet foodanige teec-
kenen t'onderfoecken, wech te maken en te
verstroyen, op hope van syne gesontheyt daer
door te herkrijgen, en met dit insicht, als dat
de duyvel soude ophouden van bēschadigen.

Het toe-stemmend gevoelen beweren meest
alle *Scholastici*, ja soo seer, dat *Martinus Delrio*
schrijft dat niemant in uyt-gegeve Boecken,
voor soo veel als hem bekent is, het benee-
nent gevoelen beweert heeft, behalven eenen
Iohan. Hessels van Leuven, nochtans weynigh
voorsichtigh en waerschijnelick. Maer *Guil-
helmus Estius* op d'aengewese plaetse, als van
gelijcken *Bodinus* stellen mede het beneenent
gevoelen voor vayliger en waerachtiger.

En voorwaer de bewijs-redenen, strijdende
voor 't beneenent gevoelē, zijn vry bondigh.
Want voor-eerst indiender achterdencken is
van betooveringh, en dat de middelen daer
van onbekent zijn, die selfdige en konnen niet
dā door Duyvels-konstenaers en Tooveressen
aengewesen werden: dewelcke, doordien sy
selver hier af geen kenschap hebben, nootfa-
kelick dat selfdighe door den duyvel moeten
wijs werden. Maer de Duyvel-besweerders
ende haren Meester moeten wy geen raet af-
vragen.

Ten tweeden , die door 't wech-nemen Tweede bewijs-rede. deser toover-teeckenen waent dat de sieckte, van een Toovenaar veroorsaect, sal geeyndicht wesen, schrijft daer door die dinghen krachten toe, die sy niet en hebben, en God, van wien alleé de sieckté werdé toegesonden, verlatende, soeck hy hulpe van den duyvel, en syne instrumenten.

Ten derden, die die teeckené wech neemt Derde bewijs-rede. op hope van syne gesontheit te herkrijghen, verwacht dat werck of van een natuerlicke oorsaeck, of van God en de goede Engelen, of van den duyvel. Maer 't staet vast, dat alsdan de sieckte door geene natuerlicke oorsaké wert verdreven; doordien soedanige teeckenen geene krachten om te beschadighen of te heelen hebbé: nochte oock door God, ende de goede Engelen; doordien Godes hulpe alsdan niet versocht en vvert. Soo dan de uyt-koomst des wercks, die verhoopt wert, volgt, 't is nootfakelick dat die van den duyvel voort-kome.

't Is wel waer, *Martinus Delrio* die sich seer Disquisit. Magic. Lib. 6. Cap. 1. Sect. 1. Quaest. 3. Paragr. 5. bemoeyt om het tegen-strijdent gevoelen te beweren, antwoordt, dat dit gheen volkome optellingh der deelen is, en dat de gesontheit oock van een *morale* oorsaeck kan verhoopt werden, namentlick van 't wech-nemen der toover-teeckenen; het welcke hy verklaert Probat. 8. door dese gelijkenis: Indien yemant met synen Vyant bestemt hadde, dat hy, siende van den muyr een wit vaendelken, toekomé soude, de poorten besetten, en de stadt innemen;

en dat een derde, yemant der Borgeren sulcx te weten quame, sou die man, seydt hy, dat teecken niet mogen wech-nemen? Ja seker, het vware een groote verdienste, soo hy sulcx dede, en en soude tot de verraderije niet toestemmen. Maer wat gemeenschap hebben de zede-vercken met de ghenefingen der siekten? Een ander, 't geen hy bybrenght, vā diergelijckē stoffe, doet mede tot de saeck niet. Want doordien dē Vyant, het teycken opgericht siende, hoopt op de hulpe des Verraders, en soo buyten kennisse des Verraders het teycken verduystert wiert, niet-te-min den Verrader vaerdigh staet om synē Vyant te helpen; soo ghebeurter dan niet anders, dan dat het teycken wech-genomen zijnde, den Vyant onseker is van des Verraders hulpe, en derft om dies wille de Stadt niet aentasten. Maer sulcx en kan door 't wech-nemen der toover-teeckenen den duyvel niet voor-komen. Want hy, soo hy wilde, en God hem sulcx toeliet, soude, het teecken wech-ghe-nomen zijnde, even-wel beschadigen konnen, ende de hulpe der Tooveressen niet van nooden hebben. Het is oock van geender ghewichte 't geen hy daer by vought, als dat hy, die 't teecken vernietight, even soo veel doet als of hy seyde: het teecken dat ghy gestelt hebt om te beschadigen, verbreke en verstroy ick: daer port u nu met allen niets, waerom ghy sout beschadigen; alsoo ghy nu daer aen niet langer zijt verbonden. Want de vraegh is, schoon yemant al sulcx tot dē duyvel

vel seyde, of hy daerom gehouden is, en door soodanigen maniere kan gedwongen werden, dat hy niet meer en beschadige. Het welcke soo hy 't nakomt, doet hy sulcx, versocht zijnde van den mensch, dewelcke sich daer in besondight, dat hy van den duyvel syne ghesontheidt soeckt. En daerom ist oock van lichte stoffe 't geen *Delrio* hier op wederomkaetst, dat wy onse gesontheidt afvorderen, niet door eē vast-gestelde werckinge des duyvels, maer door een vernietingh en ophoudingh des werckings. Het welcke *Lessius* oock teghen-worpt, als hy schrijft, dat de voleyndingh des wercks, die hier verwacht wert, niet en is een vast-gestelde werckinge des duyvels, maer een ophoudingh, en vernietingh des werckings: welcke voltoyingh van den duyvel verhoopt mach werden. Maer ten eersten en ist oock niet gheoorloft die ophoudingh van dé duyvel te versoekē; doordien het gansch niet geoorloft en is, sich selven voor den duyvel te verootmoedigen; en om datter inder waerheyt niet goets van hem en kan verwacht werden. Want wy en kunnen niet verhopē 't geē *Delrio* hier oock toevoeght, dat de duyvel door 't verbreken der toover-teeckenē sal ophouden van beschadigen, in dier selfder vougen, ghelijck wy syne vlucht uyt de Besetenen verwachten. Want als wy verhopē de vlucht des duyvels uyt de Besetenen, verwachten wy die van de hulpe Godes, die daer toe met gebedē wil versocht zijn: dan dese aflatingh van beschadigen wert niet

De Iustitia
& Iure,
Lib.2. Cap.
44. Dubi-
tat.5. Num.
40.

Het tegen-
worp van
Delrio
wert we-
derleydt.

niet van Gode geeyscht, maer verhoopt van 't wel-ghevalen des duyvels; het welcke godloos is. En wie kan sich selvé versekert houden en vastelick vertrouwen, dat de duyvel na 't vernietigen der toover-teecken en sal ophouden van beschadigen? Want hy en doet sulcx niet gedwongen zijnde. Doet hy 't nu vrywilligh, soo doet hy 't dan om ge-eert en gelijk als aengebenede te werden. En voorwaer de duyvel laet nimmer af van 't lichaem te beschadigen, dan om de ziele swaerder te quetsen; doordien hy onse hooft-vyandt is, die ons deurgaens soeckt te verachten. Seker 'tis godloos 'tgeē *Delrio* hier op antwoordt, dat de duyvel na 't vernietighen der toover-teecken ophout, niet op dat hy door dese wech-nemigh een grooter quaet toefende de Ziele des Wech-nemers, maer om dat hy verhoopt den Tooveraer (ghelijck hy dat noemt) tot een ander Lot te brengen, tot syn nieu ghewin, of om soo doende meer andere op syne zijde te vervoegen, sy siende dat hy soo wel syne beloften nakomt. Wy staen geheel en al toe, dat het sich also inder daet toedraecht: maer daer uyt blijkt genoegh, dat de duyvel door 't vech-nemen der toover-teecken van beschadigen niet op en hout, maer om dat hy op syn getij vischt, en andere aen hem verbint: waer toe hy, die 't tecken wech-neemt, gelegentheyt geeft, is daeromme buytē schult niet. Ten anderē is 't valsch, dat die genesingh een enckele ophoudingh en vernietingh des werckinghs is. By gelijckenis:

nis: indien yemant van den duyvel is blind of manck gemaect, of met gestadige pijnē van een Tooveresse gepijnigt werd: die sieckten en werden niet wech-genomen door een enkele ophoudingh des duyvels; doordiender yets is vast-geltelt: Maer indiensē van den duyvel moeten genesen werdē, soo is't noot-fakelick dat hy yets verrichte, en dat vast-gestelt beletsel wech-neme. En in sulcker vougen werdē die sieckten door des duyvels hulpe genesen, het welcke niemant te wenschen staet.

Ten vierden, die op hope om van de sieckte vierde bewijs-rede. ontflagen te zijn, die toover-teeckenē wech-neemt, vermengt sich met 't verbont, dat den Swart-konstenaer met den duyvel ghemaect heeft. Want de duyvel kan oock sonder soodanige teeckenen, met de toelatinge Godes, den mensch beschadigen: Maer op dat hy nochtans van de syne soude ge-eert werden, stelt hy sekere teeckenen, de welke gestelt zijnde, begint hy te beschadigen, en blijvende, volhart hy in 't beschadighen, en wech-genomen zijnde, hout hy op van beschadigē. Hieromme wie die teeckenen wech-neemt, en ontruckt den duyvel syne macht van beschadigen niet, maer verwacht stil-swijgens van syn wel-gevallē een ophoudingh van beschadigen, en sulcx door 't verbondt tusschen hem en den Toovenaar gemaect. Want doordien den wil des duyvels in deser vougen niet en kan gewongen werdē, dat hy niet langer en beschadighe, soo ist oock even-eens, als

als of hy tegens den duyvel seyde : Ghy hebt u verbondē, dat ghy, het teecken wech-genomen zijnde, sult ophoudē van beschadigen, wel aen, volbrenght dan nu, dewijl ick het teecken vernietighe, 't geen ghy my beloofst hebt, en hout op van beschadigen. Het geen *Delrio* hier tegen-werpt, is van kleynder ghe-wichte, wanneer hy schrijft, dat het niet al-tijts waerachtigh is, dat de duyvel sonder too-ver-teeckenē kan beschadigen. Want me-nighmaels, seyt hy, ja gemeenlick laet God hem toe, veel door syne Slaven en toover-teeckenē te moghen verrichten, 't geen hy niet en wil dat onmiddelbaer van hem sal wer-den uyt-ghevoert. Waerom het niet buyten den wegh en is, te ghevoelen, dat, wanneer God de duyvel heeft toegelaten, om door middel van foodanige teeckenē te beschadi-gen, hy, die teeckenē wech-genomen zijnde, niet meer beschadighen en kan; om dat God alsdan syne toelatingh in sulcker voegen schijnt bepaelt te hebben. Maer indien God in sulcker voegē syne toelatingh aen die tee-kenē bepaelde, soo soude hy sich in 't ver-bondt, dat tussen den duyvel en den Toove-naer gemaect is, vermengen: en voorwaer sulcx te seggen is wel een grove godloosheyd. Dit schijnt veel eer met de waerheyd over-eē te komen, als dat de duyvel, na dat hy volko-me macht van Gode heeft verworvē, om se-kere menschen te beschadigen, de syne, om haer aen hem te verbindē, ingeeft, dat soo sy dit of sulck reecken stellen, dat foodanighen werck

werck daer uyt sal volghen: waer af nochtans achterwaerts de duyvel alleē eē Werck-mee-ster is, en die teeckenen en doen tot de tooverije niet.

Ten vijfden, schoon genomen in alsulcker vougen verkregghen wiert, dat de duyvel van beschadigen op-hield, en de toover-teeckenē wech-genomen zijnde, den mensch van de sieckt verlost wierd: nochtans doet de duyvel sulcx niet tot diē eynde, op dat hy den mensch goet doe: want hy een Spin-vyandt van dien selfdigen is; maer op dat hy syne Ziele mochte beschadigen. Want, gelijk *Leo* schrijft, de weldaden des duyvels zijn schadelicker dan alle syne wonden.

Vijfde be-
wijs-rede.

Serm. 19.
de Passion.
Domini.

Ten sesten, nademael oock die gene, die het tegen-strijdend gevoelen aenhangen, dit selver voor vast stellen, dat het ongeoorloft is van den duyvel te eyschen, dat hy van de tooverije wil een eynde maken; om dat foodanigen af-eysingh innerlick quaet is, als insluytende een verbont en gemeenschap met den duyvel: soo is 't oock niet ongeoorloft door 't wech-nemen der duyvelscher toover-teeckenen syne gesontheyt te vervorderen. Want de duyvel wert in sulcker voegen of gedwongen, of door gebeden en aenradingh verkrijgt men van hem, dat foodanigen verbont mach krachtigh zijn. Maer de duyvel kan in geenderley wijze gedwongē werden: soo verwerft men dan sulcx door syne toe-stemmingh: het welke gansch uyt niet en is geoorloft; door dien, gelijk *Augustinus* schrijft, maer eenen

Seste be-
wijs-rede.

God

De Civit.
Dei, Lib.
10. Cap. 14.

» God ge-eert moet werden. En dat hy,
» die mistrouwt, dat al 't gene aen dē mensch
» van de Engelen of menschen kan besteedt
» werden, alleen hanght aen de macht des
» Almachtighen, onfinnigh is. *En korts daer*
» *aen:* De menschelicke Ziele als noch swack
» zijnde door aerdsche begeerlickheden, is
» even-wel gewent dese lage en aertsche goe-
» deren, die wel beneden de gelucksaligheyt
» des eeuwigen levens moeten ghestelt zijn,
» nochtans noodigh tot onderhoudt van dit
» vluchtige leven, tijdelick van hem gesocht
» werden, niet dan van God alleen af te vor-
» deren; alsoo dat hy in 't begeren van die
» selfdige nochtans van den Gods-dienst niet
» en wijckt.

Weder-
leggingh
der tegen-
strijdende
bewijs-re-
denen.

Weder-
leggingh
van 't eer-
ste bewijs,
genomen
vā de acht-
baerheyt
der Schrij-
vers.

Lib. 6. dif-
quisit. mag.
cap. 2. sect.
1. quest. 3.
parag. 2.
In Quart.
Sententiar.

Al-hoe-welder weynighe zijn, die het te-
gen-gevoelen aenhanghen: Even-wel ist van
kleynen ghewichte, 't geen sy tot beweringh
van haer gevoelen by-brengen. Voor-eerst
triumpheert *Delrio* insonderheydt met d'acht-
baerheydt der Schrijvers, en brengt toe op
syne zijde *Spaengjaerts, Hoogh-duytsen, Italia-
nen, Françoisen, Engelsen, Scholasticos, Nomi-
nales, Scotisten, Thomisten, Summisten, Rechts-
geleerden, Cardinalen en Bisschoppen.* Maer voor-
waer het groot getal der dwalende en ver-
schoont den misflagh niet; en 't is niet nieuw,
dat vele meyningen in 't openbaer beweert
worden, niet om datse waerachtigh, maer
om datse gemeen zijn. Ondertuffen beneent
Guilhelm. Estius dat het geen gemeene meyn-
ninge en is, maer alleenlick een gevoelen van
de

de hedens-daeghse Schrijvers , van de welcke het niet onredelick en schijnt om reden af te wijcken . En schoon genomen al , het ware een gemeen gevoelen : sou 't wat nieuws zijn , soo een gemeen gevoelen verbetert wierd ? Waerom hy oock selver het tegen-deel ghevoelt , en voor hem *Ioh. Hessels van Leuven* , *Bodinus* , en onlangs oock Heer *Fredericus Balduinus* hoog-loffelicker gedachtenis , en andere meer .

Distinct.
34. parag.
8. & 9.

De Sagar.
Dæmonō.
In Casib.
Conscient.

Ten tweeden haelt *Martinus Delrio* eenige geschiedenissen voor dē dagh , door dewelcke hy aenwijft , dat de Toover-sieckten na 't verstroyen der toover-teecken en hebben opgehoudē , die ick alhier achter wege late . Doch hier staet te letten , niet offer yets of niets gebeurt is , maer of dat yet recht zy . Anders soud'et niet alleen vry staen die toover-teecken te verstroyen , maer oock de Tooveressen om hulpe aen te roepen . Sekerten ware *Baalzebub* in *Ekron* vele ghenesen hadde , dē Koningh *Ochozias* sou hem om syne hulpe niet gebeden hebben : welck seyt nochtans God door den Propheet *Eliam* swaerlick bestraft heeft . En die Tooveres , waer van wy boven ghesproken hebben , en *Bodinus* oock gewach maect , is niet sonder oorsaek in 't Lant van *Constantiense* soo vermaert geweest , als dat den Heer van 't Dorp *Richtighaffen* , om den toe-loop des Volcx , haer eenen tol heeft af-geeyfcht .

Weder-
legging vā
't tweede
bewijs, ge-
nommen van
d'historiē.

Sagarum.
Dæmonō.
Lib. 3. Cap.
5.

Ten derden werpen sy voor , dat het wech-nemen der toover-teecken in sich selven

Weder-
legging vā

niet quaet en is, als mede het eynd het welcke door die wech-nemingh bejaeght vvert, namentlick, de genesingh der sieckten. En daerom gelooven sy dat soodanigē middel tot sulcken eynde magh gebruyckt werdē. Maer ick antwoorde, dat het waen-geloovigh en quaet is, yets een uyt-eynd toe te voegen, tot het welcke dat, noch natuerlicker wijze, noch door't bevel Godes is verordent; en insonderheyt wanneer in die saeck, of werckingh eenige gemeenschap met den duyvel tuffen loopt; het welcke buyten twijffel hier in sich toe-draeght.

Weder-
leggingh
van't vier-
de bewijs.

Ten vierden, het is geoorloft, seggen sy, die plaets te schouwen, alwaer het teecken, door't welcke de Voorby-gangers betoovert werden, gestelt is. Soo is het dan oock geoorloft het teecken selver vvech te nemen. Maer ick antwoorde, dat hier een verschil is. Want de vlucht en schouwingh der plaetsen, waer in de menschen beschadight werden, is natuerlicker wijze verordent, tot ontwijcking des evils, in't welcke yemant gestort mochte werden, soo hy die plaetse quam te betreden: Maer de wech-nemingh der toover-teeckenē is natuerlicker vvijsē niet verordent, op dat yemant daer door van syne sieckten verloft werde. Ja ick geloove, soo yemant met een vast vertrouwen in God soodanighen plaetse voor-by tradt, dat hem van den duyvel niet quaets wedervarē soude: 't en ware misschien God, door synen bysonderen raet, den duyvel sulcx toe-liet.

Ten vijfden seggen sy, dat God selfs gebo-
den heeft, dat de Afgoden in den lande ver-
stroyt souden werden, en dat het geoorloft is,
na de voet-stappen *Christi*, die in dese Werelt
gekomen is, om de wercken des duyvels te
vernietigen, oock die toover-teeckenē te
verstroyen, dewelcke vvercken des duyvels
zijn. Ick antwoorde, dat sulcx wel geoorloft
is te doen; maer niet op hope van syne ghe-
sontheydt daer door te vervorderen. Want
indien dese hope daer by koomt, soo heeft de
verstroyingh der Afgoden een heel ander wit,
dan die wech-neming der toover-teeckenē.
Want de Afgoden wierden vernieticht, op
dat de duyvel niet langer en soude geëert wer-
den, en de menschen geene gelegentheydt tot
afgoderije hebben; maer door 't verbreken
deser toover-teeckenē en middelen der swar-
te-konsten wert de duyvel eere aenghedaen,
doordien alsdan de gesontheydt van hem ver-
hoopt wert. Hieromme en ist niet geoorloft
de uysterlicke werckē des duyvels te verstroy-
en, op dat de innerlicke vermenighvuldicht
werden, namentlick het waen-geloof, en ge-
meynschap met den duyvel, en de Zielen des
menschen. Gelijk het oock niet vry en staet
de eene sonde, die een werck des duyvels is,
door een ander sonde uyt-te-wisschen.

Ten seften seggen sy, dat in deser voughen
het verbont met de duyvel wert af-gesneden.
Maer daer segg' ick neen toe. Die toover-
teeckenē zijn maer alleē bedacht om de Toov-
veressen te bedriegen, en deur-te-strijcken;

Weder-
leggingh
van't vijf-
de bewijs.
Joh. 1.
Cap. 3.

Weder-
legging vā
't selste be-
wijs.

ondertuffen blijft het verbondt tuffen haer en den duyvel even-wel gefloten . En indien de duyvel , na 't vernietigen der toover-teecken en , ophout van beschadigen , fulex en doet hy niet , op dat na 't wech-genomen teecken het verbont soude gebroken zijn , maer op dat hy figh dé wil der Toovereffen , en dier gener die de toover-teecken vernietigen , onderwerpen soude , ende haer van de hulpe Godes tot de fyne af-trecken .

Weder-
legging vā
't levende
bewijs .

Ten fevenden meent *Martinus Delrio* , dat hy vry wel eē bondige bewijs-rede bybrengh , door de welcke hy foeckt te beweren , datter in 't wech-nemen der toover-teecken niets ongheoorlofts voor-komt ; endie felfdighe neemt hy vā d'optellingh aller wercken , die figh in defe fake voor-dragen . Defe wercken , feyt hy , zijn innerlick , namentlick des gemoets ; of uytterlicke , te wetē des woorts , en hant-daedts . De innerlicke wercken des gemoets zijn drie : het eerfte is een verlangen , dat de gefontheyt werde wederom gegeven , en de duyvel ophoude van beschadighen , en tot dien eynde , dat de over-een-ftemmingh des Toovenaers en des duyvels in 't beschadighen mocht verbroken werden ; en doordien die over-een-ftemmingh oft verbont hanght aen het teecken , dat daerom het felfdighe mocht verduyftert en verbroken werden . Het tweede is een werck der meyninge , of geloovigheyt des menschen , namentlick dat ick meyne , of waerfchijnelick geloove , dat met het wech-nemē der toover-teeckenē het verbont

bont sal ophouden, en met het verbondt de schade. Het derde is een hope des ghesontheys, en eyndegingh der qualen. Het uyerlicke werck des woorts is, den Toovenaar te bidden, dat hy 't teeckē wech-neme, en op houde door den duyvel te beschadigen. Het uyerlicke werck des hant-daedts is, de teckenē selfs vvech-te-nemen en te vernietigen. En meent en soeckt te beweren, dat alle dese wercken geoorloft zijn. Maer hy dwaelt op verscheyde manieren. 't Is wel waer, 't staet vry te verlangen na de gesontheyt van syn eygen selven, en van anderen. Ja ick stae oock dit toe, dat het geoorloft is, de ophoudingh der tooverije te verhopē. Maer hier in bestaet 't verschil nu, van wien die gesontheyt, en die ophoudingh te wenschen en af te vorderen staet; of alleen van Gode, dat hy de wercken des duyvels wil verstroyen; of oock van den Duyvel-jager, en 't wech-nemen der toover-teeckenē? Het eerste beweren, en 't laetste beneenen wy. Want die teckenē en hebben de sieckte niet veroorsaecht, noch de duyvel wert door 't wech-nemen der selfdiger niet gedwongen, dat hy op houde van beschadigen; maer, ghelijck *Delrio* selfs, op 't antwoordt van de sevende bewijs-rede seyt, hy hout op van beschadigen, om dat hy verhoopt, dat hy of den Toovenaar (gelijck hy dat noemt) in een ander Lot sal stellen, tot syn nieu gewin, of dat hy daer door meer andere aen hem sal verbinden, sy siende dat hy syne beloften soo wel na-komt. Want als de

duyvel goet doet aen yemant, quest hy hem veel swaerder. En alsoo is't valsch, dat de vernietigingh der toover-teecken en een nootsafkelick middel is, om syne gesontheit te herkrijgen. Het is een ander en meer-geoorloft middel, God om syne hulpe aen te roepen, dewelcke, gelijk hy niet altijs toe en laet, als hier boven is geseyt, dat de mensché door foodanige toover-teeckené beschadight werden: alsoo oock, die teecken en in haer gheheel blijvende, den mensch, als 't hem ghelieft, syne gesontheit kan weder-gevē. 't Ge-loove van gelijcken, namentlick, dat het verbont ophoudende, en 't teecken vernietight zijnde, de tooverije oock eē eynd sal hebben, is ongeoorloft, om dat het strijt met de wet Godes, en 't eerste van de tien geboden: Ghy en sult geen andere Goden hebben. Ten derden is die hope oock ydel, om datse steunt, niet op de trouwe en hulpe Godes, maer des duyvels. Waer uyt oock afte nemen is, dat die uyerlicke wercken quaet en ongeoorloft zijn. Want doordien die Tooveressen niet door haer selven, maer door den duyvel beschadigen, soo ist oock niet gheoorloft van haer te versoecken, datse door den duyvel den mensch genesen. En de sake rolt nootsafkelick ten lesten hier toe, dat de duyvel ge-eert en aengeroepen wert. Want doordien het teecken wech-genomen zijnde, de duyvel niet en kan gedwongen werden, dat hy op-houde van beschadigē, soo doet hy dan sulcx uyt syn eygen selven, tot dien eynde, op dat hy den

den mensch bedriege; en, gelijk *Delrio* selver seyt, hy staect syn werck, op dat hy syn verbont houde met den Toovenaar, hem alsoo aen sich verbinde, en andere aenlocke: waer toe ghelegentheyt geeft die gene, die waent, dat hy door 't wech-nemen der toover-teeckenē syne gesontheit kan herkrijgen. Alsoo dat hy, die door 't verstroyen der toover-teeckenen de sieckt soeckt af-te-weren, en 't verbont te verbreken, dat selfdige veel eer bevestight; doordien hy wil, dat de duyvel sulcx doe, als hy belooft heeft, te weten, dat hy na 't wech-genome teecken, de sieckte van gelijcken wech-neme.

Ten achsten gebruyckt hy dese bewijs-rede: Indien 't geoorloft is, seydt hy, de Tooveressen te dooden, op hope, en tot dien eynde, op datse door den duyvel, als wesende syne levendige instrumenten, den mensch niet meer en souden beschadighen; soo staet het oock vry de toover-teeckenē wech-te-nemē, als wesende versierde instrumenten des duyvels, wel uyt haer selven niet vverckende, maer dé duyvel tot wercken aenporrende, op dat alsoo door hem die selfdige niet meer en beschadigen. En *Martinus Delrio* meent, dat dese bewijs-rede tot noch toe onbeantwoort is geweest. Maer het antwoord valt seer licht. Want hier is een seer groot onderscheyt. Dat de Tooveressen en Swert-konstenaers gedoot souden werden, is een ghebodt Godes: En niet sonder reden: doordien sy Menschenmoorders zijn. Want indien 't geoorloft is de

Weder-
legging vā
't achte
bewijs.

Moordenaren, die met hare handen de menschen dooden, van kant te helpen, waerom sou 't niet vry staen, de Tooveressen van gelijcken te dooden, dewelcke door de hulpe des duyvels de menschen siekten opstuyren, ja dooden haer gheheelick? Daerbeneffens doordien sy met den duyvel een verbont ghemaeckt hebben, God en den mensche hebbē afgeseyt, haer Vyanden van die selfdige verklarende, wat souden van de doot kunnen vry spreken? Maer daer en is geen gebod Godes om foodanige toover-teeckenē wech-te-nemen. Want die teeckenē selfs en doodē niet, ofte porren dē duyvel niet aen om dē mensch te beschadigen; maer hy selver uyt sijn selven verwacht de gemoederen der menschen in foodanigen waen-geloof. En daerom is 't wel geoorloft die selfdige te verstroyen, maer niet om daer door syne gesontheit te vervorderen. Daeromme moet hy, die van een Toovenaar is beschadicht, niet de teeckenē, maer den duyvel selfs aentasten: het welcke op gheen ander wijze en kan geschieden, dan door Godes en der goeder Engelen hulpe.

Weder-
legging vā
't negenste
bewijs.

Lib. 2. de
Christiana
Medendi
Ratione,
Cap 3.

Ten laetsten; *Babista Codronchius*, die in 't vierde Boeck vande Toover-siekten aen 't 2. Cap. het toe-stemmend gevoelen aenhanght, en dat selfdige elders seyt beweert te hebben, brenghet dese bewijs-rede by; doordien wy de tooverijen niet en kunnen genesen of verdrijven, ten zy wy de oorsaken van die selfdige wech-nemen, namentlick die, dewelcke de Tooveressen in 't ghebruyck hebben, om de sieck-

sieckten te veroorſaken . Ja ghelooft , datter nauwelicx eenē anderen wegh van geneſingh in deſe ſoorte van tooverije kan ghevonden werden . Maer het is onwaerachtigh , ghelijck al voren ghenoeghſaem is beweſen , dat die teeckenen , *Characters* , en beeldekens , dewelcke de Toovereffen om ſiecktē te verwecken in 't gebruyck hebben , oorſaken van die ſieckten zijn : Daerom en werden oock die ſieckten door 't vernietighen der tooverteeckenen niet wech-genomen , maer dieſe veroorſaect heeft , geneeſtſe . 't En kan oock niet toegeſtaen werden , datter anders geen en wegh en ſoude zijn om ſoodanige ſieckten te ghenefen , als hier na ſal gheſeyt werden . En ſchoon datter al geen ander middel wierd gevonden : ſoo ſoud'et even-wel niet vry ſtaen , te vlieden tot de hulpe des duyvels .

I X.

C A P I T T E L.

Van de Natuerlicke geneſingh .

DOordien het dan niet vry ſtaet door de hulpe des duyvels en 's Duyvels-konſternaren de tooverijen te verdrijven ; ſoo wert nu vorders af-gevraegt , offer geen andere geoorloſde middelen gevonden werden . Deſe bevinden wy tweederley te zijn : natuerlicke , en boven-natuerlicke , of Goddelicke . Vande natuerlicke reden-kavelt in 't lange *Babiſta Codronchini* , en oordeelt , dat het vvonder

Of de Toover-siecktē door natuerlicke middelen geneſen konnen werden.

De Morb. Venetic. Lib. 4. Cap. 2.

swaer valt yets sekens van dese sake te ghevoelen; doordien sommige toe-stemmē, dat door natuerlicke middelē foodanige siekten konnen ghenesen werden, en andere daerentegen dat beneenen; en dat aen beyde zijden de sake met redenen kan beweert werden.

Bewijs-
redenen
voor't toe-
stemment
gevoelen.
D'Eerste.

Die gene die staenden houwen, dat dese siekten door natuerlicke middelen ghenesen konnen werdeu, gebruyckē dese bewijs-redenen. De eerste is, om dat de duyvels natuerlicke middelen in't werck stellen, om den mensch foodanige siecktē toe-te-senden, verscheyde ongematigheden invoeren, verstoppingen veroorsaken, de vochtigheden bederven, besmettē, met quaet-aerdige hoedanigheden verontsuyveren, doen verrotten, en in verscheyde deelen des lichaems, tegens den loop der Natuyre, doen invloeyen. Dese oorsaken, hoe-wel verborgen, ghelooven sy dat door een naerstigh onderfoeck der Geneesmeesters konnen opgevicht, en door tegenstrijdende genees-middelē verdreven werden; en dat tot dien eynde verscheyde foodanige middelen van de Natuyre zijn geschapen. En schoon buyten alle twijffel vande Natuyre tegens alle Venijnen eē rechte Tegen-baet gegeven is: dat even-wel, wanneer 't Venijn niet en is bekent, den toe-vlucht kan ghenomen werden tot de algemeene Tegen-baten, dewelcke macht hebbē om alle Venijnen uyt te drijven.

Tweede.

Ten tweeden, doordien in't ghemeen het melancholijck sap van den duyvel wert misbruyckt;

bruyckt ; waerom het oock *des duyvels bade* genoemt is : soo werden niet alleen foodanige Toover-sieckten door't af-leyden der melancholijcke vochtigheden ghenesen, maer de duyvels, na 't affetten dier selfdiger, verlaten oock somtijds de besetene menschen. Waer af wy inde Aenmerckingē *Rulandi Senioris* een Centur. 3. Observ. 100. Vertoogh hebben, van eē sekere besetene en melancholijcke Vrouwe, dewelcke door ernstige gebeden, en genees-middelen het melancholijck sap losende, van den duyvel is verlost geweest.

Ten derden loopen sy tot de bevindinge, en seggen dat doorgaens in de Boecken der Wijsgeren en Genees-meesters vele genees-middelen gevonden vverden, dewelcke tot foodanige sieckten bequaem zijn. Hoedanige middelen wy hier boven oock in 't 7. Cap. van de *Voor-hoedingh* uyt de Schrijvers hebben aengeteekent, en doorgaens vele by die selfdige te vinden zijn; van dewelcke 't my lust oock op dese plaetse eenige te verhalen. De Genees-middelen tegens de tooverije. 20. Probleem. 24. *Wijn-vuyte* wert van *Aristotele*, als mede van *Dioscoride* en *Plinio* gepresen. van ghelijcken oock 't *Sint-jans kruyt*, het welcke om dies wille *Duyvels-vlucht* in 't gemeen ghenoomt wert. Het *Yser-kruyt*, doordien het tot de reyn-makingen en omgehangen tegen-giften ghebruyckt wert, heeft oock den naem van *Heyligh-kruyt* verkregen; waer af *Dioscorides* en *Plinius* in 't 4. Boeck aen't 56. Cap. spreken. Dē Schrijver van 't Boeck *de Simplic.* die onder de bastert-boecken *Galenis* getelt wert, schrijft

Lib. 25.
Cap. 4.

In Quart.
Dioscorid.
Cap. 78.

Lib. 4.
Cap. 129.
Lib. 28.
Cap. 10.

Lib. 21.
Cap. 21.
Lib. 25.
Cap. 20.
Lib. 35.
Cap. 15.

schrijft dat de quade medeçijnen geen schade kunnen doen aen die gene, die *Byvoet* over haer hebben. *Plinius* schrijft van *Homero* bewesen te zijn, dat *Moly* tegens de vergiftinge krachtigh is. Dat het zaet van *Wolfs-bezie* gehouden wiert voor een uytermate bate tegens de vergiftingen, blijkt uyt *Matthiolo*, alwaer geschreven staet, dat soo yemant nuchteren twintigh dagen aen den anderen een vierden-deel loots van dit *Wolfs-bezie* zaet inneemt, dat de uytfinnigheydt en rasernije, niet alleen uyt langhduyrigheydt der sieckten, maer oock uyt vergiftinge veroorsaect, daer door gesen wert, en dat door 't gebruyck des selfdigen zaets in haer vorige ghesontheyt zijn herstelt geweest die gene, die door tooverije van hare sinnen berooft waren. Wie groot *Orant* om den hals draeght, seyt *Dioscorides* en *Plinius*, kan van geene quade medeçijnen beschadicht werden. Dat oock de *Averone* tegens alle vergiftinge goet is, en die genen insonderheyte, wien de macht van byslapen is benomen, schrijft *Plinius*. Die selfdige verhaelt oock, dat hy, die dagelicx *Beteunie* over hem draeght, van geene quade medeçijnen sal beschadicht werden. En van 't *Solpher* schrijft die selfdige, dat het wel eer inde gods-dienstē is gebruyckt geweest, om door beroockingen de sieckten te verjagen. En meer diergelijcke zijn te vinden by de ouwe en nieuwe Schrijvers, dewelcke ick niet van nooden schat hier alle aen den dagh te halen.

Op wat wijze nochtans foodanige natuyrlicke

ke dingen, 't zy kruyden, metalen, of ghesteenten tegens de Toover-sieecté krachtigh zijn, en den duyvel, die eē Werck-meester van foodanige sieecten is, verjagen kunnen, dat hy niet meer en beschadige, zijn de Schrijvers niet eens, en verschillen in hare bewijs-redenen seer. Sommighe seggen, dat al 't gene aen besetene lichamen, als mede tot gheensingh foodanigher sieecten ghedaen wert, de duyvels rekenen, als of het tot haerder verachtingh en bespottigh waer aen-geleyt, en insonderheyt wanneer het tergende en pijnigende middelen zijn, gelijk alle stinckende, bittere, en diergelijcke dingen, alsoo dat daer door de duyvel gelijk als op de vlucht ghedreven werd; en van beschadigen een eynde maect. Maer wie en merckt niet, dat de duyvel door foodanige middelen in geenderley wijze gequollen noch geperft wert, om op te houden van beschadigen, maer soo hy sulcx doet, dat het maer alleen gheschiet, om de menschen in haer waen-geloof te verharden. Andere seggen dat foodanige dingen, gelijk als solpher en vier, hem in 't hooft blasen de gedachtenis der pijnen, die hem hier namaels in de helle sullen aentreffen, en dat hy daer door verschrickende, afaet van beschadigen. Maer de duyvel heeft oock sonder dit sync vervloekingh genoeghsaem in geheugen, en schoon al dit de ghedachtenis van syne toekomende ellende ververschte, soo wierd hy evēwel daer door niet geperft, om op te houwen van beschadigen. Andere gevoelen, dat God
in

Verhandelingh der
in Geesten, Engelē, en de menschelicke Zie-
len gheschapen heeft een gevoelende kracht,
¶ vel geen vleeschelicke, maer geestelicke,
door de welcke sy de gevoelighedē der licha-
melicker dingē onderworpē zijn. 't Is waer,
wy staen sulcx toe vande menschelicke Ziele,
doordien sy 't eygē wesen van haer lichaem is;
maer tot noch toe en is dat van de Enghelen
niet bewaerheyt. Andere gelooven, dat in-
dien soodanige middelen godvruchtelick en
heylighlick ghebruyckt werden, datse in de
duyvelen, als instrumenten van de goddelicke
rechtvaerdigheyt, sullen vvercken, en de
krachten en werck-stucken der tooverije ver-
nietigen. Maer dat most oock bewesen wer-
den, dat God soodanige dingē tot instrumen-
ten wil gebruycken, en dat hy oyt beloofst
heeft, dat hy door natuerlicke middelen sood-
danighe wercken wil baren, die de krachten
der natuerlicker dingen te boven gaen. Ten
laetsten, andere meenen, dat die natuerlicke
dingen wel niet onmiddelbaer inden duyvel
wercken, maer in dē Besetenen of Betoover-
den; wanneer sy in die lichamen een gestalte
inbrengen, strijdende tegens die van den duy-
vel ingevoert. Welck gevoelen, soo het wel
ontleedt wert, gelijk hier na te seggen staet,
raeckt onder d' andere aldernaest aen de waer-
heyt.

Bewijs-
redenen
voor 't be-
neenend
gevoelen.

Andere daerentegen beweren met dese be-
wijs-redenen, dat de natuerlicke dinghen te-
gens de tooverije geene kracht en hebben.
Voor-eerst, doordien, gelijk hier boven in't

7. Cap. is bewesen , het toover-quaet van den duyvel ingevoert wert , en dat aen hem , als wesende een geest , de natuerlicke middelen geen vatten hebben : soo volght dan datse in die sieckten , die van den duyvel zijn veroorsaect , en aen dien selfdigen hangen , niet vermogen .

Ten anderen , doordien geene volkome genesingh , selfs oock van een natuerlicke sieckte kan beneersticht vverden , ten zy al voren die sieckte wel ter degen bekend zy , en daerbeneffens op de natuerlicke ghematigheyt , ouwte , gewoonte , tijt des jaers , en diergelijcke omstandigheden meer wert acht geslagen , en dat dit alles , selfs in een natuerlicke sieckte , swaerlick kan bewaect werden , wat sal 't dan van een sieckte door den duyvel veroorsaect wesen , en hoe sullen al die werckē , dewelcke de duyvel , om de vochtigheden te verderven , en om verscheyde sieckten in te voeren , by de hant neemt , doorgrondt konnen werden ? Dit alles dan niet te recht doorooght hebbende , kan geene volkomē genesingh bevlijticht werden .

Tweede.

Ten derden , schoon-genomen de natuerlicke geneef-middelen bequaem zijn , om de verdorve vochtigheden , door de welcke de sieckten werden veroorsaect , af te jaghen : nochtans doordien die sieckte aen't wech-nemen der vochtigheden niet alleen en hangen , soo en kan oock , die alleenlick wech-genomē zijnde , de genesingh van foodanige sieckten niet verhoopt werden : het selfdige magh oock

Derde.

oock van andere geneef-middelen, als tegen-giften, en die de gematigheden matigē gefegt werden. Want of al schoon bequame geneef-middelen werden toeghebracht, soo kan de duyvel even-wel feer lichtelick beletten, dat fy hare werckingen niet en komen t'uyten; en hoe veel den Artz dagelicx van de sieckte, en d'oorfaeck der sieckten wech-neemt, soo veel kan hy wederom tot de sieckte en d'oorfaeck der sieckte toe-doen, en alsoo het poogen der Genees-meesters vruchteloos maken.

Slechting
des Geschils.

Onder-
scheyt der
Toover-
sieckten.

Op dat dit verschil geslecht mocht werden, staet te letten op 't geen hier boven gefeyt is, dat de Toover-sieckten drie-soortigh zijn. d'Eerste soorte magh onder de Toover-sieckten geē plaets grijpen; maer wanneer de duyvel bespeurt, gelijk hy in de Natuyre wel ervaren is, dat yemant in een natuerlicke sieckte vallen sal, maect hy de Hexen en Toovenaren wijs, dat indien fy, 't geen hy haer gebied, in 't werck stellen, dat dien mensch foodanigen sieckte sal aentreffen, waer in hy nochtans fou vervallen hebben, schoon de Tooveressen sulcx niet verricht en hadden. Ondertusschen wanen de Tooveresse, dat door haer toe-doen die sieckte is veroorsaecht, en eeren om dieswille den duyvel. Onder de tweede soorte werden gerekent de sieckten, die van dē duyvel wel werden ingevoert, maer door middel van natuerlicke oorsakē, als hy de natuerlicke gestalte des lichaems verkeert, de vochtigheden bederft en verandert. Ten derden zijnder sieckten die alleenlick van den duyvel ver-

oor-

oorfaeckt werden, buyten middel van natuer-
 licke vochtigheden. Wat de eerste soorte der
 sieckte belangt, 'tis klaer en buyte alle twijffe-
 ligh, dat die geheelick door natuerlicke mid-
 delen genesen konnen werden. Maer de der-
 de soorte kan door geene natuerlicke genes-
 middelen verdreven werden, doordien de na-
 tuerlicke dingen in den duyvel, die een geest
 is, niet en konnen werckē. Dan om de twee-
 de soorte te genesen, zijn de natuerlicke ghe-
 nees-middelen wel bequaem; doch en kon-
 nen alleen niet voldoen, maer neffens haer is
 de Goddelicke genesingh noodigh; waer van
 in't navolgende Capittel sal gesprokē werden.
 Want doordien in foodanighe sieckten tvvee
 oorsaken t'samen loopen, de vochtigheden,
 als mede wat meer in 's menschen lichaem is,
 en neffens dese de duyvel: schoon dan de eer-
 ste oorfaeck al v'ech-genomen wierd, soo
 konde even-wel de volkome genesingh niet
 verhoopt werdē, 't en ware de duyvel oock vā
 syne werckingen en beschadigen ophield.

Dese natuerlicke geneses-middelē zijn twee-
 derley, of uyt-jagende de bedorve vochtig-
 heden, die de duyvel in 't veroorsaken der
 sieckten gebruyckt; of tegen-giften, en de
 ghematigheden besnoeyende, strijdende te-
 gens de gestalten van den duyvel ingevoert.

Onder de af-jagende werdē de Braeck-mid-
 delen insonderheyt ghepresen. Het is seker,
 en de bevindinge ghetuyght het, dat door 't
 braken vele langhduerige sieckten, welckers
 oorfaeck in de Mage, Omloop, en ontrent de

De natuer-
 licke ge-
 neef-mid-
 delen der
 Toover-
 sieckte zijn
 tweeder-
 ley.

Braeck-
 middelen.

Lever en Milte befloten ley, en voor andere van-onder-af-jagende middelē niet en weeck, genesen zijn. Daerom heeft *Rulandus* oock, gelijk boven geseyt is, door Braeck-middelen de Befetene genesen. Want die bedorve vochtigheden wech-genomen zijnde, hebben oock die sieckten, die de duyvel door middel vā die vochtighedē veroorsaect hadde, opgehouden. Het is oock van sommige aengemerckt, dat eenige Betooverde genesen zijn geweest, na datse te ghelijck met de bedorve vochtigheden, messen, hair, glas, en meer diergelijcx hadden uyt-geworpen; niet dat die vreemde uyt-geworpe dingen de oorsaeck der sieckten geweest zijn, maer om dat de verdorve vochtigheden waren afgejaeght, uyt de welcke die sieckten haren oorspronck hadden; en de duyvel heeft onder 't braken door guychelerije die dingen slechts daer bygevoeght. Wat Braeck-middelen tot yder sieckt en oorsaeck behooren, kan een voorsichtigh Artz af-nemen, en elders is daer van gesproken.

Water-
makende
middelen.

Lib. Rarar.
Observat.
13.

Henricus ab Heer verhaelt oock, dat een wel niet door tooverije en belesinge, maer door een liefd-verweckent middel qualick gedaen zijnde, door 't water-losen is ghesuyvert en gefont gemaect geweest. Want wanneer een seker Jongman, out zijnde veertien jaren, een minne-poeyerken ingenomen hadde, is hy in eē sware uytstortingē des bloets door de neusgaten gevallen, en heeft korts daer aen klompen geronnen bloedts, grooter dan een ey,
uyt-

uyt-geworpen, alsoo dat hy alle oog-en-blick in vreesse stont van sticken; en niet langh daer na heeft hy door de pisse en stoel-gangh ghe-looft soo grooten overvloedigheyt van bloet, dat het niet alleen eenige water-pottē, maer oock een grooten water-emmer heeft opge-vult. En schoon verscheyde middelen, om dien vloet te stelpen, wierdē aengewent; soo zijns niet-te-min al t' samen vruchteloos ge-weest: ten laetsten is oock in plaets van oor-smeer suyver bloet uyt syne oorē uytgevloeyt, soo dat hy, voor doot gehouden zijnde, is op stroo geleyt geweest. Maer wanneer hy we-deromme tot syn selven quam, een weynigh drinckens genutticht hebbende, is hy in ee-nen sachten slaep gevallen, uyt den welcken na vele uyren ontwakende, en uytermatē seer besweet zijnde, heeft hy over 't gheheele lic-haem een moeyelicke jeuckte ghevoelt, en korts daer aen is hy met een schorse, evena-rende de dichte van een duym, over 't gansche lijf bekleet gheweest, alsoo dat buyten 't hol der handen en voeten niets met een spelden-hoofde kon werdē aengerocht, 't geen van de korst bevrijt was. Als hem ondertussen met een medicinael sapken dē buyck wierd weeck gemaect, heeft hy veertien groote, roo, gehorende, levendige, kruypende siecken in eenen stoel-ganck uyt-geworpen. Van dien dagh af, doordien de korsten hem niet toe en lieten te staen of te sitten, heeft hy geheele ses weken langh soo nacht als dagh overeynd ge-staen, syne handen aen eenē dickachtigen lan-

gen stock, geleyt van den eenē tot den anderen hoeck des slaep-kamers, vast-houdende. 't Geheele lichaem was bewonden met een linnen laken in room bevochtight. Als hem den slaep aenquam, vreesende dat hy syn lichaem tegens den stock knutsen mochte, of, syne knijen hem begévende, de korsten der spieren mochten oprijten, sliep hy maer gheelijck als droomende een weynighsken. In 't lesten is van Luyck gekomen een seker *Paracelsist*, dewelcke hem, nu aen de beter hant zijnde (want een goet deel der korsten, en met die selfdige al het hair des hoofts, en de nagelen van handen en voeten nu afgevallen waren) een genees-middel heeft ingegeven, het welcke de pisse overvloedighlickē losende, de gesontheyt schein vervordert te hebben, welck genees-middel hy *Ludum Paracelsi*, Paracelsi Korts-wijl noemde. Maer niet buyten reden magh hier in twijffel getrocken werden, of dien jonghman door de sterckte syner Nature, en 't uyt-loopen der korsten, of door de water-losingh ghenesen is: doordien hy, wanneer hem dit Poeyerken van den *Paracelsist* wierd ingegeven, nu alreede aen de beterhant was, en de korsten begonden af te vallen. Hier voegt *Henricus ab Heer* noch by, dat hy door bevindinge geleert heeft, dat den steen uyt 's menschen lichaem uyt-gesneden, en in poeyer verbrijfelt met het water of 't sap van water-kers ingegeven, veel voordeels gedaē heeft aē die gene, die met Minne-dranckjes gedrenckt, en uyt liefde rasende waren.

In 't

In 't voor-by-gaen moet ick hier toe-vougen, 't geen dien selfden *Henricus ab Heer* verhaelt van dien voor-vermelten jonghman, namentlick, dat hy van soo stercken geheugen is gheweest, dat hy aen vier van syne Medescholieren vier verscheyde Dichten toe-las, het vijfde onder-tusschē selver beschrijvende: welck geheugen nochtans hy in die sieckte alsoo geheel verloren heeft, dat hem 't gedencen syn's eygē Broeders naem, als mede aller wetenschappen ontgaen was, en geen woort Latijn meer konde vaten, soo dat hy genootsaeckt was, gelijk een kint, wederom van 't A.B.C. eenen aenvangh te maken: maer dat hy, de Studien wederom gehanthaeft hebbēde, alsoo is gevordert gheweest, dat hy Artz geworden zijnde, in 't openbaer door geheel Duytslant en Vrancrijck de *Philosophie* heeft geleeraert, middeler wijlen geen aenstoot der sieckten, dan van sinckingen gevoelende.

Wat de matigende middelen en tegen-gif-tē aengaet, moet voor-eerst hier aengemerckt werden, dat het woort *Veneficium*, Vergiftin-ge, dobbel-sinnigh is, en dat het somtijts voor een belesinghe, en volkome werckingh der swarte-konfte genomē wert: somtijts voor eē sieckte door 't Venijn veroorsaect; waer by oock de Minne-dranckjes plaets grijpē. Daeromme wanneer ons by de Schrijvers voorkomt, dat dit of dat kruyt teghens de vergif-tinge krachtigh is, moet het meesten-tijt op de sieckten bedecktelick door ingegeven Venijn, en niet door werckingh der swarte-kon-

Matigen-
de geneef-
middelen,
en tegen-
giften de
'ooverijde
betrijden-
de.

Verhandelingh der
sten veroorfaeckt, gepaft werdē. Want door-
diender gemeene tegen-giften zijn, soo kon-
nense tegens dese Venijnē, welckers Natuyre
meesten-tijt verborgē is, met groot voordeel
gebruyckt werden: ja oock misschien in de
sieecten van den duyvel ingevoert; doordien
hy oock in onse lichamen venijnige gestalte-
nissen kan verwecken, dewelcke door sooda-
nige genees-middelen verdreven werden.

Dese zijn
tweeder-
ley.
Innerlic-
ke.

Dese matigende genees-middelen zijn of
innerlicke, of uyterlicke. De innerlicke zijn
meest soodanighe als hier voor in 't sevende,
en hier boven in dit selfdige Cap. zijn opghe-
telt. Soodanigh genees-middel ist *Wolfs-be-
zie kruyt*, van 't welke, met eenige andere
tegen-baten vermengt, het Tegen-gift *Meo-
bani*, door de banck het Saxonische Tegē-gift
of Poeyerken genaemt, gemaect is; sulcx is
de ronde en lange *Aristolochij*, 't *Sint Ians kruyt*,
en diergelijke meer. Sommige genees-mid-
delen strijden in 't bysonder teghens sekere
quaet-aerdige gestalten. De *Wijn-ruyte* we-
der-staet alsoo de Vallende-sieckte; dewelcke
daer in niet sonder oorfaeck wert gebruyckt,
doordien de duyvel gewoon is sich selven on-
der die sieckte te vermenghen. Hier toe be-
hoort buyten alle twijffelingh insonderheydt
het *Viscum Colurnum*, de Haselare Maren-tac-
ken; waer van *Henricus ab Heer* schrijft, door
ervaretheyt bevonden te hebben, datse in de
Vallende-sieckte krachtigher dan de Eycke
Maren-tacken zijn. Beneffens de enckele
middelen, stelt *Babstia Codronchius* dese twee
al-

algemeene genees-mengelingen: De eerste
bestaet uyt

Lib.4. de
Morb. Ve-
nef. Cap. 2.

*S. Ians kruyt , en insonderheydt 't zaet , een
vierdendeel loots , of twee scrupels ,
Peerlen eenen scrupel ,
Maectt het tot een poeyerken , geeft het in met
vier onssen af-sietfel of gedisteleert honich-
vuater .*

De tweede geneef-mengelingh is dese :

Neemt Wierroock ,

Myrrhe ,

Labdanum van elcx 2. onssen ,

Solphur ,

Galbanum van elcx 1. onsse ,

Sint-Ians-kruyt ,

Aristolochij van elcx een half onsse ,

*Maectt het tot een poeyer , geeft het in op de self-
dige suvaerte .*

Maer ick en kan niet bevroeden , hoe op de-
se geneef-mengelingen meer , dan op d'alge-
meene tegen-giften te vertrouwen is.

De uysterlicke middelen zijn Salven , Be-
roockingen , en Badingen. En wat de Salven
aengaet , doordien tegens de Spaensche-poc-
ken de Quick-silverachtighe besalvingen , en
tegens de Venijnen den Oly van *Caravita* en
diergelijcke , waer mede de gewrichten en
plaetsen der slaggh-aderen plegen besmeert te
werden , nut zijn ; soo schijnt het oock niet
ongerijmt in foodanige sieckte mede dierge-
lijcke Salven te gebruyckē. Onder de Salven
moet niet vergeten werden die , waer van uyt
het 2. Boeck *Carrichterij* , aen't 12. Cap. soo

Uysterlic-
ke.
Salven.

Een Salve
uyt Hatela-
re-Maren-
racken ,

In Observ.
Medic. Ra-
tis, Obs. 8.

andere, als mede *Henricus ab Heer* gewagh
maeckt, dewelcke uyt *Haselare Maren-tacken*
bereyt wert, en die hy schrijft aen een Doch-
terken, op een sonderlinge wijze betoovert,
geluckighlick gebruyckt te hebben. Want
als dit Dochterken, gaende in haer negende
jaer, een Suyringh-bladt van een bedelende
Tooveresse gekregen, doorgeslickt hadde, is
het van stonden aen met buyck-ween ghepij-
nigh geweest, eerst schuddende met 't ghe-
heele lichaem, daer aen te samen krimpde,
en ten lesten in onmacht voor doot ter aerden
vallende. Verscheyde middelen te vergeefs
aengewent zijnde, hebben se na de maniere
des landts dé Duyvel-besweerder aen-gespro-
ken; dewelcke syn werck aengevangen heb-
bende, heeft het Kint terstont syn lichaem in
verscheyde manieren beginnen te drayen, en
daer aen peerden-mist, naelden, hair, veren,
kliffen twijn, glase-venster-stucké, spijckers,
een yseren mes langh eé spanne, eyer-schalen
en schelpen uyt te braken. Maer als dese Be-
sweerders tot Luyck in den tijdt van eenighe
weken niet gevordert en hadden, heeft een
Goddelicke opmerckingh de Moeder aenge-
port, om haer Dochter te brengen tot *Huum*,
in de Capelle de Goddelicke Maget toeghe-
heyligh, onlanghs opgeboudt, en nu door
wonder-daden onder den gemeenen man be-
rucht. Maer van-gelijcken aldaer oock, het
geen sy plegen, te vergeefs aengewent heb-
bende, is het Meyské niet alleé water-schric-
kigh, maer oock vocht-schrickigh wederom
t'huys

t'huys gebracht; alwaer sy geheele vijftien dagen langh geen dranck of spijs heeft ghesmaect gehad. Ten laetsten heeft *Henricus ab Heer* uyt *Carrichtero* dese navolgende Salve bereyt:

Neemt Honden-vet vier onssen,
Beeren-vet acht onssen,
Capuynen-vet vier-en-twintigh onssen,
Groene Haselare Maren-tacken, aen stucken
ghesneden en gekneust tot dat sy vochtigh
uwerden, drie stammekens:

Stamp te gelijk het hout, de blaren met de beyen. Vermenght het al t'samen in een gelafen flessche, uyt dewelcke, na datse negen weken in de hitte der Sonne gestaen heeft, gy eē groenen Balsem sult uyt-trecken, met den welcken soo gy de lichamen der Betooverde, en meest de pijnlicke deelen en gewrichten besmeert, de bevindinge leert sekerlick, dat de siecken daer door geholpē werdē, en schrijft dat door die selfdige Salve dat Dochterken is genesen geweest.

Van gelijcken zijn in de Toover-sieckten Berooc-
kingen. by de oude en nieuwe Schrijvers de Beroockingen in't gebruyck geweest, gemaect uyt *Lauwrier, Ruyte, S. Ians kruyt, Salije, Rosemarijn, Rosen, Aloës-hout, Aspalathus-hout, Sandel-hout, Citroen-schellen, Wierroock, Mastix, Sap van Iaoa, Storax Calamita, Labdanum, Muscus, Solpher,* de welcke het Hert en de Herffenen verstercken, de koudē en quaet-aerdige vochtigheden doen verscheyden.

De Badingen vermogen dit beyde te gader, en onfichtelicken losen, en de onghematigheden besnoeyen. Waeromme oock sommige, om de Toover-siecktē te verdrijven, in't ghebruyck hebben de Badingen, vvaer in sy *Ruyte*, *S. Ians-kruyt*, *Bijvoet*, *Yser-kruyt*, *Wonder-boom*, en meer diergelijcken alvoren bygebracht, hebben op-ghekooct. En 'tis waerachtigh dat door 't volharden der Badingen, het vvelcke de natuerlicke Baden ons leeren, menighmaels sware sieckten genesen werden; insonderheyt soo sy daer op sweeten. Maer aldan isser noodigh eē algemeene voorbereydingh des lichaems, ende en moetē niet lichtveerdighlick ghebruyckt werden. Alle dese middelen nochtans en bestrijden onmiddelbaer dē duyvel ende syne werckingen niet, maer stellen haer tegens de bedorve vochtigheden, en quade gestaltenissen der lichamen, en konnē, dese wech-genomē zijnde, eenige nuttigheden by-brengen.

Van alle dese natuerlicke genees-middelē, 't zy uyterlicke of innerlicke, moet nochtans dit wel aengemerckt werden; dat soo 't u lust die selfdige te ghebruycken (doordien 't menighmaels in verborge sieckten vry staet verscheyde middelē aen te wenden) dat sulcx alles sonder eenigh waen-geloof, *Ceremonien*, prevelingh van woorden, en diergelijcke toega, alleen vertrouwende op de natuerlicke krachten van die selfdige, het overige Gode bevelende.

X.

C A P I T T E L.

Van de Goddelicke genesingh.

WAnt van alle dese natuurlicke genees- Goddelic-
ke gene-
singh.
 middelē kan sikh niemant in de Toover-
 sieckten een sekere ghenefingh toe-seggen.
 Want doordien de duyvel niet alleē en werckt
 door aen-den-Heel-meesterē-bekende gestal-
 ten, maer oock onbekende kan invoeren; en
 dat het, voor den Artz verborghen is, wat
 middelen de duyvel om te beschadigen heeft
 aengewent: soo kunnen foodanighe ghenees-
 middelē wel eenige verlichtingh aenbrengen,
 doch de sieckte niet geheel en al wech-nemē.
 Ja de duyvel, soo't God wil toelaten, kan de
 krachten der natuerlicker ghenees-middelen
 verflappen, en vernietigen. Daeromme wan-
 neer de natuerlicke middelen niet ghenoegh
 doen, moeten wy tot de goddelicke hulpe en
 genesingh onsen toevlucht nemen. Op dat
 wy dan kortelick deur-loopen waer in die ge-
 nesingh is bestaende; voorwaer, 't is niet on-
 bekent, 't geen de Duyvel-besweerdere ons
 hier van voor-houden. Maer doordien het Besweerin-
gen.
 buyten mijn beroep is, dat selfdige in't breede
 t'ondersoecken, houd' ick mijne Zeyzze van
 een ander mans koren. Twee dinghen sal ick
 maer alleen hier waerschouwen: het eerste is,
 dat die Besweringen, als mede die Bedevaer-
 den na heylighe plaetsen, menighmaels niet
 vor-

vorderlick en zijn ; het welcke soo andere Vertoogen, als mede de aenmerckinge van *Henrico ab Heer* alvoré bygebracht, genoeghsaem aenwijfen; uyt dewelcke blijktt, dat die besweringen tot *Luyck* over dat Dochterken eenige weken langh gedaen, niet en hebben gevordert, en dat dat selfdige tot *Huum* in de Capelle de Goddelicke Maget toegeeygent gebracht, ende alles na gewoonte verricht zijnde, in geenderley wijse verlicht, wederom is t'huys gebracht. Het ander is 't geen *Babista Codronchius* schrijft, als dat hy van een Godsaligen Priester is vermaent geweest, dat niemant in soodanige dingen een vast vertrouwen oft gheloove stellen soude, dat hem daer over niet quaets wedervaren, maer alles voorspoedighlick sal uyt-vallen; doordiense ghemeenlick noch door een natuyricke, noch Goddelicke deugt bekrachtight zijn, om soodanige werckingen te baren; en dat daerom alle ons vertrouwen op God alleen moet gegrontvest zijn. En wel te recht. Want het voornaemste, ja het eenighste hoofstuck der genesingh deser sieckté, tot het welcke voorts al't gene hier toe belanght geschickt moet werden, is 't vertrouwen in God alleen; namentlick dat hy met vierige gebeden, en een vast en suyver vertrouwen aengeropen werde, soo van den Siecke, als van de bekende en Vriendé, ja oock van de geheele Gemeente. Endoordien God niet en verhoort die gene die in hare sonden volharden, soo moet den Siecke, als mede de Vrienden en bekende die den

Lib. 4. de
Morb. Venef.
Cap. 3.

den Krancken aen God soeckē te vereenigen, foodanigen maniere van leven leyden, die een Christen mensche is betamende. Daeromme is 't nootsakelick, als dat den Siecke en syne Magen ware boete doen, en vruchten dragen die de bekeeringe waerdigh zijn. Doch men moet wel gade slaen, dat onder 't decksel van de Goddelicke genesingh niets waen-geloo-vighs, en 't gene tegens de eere Godes, dewelcke hy aen niemant anders laten wil, en syne geboden is strijdende, gehant-haest werde. Want de geboden Godes zijn strenght: *Ghy en sult geen vreemde Goden hebben.* en: *Ghy sult den name wvves Gods niet lichtvaerdighlick misbruycken.* Dewelcke leeren, dat wy op God alle ons vertrouwen moeten leggen, en tot hem alleen onsen toevlucht nemen. Hy, soo 't hem gelieft, kan alle sieckten, op wat maniere die veroorsaectt zijn, genesen: maer soo 't hem niet en gelieve den mensch in syne gesontheyt te herstellē, soo staet het ons geensins toe de hulpe des duyvels te versoecken, maer moeten ons in synen wille gerust stellen: want de oordeelen Gods zijn wel verborgen, maer altijts rechtveerdigh.

Een kort begrip van de genesingh der Toover-sieckten is dese: Voor-eerst, indien bemerckt wert, dat de duyvel, om een sieckte toe te stuyren, natuerlicke oorsakē gebruyckt heeft, soo moeten geheelick tegens die selfdige oorsakē tegen-Itrijdende genees-middelen aengewent, en die sieckte op foodaniger maniere als 't mogelick is, bestreden werden.

Voorts

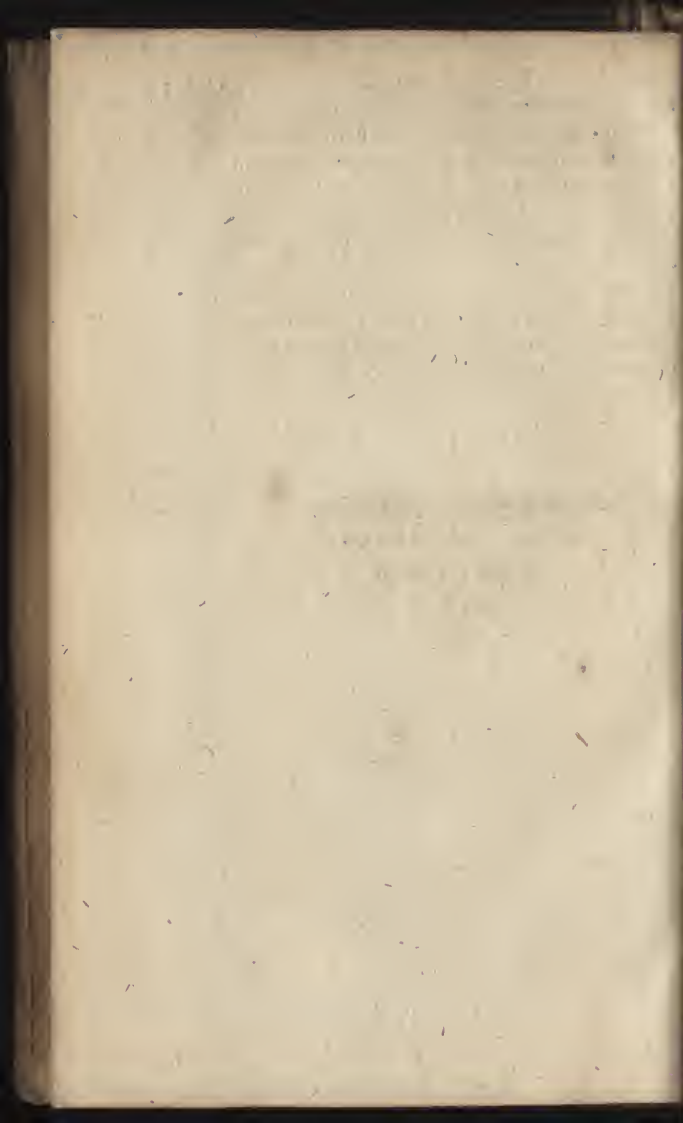
Voorts moeten alle andere bedrieghelijcke guychelerien des duyvels van ons geheel veracht zijn. Want wanneer de duyvel van Gode eenighe macht verkreghen heeft, om den mensch te beschadigē, weet hyse wonder wel te ghebruycken, en soeckt soo veel als 't mogelijk is den mensch te verschrickē, en t'ont-roeren; en daeromme wanneer hy de sieckte boven de toelatinge Godes na wensch niet en kan vergrooten, soeckt hy door eenige vanbuyten-schijnende toe-vallē den Siecken met de omstaenders te verschricken, en daer hy niet en kan quetsen, bedriegt hy. Het welcke wy alles moeten verachten, de guychelerijen des duyvels versmadē, en door onse vreesē of verwonderingh dien hoovaerdigen geest niet kittelen, hem niet een hair of uyt-vaeghsel geven of toeschicken, het geen hy voor syn meester-loon mocht op-nemē, of om synent wille eē hant verdrayen; daerbeneffens moeten wy onder de genees-middelen niets vermengen, het welcke hy syn selven mochte toe-eygenen, of 't geen eenighsins van waengeloof verdacht schijnt; maer de heele gene-singh moet tot de siecktē selfs en hare natuyr-licke oorsaken eygentlick werden aengeleyt. Ten tweeden, doordien, schoon de duyvel menighmaels natuyrlicke oorsaken in 't ghebruyck heeft, even-wel de natuyre dier oorsaken voor ons verholen, en de maniere van werckē ons onbekent is, en dat daerbeneffens de duyvel, met de toelatinge Godes, de kracht der tegen-een-strijdende oorsaken kan belet-

ten:

ten : soo moeten wy in 't genesen foodaniger sieckte niet alleenigh op de natuerlicke mid- delen staen blijven, maer, het geen' oock in alle andere sieckten, doch insonderheydt in dese, nootwendigh is, de hulpe Godes moet door ernstige gebeden verfocht, en hy gebeden werden, dat hy de wercken des duyvels wil verstroyen, en sijn geweld wil tegen-staen. Is God met ons, noch de duyvel, noch syne instrumenten vermogē ons eenige schade toe- te-brengen, maer moeten nootfakelick ver- dwijnen, en verstoort werden.

U Y T.

G E S C H I L

V A N D E

Schôot-en Steeck-vrije:

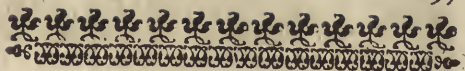
*Vaer in bepleyt overt, of't een Chri-
sten vrystaet, door Omhanghselkens, aen-
gebonde Teecken-beeldekens, of an-
dere diergelycke middelen, sich
selven voor alle wapenen
onquetsbaer te
maken.*

School of Arts and Sciences

1870-1871
The following is a list of the students who were admitted to the School of Arts and Sciences during the year 1870-1871. The names are arranged in alphabetical order.

Name	Age	Place of Birth
Adams, John	21	Massachusetts
Allen, William	19	Connecticut
Anderson, Charles	22	Ohio
Armstrong, James	20	Virginia
Ashley, Robert	23	North Carolina
Austin, Thomas	18	Georgia
Baker, Henry	24	Alabama
Baldwin, George	21	Florida
Barber, John	22	Louisiana
Barrett, William	19	Mississippi
Barnes, Charles	20	Arkansas
Barnes, James	21	Missouri
Barnes, Thomas	22	Illinois
Barnes, William	23	Indiana
Barnes, John	24	Ohio
Barnes, Robert	25	Pennsylvania
Barnes, Charles	26	Maryland
Barnes, James	27	Delaware
Barnes, Thomas	28	North Carolina
Barnes, William	29	Virginia
Barnes, John	30	West Virginia
Barnes, Robert	31	Kentucky
Barnes, Charles	32	Tennessee
Barnes, James	33	Alabama
Barnes, Thomas	34	Georgia
Barnes, William	35	Florida
Barnes, John	36	Louisiana
Barnes, Robert	37	Mississippi
Barnes, Charles	38	Arkansas
Barnes, James	39	Missouri
Barnes, Thomas	40	Illinois
Barnes, William	41	Indiana
Barnes, John	42	Ohio
Barnes, Robert	43	Pennsylvania
Barnes, Charles	44	Maryland
Barnes, James	45	Delaware
Barnes, Thomas	46	North Carolina
Barnes, William	47	Virginia
Barnes, John	48	West Virginia
Barnes, Robert	49	Kentucky
Barnes, Charles	50	Tennessee
Barnes, James	51	Alabama
Barnes, Thomas	52	Georgia
Barnes, William	53	Florida
Barnes, John	54	Louisiana
Barnes, Robert	55	Mississippi
Barnes, Charles	56	Arkansas
Barnes, James	57	Missouri
Barnes, Thomas	58	Illinois
Barnes, William	59	Indiana
Barnes, John	60	Ohio
Barnes, Robert	61	Pennsylvania
Barnes, Charles	62	Maryland
Barnes, James	63	Delaware
Barnes, Thomas	64	North Carolina
Barnes, William	65	Virginia
Barnes, John	66	West Virginia
Barnes, Robert	67	Kentucky
Barnes, Charles	68	Tennessee
Barnes, James	69	Alabama
Barnes, Thomas	70	Georgia
Barnes, William	71	Florida
Barnes, John	72	Louisiana
Barnes, Robert	73	Mississippi
Barnes, Charles	74	Arkansas
Barnes, James	75	Missouri
Barnes, Thomas	76	Illinois
Barnes, William	77	Indiana
Barnes, John	78	Ohio
Barnes, Robert	79	Pennsylvania
Barnes, Charles	80	Maryland
Barnes, James	81	Delaware
Barnes, Thomas	82	North Carolina
Barnes, William	83	Virginia
Barnes, John	84	West Virginia
Barnes, Robert	85	Kentucky
Barnes, Charles	86	Tennessee
Barnes, James	87	Alabama
Barnes, Thomas	88	Georgia
Barnes, William	89	Florida
Barnes, John	90	Louisiana
Barnes, Robert	91	Mississippi
Barnes, Charles	92	Arkansas
Barnes, James	93	Missouri
Barnes, Thomas	94	Illinois
Barnes, William	95	Indiana
Barnes, John	96	Ohio
Barnes, Robert	97	Pennsylvania
Barnes, Charles	98	Maryland
Barnes, James	99	Delaware
Barnes, Thomas	100	North Carolina

G E S C H I L

V A N D E

Schóot-en Steeck-vrije.

Lsoo hedensdaegs

onder de Soldatē niet soo gemeen is , dan haer selven tegens den aenstoot van wapenen en busch-kogels door sekere Omhangselkens, *Characters*,

en Teecken-beeldekens te beborst-weren en schóot-vry te maken , soo heeft het my goet gedacht , tot een besluyt , dit geschil te slechten ; Of het eē Christen , behoudens de Godsaligheyt , en een goede gewisse, geoorloft zy in foodaniger vougen sich selven onquetsbaer te maken .

Al hoewel ick niet en wil, of noodigh schat de verborgentheden deser menschē nau-keurigh t'onderfoecken : even-wel is dit den gemeenen man selfs niet onbewuft , dat foodanige menschen haer tegens alle geweld niet en kunnen wapenē en bevrijden , maer alleen tegens dé aenstoot van swaerden , en diergelijke wapenē ; als mede tegens de busch-kogels, alsoo dat foodanigen geweer hare huyl in 't minsten niet en kan deur-boren : Maer datse

even-wel door stocken, en grof-geschut-kogels verseert, ja gedoodet kunnen werden, schoon hare huyt seer swaerlick doorwont wert. Ja seggen datter eenige deelen zijn, die niet en konné onquetsbaer gemaect werden, en insonderheyt de oogen. Daerbeneffens wert oock dit geseght, dat sommige niet alleen haer selven, maer oock anderen alsoo kunnen beborst-weren en schôot-vry maken, datse door geene soorten van wapenē verseert kunnen werden; ja dat eenige verrichten kunnen, dat de boter door een mes, sweert, of bijle niet en sal kunnen door-sneden werden. Ten derden wert oock dit geseght, dat yemant onwetende van een ander voor alderley soorten van wapenē en pijlē kan schôot-vry gemaect werden.

Verscheyde manieren waer door haer sommige sehoot-vry maken.

Sy hebben verscheyde manierē om haer in soodaniger voughen onquetsbaer te maken, dewelcke my niet bekend en zijn, ben oock niet begerigh om die selfdige te weten. Het lust my maer alleen een of twee staeltjes, dewelcke oock over-al in de hant zijn, alhier by te brengen, op dat uyt die selfdighe magh afgenomen werden, wat van de overige te oordeelen staet. Voor-eerst is't byna niemant onbewust, datter Beeldekens en Omhangselkens onder den man zijn, met verscheyde afbeelsels en *Characters* beteeckent, en, gelijk *Apuleus* schrijft, *ignorabiliter literata*, onkenbaerlick beschreven, dewelcke van de Soldaten om den hals gehangen, en aen 't lichaem gebonden werden, op dat sy haer alsoo voor de

wa-

wapenen mochtē onquetsbaer maken . Som-
 mige schrijvē mæer alleē foodanige *Characters*
 in't papier , het welcke sy aen 't lichaem han-
 gen . Ick kenne eē Man , dewelcke verhael-
 de , hoe hy aen den hals van eenē hont fooda-
 nigen briefken gehangen hebbende , dien self-
 digen door een geladen hant-busse , van na-by
 af-gefchoten zijnde , met dē kogel heeft aen-
 getroffen , dewelcke daer door in 't minsten
 niet beschadight en is geweest . Daer zijnder
 die foodanige briefkens inslicken . In een se-
 ker gemeen schrift is diergelijcken konst (in-
 dien anders de guychelerijen des duyvels met
 dien name mogen gedoopt werden) te lesen ,
 door dewelcke eē seker Edelman sikh tegens
 alle soorten van vvapenē had bewaert gehad .
 Het welcke of 't tot lof , of verachtingh van
 dien Helt , die kloeckmoedigh en geluckigh
 in Hungeren voor de Christenen tegens de
 Turcken heeft gestreden , geduyd moet wer-
 den , staet yder vry na syn goet-dencken daer
 af te oordeelen . Ick voegher alleen dit toe ,
 dat oock dickwils groote Mannen , Prinçen
 en Helden in dit geval om den tuyn gheleyt
 werden , en aen dese Deur-strijckers , die haer
 foodanige dingen veylen , en menighmaels
 voor een groote somme aenklampen , al-te-
 onvoordachtelick geloof geven , en niet ghe-
 noeghsaem overwegen hoe gevaerlicken sake
 sy aengaen . Wat doch die maniere belanght,
 doordiense geheel waen-geloovigh en God-
 loos is , soo sal ick die selfdige door mijne
 schriften onse volgende euwe niet nalaten : op

dat nochtans het waen-geloof mochte aen dē dagh komen, sal ickse in 't grof maer alleenlick beschetfen. Op midder-nacht vā de heylige gheboorte Christi, werden dese letteren J. N. R. I. geschreven in maeghden-perkement, soodanigē bladt wert in ballekens, gemaect uyt een klompe terwen-deeghs, besloten, dewelcke heymelicken op 't Autaer verstecken werden, op dat over die selfdige op sekere en verscheyde tijdē drie Missen gedaen mochten werdē. Een van dese ballekens des morgens met sekere gebedekens doorgeslickt zijnde, maect dē mensch dien selfdigen dagh voor alle quetsingen schōot-vry.

In 't selfdige Boeckje wert geleert, hoe op vrydagh voor der Sonnē opgang van 't beckenel eenes opgehangē, of door 't-radt-gedooden mensche het mosch met sekere gebedekens moet werden afgeschrappt, het welcke soo 't in 't kleet verstecken, onder de sijncker oxel gedragen wert, dē mensch in dier selfder vougen onquetsbaer maect.

Sommige snijden hare huyl op, en verbergen soodanige briefkens, of yets anders in de wonde, dewelcke sy daer na toe-heelen. En buyten twijffel zijn de Krijghs-luyden verscheyde soodanige manieren over-al bekent, dewelcke ick niet en begere naukeurigh t'ondersoecken.

De Vinders
deser Kon-
ste.

Vraecht yemant na de Vinders deser Konste, d'aldereerste zijn meesten-tijt onbekent, en soodanige dingen werden van onvoorsichtige Krijghs-luyden onder de hant vermenigvul-

vuldigt . En indien men tot den eersten Vinder quam, dese, gelijk hier na geseyt sal werden, sou ongetwijffelt de duyvel zijn. De Beulen, gelijk die soort van menschen meest tot de tooverije ghenegen is, zijn menighmaels Vinders van soodanige quade konsten. Alsoo wertse de *Passavische Konst* genaemt, doordiense in dat heir-leger, het welcke om *Passavium* vergadert, en daer na in't jaer 1611. in *Bohemen* is ingevallen, en *Praegh* heeft ingenomen, eerstmael is bekend geworden, en geseght is door eenen Beul van die selfdige plaetse eerst aen de Soldaten met gedeelt, en over-al door geheel Duytslant gesaeyt te zijn.

Wilt ghy de redenē hier van ondersoecken, soo stellen sy voor-eerst de bevindinge tegens u, en brengen oock selfs groote Mannen, Prinçen en Helden by, dewelcke door hare ondervindingen bewaerheyt hebben, dat yemant in soodaniger vougē sijn voor alle soorten van wapenē onquetbaer maken kan. Ten anderen trecken sommige de kracht en oorsaeck van dese wercking uyt de Starren, waerom sy oock belasten dat men op sekeren t'samen-loop van Starren soodanige Teeckenen en Omhangselkens sal bereyden.

Maer voorwaer wat ons belanght, wy en willen niet beneenen, dat die dingen alsoo in 't werck ghestelt, en selfs oock van groote Mannen gebruyckt werden: Maer ons gheschil bestaet als nu hier in, of soodanige dingen natuerlicker wijze toe-gaen, en oft gheoorloft en Goddelick zy, dat een Christen-

mensche in sulcker vougē sikh selvē onquetsbaer en ondeurboorbaer make : dan of al'tgene hier in geschiet , spruyt uyt een duyvelsche toover-kracht , en een verbont met den duyvel , en om dies wille ongeoorloft en godloos zy , in foodanigen maniere sikh selven schôotvry te maken .

't Is ongeoorloft , sikh selven in sulcker vougen Schoor-vry te maken.

In dit geschil bewere wy het laetste gevoelen , en seggen , dat dese kracht en werckingh uyt een verbont met den duyvel ghemaect , en alsoo van dē duyvel selfs afdaelt , en dat hy , die sikh selven door foodanige middelen voor den aen-val van vvapenen beborst-weert , een godloose sake hanthaeft . Want dit is vooreerst seker , als dat noch de metalen , noch 't perkement in haer foodanige krachten hebben , maer datse met *Characters* beteeckent zijnde , alleenlick sulcx uyt-voeren . Maer de Af-beelsels en Teeckenē en hebbē in haer foodanige krachten niet . Soo is 't dan nootsakelick dat die van hooger vermogen afdalen : en om dies-wille of van God ende de goede Engelen , of van dē duyvel . Maer nergens kan't uyt de heylige Schriftuyre gevischt werden , dat God door sikh selven , of door den dienst der goeder Engelen foodanige dingen ghewrocht , of 't voltoyen der selfdiger beloofte heeft . En wie geloofte , dat de goede Engelen tot het misbruyck van heylige woordē , en meer andere waen-geloovige middelē boven verhaelt , souden toe-stemmē ? Soo moeten wy dan gelooven dat sulcx van den duyvel voort-koomt . Want hy , op dat hy dē mensch van

van den gods-dienst af-treкке, en dien selfdigen sich onder-worpe, maect hy een verdingh met yemant, dat indien hy God afgaende hem wil aenhangē, dat hy hem alsdan voor alle geweld van wapenen sal vry en onquetbaer maken, indien hy maer foodanigen Omhangsel dragen, of dese *Characters* op't papier gestelt, inslicken wil. Aen welck verbondt sy van gelijcken haer verbinden, die die selfdige Teecken en gebruycken. Want foodanige *Characters* zijn des duyvels A.B.C. en gelijk als een krijghs-velt-teecken, waer aen hy die gene bekent, die hem om syne hulpe aenroepen. Al-hoe-wel sommige alhier meenen, dat sy van alle afgoderije, waen-geloof, en godloosheyt vry zijn, en datter gansch geene gemeenschap met dé duyvel en zy: even-wel nochtans zijns seer bedrogen, doordien sy middelen by de hant nemen, niet van God, maer van den duyvel verordent.

Het verbont met den duyvel is tweederley, 't Verbont met den duyvel is tweederley. middelbaer en onmiddelbaer, of uyt gedrukt en bedeckē. Het onmiddelbaer, en uyt-gedrukt Verbont is, wanneer yemant in't werck stelt de middelen onmiddelbaer van den duyvel aen hem gegeven: het middelbaer en bedeckt verbont is, wanneer yemant gebruyckt de middelen van den duyvel wel verordent, doch niet van den duyvel selfs aen hem gegeven, maer door de handen van anderen: het welke allebeyden verboden is, en tegens de wet Godes, die ons gebiedt geen andere Goden te sullen hebben, is strijdende. 't En gelt

hier niet 't geen sommige tegen-werpen , en seggen , dat het niet waerschijnelick en is , als dat het Verbont van yemant met den duyvel getroffen, oock tot anderē sijn sou uyt-strecken , en aen die selfdige godloosheyt hant-dadigh maken ; doordien de Verbonden een over-een-stemmigh van de Verbont-treffers vereyffchen . Want in foodanigen bedeckt Verbont , gelijk ick geseyt hebbe , en is de toe-stemmingh niet gheheel uyt-gefloten . Door-dien hy , die noch soo verde van de rede niet vervremt en is ,

Als dat hy kan de klippen mijden ,
En d'open put ter zijden schrijden ,

seer lichtelick kan bespeuren , dat foodanighe *Characters* of. Woorden uyt haer selven die kracht niet en hebben, nootfakelick moet ondersoecken , eer hy die selfdige in 't werck stelt, uyt wat kracht sy doen , 't geen sy doen . Want soo hy dat versloft , treet hy bedecktelick in een Verbont met den duyvel, dewelcke belooft heeft , dat hy sulcx sal na-komen by die gene , die volgens syn voor-schrift foodanighe *Characters* en Woordē sal gebruycken, ende en is van die godloosheyt niet ontschuldigh . Het welcke dese twee navolgende geschiedenissen ghetuygen kunnen . *Martinus Delrio* verhaelt van *Henrico Cornelio Agrippa* , dewelcke wanneer hy eē al-te-nieuf-gierigen tafel-gesel hadde , is 't geschiet , dat *Agrippa* somtijdts van huys treckende, syn Vrouwe, die hy daer na oock verlaten heeft, gaf de sleutels van syn kamer , met dit verbodt, dat sy

Disquis.
Magic. Lib.
2. Quaest.
27. Sect. 1.

fy niemant in die selfdige soude toegangh geven. Als nu desen Jongh-gesel door lastigh , en onophoudelick versoeck verlof om in-te-gaen verkregen , een besweer-boeckjen in de hant gevat , en in dat selfdige gelesen hadde , wiert geklopt aen de deure van de kamer , en wanneer hy in 't lesen voort-gingh , aen de deure wederom geklopt wierd , en hy niet en antwoorde , treedt de duyvel in , en vraeght waer toe hy is geropen ; de Jonghman verschrickt zijnde , en uyt vreesse niet wetende wat te antwoorden , soo heeft hem den duyvel den stroot en adem opgestopt . Even als een die leeft in vreemde talen , niet verstaet wat dat hy leeft , het gene nochtans van een ander omstaender gevaet werd : alsoo riep oock dese Jonghman den duyvel onwerende tot hem , de duyvel 't Verbont en de lose bemerckende , was tot de koomste vaerdigh .

De ander verhaelt *Henricus Brucaus* , dewelcke hy schrijft uyt *Navio* gehoort te hebben , en door't getuygen veler Borgeren aldaer bevestight te zijn ; dese luyt aldus . Een Dochterken tot Leipfigh door hare minder-jarigheyt niet wetende wat sy dede , wanneer se naepte de handelingē van hare Voedster , die sy haer menigmaels in 't verweckē van onweder had sien plegen , heeftse donders en blixemen van gelijcken verweckt gehad , waer door een sekere *Hoeve* niet verre van de Stadt gelegen zijnde , aen brant ghesteken is geweest . Het Dochterken voor den Raet gestelt zijnde , is beraetslaegt of het strafbaer was of niet : en is door

In Miscel-
laneis
Smetij ,
Lib. 5.
Epist. 17.

door 't bestuyt der Rechts-geleerden vast gestelt, dat sy niet en konde gestraft werden, doordiense om harer jonckheys wille gansch niet en wiste wat sy verricht hadde. Welcke geschiedenis genoegsaem leert, dat yemant onvoorsichtelick, ja schier sonder eenige toestemmingh aen soodanigh Verbont met den duyvel sich kan verbinden. Want als dat Dochterkē, schoon sy niet en wiste wat sy dede, gebruyckte de *Ceremonien* van den duyvel aen sekere Tooveresse gegeven en verordent, heeft terstont de duyvel volgens syn Verbont sich vaerdigh getoont, en soodanigen onweder verweckt. Welck Dochterken, indien het rijper van jaren geweest hadde, als dat het lichtelick had konnē bevroedē, dat die kracht niet en stack in soodanighe *Ceremonien*, de Rechts-geleerden en souden't buyten twijffel niet verontschuldicht hebben. Hierom magh niemant, die gesont van sinnen is, sulcx yets in 't werck stellē, doordien hy genoegsaem kan af-nemen, dat soodanige *Ceremonien*, Woorden en Af-beelsels, 't geen haer wert toegeschreven, door hare eygene en natuerlicke kracht, van God en goede Engelen ingestort, niet en konnē uyt-voeren; maer dat soodanigen kracht van een quaden Engel afdaelt; en hy, die door soodanige middelen werckt, en magh van godloosheyt, tooverije, en afgonden-dienst niet vry gesproken werden.

Maer doordien sommigē dese krachten uyt de Starren willen visschen, en leeren hoe men dese Beeldekens en Teeckenē op verscheyden

den toe-loop vā Starren sal behant-wercken :
 soo moeten vvy oock dit gevoelen onder-
 tasten . Voorwaer onder alle de Teecken-
 beeldekens *Arnoldi Villanovani* en *Paracelsi* In Libr.
 werter geē gevondē , 't geen dē mensch voor Archidox.
 wapenē kan onquetsbaer maken; schijnt daer- Magic.
 om eerst eē nieuwen vond des duyvels te vve-
 sen : Doordien nochtans alle de werckingen ,
 die ons van foodanige Teeckenē belooft wer-
 den, bestaen in een en de selfde rede , soo staet
 ons toe alhier van die selfdige te handelen .
 Want indien ick in 't algemeen sal bewesen
 hebben , dat geen natuyricke kracht steeckt
 in foodanige Teeckenē , soo sal oock met ee-
 nen vast staen , dat die Beeldekens, die tegens
 't verwonden werden aengewent, hare krach-
 ten van de Starren niet en hebben .

Dat onder den naem van *Astrologie* dese
 verkeerde Konsten menigmaels vverdē voor-
 gedragen , en is niet nieuw , maer heeft hier
 voormaels in 't Oosten seer in swanck gegaen:
 „ waer af *Plinius* aldus spreekt: De tooverije, Lib. 30.
 „ d'alderbedrieghelickste onder alle andere Natur.
 „ konsten, heeft door't geheele ront des We- Histor.
 „ relts, en in verscheyde Eeuwē veel vermo- Cap. 1.
 „ ghen . Laet sigh niemant verwonderen ,
 „ datse tot diē trap van achtbaerheyt geklom-
 „ men is : doordien sy alleen onder alle Kon-
 „ sten drie vervatende , die andersins over de
 „ gemoederen des menschen veel vermogen,
 „ sig als in eene Konst heeft ingetrockē . Nie-
 „ mant twijffelt datse haren eerstē gront-steen
 „ uyt de Genees-konst ghenomen heeft , en
 „ met

» met een schijn van nuttigheyt is ingekro-
 » pen, quansuys als waerdiger, en heyliger
 » dan de Genees-konst selfs. Datse oock al-
 » soo door de soetste en wenschelickste be-
 » loften des Gods-diensts, heeft meerder
 » kracht gekregen, waer in als noch het men-
 » schelick geslachte pinck-ooght. En wan-
 » neerse dit van gelijkē dē mensch had wijs-
 » ghemaect, heeft' oock alsoo de Starre-
 » konsten daer mede vermengt gehadt, voor
 » alle grage van haer toekomende Fortuyne,
 » en Vertrouwers dat sulcx sekerlickst van dē
 » Hemel verfocht wert. De gemoederen des
 » mensché aldus met een drie-dobbelen bant
 » geboeyt houdende, is sy tot dien top op-
 » geklommen, als datse tot op desen dagh by
 » vele Volckeren de over-hant ghenomen
 » heeft, en in 't Oosten selfs over Koningen
 » der Koningen gebiedt.

En och of dat waen-geloof in 't Oosten be-
 paelt, en met die vallende Heerschappije be-
 deekt gebleven had. Maer naderhant is oock
 dit waen-geloof in andere Rijcken voort-ge-
 set. Want selfs *Galenus* leert, dat het een ge-
 bruyck geweest is, om de Mage te versterckē,
 in den steen *Iaspis* de gedaente eenes Draecks
 te graveren, en in eenen Ringh te draghen.
Alexander Trallianus schrijft in 't eynd' van syn
 tiende Boeck, dat de opgerichte gestalte van
Hercules, eenen Leeuw om den hals brengende,
 gesneden in eenen steen, en in een gou-
 den Ringh besloten, 't *Coljck* geneest. En op
 die selfde plaets prijft hy voor 't *Coljck* inson-
 der-

Lib. 9. de
 Simp. Med.
 Fac. Cap.
 de Lapidib.
 paragr.
 Jaspis.

derheyt , als een goddelicke sake , en dewelcke aen geene godloosen behoorden met-gedeelt te werden , desen navolgenden Ringh . Op dé 17. of 21. maendagh belast hy dat men nemen sal eenē yseren Ringh, en datmen dien selfdigē sal acht-kantigh makē, en op dé acht-kant schrijven , Φῆυγε Φῆυγε ἰξ̄ χολῆ : ἢ κορύδαλ @ ἐζῆλει , *Vliedt , vlieds ô galle : den Leeuwerck socht u .* Dit onder-geschreven Teecken

wilde hy dat men in 't hooft des Ringhs sou stellen . En in't 10. Boeck aen't 1. Cap. prijft hy tegens de voet-gichte een gouden plaetken , vvaer in dit regelken uyt *Homero* , de Maen geplactft zijnde in de Weegh-schale of den Leeuw , geschreven is :

Τετρήχει δ' ἀγορά : ὑπὸ δ' ἔσωνα χίζετο γαῖα .

's Vergaerde volck ontroerde suuaer ;
En d' Aerde suchten onder haer .

Hoedanighe andere doorgaens by *Trallianum* te vinden zijn . *Paracelsus* heeft vele dierghe-lijcke *Characters* te berde ghebracht . In't Boeck nochtans van de verborge *Philosophie* aen 't Cap. van de *Characters* , prijft hy boven alle Af-beelsels , *Characters* , Teeckenē , en

In Lib.
Archidox-
cos Magic.

Om-

Omhangfels dese twee : het eerste daer in een bysonder Af-beelsel geschrevé vvert dé naem *Adonai* : het ander, daer oock van gelijké in een bysonder Af-beelsel geschrevé staet *quinque syllabarum nomen Dei tetragrammaton*; en schrijft, dat dese Teeckené tegens de duyvelen en alle belesingen krachtigh zijn, en wonders verrichten kunnen. En wederom segge ick, och of dit waen-geloof, dat in 't Oosten over de Koningen der Koningen geheerscht heeft, hare heerschappy tot de Christelicke Prinçen, Edelen en groote Manné niet uyt en streckte, of datter geene gevonden wierden, die soodanighe toover-stucken de Prinçen en Edelen onder den naem van Starre-konsten in de vuyft staken : en dat soodanige mannen wat naerstiger diergelijcke stucken ondersochten. Want sy souden lichtelick bevinden, als datse op geene waerschijnelicke redenen gegront-vest staen. Want al-hoe-wel verscheyde getracht hebben, de oorfsaken deser werckingen uyt de Starren te trecken, nochtans en staen sy niet vast in de maniere van dien, ende en brengé niets geloofwaardighs voor dé dagh.

Differ. 101.
ex illo Pto-
lomæi, in
Centilo-
quio.

Den Vereeniger meent, dat de gedaenten der aertscher dingé, de Hemelsche gedaenten onderworpen zijn; dat is, dat de gedaenten der Dieren hier op aerden zijn onderworpen de Teeckenén des Hemels, en dat alsoo den Hemelschen Schorpioen heerscht over de Schorpioené hier beneden, het Serpent over de Serpente.

Dan doch laet het alsoo wesen (het welke
_noch-

nochtans alnoch van haer niet en is bewesen) dat de Schorpioenen hier beneden het Tecken des Hemelschen Schorpioens zijn onderworpen: Maer wat raeckt dat dé Schorpioen in eenen steen ghesneden? Voorwaer eenen ghesneden of geschilderden Schorpioen of Hont, en staet niet in de selfde ry met eenen levenden Schorpioen of Hont.

Andere seggē dat die kracht in dese Tecken vande Hemel en Starren wert ingestort; en dat den geest der Starren opder aerden in die selfdige gevloeyt en ingestuyrt zijnde, sijn niet alleen met de Metalen, Gesteenten en Spranten vervougt, maer oock bedecktelick in haer eygen-wesen indringt; met dewelcke hy in d'eerste scheppingh een weder-zijdsche en toegeneyghde neygingh en gemeenschap, daer na een versellingh heeft ontfangen.

Dan seker laet het al toe-gestaen werden, dat den Hemel en Starren, het welcke in dit geschil *Erastus* wil beweren, niet alleē de dingen hier op aerden verwarmen en verlichten, en in sulcker voegen als eē gemeene oorfaeck t'allen tijden het een en 't selfdige werck in alle dinghen baren: maer laet oock gheleden werden, dat sekere Starren bysondere krachten, door verborge invloeyingen, in de dingē hier beneden instuyren, en die, met dewelcke sy gemeenschap hebben; bysonderlick aendoen; en dat dese Starre met den Smaragd, die met den Diamant, gene met de Rosen, en een ander met eē andere Sprante gemeenschap hebben mochte, ey lieven, wat soudē

Part. I. Disput. adversus Paracels. Pag. 151.

dan die by-geschrevē, en ingesnede Af-beelsels en *Characters* tot de saeck doen; daer de Starren geheel natuyrlicker wijze, sonder eenigh voor-schrift vā ons, of konst-wercking, hare krachten med' deelen? Waerom en storten de Starren dese hare krachten niet soo wel in rouwe, en door-geene-*Characters*-beteekende Metalen of Gesteentē, als in die gene, in dewelcke soodanige *Characters* geschreven staen? Seker de Pæuni, ter bequamer tijd vergādert, als oock andere Spranten, en alle 't gene in de plaetse van natuyrlicke omgehange-tegen-giften ghebruyckt wert, uyt hare krachten, den Zeyl-steen treckt het yser, en beweegt sich na het Asch-punct, sonder eenigh Af-beelsel, oft' ingesneden *Character*. Waer uyt *Galenus* wel te recht afmeet, dat dē steen *Jaspis* die selfdige krachtē heeft, schoon in hem het teecken eenes Schorpioens gesneden staet, of niet.

Lib. 1. de
Occulta
Philosophia, cap.
33.

Henricus Cornelius Agrippa en verschilt niet wijdt van dit gevoelen, dewelcke aldus van dese sake schrijft: Alle de Starren, seyt hy, hebbē hare eygene natuyre, staet en eygen-schappē: welckers Af-beelselkens en *Characters* sy door hare stralen in de dingen hier beneden voort-telen, in d'Elementen, Gesteenten, Spranten, Gedierten, en in de leden der selfdiger. Waer van een yegelick dingh door een over-een-stemmende ghesalte, en van hare bestralende Starre verkrijght een bysonder Inbeelselken, ofte ingedruckten *Character*, die Starre ofte over-

,, een-

,, een-stemminge beteeckenende, en in sigh
 ,, vervatende een bysondere kracht, van an-
 ,, dere of in 't ghemeen, of in 't bysonder, of
 ,, in ghetal der vorigher stoffe verschillende .
 ,, Soo heeft dan yder dingh synen bysonderen
 ,, *Character*, tot een sekere werckings, sigh
 ,, van syne Starre ingedruckt, insonderheyt
 ,, van die, dewelcke boven andere Starren
 ,, over dat selfdige heerschet: ende dese *Cha-*
 ,, *acters* hebben en behoude in haer de eyge-
 ,, ne natuyren, deughden en wortels van hare
 ,, Starren, en telē voort even-gelycke werc-
 ,, kingen, in andere dingen die sy komē te be-
 ,, stralen, locken uyt, en helpen de invloey-
 ,, ingen harer Starren, 't zy dan der bewegen-
 ,, de, of vaste, en der hemelscher Beeltenissen
 ,, en Teeckenē, namentlick soo menigmaels
 ,, sy in behoorlicke stoffe, op syn ghesetten
 ,, tijt, en met behoorlick fatsoen ghemaect
 ,, zijn. Hy teeckent oock aldaer wondere
 ,, letteren en *Charaēters*, yder *Planete* toegeev-
 ,, ghent. Wanneer dan yemant vereyscht de
 ,, krachten van een sekere Starre, leert hy hoe
 ,, men een dingh, die Starre onderworpen, als
 ,, by gelyckenis, soo yemant de Sonne-krach-
 ,, ten begeert, het goudt sal nemen, ende den
 ,, *Character* van die selfdige *Planeet*, op dien tijt,
 ,, vvanneer die *Planeet* in haer meefte kracht
 ,, staet, snijdē sal. Maer dit is al 't een en 't self-
 ,, de. *Agrippa* en andere schrijven insonderheyt
 ,, dusdanige Teeckenē vele diergelycke krach-
 ,, ten toe, gelyck doorgaens uyt hare beschrij-
 ,, vingen te sien is, dewelcke voorwaer geene

Lib. 4.
Archidox.
Magic.

Starre natuырlicker wijze toe-en-komen. *Paracelsus* leert hoe men een Elffen maken, en op die selfdige sekere *Characters* schrijven sal, en verzekert, dat indien yemant aen dē wandt een rond met krijt schrijft, en in het middelpunct vā dat selfdige ront de Elffe insteeckt, dat alsdan alle de Vliegen van die plaetse, in dat ront sullen komē nederfitten, ende aldaer blijven, tot dat de Elffe vvederom uyt den muyr sal ghetrocken werden. *Iudeus Apella* geloove dat, maer ick niet.

Daer zijnder nochtans, die hedensdaeghs dat niet alleen gelooven, maer trachten oock het selfdighe door openbare schriften andere wijs te maken, en wanen dat dese kracht door die *Characters* van de Starren wert afgelockt. Dan laet^s ons wijzen, wat Star over de Vliegen gesegh heeft. *Beëlzebub* wert geseyt eenen god der Vliegē te zijn. En buytē twijffel buygen sy haer meer onder desen, dan onder de Starren. Een ander maect eē Beeldeken, met de beeltenisse *Saturni*, in gedaente van eenen ouden man, de aerde met eē spade omwroetende, het welcke *Saturni* Af-beelsel uyt-druckt, met sekere getalen beteeckent, het welcke seght hy, soo't in de slincker leers (waerom niet in de rechter, of oock aen den arm?) gedragen wert, soo veel vermagh, dat niemant vā syn peert sal eenig ongeval aenkomen; kan oock behalven dat eenen tragen arbeyt verwackeren.

Daerbeneffens, waer uyt sullen sy't bewijs halen, dat die wonderbare en onbekende *Characters*,

raçters, dewelcke by *Cornelium Agrippam*, *Paracelsum*, ende meer andere te sien staen, *Charaçters* van sekere Starren zijn? en niet alleên *Charaçters*, maer oock verscheyde andere Af-beelsels. *Saturnum* schilderen sy in de ghe-daente van eenen ouden man, met een Zeyffe oft' spade. *Iovem*, gelijk den Koningh, met eenen scepter: wat gemeenschap hebben dese Af-beelsels met die *Planeten*? En vvat is d'oorfaeck, dat de Starren hare krachtē alleen den Metalen med-deelen, wanneer in de self-dighe dese, en geen andere Af-beelsels ge-graveert staen? En wie heeft eerstmael ghe-leert, dat dese Starre met dien, en die met desen *Charaacter* vermaeckt is? Dit selfdighe magh voorts op alle Af-beelsels ghepast wer-den, van alle dewelcke dit te bewijzen staet, datse Af-beelsels van sekere Starrē zijn. Daer-beneffens, wat hebben de woorden by dese *Charaçters* te doen, dewelcke niet alleen on-der 't maken van dese Teecken-beeldekens werden op-ghemommelt, maer oock in de Beeldekens selver ghesneden, en ingheprent werden; ghelijck dat uyt *Paracelso*, en in de Lib. Archi-
dox. Magic. Teecken-beeldekens *Arnoldi de villa Nova* te sien is?

Andere soecken dit aldus t'ontworstelen, als sy seggen: Wanneer eenigh dingh, onder een bescheydenen toe-loop van Starren, al-dereerst syn wesen ontvanght, krijght het een sekere wonderbare kracht, om te wercken of te lijden, beneffens die kracht, die dat, vol-gens syn geslachte, eygen is. Dan laet dit soo

zijn: even-wel een Gesteent of Metael verkrijght als-dan eerst syn wesen niet, wanneer het wert besneden: maer bestond nu al voren, ende was een ondeylbare selfstandigheyt: en volgens haer eygen gevoelen, vermengt sich den geest, of de kracht der Starren met de selfstandigheden, waer mede sy gemeenschap heeft. Want onder de natuyrlieke selfstandighedē wert wel een verborge gemeenschap en over-een-stemmingh gevonden, maer niet tusschen de natuyrlieke selfstandigheden, en door-de-konst-gewrochte Af-beelsels.

Andere zijn van dit gevoelen, dat het Af-beefsel wel geē aenvangend begin des wercks is, maer dat het even-wel nochtans veel tot de werckingh toebrenghet. Want een mismaeckt Af-beefsel baert droefheyt in des mēschen gemoederen, een schoone vreughde: en door het werck-tuygh des konst-meefters, na 't voor-schrift der Af-beelselen, geschiedē verscheyde werckingen, dese door de saghe, andere met de byle.

Dan dit heeft oock niet veel om 't lijf. Want wat schoonheyt of mismaecktheyt is in dese Beeldekens en *Characters* gelegen? En dewijl oock de schoone verblijden, wannneer sy aenschouwt werden, hoe sullen dan dese dinghen den mensch vermaken kunnen, dewijle sy verborgen onder de kleederen gedragen, of seer selden aengesien werden? En wat belangen tot die schoonheyt verscheyde, daer toe noch onbekende namen? Wat het werck-tuygh des Konst-werckers aengaet, het Af-beefsel

beesfel vermagh wel yets tot de werckingh, dewelcke geschiet door een verplaetsende bewegingh: maer niet met allen tot de werckingh; die door eenighe veranderingen voltoyt wert. In dese werckingh en vermagh het Af-beesfel niets, en de Gesteenten uyten hare natuyflicke krachten, soo sy anders eenighe hebben, onder wat Af-beesfel het oock zy; en *Galenus* schrijft, op de plaets boven aangewesen, van den steen *Iaspis*, dat hy de krachten van dien heeft ondervondē, soo wel sonder het Af-beesfel des Draecks of Schorpioens, als met dat selfdige.

Daerbeneffens hebben alle de andere, tot noch toe, niets waerschijnlicx, voor de krachten der *Characters* en Teecken-beeldekens, kunnen by-brengē. En hoe waer 't mogelick dat sy redenē en oorsakē soudē geven, van soo ongerijmden ghevoelen; als sy schrijven dat foodanige Teecken-beeldekens niet alleen de siekten kunnen verjagē, maer dat oock sommighe der selfdiger yemant by den menschen aengenaem maken; dat andere wetenschappen, verstant, gheheugen, andere de gunste der Prinçen, andere overwinningh indē krijgh en borgerlicke saken, andere geluck in 't vogelen, visschen, jacht, koopmanschap, andere getrouwe vrienden kunnen toebrengen, andere den mensch tot hoogē staet verheffen, andere alle onse herten-wenschen doen ghenieten, en ick weet niet wat al vermogen.

Rudolphus Goclenius de Jonger weert hem hier dapperlick, en maect ten laetsten onder de

In Synar-
throfi Mag-
nerica.

Teecken-beeldekens een onderscheydt, en verwerpt die gene, waer van *Ragaël*, *Chaël*, *Tetel*, *Hermes*, *Salomon* geseght werden vinders te zijn; maer de andere prijst hy, die namentlick, die in een seker gesichte en toeloop van Starré gemaect zijn, en hare krachten verkrijgē van de invloeyingh der Starren, ende uyt den bandt en verknochtingh der natuytlicker oorsaken, natuyrlicker wijze, sonder eenige godloosheyt, of vvaen-geloof. Maer wat dat desen bant der natuyrlicker oorsaken zy, ende in wat satsoen dese Teecken-beeldekens en Af-beelsels hare krachten van den hemel verkrijgen, leert hy nergens. Hy seydt dat dese dingen door de ondervindinge klaer, en openbaer zijn. Maer het selfdige soude *Chaël*, *Ragaël*, ende meer andere Toovenaren voor hare Teecken-beeldekens oock te borde konnē brengen: en wien is't heden-daeghs verborgen, dat vele verscheyde door soodanige Teecken en haer voor de wapenen onquetbaer maken? Alsoo dat hier niet ghevraegt en wert, watter geschiet, maer ondersocht van wat Werck-meester sulcx voortspruyt, of van een natuyrlicke oorsaeck, of van eenen quaden Engel.

Die sorghvuldiglick, en sonder voor-oordeel de saeck wil overwegen, sal lichtelick ondervinden, dat soodanighe krachten, en werckingē uyt natuyrlicke oorsakē niet voort en komen. Want twee dinghen zijn in dese Teecken-beeldekens, stoffe, en *Characters*, aē dewelcke alle beyde die kracht niet en kan toe-

toe-geschreven werden. De stoffe bestaet uyt de Natuyre, ende en heeft soodanige krachten niet; het welcke sy selver ghenootsaeckt zijn te bekennen.

't Is wel waer, om de krachtē der teecken-beeldekens te bewijfen, loopē sy alhier tot de tegen-giftige Omhangfels, en stellē de krachten der selfdiger voor. Maer laet het soo zijn, dat alle 't gene van dese tegen-giftige Omhangfels geschreven wert, waerachtigh is, gelijk het oock seker gaet, dat eenighe der selfdiger waer zijn: Lieve wat roert dat dese Teecken-beeldekens, in de welcke soo ghy acht slaet op de Metalen, *Characters*, en diergelijcke, 't is buyten twijffel dat die soodanige krachten niet en hebben. En den *Paerunij* Elands-klauw, en diergelijcke, uytē mede hare krachten die sy hebben, schoon sy door geene *Characters* en zijn beteekent, het welke *Galenus* ooc op d'aengewese plaetse schrijft van den steen *Iaspis* ondervonden te hebben.

Wat de *Characters* belanght, die selfdighe komen van den Konst-wercker, ende en konnen die krachten van den Konst-wercker, of uyt haer selvē niet hebbē. Want de *Characters* spruyten uyt het voor-beelt in 't gemoet des Konstenaers, het welcke in de uysterlicke dingen niet en vermagh. Daerbeneffens zijn sy uyt haer selven niet anders dan Af-beelsels. Wat de Af-beelsels belanght, die selfdighe zijn bloot van alle werckende krachtē, doordiense maer alleē hoedanigheden vā de grootheidt zijn. Maer alle werckende kracht vloeyt

oorspronckelick uyt de selfstandigheydt, dewelcke door hare hoedanighedē krachtigh is. Daer toe bestaet alle wercking tusschen strijdende dingen van een geslachte, hoedanigh niet en zijn natuurs-en konsts-werckē; onder dewelcke de *Characters* gherekent werden. Oock en kunnen de konstige dingen, voor soo veel sy foodanigh zijn, in de natuylricke niet wercken, of die selfdige veranderen, en aendoen: maer werckē in haer, voor soo veel sy eē natuylricke stoffe hebben: in tegendeel kunnen oock de natuylricke dingē de konstige niet veranderen of aendoen, voor soo veel sy foodanigh zijn; maer voor soo veel sy uyt een natuylricke stoffe bestaen. En om diesswille kunnen de Beeldekens, of ingeschreven namen, uyt haer selvē, aen de stoffe niet toedoen: en indien de stoffe van den Hemel wert aengedaen, sulcx kan even-wel geschieden, schoon sy met geene Beeldekens en is beteekent; en de *Characters*, Af-beelsels, en Woorden in de stoffe gegraveert, en konnē aen die selfdige geen bysondere kracht geven, om de invloeyingen der Hemelscher lichamē te ontvangen.

't Is wel waer, *Rodolphus Goclenius de Jonge* soeckt dit tegen-worp te beantwoorden, als
 In Synar-
 throfi Mag-
 aetica. „ hy schrijft: eē Beeldt, Teecken of Figuer,
 „ voor soo veel het foodanigh is, kan geen
 „ ander Beeldt of hoedanigheyt maken, want
 „ de konstige Teecken-beeldekens verkrijgē
 „ van de konst geen kracht met allen, maer
 „ die deught wert haer van den Hemel ende
 „ Star-

„ Starren ingestort : die Hemelsche strael,
 „ segge ick , en geest der Starren in die selfdi-
 „ ge invloeyende, en toegestuyrt , vervought
 „ sich niet alleen in dese onder-werelt met die
 „ Metalen , Gesteenten , en Spranten , maer
 „ dringht oock bedecktelicken door , tot in
 „ de self-standigheyt dier dingē , met de wel-
 „ ke hy in d'eerste Scheppinge een weder-
 „ zijdsche en mede-lijdende ghemeenschap ,
 „ verknochting , en vereeningh heeft verkre-
 „ gen . Desen geest vloeyt toe geheel natuyr-
 „ licker wijze , sonder eenighe besweringhe ,
 „ vervloeckinge , of aenroepinge der duyvelē .
 Maer hy antwoordt niet met allen . Want dit ,
 als waer in 't geschil bestaet , moet hy bewij-
 sen , als dat soodanigen Hemelschen kracht ,
 dewelcke dese Teecken-beeldekens wert toe-
 geschreven , vloeyt in de Metalen en Brief-
 kens , die onkenbaerlick zijn beteeckent en
 beschreven . Hier is de gracht : hier gelt een
 sprongh . Al-hoe-wel wy niet en beneenen ,
 dat de Starren hare verborge invloeyingen
 hebben , in de dingen hier beneden , en om
 dieswille te vergeefs in't langh beweert wert ,
 dat de Starren niet alleen door haer beweging
 en licht , maer oock door een verborge in-
 vloeyingh in de dingē hier beneden wercken :
 nochtans werden hier insonderheyt twee din-
 gen afgevraeght . Het eerste is , of de Star-
 ren macht hebben , om soodanighe gevallenige
 voor-vallen , en uyt-eynden , de welcke niet
 natuyrlick en zijn , ende aen dé wil , en 't wel-
 gevallen des menschē hangen , voort-te-bren-
 gen .

gen. Het ander is, waerom sy niet den rouwen Metalen, maer alleen aen die, die met dese *Characters* zijn beteeckent, hare krachten med-deelen. Want wat gemeenschap hebbē dese *Characters* met de Starré? wat heeft *Mars* in den Hemel met de gedaente van eenen gewapendē Man te schaffen? wat vraegt *Saturnus* na een Schop-dragenden ouden Man? en soo voorts van d'overighe *Planeten*. Indier selfdiger voughen is oock de saeck met de Teeckenē des *Zodiacks*, en voorts met alle andere Starren-beelden gelegen, aen de welke verscheyde benamingen, tot lichter onderwijs, na 't welgevallen en vrijen wil des menschen, gegevē zijn, dewelcke oock het Starren-beeldt, 't geen wy den Visch of Schutter noemen, met eenen anderen naem konden gedoopt hebben: ghelijck in onse eeuwe de **Hollanders** de Teeckenē in de Middagh-linije, die sy in hare Scheeps-vaert hebben aengemerckt, vry, en na haer eygen wel-gevalen benamingen gegeven hebben. Alsoo zijn oock de Teeckenē, de Starren-beelden aenwysfende, na den vrijen wil des menschen ver-dicht: en daer is gansch geen nootsakelick-hey, waerom de kracht van eenige Starre soude moeten indringen in foodanigh eenen *Character*, gestelt na 't wel-gevalen des menschen, en op gesetten tijt gesneden.

Soo rolt de saeck dan hier toe, dat dese Teecken-beeldekens, en *Characters* gheene kracht uyt een natuyrlicke oorfaeck kan toegheschreven werden; en indien dat eenighe
kracht

kracht (want dit selfdige wert noch in twijffel getrocké, en veel wert hier van geseyt, 'tgeen inder daet met de bevindinghe niet over-eenstemt) in dese bespeurt wert, gelijk *Paracelsus*; *Arnoldus de Villa nova*; *Thurneiserus*, en meer andere nieuwe Schrijvers hier van veel beloven, dese moet of de Inbeeldinge toegeschreven vverden (vvant hoe krachtigh die selfdige zv, is alle man bekend) of soo niet, 't is nootfakelick dat sy van eē boven-natuyrlike oorfaeck voort-spruyte, den duyvel namentlick, dewelcke door dese *Characters* en Teeckenén, uyt kracht des Verbonts, dat hy in voortijden met die, die hem eeren, ghemaeckt heeft, stil-swijgens genoodight, en geropen wert. Want dese Teecken-beeldkens en *Characters* hebben van de Heydenen, tot waen-geloovige middelen, en afgodendiensten seer genegen, haren eerste aenvangh; en de duyvel heeft die selfdige gestelt als een lose, oft velt-teecken. En daerom gelden sy door 't Verbont, 't zy dan bedeckt, of uytgedrukt, het welcke de duyvel met diē heeft aengegaen, die alder-eerst uyt hem dese konst gesogen heeft. Want de duyvel doet dit, op dat hy het waen-geloove van hem voorgestelt, soude mogen bevestigen, en vast stellen, dat selfdige in 's menschen gemoederen indruken, en ingedrukt zijnde verstercken en voort-telen, den mensch van synē Schepper, en de middelē van hem geschapen, en tot des menschen gesontheyt verordent, af-trekken, en door alle middelen tot hem leyde. Alsoo dat

In Chęi-
rurgia mi-
nori.

dat dese dingen niets anders als des duyvels Nacht-uylen zijn, hem dienstig tot de vogelvangst der menschel' Zielen. En daeromme kan niet geleden werdē 't geen *Phadro* schrijft, als dat in foodanigen *Characteristische* Genesingh grooter en vvonderbaerlicker verborgentheden der eerster Vaderen en oude Propheten schuylen, als wel kan uyt-gesproken werden. Dien lichtveerdigen mensche most eerst bewesen hebben, dat die *Characters* en bestarde woorden, gelijk hy die noemt, foodanigen kracht of van God ende de Natuyre, of van de Konst gegeven was, voor aeler hy andere Geneef-meesters soo onhebbelick beschimpt, haer Lasteraers, Gewisch-leugenaers, die Gode syne eere in de groote en wonderbaerlicke werckingen der *Characteristischer* Genesingh ontrecken, genoemt hadde. Die eert God, die syne wercken, soo als hy die gemaect heeft, aenmerckt, verwondert, en prijst. Maer die de dingen krachten toeschrijven, die sy van Gode, of de Konst niet ontfangen hebben, doen godloos, en Gode ongelijk.

De eerste Vaders en oude Propheten, dewelcke hy schrijft dese *Characteristische* Genesingh ghebruyckt te hebben, en zijn die gene niet, waer van de **H.** Schrift gewach maect; doordien het met geene bewijs-redenē en kan bewaerheyt werden, dat sy foodanige waengeloovige middelen souden aengewent hebben: maer zijn foodanige, waer van in *Asclepio Hermet. Trismegist.* met dese vvoorden gewach

„ wach gemaectt wert. Doordie onse Voor-
 „ ouders grootelicx dwaeldé tegens de woor-
 „ den Godes, niet geloovende, noch passen-
 „ de op de *Religie* of Gods-dienst', hebben sy
 „ een Konst gevonden, om Goden te maken,
 „ by dewelcke sy de gevouchelicke deught
 „ van de Ziele des Werelts vervougt, en ver-
 „ mengt hebben. En doordien sy geene Zie-
 „ len konden maké, uyt-roepende de Zielen
 „ der duyvelen of Engelen, plaetsten sy die
 „ selfdige in hare Beelden, en goddelicke ge-
 „ geheymenissen, door dewelcke de Afgo-
 „ den alleen kracht om goet of quaet te doen
 „ souden kunnen gehad hebben. Voorts
 alle andere, dewelcke die *Characters* goet ge-
 vonden en voorgestaen hebben; zijn geheer-
 lick tot de verkeerde wijsheyt, en waen-ge-
 loove geneyght geweest; als namentlick de
Platonisten seer neerstighe Duyvel-vierders,
Cornelius Agrippa, *Paracelsus*, en diergelijcke
 inder, van de toover-konst verdacht.

't En gelt hier niet, 't geen sy seggen, dat
 sulcx alles sonder aenroepinge der duyvelen,
 besweringen, ofte eenige andere ongeoorlof-
 de manieren toe-gaet, maer dat sy door een
 natuyrlicke kracht haer werck doen. Want
 voor-eerst stont haer te bewijfen, dat in soo-
 danighe Teecken-beeldekens sonderlinghe
 krachten steken, die de Metalen of Gesteen-
 ten uyt haer selven niet en hebben: het welcke
 soo sy niet bewijfen kunnen, gebruycken
 sy ongeoorlofde middelen, van God niet ver-
 ordent, en van de Natuyre niet gheschickt.

Daer-

Daerbeneffens, al-hoe-wel een Verbont met den duyvel, en een uyt-gedruckten eedt hier mede niet verselt en is: soo kan even-wel een bedeck't verbont daer by zijn, en de duyvel bekent die selfdige als merck-teeckenē, eenmael aen syne Vierders voor-gestelt. En wie van alle die gene, dewelcke beweren, dat alle afgoden-dienst en waen-geloof van sodanige Teeckenē is af-gescheyden, sal ons konnen uyt-leggen, wat die wonderbare *Characters*, en, gelijk *Apuleus* spreeckt, onkenbaerlick beschreven, die vreemde woordē, dewelcke te sien zijn inde Teecken-beeldekens van *Paracelso* voor-gestelt, beduyden; of ons verskeren dervē, dat die Af-beelsels, en onbekende woorden des duyvels merck-teeckenē niet en zijn, waer door hy die, die hem eerē, heeft verbonden? Geen Duyts maer Turck kent de turcksche schriften, alsoo oock geen Turck maer Duyts de duytsche. Hieromme schoon yder mensche dese wonderbare *Characters*, en onbekende woordē niet en kan begrijpen, de duyvel even-wel, als wesende een vinder van dat A.B.C. en geschrifte, verstaet het, en is, daer door versocht zijnde, met syne hulpe vaerdigh. Laet dan al die wil dese dingen achten, en in waerden houden: my staet dat groote en eerste gebodt Godes in 't gemoet: *Ghy sult geen vreemde Goden hebben.*

Doordien dan uyt dit alles klaerlick blijkt, dat dese Teecken-beeldekens, en Omhangh felkens in haer geene natuyrlicke krachter hebben, soo volght dan oock hier uyt, da

In Archi-
doxi Mag.
& alibi.

die selfdige den mensch voor wapenē niet en
 konnen onquetſbaer maken ; om welckers
 wille wy dit alles wijdt-loopigh hebben by-
 gebracht , en datſe noch van dé Hemel , noch
 van een andere natuyrlicke oorſaek hebben ,
 al 't gene haer wert toegeschreven : maer dat
 het al t'samen een ſuyveren vont des duyvels
 is, en daeromme sonder afgoderije niet en kan
 gebruyckt werden . God heeft des menschen
 lichaem geschapen , dat het ſacht zy , pijnen
 en ſcheydinge des geheels onderworpen : alle
 die dan dat selfdige anders ſchicken en ſtellen
 wil , ſtelt ſigh reghens de ordeninge Godes ,
 en gebruyckt de hulpe des duyvels . Want de
 oorſaek van deſe werckingh moet nootſake-
 lick of de Natuyre, of Gode, of den mensche,
 of d'aengewende middelen, of dé duyvel toe-
 geschreven werden . De Natuyre en paſt ſy
 niet, want die heeft des menschen lichaem al-
 ſoo gevormt , dat het door alle ſoorten van
 wapenen kan beſchadight werden . Gode en
 kan oock deſe wercking niet toegedicht wer-
 dé , dewelcke sonder *mirakel* de ordre der Na-
 tuyre niet en verandert . Daerbeneffens blijckt
 oock uyt de Heylige Schriften en Verhalen ,
 dat God noyt ſulcx yets verricht heeft, ſchoon
 wonder-ſware oorlogen , op 't bevel Godes ,
 tegens verſcheyde Vyanden , van ſyn Volck
 zijn uyt-gevoert geweest . Oock en kan ſoo-
 danigh werck van den mensch niet voort-ko-
 men , van wien het kenbaer is , dat hy uyt ſich
 ſelven geen kracht en heeft , om ſulcx yetwes
 te verrichten . Soo ghy oock daerbeneffens

de middelen aenmerckt, die selfdige en konnen geensins soodanigen werck voort-telen, ofte de ordre der Natuyre verkeerem. Want voorwaer dese zijn of *Characters*, of Woordē, of yets diergelijcx, wien noch vā Gode, noch van de Natuyre soodanige krachten vergunt zijn. Soo koomt dan de sake ten laetsten hier toe, dat sulcx door de hulpe des duyvels verricht wert. Al-hoe-welder vele zijn die gelooven, datse geen gemeenschap met dē duyvel hebben, schoon sy soodanighe middelen gebruycken: soo dienē sy nochtans te weten, dat diergelijcke middelē van God, of van den mensch voor-eerst niet en zijn gevondē, maer van den duyvel die gene ingegeven, die met hem een verbont gemaect hebben; en daerom, gelijk bovē oock geseyt is, wie die selfdige gebruyckt, maect hem aen dit verbont deelachtigh.

Dat dan de duyvel door soodanighe Omhanghsels den mensch maer alleen bedrieght, is genoeghsaem hier uyt af te nemē, dat wanneer de menschen wanen, in sulcker vougen, tegens alle wapenen bevrijdt te zijn, datter alsdan andere ghevonden werden, dewelcke die onquetsbaerheyt kunnen wech-nemen en ontbinden, gelijk sy spreken, waer door sy, wanneerfer minst op achten, in dit haer waengeloove om den hals komen.

Dese manierē van ontbinden zijn meestentijdt van kleyn ghewichte, en my onbekent: even-wel nochtans na't seggen des gemeenen mans, vermogen soodanige Omhanghsels te-

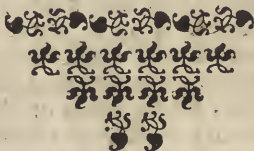
tegens silvere kogels niet; dat den mensch oock niet onquetsbaer is, wanneer een looden kogel een weynigh in den mont geknaeuwt wert; indien het spits des degens in 't vuyr geheet, en met reut besmeert wert; soo 't sweert in d'aerd, of broodt gesteken zy, en sooder diergelijcke meer zijn, waer van het my niet vry-staet eē nader ondersoeck te doe.

Voorwaer dit spreeckt, dat de duyvel eē leugenaer is, dat hy syn verbonden niet en hout, en menighmaels bedrieght, en dat hy, wanneer hy den mensch dese konst deelachtigh maect, niet hier op uyt is, dat hy hem vorderlick mochte zijn: maer wanneer hy be- looft het lichaem van alle ongevallen te wil- len bevrijden, dat hy aldan de Ziele lagen leyt. Het welcke verscheyde voor-vallen ge- tuygen kunnen, en onder dese eene aenmerc- kens waerdigh, dewelcke in de maent Febru- arij van 't jaer 1634. te *Misnia* ghebeurt is.

Wanneer aldaer onder 't drincken een seker Soldaet, met dien hedensdaeghsen-gewonen- soldaten-vloeck, *dat my de duyvel hale*, stofte, dat hy voor alle wapenen onquetsbaer en on- deurboorbaer was, en op dat hy van die saeck bewijs mocht doen, syn bloote borst met een kort geweer, tot twee-mael toe, met groote krachten aen-trof, alsoo dat 't geweer daer door quam om te krommen, en dat hy 't self- de voor de derde male aenvingh, is 't geweer schierlick in syne borst gegaen, en tot in 't hert toe ingeschoten, en alsoo is dien ellendi- gen mensch ellendiglick aen syn end gerocht.

Daeromme sal een godsaligh en Christen Soldaet foodanige ongeoorlofde konsten, als zijnde van den duyvel voort-gekomen, niet in't werck stellen; maer sal te vreden zijn, syn lichaem door behoorlicke middelē te versien: het overige Gode bevelende, in wiens hant ons leven staet, en buyten wiens toelaten geen hair van onsen hoofde vallen kan.

U Y T.

G E S C H I L
V A N D E
W A P E N - S A L V E .

*Vaer in doorsocht overd , of het
aensmeren van dese Salve aen messen,
suaerden , of diergelycke wapenen
meer , waer door eenige wonden
zijn veroorsaect , tot gene-
sing dier selfdiger won-
den , natyrlicker
°wysse , yets kan
doen .*

GESCHIL
VAN DE
WAPEN-SALVE.

MYn gevoelen is, dat die wonden, vvelckers genesingh de Wapen-salve wert toegeschreven, alleen door 't toe-doen der Natuyre genesen werden. Doch doordien van verscheyde het tegen-deel beweert wert, sal ick op dese plaetse onderfoeckē, wat ons van die Salve toe-staet te gevoelen.

Voor-eerst sullen wy de beschrijvingh van dese Wapen-salve voorstellen, daer aen 't gebruyck vā die selfdige, en 't geen tot haer bewerings pleegt bygebracht te werden. Dese Salve wert van den meesten hoop *Paracelso* toe-gedicht, of schrijven, datse van hem ten minsten is aen 't licht gebracht.

Selfs *Paracelsus* heeft dees navolgende beschrijvingh:

Neemt van't mosch, gegroeyt in een dootshoofst 2. onssen,

* *Mímie een half onsse,*

Menschen-vet 2. onssen,

Menschen-bloet een half onsse,

Lijn-zast-olye 2. drachme,

Rosen-olye,

Boli Armeni van elcx 1. onsse,

Vermenge het tot een salve.

Een hout eerst bevochtigt met het bloet, gevloeyt uyt de wonde, en wederom inge-

Paracelsi
beschrij-
ving vande
Wapen-
salve,
Archidox.
Magic.
Lib. 1.

* *Mumia*
is een Per-
sisch woort,
en beduydt
eē gesmol-
ten stoffe,
gevondē in
de graven,
waer in ge-
balsemde

menschen
vele jaren
zijn be-
waert ghe-
weeft .

't Gevoelē
dier gener
is belache-
lick, die dat
voor ghe-
drooght
mentchen-
vleesch
houden.

Renod.

Porta
beschrij-
vingh,
Mag. Nat.
Lib. 8.
Cap. 12.

droogt, leyt hy in dese Salve, en verbindt de
wonde dachelicx met een swachtel, genet in
't versche water van den Gequetsten. Om
't geweer selfs te besmeren vervoegt hy noch
by dese Salve,

Honich een onsse,

Stieren-vet een drachme.

Johannes Babiſta Porta schrijft van die Salve
, aldus: De Wapen-salve, voor desen van
, *Paracelso* aen dē Kayser *Maximiliaen* vereert,
, en van dien selfdigen versocht, is by hem,
, soo langh hy leefde, in groot achtigh ge-
, houden, dewelcke my van een Edel-man,
, uyt dat Hof deelachtigh gemaect is. In-
, dien 't geweer, dat gequetst heeft, of een
, hout, genet in 't bloet des Gequetsten, by
, de hant is, soo sal den Siecken; schoon hy
, oock veer vā kant waer, even-wel genesen.

*Neemt van 't mosch gegroeyt in een doots-
hoofst,*

Menschen-vet van elcx 2. onssen,

Mumse,

Menschen-bloet van elcx eē half onsse,

Lijn-zact-olye,

Terpentijn,

Boli Armeni. van elcx een onsse,

Stampt het al t'samen in een mortier; be-
waert het in een engh en langh-worpigh
aerden-vat. Doopt het geweer in dese
Salve, en laet het alsoo: de Gequetste
wassche des morgens de wonde, met syn
eygen pisse, en sonder yets meer daer op
te doen, verbindt alsoo die selfdige, de-
welc-

welcke door dat middel, sonder eenighe pijn, sal toeheelen.

Crollius selfs eygent *Paracelso* dese Salve toe, *Crollij* en noemtse *Vnguentum Sympatheticum seu Steel-beschrijlatum Paracelsi*, *Paracelsi Toenevgende* of *vingh*. Bestarde Salve, die hy aldus beschrijft:

Neemt vet van een Wilt Vercken,

Vet van een Beer van elcx 4. onsen.

Hoe de dieren ouwer zijn, hoe het vet bequamer is. Laet eerst het vet van bey de beesten een halvê dagh op lancksaem vier in roo wijn coquen, giet het daer na op kont water, en vergadert met een lepel het opdrijvent vet, wêch-werpemde alles wat te gronde gaet.

Neemt daer aen soo veel Pier-wormen, in rooden wijn gewasschen, als noodigh is; besloten zijnde in een toegedeckten pot, drooghtse in een Backers oven, wel gade staende datse niet en branden, vrijftse daer na tot een poeyer,

Neemt van dit poeyer,

't Breyn van eê Wilt Vercken gedroogt,

Rood wvel-riekend Sandel-hout,

Mumie,

Bloet-steen van elcx een onsse.

Voughter voor 't laetsten by mosch uyt het doots-hoofst eenes menschen, door een geweldige doot om hals gebracht, afschrap in 't wassen van de Maen, staende in een goet-aerdigh huys, en, is 't mogelijk, in 't huys van *Venus*, en niet van *Saturnus* of *Mars*, byna 'tgewichte van twee

hasel-noten: Dit alles gewreven, en met het vet na de konst vermenght zijnde, maect daer uyt een Salve, bewaertse tot u gebruyck, in een besloten gelas of salfbusse sorghvuldighlick.

Koomt dese salve door verloop van tijd te verdroogen, soo kanse door 't voorseyde vet of maegden-wasch wederom op een nieus vochtigh en weeck gemaect werden. Bereyt dese salve de Son geplactst zijnde in de Weegh-schael.

'tGebruyck
van dese
Salve.

Van de krachten en 't gebruyck schrijft hy aldus:

Dese genesingh wert vervordert door de treckende Zeyl-steenige kracht, van de Starren dese Salve ingestort, vvelcke kracht, door middel van de locht, de wonde toegevoert en aengevought wert, op dat die geestachtige wercking tot uytvoeringh werde aengeleyt. 't Geschiet, segge ick, door de starrighe en element-sche vereening: even gelijk de hitte der Sonne sijn verselt met de aerde, alsoo oock het * Persen-kruyt met de sieckte: de Sonne vertreckende verdwijnt de hitte, van gelijcken oock hier.

* Parficaria
a Paracelso
vocatur
Mercurius
Terrestris,
& dicit in
illa esse In-
fluentiam
Carnalem
seu Attrac-
tium In-
fluentiale
non aliter,

Drie dingen zijnder dan, dewelcke door dese Salve soo wonderbaerlicken uytkomst telen. Voor-eerst Natuyrs neyging; Ten anderen, de invloeyingh der hemelscher lichamen, hare werckingen door de Elementen voltoyende; Ten derdédén Balssem, die met een heelende kracht begaest zijn-

zijnde, yder mensche natuyrlicker wijze is ingestort . Door middel van dese Salve werden alle wonden ghenesen , met wat geweer , slagh , worp , of aen wien oock gegevē , (also nochtans dat de Zenuwen , slagh-aderē , en de drie hoofst-ingewanten onbeschadight zijn) soo slechts 't geweer kan bekomen werdē , alwaert 't oock dat den Gequetsten vele mijlen van ons waer afgescheyden . En doordien dese Salve is van een aenheelende , rijpende , en hernieuwende Natuyre , voorhoedt sy alle schadelicke toe-vallen , indiensē na den eysch gebruyckt wert .

ut Sol & omnia Sydera ab inferioribus attrahunt . & inferiora vicissim a suis superioribus .
Coll. in Lib. de Signat.

1. 't Geweer, waer door den mensch gequetst is , moet alle daeghs eens , soo de noot-sakelickheyt sulcx vereyscht , ende wonde groot is , besmeert werden : andersins is 't genoegh , soo sulcx over den anderen of derden dach geschiede ; bewaert het in een schoonen doeck , op een warme niet-al-te-heeten plaetse , op dat den Siecke geen hinder aenkome : men moet oock wel toefien , dat het geweer niet en valle , of de wint in eē kouwe plaetse dat selfdige bewaye , andersins sou den gequetsten yel-hoofdigh werden .

Maniere om dese Salve te gebruycken .

2. Voor-al-eer ghy 't geweer besalft , soo staet wel acht , of de wonde gesteken zy : is 't soo , soo bestrijckt het van boven nederwaerts , en niet van onderen opwaerts , andersins soudt ghy den Gequetsten onheyl toestuyren .

3. In-

3. Indien ghy niet en kont bespeuren, hoe diep, of in vvat manier 't geweer in 't vleesch is ingegaen, soo moocht ghy dat selfdige t'eenmael besmeren; andersins is 't genoegh, soo het deel des geweurs, soo veer het is ingegaen, besalft werde.
4. Het is niet nootsakelick, volgens het ghebruyck der Heel-meesters, de wonde toe te nayen; maer 't sal genoegh zijn, soose met een schoonen doeck, eerst in de pisse des Gequetsten nat gemaect, omwonden werde.
5. Dien dagh dat 't geweer besalft is, sal hem den Gequetsten van 't byslapen wachten.
6. Het bloet des Gequetsté moet oock ten aldereersten opgestopt werden, voor aleer ghy 't geweer bestrijckt.
7. In de breucken en scheuren der beenderen, moet ghy wat poeyer van groote Waelwortel, of swarte Nies-wortel met de Salve vermengen.

't Geweer hebbende, vvaer door yemant gequetst is, en willende weté of den Gequetsten sal op-komen, of daer mé door-gaen, sult ghy dit aldus wijs-werdé. Indien 't geweer op de kolen soo heet ghemaeckt zijnde, dat ghy u handt daer aen verdragen kont, en met het poeyer van root Sandel-hout, en Bloedt-steen bestroyt zijnde, droppelen bloets sweet, sal den Gequetsten sterven, indien niet, sal hy 't ontworstelen.

Hebt gy treck om te weté, of den Gequetsten

sten sich wel drage in 't ghebruyck van dranck; en 't geen hier beneffens meer vereyscht wert: dat sult ghy bekennen, wanneer sich aen 't geweer droppelkens bloet vertoogen, indien niet, soo stelt hy sich wel aen.

- Vorders moet acht geslagen werden 1. Dat schoon ghenomen ghy de wapenen, of 't geweer niet en hebt, even-wel alle geweldighe openingen en quetsuyren des huys, door de welcke het bloedt uytvloeyt, door dese Salve kunnen genesen werden, soo ghy een willegen houtken in de bebloede openingh nat maect, en, na dat het aenhangend bloedt, niet door de hette van 't vuyr of Sonne, maer van selfs is opgedrooght, in de boven-verhaelde Salvē, besloten in een Salf-busse, bewaert en opsluyt.
2. Indien de vponde groot en diep is, soo moocht ghy die alle morgen suyveren, en met een nieuwen swachtel bewinden, sonder eenigh ander uysterlick ghebruyck van olyen, salven, of diergelijck: en dan geneest alsoo de wonde, op wat maniere die oock zy veroorsaect; en 'tis genoeg het houtken, maer eenmael inde opening oft wonde eerst nat gemaect, inde Salf-busse te besluyten, tot de volkome ghenefingh toe.
3. Even-wel nochtans vvert doorgaens een nieu houtken vereyscht, soo menigmaels een nieuwe wonde toe te heelen staet.
4. Maer

4. Maer indien de wonde geen bloet en wilde uyt-laten, sal sy door't houtken soo lange gheterght werden tot datse bloet geeft: van gelijcken moet oock in 't heelen van den tandt-sweer, het tandt-vleesch van den pijnenden tandt met een mesken geprickt werdē, tot dat het bloedt uyt laet, bestrijckt het mesken, na dat het bloedt daer aen is opgedroogt, met dese Salve, en soo sal op staende-voet de pijn stillen. Indien een peerts-voet door-nagelt zy, treckt eerst den nagel uyt, en bestrijckt hem, en alsoo sal den peerden voet, sonder versweringh, seer haest genesen.

In sulcker vougen kunnen alle dieren, bestaende uyt vleesch en beenderen, genesen werden.

Oswaldus Gabelchoverus

Neemt vet van een Wilt Vercken,

Vet van een Beer van elcx een pont,

Dese gesmoltē hebbende, giet hyse in rooden wijn. By dit vet vervought hy

Poeyer van Bloed-steen een onsse,

Root Sandel-hout 6. drachme,

Bereyde Pier-voormen 2. drachme,

Mofch uyt een's menschens doodeshoofst, soo veel als te bekomen is.

En vermengt het, tot dat het een Salve wert: van welckers gebruyck hy byna het selfdige, 't geen *Crollius*, voorstelt.

Andere hebben dese beschrijvingh:

Neemt vet van een Wilt Vercken, aen 't vier gesmoltē, en op water gegoten,

Poeyer

Gabelchoveri
beschrijvingh,
in Practica Germanica.

Een ander
beschrijvingh.

Poeyer van bereyde Pier-voormen,
 Bloed-steen,
 Root Sandel-hout,
 Mosch van een's menschens beckeneel,
 van elcx soo veel als noodigh is,
 Vermengelt het aen den
 vuyre.

Iohannes Wittichius slaet het mosch van 't doots-hoofst over, en meent datter weynigh aen gelegen is, ofter by- dan af-gedaen wert. Van gelijcken, laet hy de *Mumie*, 't Vet en Bloedt achterwegen. Waer in oock andere hem navolgen. Ick selver kender een, die hem dese genesingh vermat, dewelcke dese Salve maer alleen uyt 't vet van tamme Verc-kens, met weynigh ander dinghen, sonder 't mosch, of yets anders van 's menschē lichaem voort-gesproten, soo menighmaels als't hem in den sin schōot, bereyde.

Dien yverigen *Iac. Colerus* heeft dese navolgende beschrijvingh:

Coleri
 beschrij-
 vingh.
 Lib. 18.
 Oeconom.
 Cap. 154.

Neemt vet van een vuil Vercken,
 Vet van een tam Vercken,
 Vet van een Beer van elcx een half
 pondt,

Mosch van een's menschens doodts-
 hoofst een vinger-greep,

Pier-voormen een vierde van een
 Bloed-steen 2. onssen, (Mate,

Root Sandel-hout,

Groote Wael-wortel vā elcx 3. onssen,

Vermengt het met Wijn tot een
 Salve.

In

In den tijt, om dese Salve te bereyden, zijn sy van gelijcken niet eens. *Crollius* ghebedt, dat men die maken sal, de Son staende in de Weegh-schale. Andere besluyten dien tijdt noch tusschen enger palen, en stellē den tienden of elfden dagh van de maent September. Andere bereydense t'allen tijden.

Wat de manier belanght om dese Salve te gebruycken, doordien die nu al voren in't lange van *Crollio* is beschrevē, schat ick niet noodigh, die selfdige wederomme in't langhe te verhalē. Een kort begrip is dit; dat de wonde selfs met dese Salve niet en moet besmeert werden, maer 't geweer, of hoedanigh instrument het zy, waer door de wonde is veroorsaect, of in plaets van dat, soo 't niet en is te bekomen, een ander geweer, of hout, en insonderheyt willegen-hout, of yets anders 't geen in de wonde heeft gesteken, en met het bloedt des Gequetsten geveruwt en bekladt is. Sy seggen oock datter niets is aen gelegen, 'tzy den Gequetsten tegenwoordig; of vele mijlen daer van daen zy: sy dragē oock gansch geen sorge voor dé Gequetsten, maer bekommeren haer alleen met de befallsde wapenen. Andere gebieden even-wel, dat men dagelicx de wonde met pisse of wijn sal afwasschen, en reynigen.

Op dat doch niemant aen de goede uytkomstē van dit genees-middel sou twijffelen; beroepen sy haer voor-eerst op de ondervindinge: en *Rudolphus Goelenius de Jonger* schrijft, dat hy Kayfers, Koningen, Prinçen, Graven,
Ede-

Edelen kan noemen, welckers achtbaerheydt en trouwe niet en moet in twijffel getrocken werden, die getuychenis van de krachten deser Salve geven.

Daerbeneffens wanē de Voor-vechters van dese Salve, dat voor dese hare werckingsh natuurlicke redenen gegeven kunnen werden; en *Crollius* noemtse onervare slecht-hoofden, die aen de krachtē deses genees-middels twijfelen, of dese genesingh van tooverije betichten. En op dat sy ons soudē wijs-maken, dat die genesingh natuurlicker wijze toegaet, beweren sy voor-eerst in 't lange, datter werckingen gegeven werden, dewelcke niet door het tusschen-loop van een lichamelicke aenroeringh, maer door een verborge toeneyingh, en een Zeyl-steens-aerd; gelijk sy dat noemen, voltoyt werden. Alsoo treckt den Zeyl-steen het yser, hoe-wel hy door syn lichaem dat niet aen en raect; en beweeght sich na des hemels asch-punct. De Starren uyten hare krachten in de dingen hier benedē, die sy nochtans door haer lichaem niet en genaken; den visch *Torpedo* ontstelt door den hangel de hant des Visschers. Sommige konnen de tegenwoordigheyt van een Katte, die sy niet en sien, en die in een kist is opgesloten, niet verdragen, en vallen in onmacht, 't en zy of de Katte werde aen een kant gedaen, of sy selver uyt de kamer, waer in de Katte leyt besloten, uytgaen. De Hondē kennen de voetstappen soo harer meesters, als van't Wilk, en weten dien volghens haer te beloopē. De

Redenen
voor de
Wapen-
salve.

schaduwe van de Ypen-boom is den mensche schadelick . En vergaderen vele diergelijcke vertoogen , van verborge werckingen , die in de Natuyre werden aengemerckt ; dewelcke doordiense in den Zeyl-steen alderkenlickst zijn , van haer , na dien selfdigen , in 't algemeen Zeyl-steenige krachten genoemt werden .

Het ander , 't geen sy voor vast stellen , is , datter eenē sekerē Geest des Werelts zy , verspreyt door de geheele Werelt , die quansuys een Voer-man , en Over-draget van de verborge krachten en werckingen is , en die al de deelen des Wereldts als aen een verbindt , en een wonderbare gemeenschap onder die selfdige verweckt .

Ten derden , wat de krachten van de Wapen-salve selfs belanght , daer in erkennen sy een dobbelde kracht , een in de Salve selfs , namentlick datse kracht heeft de wonden te genesen , en toe te heelen ; de ander , die in 't befallsde geweer is , en die die kracht tot de wonde aenleyt . De eerste kracht trecken sy uyt verscheyde dingen , waer uyt dese Salve bestaet , en de invloeyingh der Starren , als oock uyt de starrige en elementsche vereeningh . En hierom , ghelijck wy geseyt hebben , bereyden sommige dese Salve , op een sekeren tijt des jaers , en gesichte der Starren . De andere kracht halen sy uyt den natuyrlicken Balssem , die met het bloet aen't geweer , of eenigh ander instrument in de wonde ghedoopt , en met het bloet des Gequetsten genet , is hangende . Dien Balssem , om de toene-

neygingh die hy heeft tot het gequetste deel, maect de wonde deelachtigh de kracht van die Salve, door behulp van den Geest des Werelts. En van diergelijcken stof brengen sy noch eenige andere Verdoogen toe. De eerste Stonde, seggen sy, der jonge Maeghdekens in 't vuyr geworpen, doet groot hinder aen de Maeght, uyt wiense gevloeyt is: en houden, dat de Na-geboort qualick gehandelt zijnde, die Vrouwe, diese geloost heeft, schade aenbrengh. Al-hoe-wel dat sy oock hier haer selven niet genoeghsaem open leggen. Want *Crollius* schrijft, dat dese ghe-nesingh vervordert wert, door de treckende Zeyl-steenige kracht, van de Starren dese Salve ingestort; welcke kracht, door middel van de locht, de wonde soude toe-gevoert, en aengevought werden. En kortst daer aen seyt hy, datter drie dingen zijn, dewelcke door dese Salve soo vunderbaerlicken uytkomst telen, voor-eerst, Natuurs neygingh; Ten anderen, de invloeyingh der hemelscher lichamen, hare werckingen door de Elementen voltoyende; Ten derden, den Balsam, die met een heelende kracht begaest zijnde, yder mensche natuurlicker wijze is ingestort.

Maer op dat wy ons gevoelen van die Salve open leggen, soo maect haer ten eersten dit verdacht, datter geen eene, maer verscheyde vermengingen van die selfdige onder den man zijn, en dat verscheyde die dingen overslaen, dien van anderen de krachten van dese Salve werden op-gedicht; ghelijck uyt ver-

Redenen
tegens de
Voor-stan-
ders vande
Wapen-
salve.

scheyde beschrijvingen, alvoren verhaelt, te sien staet. Alsoo laet *Witichius* het becke-neels-mosch, 't menschen-vet, en 't menschen-bloet achterwege, 'tgeen nochtans van anderen voor't gront-en hoofd-stuck van dese geneef-mengelingh gehouden wert. Niet-te-min beloven sy al t'famen d'een en selfdige uytkomst, en yder een in 't bysonder prijft de syne voor alle wonden, door wat geweer, steeck, houw, worp, of val veroorsaect; alhoe-wel *Goelenius* en *Crollius*, de wonden der zenuwen, slaggh-aderen, en der voornaemster ingewanten, als van hert en hersenen, daer buyten sluyten.

't Geen andere tegens de vermengingh van dit genees-middel voorworpen, namentlick dat de Meesters van dese Salve het mosch uyt het beckeneel-van eē op-gehangen mensche, *Mumie*, warm menschen-bloet, en menschevet hier mé vermengen, en in 't menschenbloet en vet het pit vā de geheele saeck stellē, en sulcx waen-geloovigh achten, dat houd' ick voor 't mijne niet; alsoo het kenlick is, dat het menschen-vet en beckeneel, de *Mumie*, 't mosch van't beckeneel van andere Genees-meesters, in't genesen der siekten, sonder eenigh waen-geloof gebruyckt wert: dit vermaen ick niet-te-min, alsoo de Hexen en Toovenaren, ghelijck uyt *Apuleio*, *Nicolao Remigio*, en meer andere, die van de tooverije geschreven hebben, blijkt, gewoon zijn het menschen-bloet en vleesch, als oock andere deelen des menschen lichaem tot hare tooverijen

Lib. 2. & 3.
Metam.
Ovid.
Dæmonol.
Lib. 1. Cap.
16. & Lib.
2. Cap. 1.

rijen te gebruycken, dat yder-een, die foodanige dingen wil in 't werck stellen, sigh wel moet wachten, dat hy dat middel tot een natuyrlick werck niet waen-geloovigh en ghebruycke, en alsoo den duyvel, die een Vyant is van 's menschen Ziel en lichaem, soo veel te wille zy, en hem onbedachtelick diene; het welcke sigh kan toedragen, wanneer hy foodanige dingen tot sulcken uyt-eyndt ghebruyckt, het welcke uyt de natuyrlicke kracht dier dingen niet kan volgen; en daerom soo hy dat bekome, moet het veel eer dē duyvel, die dē mensch door foodanige waen-geloovige dingē lagen leyt, dan die gebruyckte mid-delen opgedicht, en toe-geschreven werden.

Wat het uyt-eyndt van dit ghenees-middel belangt, dat het selfdige niet altijs na wensch uytvalt, getuygt *Guilielmi Fabricij* Aenmerck-kingh genoeghsaem. En laet het alsoo wesen, dat verscheyde, die dit middel hebben aengewent, oock op't getuygenis van groote Mannen, zijn genesen: even-wel konnen sy niet meer seggen, als dit: Dat yemandt is gequetst geweest; dat aen hem de genesingh door de wapen-salve is versocht; dat die selfdige is genesen: Dan of hy door de kracht van dese Salve sy gefont ghemaect, dat kan niemant ons verskeren. Vele dingen zijn menighmaels met een uyt-eyndt verselt, dewelcke nochtans geen oorfaeck van dat selfdige zijn. En daerom ghelijck niet en volght; Onder 't wandelen van dien mensch heeft het geblixemt: *ergo* is die wandelingh eē oorfaeck

Observat.
25. Cent. 3.

van den blixem : van gelijcken oock dit niet ; Defen Gequetsten is ghenesen , en heeft ghebruyckt de Wapen-salve ; *ergo* is die wapen-salf de oorfaeck van syn genesingh ; 't en zy bewesen werde, dat dat uyt-eynd van die Wapen-salve nootfakelick is voort-gekome. En nergens is de bedriechlickheyt der oorsaken soo gemeen , als in de Genees-konst , en menighmaels wert eenigh middel de genesingh van een sieckte toe-geschreven , die niet van dat middel , maer van de Natuyre , of van andere middelen , te voren of gelijckelick aengewent , is voort-gesproten . En 't leyt heel anders met de Genees-konst , als 't wel doet met andere konsten . Want daer in hangt het werck alleen en geheelick aendé Konst-wercker , en soo vā hem yets goets of quaets voortkomt , dat moet al t'samen ('t en zy misschien door de onbequaemheyt van de stoffe , of van 't *subject* ; alsoo men uyt alle hout geen Godē maect ; of door mangel van 't werck-tuygh daer yets aen haperde) den Konst-wercker geweten , en toe-geschrevē werden ; doordien , gelijck in onse Inleydinge in 't eerste Boeck aen 't eerste Cap. geseyt is , de *subjecten* van andere konsten niets doen , dan laten 't haer alleen doen : maer dat het *subject* van de Genees-konst een ingebore kracht heeft , waer door het gheholpen zijnde van den Genees-meester , meesten-tijdt van selfs syne gesontheyt bejaeght ; waeromme van *Hippocrates* de Natuyren de Meesterissen der sieckté genoemt werden .

6. Epidem.
Comm 5.
Text. 1.

Soo rolt de saeck dan hier toe, dat den stant des geschils niet hier in bestaet, of aen den Gequetsten, die nu genesen is, de genesingh door de wapen-salve is aengewent: maer, of die Wapen-salve de oorfaeck van syn genesingh geweest zy. Het welcke nu te ondersoecken staet.

Alsoo de Natuyr, gelijk boven geseyt is, de oorfaeck is van de toeheelingh der wonden, en geen kracht der genees-middelen, met wat naem die oock gedoopt werden, en dat menighmaels door't opleggen van speck, of yets anders van kleynen insicht, vele wonden, sonder't toe-doen van andere middelen en Heel-meesters, genesen: daeromme moet in dese genesingh, die door de Wapen-salve wert aengewent, het toe-heelen der wonden de Natuyre alleē, als de naeste en hooftoorfaeck, toe-geschreven werden. Het welcke doordien't sich alsoo toe-draeght, en eensins beneent kan wordē: Soo wert dan nu gevraeght, of in die genesingh het toe-heelen der wonden de Natuyre alleen moet toe-geschreven werden; dan offer van de Wapen-salve mede eenighe kracht toe-komt. Het eerste denckt my waerschijnelicker, hierom, om dat het vast gaet, gelijk boven is geseyt, dat de wonden menighmaels door de Natuyr, sonder eenig toe-doen der genees-middelen, genesen; het welcke genoeghsaem de innerlicke wonden, aen de welcke geene genees-middelen konnē aengeleyt werden, ghetuygen. En hier toe streckt *Casaris Magati* ghe-

Cæsar Magatus, als van gelijken synen Navolger en Beschermer Ludovicus Septalius, gevoelen en beweren, dat het best is de verbonde wonden voor de 4. ja 7. dag niet t'ontblooten, om redenē hier te lange te verhalen.

heele maniere van wonden te genesen, waer van wy elders gesproken hebben, namentlick dat het werck de Natuyre bevolen zy, de warmte, en gematigheyt des gequerstē deels, die Natuyrs werck-tuygh is, onverseert be- waert werde, en door 't aen-leggen van ghe- nees-middelen niet buyten nootfakelickheyt en werde getergh. En voorwaer dickwils fiet men sulcke gevaerlicke wonden, inson- derheyt met Natuyrs toedoen, door 't aen- wenden van geen' of kleyne middelen ghene- sen, dat het schijnt veel eer eē wonder-werck, dan de genees-middelē op-gedicht te moeten werden. Van welcke saeck doorgaens ver- scheyde op-merckingen en vertoogen bekent staen. Even-wel nochtans en sullen de Voor- standers van dese Salve het hert niet hebben, datse de kracht van die tot de genesingh van alle wonden souden uyt-strecken; doordien, als weynigh te voren geseyt is, *Crollius* en *Golenius* de wonden der Hooft-ingewanten, der zenuwen, en slagh-aderen daer buyten sluy- ten, en datter tot noch toe niemant is gevon- den, die 't aen de geschote wonden met die Salve heeft dervē bestaen. En wie sal loochē- nen, dat andere geringe wonden alleen van de Natuyr genesen konnē werden? Indien even- wel in de genesingh door de Wapen-salve yets voor-valt, 't geen de kracht der Natuyre schijnt te over-treffen, soo dient wel aengē- merckt, of sulcx niet door de hulpe des duy- vels, aengelockt door eē uyt-gedruyct of be- deckt verbondt, verricht is.

Door-

Doordien dan de Natuyr alleen en alder-
naeft de wonden toe-heelt; en dat de genees-
middelen, als elders is bewefen, tot het ghe-
nefen der wondē niet anders toe en brengen,
dan datse de ingebore warmte, en de natuyr-
licke gematicheyt des gequetften deels bewa-
ren, ofte de hinder-palen, die de Natuyre in
haer werck fteuyten, wech-nemen: foo staet
nu te sien, of de Wapen-falve die dingen kan
verrichten.

Alwaer ons dese eerfte fwarigheydt voor-
komt, namentlick, of een genees-middel,
het welcke niet aen de wonde, maer aen't ge-
weer, of yets anders, in't bloet van de wonde
nat-gemaect, gefmeert werdt, eenighfins
kan vorderlick zijn, infonderheyt foo dē Ge-
quetften eenige mijlen weeghs van dat befalf-
de geweer is af-gescheyden. En om dit te be-
weren, gelijk boven gefeyt is, gebruycken
fy twee bewijs-redenē; de eerfte is, als datter
werckingen zijn die door verborge hoedanig-
heden, en van verren gefchieden, die fy Zeyl-
fteenige werckingen noemen; ten anderen,
als dat door den geest des Werelts de kracht
deser Salve de wonde, gelijk uyt de toeney-
gingh en tegenftrijdigheyt veler dingē blijct,
wert toegevoert.

Maer geen van beyden bewijft dat, 't geen
te bewijfen staet. Want schoon wy voor-eerft
al toe-ftaen, datter fodanige werckingen zijn,
en dat niet altijs die dingē, die elkander aen-
doen en aengedaen werdē, lichamelick elkan-
deren beraken: even-wel nochtans oft alfoo

Of de Wr-
pen-falve
van verren
wercken
kan.

met de Wapen-salve toegaet, en of van 't be-
 salft geweer eenige kracht, door soo grooten
 tusschen-worp vā plaets, de wonde aenkomt,
 dat staet als noch te bewijsen. Seker 'ten
 volght niet, Daer werden sodanige wonder-
 bare krachten in andere dingen bespeurt, *ergo*
 dan moet oock de Wapen-salve met die self-
 dige begaeft zijn. En dat dit waerachtigh is,
 sal hy, die andere diergelijcke werckingen,
 die van verren geschieden, aenmerckt, lich-
 telick bekennen. Want op dat het wesen de
 werckingh volge, is 't nootfakelick als datter
 tusschen de werckende en lijdende saeck een
 t'samen-voeging, en weder-zijdsche aen-roe-
 ringh zy. Dan doordien niet alle dingen, tuf-
 schen de welcke de werckingh geschiet, el-
 kanderen lichamelick beraken, soo is 't even-
 wel nootfakelick, dat die aenrakingh op een
 ander manier geschiede. Dese is tweederley.
 Want het welcke voor-eerst geseyt wert van
 verren te wercken, moet yets van syn lichaem
 of self-standigheyt af-laten; het welcke de
 Oude met den naem van uyt-vloeyingh, of
ἀπόρροιαν gedoopt hebben. De Genees-
 meesters, als sy van de besmettingh handelen,
 noemen 't *μίασμα*, wanneer der seer kleyne
 deelkens en ondeylbare sierkens uyt een lic-
 haem uyt-vloeyen, en door toe-doen van de
 locht, of eenigh ander lichaem, een ander
 lichaem werdē aengeklampt, welck lichaem
 sy met die kracht aendoen, diese met dat lic-
 haem, waer van sy af-gescheyden zijn, ghe-
 meen

Vide Lib.
 4. de Febr.
 cap. 4. &
 Institut.
 Lib. 2. Part.
 2. cap. 12.

meen hadden. Soodanighe lichaemkens en uyt-vloeyfels hebben geen gefette beweging, maer werden hier en daer, na de beroeringh des luchts, onorderlick gedreven, en na verfcheyde winden verfcheydentlick verspreyt, gelijk fulcx aenden roock van uyt-gebluschte kaerffen, of yets anders te sien staet. Wat de overige dingen, die gefeght werden van verren te wercken, belangt, die en laten wel van haer lichaem niet afgaen, 't geen aen een ander lichaem vvederom aenklampt, maer geven uyt alleenlick eē geestigh affetsel; Op wat manier ver-af-gescheydene lichamē door de finnelicke affetsels, als daer zijn het licht, 't geluyt en reuck, werden aengedaen. En 't is waerschijnelick datter meer soodanighe geestige affetsels zijn, als wy met onse sinnen wel bespeuren. En fulcx wert in 't gemeen gefeght *Virtuali contactu*, door een bekrachtighe aenroeringh verricht te werden. Alle kracht nochtans stelt doorgaens onder sikh eē self-standicheyt, waer uyt die selfdige vloeyt. Alsoo neemt het licht een eynde, wanneer de vlam is uyt-gebluscht. Ten anderen wert eē bequaem *subject* vereyscht, door't welcke het affetsel verspreyt werde, want andersins hout de werckingh op. Alsoo eyndigt de verlichtingh, wanneerder tusschen het verlichtendt lichaem en ons gesichte een doncker lichaem gestelt is. Ten derdē, wert dese kracht ronds-gewijs, en tot een sekere wijte uyt-gespreyt. Dat noemen de Natuyr-kundigers *spharam activitatis*, het rondt des vverckinghs: het welc-

De species der Latijn-sche Wijs-geren noemen wy geestige affetsels.

welcke in sommige dingen grooter, in sommige kleynder is. Het aldergrootste is in licht-schietende dingen, kleynder in geluydtslaende. Hoe dat nochtans het licht-schietend lichaem grooter is, hoe dat het ront des werckings sich oock wijder uyt-breyt. Hierom fiet men de Starren haer licht wijst en verft van allen uyt-spreyden.

Soo werdt dan nu gevraeght, alsoo het seker gaet, dat de Wapen-salve, waer mé't geweer besmeert is, lichamelick van den Gequetsten is afgescheyden, offe op een van dese twee wijzen den Gequetsten raect. Een derde middel wert niet gevondé. Want sulcx en kan uyt eē toe-val of sekere hoedanigheyt niet voort-spruyten; doordien eē toe-val van 't een *subject* in 't ander niet en kan verhuysen, of van verren in een ander lichaem sich verspreyden. Wy antwoorden, dat het op geen van beyde wijzen toegaet.

De Wapen-salve en werckt door lichamelicke uyt-vloeyfels niet.

Want voor-eerst alsoo de lichamelicke uyt-vloeyfels gheen sekere bewegingh hebben, maer datse volghens de beroeringh des luchts hier en daer onorderlick ghedreven werden, hoe sullense dan recht toe recht an op den gequetsten haren loop nemen? Niemand hoeft sich op de gelijkheyt der self-standicheden te beroepen. Want al-hoe-wel sodanige kleyne lichaemkens haer ten laetsten met haers gelijcke vervougen, ghelijck uyt den donder en blixem is aftenemé: even-wel nochtans wanneer se eerst uyt een lichaem uyt-walmen, werden se onorderlick gints en herwaerts beweegt.

weegt. Veel min is 't geoorloft synen toevlucht tot den geest des werelts te nemen, waer door dese lichaemkens van het besalft geweer tot aen de wonde soudé gevoert werden. Diergelijck wert van een geest des werelts wel geseyt, maer niet bewesen, ja wert met hechte bewijs-redené genoeghsaem weder-leyt. Daerbeneffens doordien dese genesingh sich seer verre, ja eenige mijlen weegs, gelijk sy seggen, uyt-spreyt, indien sulcx door een uyt-vloeyingh van lichaemkens geschiede, soo sou die salve te gelijk met dien Balssem seer haest vervlogen en verdwenen zijn; doordiender maer eē weynichsken salfs, en noch veel minder van dien natuyrlicken Balssem aen't geweer hanght; en soo-doende den gront des genesings wech-genomen zijnde, sou oock de genesingh selfs niet vervordert werden.

Indien sy seggen dat dit werck door geestige affetsels, of een Zeyl-steenige werckingh voleyndt wert, soo staet voor-eerst te bewijzen, of in dese Salve soodanige geestige affetsels zijn (eenige enckele, natuyrlicke, en niet-door-de-konst-vermenghde dingen heeft de Natuyr met het uyt-schieten soodaniger affetsels begaeft) en hoedanigh haer Natuyr, en ront des werckings zy. Want het is niet gelooffelick, dat de kracht van die salve sich soo veel mijlen weeghs in't ront sou uytspreyden. Wat den Zeyl-steen belanght, van wien dese werckingen dē naem van Zeyl-steenige werckingen ghekregen hebben, den Zeyl-steen treckt

De Wapen-salve werkt door geen geestige affetsels.

treckt wel het yser dat een weynighsken van hem is afgesondert, maer 't gēen seer verde boven het ront syns werckings is, sal hy geenfins tot hem trecken; en 't is bekend dat het alsoo in andere diergelijcke verborge en zeylsteenige werckingē toegaet. Den Zeylsteen oock, en andere dusdanige dingen uytē hare krachtē door een rechte linije, dewelcke haer nochtans niet oneyndelicken uyt-strecken, ja werden oock menighmaels door 't tusschenworp van eenige andere dingen onderschept. Alsoo werden de Sonne-stralen, door 't voorworp van een doncker lichaem, uyt-gefloten. Wie gelooft dan, dat uyt soo weynigh fals en bloets, soo veel lichaemkens, of geestige afteelsels de kiste, waer in 't gefalsde geweer is opgesloten, doorboren, berghen en muyren doorbreken, en na de kamer, waer in den Gequetsten leyt beslotē, recht toe, recht an vliēgen, de veelderhande swachtels, waer mē de wonde is omwonden, doordringen, en haer in de wonde inwickelen sullen? Den Zeylsteen selfs wert na by 't yser vervoeght: maer dese Salve wert niet aen de wonde, maer aen de wapenen gesmeert; en den Zeylsteen alleenlick aen 't yser vervought, treckt dat selfdige: maer wat waen-geloovige manieren van besmeeren in 't rechte gebruyck vā dese Salve werden aengewent, is voor desen geseyt. Wat voorts het overige belanght, daer in verthoont sigh tusschen den Zeylsteen en Wapen-salve een groote verscheydenheydt. Den Zeylsteen is een natuyrlick lichaem, en heeft syn

natuurlické kracht, die hy doorgaens op eene wijze uyt. De Wapen-falve is uyt veelderhande dingen vermenght, en wert, ghelijck boven is geseyt, van anderen anders, en uyt andere dingen bereyt. De Salve moet oock meerder werckingen uyten, namentlick, alles wat tot het toe-heelen der wonden noodigh is uyt-voeren, de wonde vry voor pijnen verhoeden, ja oock soose niet bewaert, of onreyn werde, die selfdige pijn aendoen. Want indienze dat, 't geen andersins Natuyrs werck is, in't genesen der wonden moet verrichten, soo is 't nootfakelick datse vry wat doe, namentlick datse coque, 't geen gecôockt moet wesen, en de wonde vreemt is, datse 't etter en uyt-schot uyt-drijve, en 't vleesch doe groeyen. Ja het ampt des Medecijn-meefters en der genees-middelē, dat veelderhanden is; soufe moeten uyt-voeren. Want de lichamen, die gequetst werden, en zijn niet altijs op eene wijze gestelt, maer andere zijn gesont, andere vol-of quaet-sapigh; de deelen zijn oock verscheydē, vleesch, zenuwen, vliessen; die elck verscheyde soorten van ghe-nees-middelen vereyschen: met welckers aller krachten de Wapen-falve moest begaest zijn. En soo yemant op eenen tijt verscheyde wonden in verscheyde deelen, ghelijck sulcx menigmaels voor-valt, door verscheyde wapenen ontfanght, sal't genoegh doen soo een van die wapens besmeert werde, en sal de kracht daer van na al de wonden vliegen, of sal men genootsaectt zijn alle de wapenen te be-

befalven? en sal yder salve syn eyghen werck doen, en sal dese na die wondt, die met dat geweer veroorsaect is, recht an gaen, en dees wederom na eé ander, die door een ander wapen is toegebracht?

Men sou oock reden moeten geven, waerom dese Salve, besloten zijnde in de Salfbusse, dat selfdige niet uyt en voert, 't geen sy haer, aen 't geweer besmeert zijnde, toeschrijven. 't En magh haer niet helpen, soose seggen, dat de kracht van die Salve door behulp van den Balssem, die in het bloet is, de wonde wert toe-gevoert. Want al waer't schoon dat al het bloet in ondeylbare sierkens wierd verydelt, soo soudet even-wel niet genoegh zijn om dien tuffen-loop van plaetse te vervullen. En het is tot noch toe niet bewesen, datter foodanige geestige affsetfel: uyt het bloet werdē uyt-gelaten. En indien de kracht van die Salve, door behulp van 't bloet, de wonde wert toe-gevoert, waerom sou van gelijcken het bloet de krachten van andere dingen, op de welcke het menigmaels overvloedighlick wert uyt-gestort, de wonde niet toe-stuyren? het welcke wy nochtats niet en sien gebeuren.

Het gêen sy in't bysonder vā de na-geboorten, en de eerste stonden der Maeghdkens by brengen, en dat die selfdige niet wel gehandelt zijnde, de Vrouwen eenigh hinder souden aenbrengen; dat stellen wy by de waengheloofige Vrouwe-praetjes. Want soo de na-geboorte der menschen, in vuyle plaetsen

wech-

wech-geworpen zijnde, den vrouwen eenige schade toevoert, waerom geschiet het selfde in de beesten niet, welckers na-gheboorten menighmaels op de mist gheworpen zijnde, komē te verrotten? en in wat plaetsen die selfdige oock verstenen zijn, soo kunnen sy evenwel voor 't rotten niet bevrijt werden. Waerom brengen de *Mola*, of ongevormde klompen, die de Vrouwen verbranden, haer geen hinder aen? Waerom sullen de eerste stonden in 't vuur gestort, en niet de navolgende, de maeghdekens beschadigen?

Dit aldus sijn toedragende, soo en is't niet noodig angstigh te bepleytē, met wat krachten, in't genesen der wondē, dese Salve mach begaest zijn; alsoo het tot noch toe genoetsaem is bewesen, datter geen kracht met allen van dese Salve de wonde toevloeyt. En indien dese Salve kracht heeft om de gematigheyt, of de ingebore warmte (Balsem noemen sy't) des gequetsten deels te bewaren en te koelsteren, of om 't uyt-schot op te droogen, soo soude sy die krachten beter kunnen uyten aen de wonde selfs, dan aen 't geweer besmeert zijnde. Daerenboven indien, 't gēen sommighe beweren willen, het mergh en kracht van dese Salve schuyt in het menschen-bloedt en smout, waerom gebruycken dan andere dese Salve oock aen de peerde-wonden, en quetsuren van andere beestē meer? Seker tusschen een mensch en peert is vry een groot onderscheyt.

Dat *Crollins* en andere meer, op dat wy oock

R

dit.

dit hier aen-roeren, de kracht deser Salve van den Hemel soecken af te trecken, en daerom gebieden datmen die selfdige op een seker gesichte des Hemels sal bereyden: dat en doet oock tot de saeck niet. Want van haer noch niet bewesen is, dat den Hemel, of eenighe Starre met de kracht van wonden te ghenesen begaeft zijn; of soo in haer die kracht schôol, datse dan haer selven alsoo met dese Salve vermenght, als datse, gelijk als ghebonden en besloten, allom gedragen, en als 't ons lust, tot onsen dienst gebruyckt kan werden.

Wat van gelijké de manier om dese Salve te gebruycké aengaet, die is oock geheel sonder gront, en niet vry van waen-geloof. Want alsoo sy vooreerst de geheele oorfaeck des genesinghs hier in stellen, als dat de kracht des Salfs, door toe-doen van den natuyrlicken Balsen, die in het bloedt schuylt, de wonde werde toegevoert; waerom besmeren sy dan alleen 't geweer, waer door den mensch ghequetst is, of eenigh ander wapē, of een houtken door 't bloet uyt de wonde bevochtight: en niet het hembt, of andere kleederen des Gequetsten, of een steen, of yets anders, waer op het bloedt is uyt-gestort; indiender geen verbondt met den duyvel mé vermenght is? Daerbeneffens, waerom besmeren sy 't geweer, als de wonde gesteké is, van den punct af na 't gevest; wanneerse is gehouwen, van 't scherp na den rug toe: of waerom, soo 't blijkt hoe verre het geweer is ingegaen, besmeren sy dat selfdige soo ver als 't doorgegaen

is, en soo 't niet en blijkt, het geheele geweer? Welcke dingē al t'samen waen-geloo-vigh zijn, en geene redenē konnen voor haer bygebracht werden. Want soo de eygen-schap des genees-middels natuyllick is, wat doet dan die manier van besalven tot de saeck, brenghetse oock een nieuwe hoedanigheydt of kracht toe? Zijn de krachten natuyllick, soo zijnder geene *Ceremonien* van doen, ghelijck sulcx in alle natuyllicke dingen blijkt. Den zeyl-steen treckt het yser, en het yser, bestre-ken met den zeyl-steen, beweeght sich na het asch-punct, sonder het toedoen van eenighe *Ceremonien*. Daerbeneffens besalven andere het geweer dachelicx, andere over den ande-ren of derden dagh, andere zijn met eene be-salvinge te vreden. Andere, op datse doch in 't besalven niet en souden missen, dompe-len het geweer, of een willegen houtken, dat 't gewears plaets bekleet, geheel in dese Salve besloten in een Salf-busse, tot de vol-kome genesingh toe; maer dese die eenighe wapenen, of yets anders 't geen in 't gewears plaets staet, in de Salve leggen, bemoeyen met 't geweer haer niet met allen. Andere stellen het besalft geweer in een gematighde plaetse, hoedanigh die oock zy, sommige sluyten 't in een kist op. Doch wachten haer al t'samen wel forghvuldighlick, dat het ge-weer in geen al-te-kouwen-of heeten plaetse sta, ofte door eenige vuyligheden verontsuy-vert werde. Want als sulcx voorkomt, seg-gen sy, verhindert het de genesingh, en baert

een groote pijn inde wonde des Gequetsten. Het welcke al t'samen van kleynen insicht, en waen-geloovigh is. Want, ghelijck alvoren genoeghsaem is bewesen, doordien de wapen-salve, van de wonde afgescheyden zijnde, in die selfdige niet en werckt, soo en kanse oock geen pijn veroorsaken. En daerom wanneer de genesingh na den sin des Genesers uyt-valt, spruyt sulcx voort uyt de hulpe des duyvels. Seker het bloet der Gequetsté wert niet altydts op schoone, maer oock menighmaels op onsuivere plaetsen uyt-geftort, des winters befrist het, bebloede doecken werden door warm water uyt-gewasschen, het hout, dat met het selfdige is besprenckelt, op den vuyre verbrant, en even-wel gevoelt den Gequetsten daer uyt in't minsten geen verseeringh.

Ten laetsten schrijven sy dese Salve onmogelicke dingen en krachten toe, dewelcke in een eenigh natuyrlick genees-middel niet en kunnen bespeurt werden. Want sy seggen dat alle gehouwe, gesteke, gevalle of geworpe wonden door dese Salve genesen kunnen werden. Maer na de verscheydenheydt der omstandigheden, zijn de wonden oock seer verscheyden: en daerom werdē tot de genesingh der selviger geen een, maer verscheyde gheenees-middelen vereyscht. Een wonde door een scherp geweer veroorsaeckt kan sonder groote etter-telingh genesen werden: maer in een geknutste wonde, moet nootsakelick al't geknutste in etter verandereren. De Gequetste

quetste deelen zijn oock seer verscheyden. In een vleefigh deel, insonderheyt van eē gefont en wel-gestelt lichaē, sal de wonde haest toelooopen: Maer veel swaerder gheneest een wonde in 't breyn, zenuwen, geel-hair en vliesige bintfels, groote insonderheyt, als die in de haesse, veroorsaect. Sy beloven van ghelijcken, dat dese genesingh der wonden sonder alle pijn sal vervordert werden: het vvelcke onmogelick is in alle deelen na te komen. Voorwaer soo een zenuw gesteken zy, niemant sal maken, dat geene pijn met allen den Gequetsten sal aen-treffen.

Op dat wy dan dit geschil besluytē, de toeheelingh der wondē, die de wapen-salve wert opgedicht, wert meesten-tijt, gelijk geseyt is, van de Natuyr alleen voleyndt, dewelcke niet alleen geringe, maer oock menighmaels seer gevaerlicke wonden toe-heelt: het welke genoeghsaem hier uyt is af-te-nemen, om datter soo veel verscheyde beschrijvingen deser Salve werden voorgestelt, en dat sommige in plaets van dese vermenghde Wapen-salve, alleen verckens-speck oft reusel gebruycken; en niet-te-min, gelijk *Iohannes Colerus* ghetuyght selver gesien te hebben, werden alsoo de wonden toe-geheelt. In Oeconom. dicto loco. Indien dan door 't gebruyck van dese Salve eē gevaerlicke wonde toe-heelt, soo dat het de krachten der Natuyre geheel schijnt te overtreffen, gheschiet sulcx uyt kracht des duyvels, door een uytgedruckt of bedeckt verbondt tot dese genesingh aengelockt. Nochte dat, 't geen som-

mighe seggen, en neemt het bedencken van dese saeck niet wech, als dat alle de enckele genees-middelen, die in 't bereyden deser Salve werden toegebracht, geheel natuyrlick zijn, en dat in 't maken, en 't besmeren geene *Characters*, besweringen, of belesingen ghehandthaeft werden. Want de duyvel kan syn verbondt niet alleen onder *Characters*, besweringhen, of sekere prevelingh van woorden, maer oock onder natuyrlicke dingē verschuylen, wanneer op syn gebodt (het welcke in 't eerste en uytgedrukt verbont sikh toedraegt, onder 't welcke andere, die die selfdige dingē in 't werck stellen, bedeckt en onvoorsichtlick haer vermengen konnē) natuyrlicke middelen, tot een ander gebruyck danse van God geschapē zijn, werdē aangewent, en de wercken des duyvels en toover-konsten, onder 't decksel van Zeyl-steenige werckingē bemanfelt, en in de vuyft gesteken werdē. Laet het dan soo wesen (het welcke wy nochtans gheseyt hebben meesten-tijt door behulp der Natuyre verricht te werden) als dat een Gequetsten door dese Salve genesen wert: soo en is 't even-wel niet onmogelick, ja het is seer ghe-loof-waerdigh, dat de duyvel om de ziele te verderven, het lichaem eenigh voordeel aendoet, also hy een seer schadelicken Vyant des menschen is, en bereyt om hem in alle voorvallen te beschadigē, en daerom, soo veel als 't mogelick is, hem van God synē goet-dadigen Schepper, en de middelē van hem verordent, tot waen-geloovige dingen te verleyden.

PARACELSI
VRYE-KONST,

onvry gemaect

DOOR

D. SENNERTUM.

1804-1805
R. 11-12-13

DE gelyckheydt van stoff heeft my bevrogen, dit navolgende met het voorgaende te vervoegen: te meer noch, om hier door den Onnooselen te vvaerschouwen; op dat hy sich aen soodanighe Vrije-konsten, (gelyck sy die noemen) met een natuырlick kleedt bedriechelick bemanfelt, niet al te lichtveerdigh en sou komen te vergrypen. Den Leser, hooп ick, sal alhier mijne vvrjigheyт, die vvat ruymmer is dan een Oversetter vvel toekomt, ten goeden duyden: te vveten, dat hier en daer yets van des Schryvers vverck vermist vvert, en vvederom elders yets vreemts is ingeslopen. Het eene is geschiet om den Leser met vvervvarmden hutspot niet te belasten, alsoo hem die in de vorige Verhandelingen nu al eens vvas vvoor-gesteld; als

oock om dat yets van't selfdige tot dese stoffe
niet en hoorde. Het ander deed' ick, niet
uyt eygen vvaen, als quansuys vervullen-
de, 't geen by onsen Schrijver (die in al dit
geheel volmaect is) schein t'ontbreken;
maer om door eenige korts vvylige Verhalen,
de krachten van d' Inbeeldingh in Melan-
cholycke en Kinder-dragende vertoogende,
den melancholijcken mensch te verlustigen.
Voorts bid ick den rechten Neer-duyts, dat
hy sich aen sekere onvertaelde vvoordē niet
en stoote. Alsoo door 't gebruyck die self-
dige aen den gemeenen man genoeghsaem be-
kent zijn, en ick in't uytvinden van eygen-
duydende vvoorden vvat ongeluckigh vvas,
heb ickse onaengeroert ghelaten; op dat ick
misschien door 't altemaer vverduytsen, de
saeck selfs niet mocht komen te verduyste-
ren. Leser, leest, en oordeelt.

Paracelsi

VRYE-KONST.

Een *Paracelsus* van
de Vrije-konst (*Magia)
leeraert, sullen wy alhier
op't kortsté af handelen.
Want al dat, 't geen hy
in syne Schrifté daer van
in't lange en in overvloed

Paracelsi
oordeel vā
de Vrije-
konst.

over-hoop haelt, al hier te verhalen, heb ick
in den sin niet, noch schat dat selfdige noo-
digh. Die meer tijts in't onderfoeck van dien
besteden wil, wijs ick tot syn eygē Schriften.
In't boeck, van hem gedoopt den Dôol-hof
der dwalende Genees-meesters, aen't 9. Cap.
,, noemt hy dese Vrije-konst een konst van
,, andere konsten, en een Vindster van alle
,, andere verborge saken, en dat uyt die self-
,, dige, niet uyt *Galeno*, *Avicenna*, en dier-

Lib. de Phi-
losophia
Sagaci,
Archidox-
eos Magi-
cæ, de Phi-
losophia
occulta.

* M A G I A is een Persisch woort, het welke by de Perſianen voor
wijsheyt, en een volkome kennisſe der natuurlicker dingen ghe-
nomen wert. Waeromme van haer die gene M A G I wierden
ghenoemt, die de Griecken Philosophos, Wijs-geren haeten.
Dese Vrije-konst (Vrije-konst segge ick, by gebreck van duyde-
licker woordt) wert of ten goeden geduydt, en dan staetse op 't
geen gefeyt is, of ten quaden, en dan bestaetse in aenroepingen
der Duyvelen, besweringen, en diergelijcke Toover-konſten
meer. &c.

,, ge-

De Festi-
tate trac-
tat. 2. Pag.
345.

Lib. de
Occulta
Philos.

„ gelijcke de Genees-konst moet geleert wer-
den . En schrijft dat een Artz dese Vrije-
konst , en de daer-aen-palende konsten, als de
Starren-konst , de konst van Vier- , Handt-
en Water-sien moet leeren : en versékert , dat
Iohannes den Evangelist , *Moses* , *Aaron* , *Elias* ,
Enoch , *David* , *Salomon* , *Daniel* , *Baruch* , *Iere-*
mias , *Hezechiel* , en alle de *Propheten* (*Magi*)
Vrije-konstenaers gheweest zijn . Daerbe-
„ neffens schrijft hy , dat dees Vrije-konst in
„ sikh selven een geheel verborge konst , en
„ de hoogste wijsheyt der boven-natuurlicker
„ dingen is: en dat al 'tgeen andersins de men-
„ schelicke rede niet en vaet, door dees Vrije-
„ konst kan uytgevonden werden , en dat die
„ seldige aen de Gods-geleerdē nootsakelick
„ moet bekent zijn, en datter noyt Gods-ge-
„ leerde gheweest is, die buyten kennis van
„ dese konst dē Duyvel of Geesten heeft uyt-
„ geworpen .

Die seldige seyt in syn 5. Boeck van de On-
„ sichtbare Siecktē, dat de Wijsen van Ægyp-
„ ten door dese konst hare wonder-wercken
„ verricht hebben, en schoon de Schrift die
„ konstenaers by verachte namen noemt, dat
„ even-wel die konst van God is afgedaelt .
„ Op die seldige plaets leert hy, Dat God de
„ duyvel met die konst vereert heeft, &c. &c.
Siet in het 137. bladt van dit Boeck .

Gront-vest
van Para-
celsi Vrije-
konst.

En op dat wy in 't kort syn meeningh open
leggē, en het gront-vest van dees syne gehee-
le konst in weynigh woorden intrecken, een
kort begrip van syn gevoelen heeft *Paracelsus*

„ op

„ op d'aengewese plaetse voor-gestelt : Ons
 „ welvaert (seyt hy) uyt onse vyandē , en van
 „ de handen dier gener, die ons haten : en wy
 „ moeten dencken , seydt hy : God heeft my
 „ geschapen , God heeft my verlost , hem zy
 „ lof en eer , voor alle het goedt , 't geen my
 „ van mijne vyanden en vrienden (*neemt van*
 „ *Duyvelen en Engels*) aenkomt. En indien wy,
 't geen hy doorgaens meer vā dese Vrije-kon-
 ste voor-stelt , wel nau-keurigh doorloopen ,
 soo sal de geheele saeck ten lesten hier op
 drayen : Dat de wercken deser Vrije-konst
 voort-komen van den Hemel , of van goede
 of quade Geesten : en dat dees beyde , den
 Hemel namentlick of Starrē , en de Geesten ,
 dé mensch zijn onderworpē , en dat de krach-
 ten van den Hemel en Starren , de *Characters*,
 woorden , 't wasch , en diergelijck kunnen
 toe-gedrongen werden : Dat oock de Gee-
 sten selfs kunnen gedwongen en aen-geport
 werden , om den mensch ten dienst te staen :
 en dat alsoo dees Vrije-konst , die hy voor
 oprecht , geoorloft , en wettelick keurt , in 't
 werck niet en verschilt van die ongeoorlofde
 swarte-konst der Tooveressen , maer alleen-
 lick in een sekere manier . En dat eē oprech-
 ten Wijsen door't geloof en Inbeeldingh (el-
 ders vougt hy 't gebedt daer toe) den Hemel
 en Geesten hem kan onderwerpen : Maer dat
 de Tooveressen sulcx door besweringen ver-
 richten .

Paracelsus stelt sesderhande soorten deser
 Vrije-konste . De eerste seydt hy te zijn een
 uyt-

Soortē van
 Paracelsi
 Vrije-

konst.

Lib. I.

Philoso-
phiæ Saga-
cis, cap. 4.

1

uytleggingh der tegen-natuurlicke teeckenē, dewelcke onder de natuurlicke dingen sijn wel vertoogen, en een gedaente van natuurlicke lichamen hebben; even-wel tegen-natuurlicker wijze van God in de Natuyre gheschickt zijn. En dat soodanigen Vrije-konst geweest is de uyt-duydingh van die Starre, die de Wijsen uyt Oosten in 't Joodsche landt geleyt heeft. Dat oock hier toe belangen de uyt-leggingē der *Prophetien* en *Openbaringē*.

2

De tweede soorte stelt hy te zijn eē hervormingh der levendiger lichamē; gelijk in tegenwoordicheyt *Pharaonis* ten tijden van *Moses* geschiedē: hier by vought hy de gedaentwisselingh *Christi*.

3

De derde soorte, seyd hy, leert woorden maken, dewelcke alle die krachten hebben, die van den Hemel de kruyden werden ingestort, door welke soort met woorden dat alles kan verricht werdē, 't geen de Medecijnmeesters andersins door hare genees-middelē doen; en dese noemt hy eē *Characterale* Vrije-konst.

4

De vierde soort, seyd hy, leert maken *Gamahen*, *Gamahen*, *Gamahaos*, of *Gamahaas*, (andere noemen 't anders) dat is, Beeldekens en graveersels, in welke wonderbare *Characters* en teecken-beeldekens de krachtē des hemels werden ingedrukt; dewelcke dat alles kunnen doen, het welke andersins door andere werck-middelen, uyt natuurlicke dingē gemaect, verricht wert. Want gelijk een slotel het slot opent, een swaert verwondet, een

een harnasch het lijf beborst-weert : alsoo kan oock dat selfdighe onzichtbaerlick met die beeldeken, in de gesteenté gegraveert , door een boven-hemelsche invloeyingh beschickt werden .

De vijfde soort leert beelden maken , na 't gelijkenis dier gener , diese toe-geeygent werden , door dewelcke alles 't geen in haer wert ingesteké , die gene gevoelen , na welckers gedaente die gevormt zijn . Door dese soort der Vrije-konst seyt hy dat yemant in eē wassen-beelt , of diergelijck , kan gebrant , door-steken , beroert , blint , onmachtigh tot d'omhelsingh gemaect , en wederom genesen werden : en dese Vrije-konst noemt hy *Altera in Alteram* , d'Een in d'Ander .

De leste soort besluyt de *Cabalistische* Vrije-konst . *Cabala* beteeckende by de Ouden een leere , gesproten niet uyt eygen uyt-vindingh en bedenckingh , of uyt de boecken en schriften van andere gefogen , maer van haer Voorvaderé door de levendige stemme ontfangen , en gelijk als door de hant vermenigvuldigt , ende en was niet anders , dan een verhole , ingetrocke , en duystere Gods-dienst ; en de *Cabalisten* waer dit eygen , de Leeringen harer voorfaten te gelooven , schoon sy geene redenen hebben by-gebracht , nochte hare infettingen t'onderfoecken . Dese maken sy drie-soortigh , de eerste , waer door sy seggen dat *Adam* de Leere , van God ontfangé , syne Sonen heeft kondt gedaen , dewelcke die aen de overige Vaderen hebben medt gedeelt : De
an-

5

6
Cabala.

ander, waer door God *Mosi* op den Bergh *Sinai* veertigh dagen langh, die hy met hem verkeerde, de uytleggingh des Wets heeft geopenbaert, die hy selfs *Iosuaam* wederom geleert heeft, nochtans met dit insicht en ghebodt, dat hy die maer alleen aen weynige en wijfen sou openbaren, en dat sy wederom die aen andere wijfen, doch seer weynigen deelachtigh soudén maken. En sulcx is met een gestage volhardingh geschiet tot den tijdt van *Esdra* toe, dewelcke alle de Ouden des Lants té samen geropen hebbende, en uyt yder een van dien gevaet hebbende, 't geen sy van hare voor-gangers ontfangen hadden, heeft hy 't in seventigh boecken by een gestelt, dewelcke even-wel van weynighe, en niet voor de veertigh jaren en mochten gelesen werden. De derde is van de *Rabijnen* ghevonden, dewelcke de letteren en de syllaben des Bijbels in een getal herstellen, veranderen, en daer uyt verborge ghevoelen uyt-trecken. Siet eenige staeltjes daer van in *Lexico Schindleri*.

Eodem in
Lib. Cap. 5.

Part. 2.
Disp. contr.
Paracels.
p. 275.

Maer alsoo *Paracelsus* van de *Cabala* der Joden niet en handelt, en dat hy selfs de *Hebraers* weynigh toeschrijft, en seyt dat aen die selfdighde de *Natuyr* niet en is bekend gheweest, en datse botte ezels-koppen waren: soo en is 't op dese plaets niet noodigh, die droomen der Joden dieper t'ondertasten, gelijk *Erastus* gedaen heeft, maer sullé alleen de *Cabala* van *Paracelsus* af-handelen.

De *Cabala* van *Paracelsus* leert ons de manier en middel, hoe door 't behulp van *Characters*,

raeters, teekenen, af-beelfels, en woorden; v wonderbare, en voor-andere-ondoelijke dingen verricht werdē, en leert dat men door de *Cabalistische* Vrije-konst kan maken, dat yemant een stemme over Zee sal hooren, dat yemant wonende in 't Oostē sal t' samen-spreken met een woonachtigh in het Weste. Die stemmē, dewelcke natuyrlicker wijze door 't tusschen-worp van hondert schreden kunnen gehoord werdē, die selfdige, seyt hy, dat men door behulp deser Vrije-konste hondert duytfse mijlen weeghs sal vaten. Daerbeneffens de reyse die een Looper, of Peert door natuyrlicke krachtē in den tijt van eē maent afdoet, kan door dese soōrt der Vrije-konste in eenen dagh voleyndt werden. En schrijft dat de *Sabesche* Wijsen soodanighe Peerden ghehadt hebben, en datse door 't toedoen van dese konst, en niet door de natuyrlicke kracht der Peerden, te *Bethlehem* gekomen zijn. En belooft, dat 't geen de Natuyr voltoyt in den omme-loop van een jaer, dat dat in den tijdt van een maent, selfs in 't rijpen van de vruchten, kan volwrocht werden. Sy seggen dat *Trithemius* op desen voet syn Avont-mael uyt Italien of Vrancrijck gehaelt heeft, alleenlick door 't uyten van dit woort: *Affer*, haelt.

Lib. I. de
vita longa
Cap. 9.

Crollius kooft met dees in gevoelen over-
 ,, eē, als hy in syne Voor-rede schrijft: Alle
 ,, het gene wy met onse oogen in de groote
 ,, wereit beschouwen, dat selfdige kan oock
 ,, onse Inbeeldingh voort-telen. Alsoo kōn-
 ,, nen alle kruyden, alle groeyende dinghen,

Pag. 36. 38

„alle metalen door de Inbeeldingh en de rechte *Gabala* voort-ghebracht vverden. *Crollius* noemt dese soorte geen *Cabalistische*, maer *Gabalistische* Vrije-konst, namentlick van *Gabale* eē innerlijck, starrigh en hemelsch mensch, dewelcke een is met dé Starren-hemel, ende daerom, om de gelijkheyt der Zeyl-steeniger deughden, alle de krachten der Starren kan tot hem trecken. En doordien hy waent dat in den Starren-hemel al de wijsheydt, en alle konsten verschuylen, gelooft hy oock, dat den mensch door dien starrigen geest al de wijsheydt, kennissen, en wetenschappen tot hem trecken kan.

Gront-vest
van de Cabalistiche
Vrije-
konst.

Tom. 1.
pag. 90.

Dese soort der Vrije-konst, de *Cabalistische* namentlick, steunt, seyt hy, op drie Zuylen: voor-eerst op ware gebeden, in den Geest en waarheyt ghedaen, alwaer in 't heylige der heyligen geschieden sal een vereeningh Gods en des geschapē geests; alwaer God met den inwendigē geest, niēt door kracht van woorden, maer in een heylige stil-swijgentheydt, sonder openingh des monts of afemingh, sal aengeropen werden. Ten tweeden, op 't geloof, niet dat salighmakent geloof, gelijk *Paracelsus* schrijft, maer op een natuyrlick geloof of wijsheydt, allen menschen gelijckelick in de eerste scheppinge medt ghedeelt, het welcke de menschen met de duyvelen gemeen is, en 't geen hy in 't Boeck van de Peste *fidem incantatoriam*, eē belesent geloove noemt, en van 't welcke hy waent dat Christus in 't 17. Cap van *Lucas* gesproken heeft,

waer van hy oock soo elders, als in syn eerste Boeck *van den oorspronck der onschibare siekten* gehandelt heeft. Ten derdē op een sterck verheven Inbeeldingh. Waer van *Crollius* „schrijft: Al 't geen van een Artz natuyrlic- „ker wijze, of met kruyden, door lanckhey- „van tijt achtervolgens werckende, verricht „werdt: sulcx kan een Vry-konstenaer of „hemels Artz door *Characters* en gesteenten, „door *Gamahea*, namentlick het aerts teec- „ken des invloeyenden vereenings, door de „by-een-komst der hooger en lager dingen „starrelick, en een seer krachtighe Inbeel- „dingh schierlick, en veel geswinder uyt- „voeren.

Dese leere wert van andere nieuwe Schrijvers toe-gestaen, en de *Cabala* der *Paracelsisten* is den gemeenen toevlucht, en bedecken onder dien naem, alle het gene sy met redenen niet en konnen beweren. Ernest Burggraef in 't Boeck, 't geen van hem ghenoeemt wert

Achilles πάλιοπλος redivivus, den Herle-

Armatura
Martia.

venden gansch-gewapendē Achilles, belooft een Marsche Wapen-rustingh en swaerdē, gemaect in eē vermogende gestalte van *Mars*, uyt seven metalen onder hare Starren aengenomen en bereyt, selfs door Smits arbeydt, opmerckingh, woordē en toe-blasingh, alles sich Marsachtig vertoogende, om het vyandlick gewelt af te weren, en de Vyanden in de vlucht te slaen. Die selfdige belooft eē Lamp des levens en des doots, waer in, ghelijck als in een noot-lots licht, de geheele fortuyn des

menschen, gestalte, siekten, en ten laetsten
 de doot selfs kan aengemerckt werden. Van
 de Marsche wapen-rustingh schrijft hy aldus:
 „ Aen 't aenbeelt en smisse sult ghy u vervoe-
 „ gen, met een vast-gevest gemoet, en een
 „ sterck-opgetogen Inbeelding door de saeck
 „ en begeerte verhooght, daerenboven met
 „ een gramme, straffe, onverflaude, heesche,
 „ dreygende, wreede, dat is, Marsche stemm;
 „ daer aen begluyr het werck met ooghen
 „ streckende na 't gesicht een's *Basilisci*, en
 „ dan blaes Marsachtig toe door dit gedicht:

*Auspicio Martis bene cedat Fabrica & Artis .
 Arma mihi cudo , caelo aspirante secundo ,
 Quis possit duri vis nulla nocere metalli ,
 Sed pavor , & terror perturbet , mentis & error
 Hostem acie in cuncta , ut nequeat consistere puncto .*

Op toegeseyde gonst .
 Van Mars, en van de Konst,
 Neem een geluckigh endt
 Het Werck nu aengewendt .
 Den Hemel zy my mé
 Terwijl ick 't harnasch smé,
 Dat 't allen oorloghs macht
 Van 't dreygendt Stael veracht',
 En schrick en vrees toestuyl
 Den Vyant t'aller uyl,
 Dat hem den moedt ontgly,
 En soo veldt-vluchtigh zy .

„ Korts daer aen seyt hy: Blaes machtig toe,
 „ en beuckter op met een Marsche afeming,
 „ her-

„ hervattende , soo dickwils sulcx het werck
 „ sal vereyschen , dese regels :

*Vt lupus ignavos nocturnos territat agnos ,
 Vt timidus savos exhorret dama molossos :
 Sic quoq; precipitem incutiant hec arma timorem .*

Gelijck des Wollifs aerdt
 Het lamme Lam vervaert ,
 Gelijck de bloode Das
 Schrickt voor het hondt-gebas ,
 Dat soo dit harnasch drijf
 Den Vyandt schrick in't lijf .

„ Hier moet wederom Marsachtig het werck
 „ toe- en aen-geblasen werden :

*Contra presente ut nequeat consistere mente .
 Irrita tela dabis , quicumque minabere nobis ,
 Obvius his armis quique sbis , abibis inermis .*

Soo dat voor u geen man
 Den moet behouden kan .
 Ick doe de kracht te niet
 Der pijlen die ghy schiet ;
 Al die hem in het velt
 Voor dese Wapens stelt ,
 Sal ick in korten sien
 Ontwapent voor my vlien .

„ Hier moet ghy wederom op-sen Mars , soo
 „ veel ghy kont , toe-blasen , en onder de
 „ smêende Smits de dichten hervat hebben-
 „ de , twee-mael sterck uyt-roepen :

*Hâc veluti flammâ mollescit Martia lamna:
 Hôc veluti flictu electrum durefcit & icfu:
 Sic quoque mollescant, & pectora dura liquefcant,
 Prag; metu rigeant, pavidoq; tremore fatifcant.*

Gelijck door 't vuyr dees plaet
 Haer hardigheyt verlaet,
 En dit metael, door kracht
 Van 't beucken, werd verfacht;
 Dat foo een wrev'ligh hert
 Hier door vermorruiwt werd',
 En vrees voor mijn geweer
 Haer zijgen doe ter neer.

„ En, *seyt hy*, dusdanigh is de Marsche op-
 „ blasing vande Inbeelding, welckers krach-
 „ ten niemant met de voet en stoot, dan die
 „ alleen, die in alle verborgentheden een on-
 „ geleerden vreemdelinck is. Dan ick laet
 hem dien't lust deelachtigh aen sodanige ge-
 heymeniffen. Wat my belanght, ick beken
 gare, dat ick hier een Vreemdelingh en Lee-
 ke ben. Ick weet het, mijn Inbeeldingh is
 soo krachtigh niet, noch mijn woorden van
 fulcken vermogen, als datse in het stael selfs
 fouden wercken. Siet diergelijcken tuych
 meer by Burggraef selfs, by *Rogerialm Baccho-*
nem van des Konfts en Natuyrs wonderbare
 krachten, by *Paracelfum*, en andere meer.

In Lib. Ar-
 chidox.
 Magic.

Werckin-
 gē vā Para-
 celfi Vrije-
 konft.

Alle de wercken deser Vrije-konft, die de
 Paracelfisten daer van beloven, werden van
Andrea Libavio in 't korte voor-gestelt: Het
 „ licht der Natuyre, *seyt hy*, (*vvant door dees*
 „ glintz-

„ *glintze' renden tyt*el soecken sy het alles te verbloemen) kan de onreynne geestē gebieden, datse tot ons diensten toekomen ; kan onweer verwecken ; 't gezaeyde verplaetsen ; den mensch het hoofd benemen, en wederom aensetten ; in een oogenblick Vry-konstige maeltijden aendisschen ; hōorns opsetten ; uyt een Zēef doen drincken ; de overlange-afgestorvē doen te voorschijn komen ; door dry pijlen van een boogh, en kogels uyt 't geschut afgeschoten, alles wat u lust, selfs 't geen ghy niet en fiet, doorschieten ; in spiegels alle verloope, teghenwoordige, toekomende dingen, daden, woorden, schriften, gedachten doen sien ; wonden van verren heelen ; doen t'samen-spreken met een, die in Persen-lant is, wanneer ghy in Spaengjen zijt ; in de Maen dien mans schriften lesen, die duysent mijlen van u is afgescheyden ; die dingen in een afwesend voorgeschickt mensch wercken, dewelcke in eē wasschen of ander beelt, waer door dien mensch werd voorbeeldet, ghedaen werden ; Natuyricke banden maken en ontbinden ; vyantschappē en toegenegentheden verwecken, en de bewegingen des menschen na ons welgevallen veranderen ; den eenen syne krachten ontrecken, en den anderen toestuyren ; overwinningen overdragen ; groote heyr-legers door de stem, sleut, of Inbeeldingh velt-vluchtigh maken ; muysen, vliegen, en Hexen doen vergaderen ; door *Characters*, omhanselkens,

Pag. 55.
 contra
 Crollium.

,, teecken-beeldekens, en diergelijcke dingē
 ,, meer voor alle ongelucken beborft-weren;
 ,, Marsche wapen-rustingen, kogels en schil-
 ,, den maken, door welckers gesicht alleen
 ,, de vyandlicke heyr-legers verstroyt werdē;
 ,, het grof geschut besweren, dat het niet kan
 ,, afgeschoten werdē; de peerden alsoo aen-
 ,, doen, datse met een groote geswindtheyt
 ,, selfs door steyle en gevaerlicke plaetsen sul-
 ,, len loopen, en haren opfitter uyt syne Vy-
 ,, anden in behoude haven brengē; klokkens
 ,, maken, waer door de hoeren sullen bekent
 ,, werden; des menschen wesen veranderen
 ,, in een Leeuws, Beers of ander gedaente;
 ,, alsoo met den teerling, kaert-blaren en an-
 ,, der dingen doen spelen, dat ghy noyt ver-
 ,, liefen sult; de stemmē der vogelē verstaen;
 ,, een wet-steen met een schêer-mes doorsnij-
 ,, den; een stock in een serpent verkeeren, en
 ,, vele andere ongelooffelicke dinghen uyt-
 ,, voeren.

Paracelfi
 Vrije-
 konst is
 godloos.

Lib. prin-
 cipiorum
 feu de my-
 sterijs

Maer voorwaer, indien dese dinghen wel
 sorghvuldigh overwogen werden, sy sullen
 meest alle voor godloos en lasterlick gekeurt
 werden. Want al-hoe-wel *Paracelsus* voor-
 weert, dat hy niet die quaet-ruchtige, en die
 door de hulpe des duyvels voltoyt wert, maer
 de natuyrlicke en gheoorlofde Vrije-konst
 voor-stelt: even-wel nochtans soo blijktt ge-
 noegsaē uyt het geen nu alree is bygebracht,
 en doorgaens oock uyt syne schriften, wat
 voor een vrije-konst hy bejaeght heeft. Want
 elders verheft en beschermt hy dien quaet-
 rucht-

ruchtigen Toovenaar *Judaum Techellum*, en verm. cap.
nauwlicx isser t'eenigen tijden een beruchten 5.

Toovenaar geweest, die *Paracelsus* door lofspraeck niet en verheft. In't 15. Boeck van de *Onsichtbare Siekten* pleyt hy, gelijk al voren oock geseyt is, voor de Wijsen *Pharaonis*, en seyt, dat hare konst van God is afgedaelt; en hy neemt het qualick, dat haer de Schrift by verachte namen *Zauberer* noemt, als hy onder anderen schrijft: **Wiewol die Schrift den Kunstlern rauche Namen gibt: so licht es doch nicht an den Namen. Denn die Kunst vermag die Namen anders darzuthun.** En daer na: **Darumb haben die Kunstler der Kunst halben Gott nicht erzurnet.** Het selfdige gevoelt hy mede van

Bileam. Al-hoe-wel hy oock op die plaets de rechte Vrije-kunst van de Duyvel-besweringh tracht t'onderscheyden, en seyt, dat de Duyvel-besweringh door *Ceremonien* en *Verfwerkingen* verricht wert; maer dat de Vrije-kunst sonder *ceremonien*, *vervloeckingen*, en *toewyningen* krachtigh is, alleen door dat geloove, door het welcke, na't getuychenis onses *Salighmakers*, bergen kunnen verset en inde Zee geworpen werden, en het welke macht heeft over de *Geesten* te heerschen, en haer tot onse diensté aen-te-porren: evenwel hoedanigh dese syne Vrije-kunst is, en hoe verkeert en godloos dit wonder-barend geloof haer wert toe-geschreven, blijkt uyt 't navolgende, als hy schrijft. Indien een mensch door de Toover-kunst beschadight

In Lib. de
Occulta
Philos.
P. 281.

zy, **durch Zeuberer** / dat hy op defen voet
 ,, moet genesen werden; Men fal maken ee-
 ,, nen voet, of een hant, of een ander lit, na
 ,, de gedaente van 't gene sieck of pijnlick is,
 &c. Siet in het 137. bladt deses Boecx. En
 voorwaer wie sou dien van de Toover-konst
 niet verdacht houden, die *Virgilij* en een's
 Spaenjaerts Klock, de duyvelen by-een roe-
 pende en te rug drijvende, een Toover-spie-
 gel, waer in alle dingen konnen gesien wer-
 den, en meer diergelijke dingen prijst? Al-
 soo dat *Paracelsus* niet en kan loochenen, dat
 de geheele kracht van syne Vrije-konst van
 den duyvel afdaelt. Dit onderscheyt stelt hy
 maer alleen tusschen de Vrije- en on-vrije
 konst; dat dees door belesingen, en sekere
Ceremonien gelijk als vleyt: Maer dat die ge-
 gelijk als met geweld den duyvel syne konsten
 ontruckt, en door 't geloof en vaste Inbeel-
 dingh hem tot alle diensten aendringht.

Of 't vry
 staet van
 den duyvel
 hulp te ey-
 schen.

Maer noyt heeft *Paracelsus* bewesen, dat
 het vry staet van den duyvel yets te eysschen,
 of bystant van hem te verwachten. *Chryso-
 stomus* gevoelt seer wel, dat het beter is voor eē
 Christen mensche in den doot te gaen, dan
 syn leven door toover-banden te verlossen.
 En God heeft van 't begin des werelts (*Gen.
 1. 3. v. 15.*) vyandschap tusschen den mensch
 en dē duyvel gestelt. Daerbeneffens kan niet
 een Vertoog uyt de heylige Schriften en ge-
 schiedenissen werdē bygebracht, dat de duy-
 vel immermeer yets goets aen den mensch
 geworcht heeft. Vele duysent Engelen zijn-
 der,

der, door welckers dienst God, alst hem lust, den mensch kan goet doen.

Ten tweeden treckt hy, op d'aengewese plaets, te vergeefs de kracht en mogentheyd deser Vrije-konst uyt het geloof. Want vooreerst soo wert dat wonder-barend geloof onder de gaven des Heyligen Geestes van den Apostel (*1. Corinth. 12. v. 9.*) opgetelt, hetwelcke yder-een sikh selven niet en kan toeseggen. En onder de Vry-konstnaren stelt *Paracelsus* de foodanige, die voorseker het wonder-barend geloove niet en hebben ghehadt, als dien Jood *Techellus*, de Wijzen *Pharaonis*, en diergelijcke meer: hy verhaelt mé foodanige wercken der Vrije-konst, hoedanige oock in Virgilij *TOOVERES* beschreven werden. Daerbeneffens soo moet het geloof en de gebeden, volgens het woordt en beloften Godes, aengesteld werden. Alsoo spreeckt *Elias* (*2. Reg. cap. 1. v. 10.*) Ben ick een man Gods, soo valle vier van den hemel, ende versinde u, en uwe vijftigh. Want die door foodanigen geloove wonderdingen wil verrichten, moet in't minsten aen de uytboomst niet vertwijffelen, maer voorzigt en seker houwen, dat het geen hy wil alsoo sal uytvallen. Maer op dat hy niet en wijffele, soo is 't nootsakelick dat de beloften eerst zijn voor-gegaen. Doch alsucken belofte is hier niet. Ja vele dinghen werden van de foodanige onder het verdeck van dat geloove verricht, die het woort Gods geheel tegen-strijden. En voorwaer het is een afschric-

Wonder-
barend ge-
loof.

Lib. de
Occulta
Philos.
P. 289.

schrickelicke godloosheyt van *Crollius*, dat hy
 „schrijven derft; Dat de ware gebeden in dē
 „geest en waerheyt gedaen, het eerste gront-
 „vest van de Cabalitishe Vrije-konst zijn.
 Want alsoo de gebeden een Gods-dienst zijn,
 en volgens dit van Johannes, *Dit is het ver-
 trouwen dat vuy van God hebben: is 't dat vuy
 bidden na synen wille, dat hy ons verhoort*, de
 gebeden alleen volgens de belofte en den wil-
 le Godes moeté aengevangen werden, soo en
 past het niet, desen Gods-dienst alsoo te mis-
 bruycken. Laet my eens een letter uyt de
 geheele Schrift gethoont werden, alwaer de
 vrije-konst, die *Crollius* uyt *Paracelso* voor-
 draecht, beloften van verhooringhe werden
 toegeseyt. Siet in 't geen wy voor desen van
 de genezingen door toover-konsten hebben
 by gebracht, en 't sal licht zijn om oordeelē,
 of 't geoorloft zy soodanige dingen van God
 te versoecken, en, wanneer yemant yets dier-
 gelijcks verricht, of dat Godes, of des duy-
 vels hulpe moet toegeschreven werden. Op
 dat ick andere dingē niet hervatte, en is 't niet
 godloos, stoutmoedigh te schrijven, 't geen
 „*Crollius* doet; Al wat van onse ooghen inde
 „groote Wereldt beschout wert, kan de In-
 „beelding al t'samen voort-telen: alsoo kon-
 „nen alle kruyden alle groeyende dingen,
 „alle metalē (*vvaerom oock niet alle gedierten?*)
 „door de Inbeelding en rechte *Gabala* voort-
 „gebracht werden.

1. Joh. cap.
5. vers. 14.

Pag. 38.

Paracelsi
natuurlick
geloof.

Dat natuyllick geloof, het vvelcke een
 kracht sou zijn om wonder-daden te verrich-
 ten,

ten , allen menschen in de eerste Scheppingh
 gelijkelick aengeschapen en ingeboren , is
 niet anders als een recht versiersel . De rech-
 te wonder-daden passen alleen de Gemeynthe
 Godes . Even-wel nochtans en is haer allen
 de kracht om wonder-daden te verrichtē niet
 vergunt : en *Abraham , David , Salomon* en
 andere meer hebben noyt (*miracula*) wonder-
 daden ghedaen . God alleen is een werck-
 meester der wonder-daden , de welcke die
 gaven , die 't hem goet dunckt , vergunt , en
 gelijk *Nicodemus* wel seydt , niemant kan die
 wonderbare teekenen doen , 'ten zy God
 met hem zy . De wonder-daden die van de
 ongeloovige en Toovenarē geschien , spruy-
 ten uyt de hulpe des duyvels , oock en zijn't
 geen rechte wonder-daden , maer *σημεία
 καὶ τέρατα ψεύδους* , valsche teekenen en
 wonderheden , gelijk die *Paulus* noemt .

Vangelijcken is het godloos , 't geen *Crol-*
 „ *lius* op't 46. bladt schrijft : Dat een rechten
 „ *Cabalist* kan doen ; al 't geen hy wil ; en al
 „ wil , 't geen God selfs wil . Want in de ge-
 heele Schrift wert nergens vā die Vrije-kon-
 ste yets geroert , en uyt die selfdige kan door
 geen eenigh punctjen bewesen werden , dat
 God een wel-gevallen in foodanighe Vrije-
 konsten heeft . Aengaende onsen Salighma-
 ker , die seydt tot syne Leerlingen : *Ick hebbe u*
mijne Vrienden genoemt : vuant al vuant ick van
mynen Vader gehoort hebbe , hebbe ick u kondt ghe-
daen . En Paulus getuyght , dat hy alle den

Ioh. Cap.
15. vers. 15

Actor.
20. vers. 27

raet

raet des Heerē haer verkondiget heeft. Evenwel nochtans vint men nergens yets van dese Vrije-konste, ja werdt verscheyden malen in de H. Schrift verboden.

't Geen *Crollius* op het 36. 37. 38. 39. bladt van de Inbeeldingh schrijft, zijn droomē der Offer-priesterkens. Dat de Inbeeldingh een groote kracht heeft, sal niemant loochenen, maer datse sulex sou konnē verrichtē, 't geen *Crollius* haer toe-schrijft, zijn niet dan praetjens. Namentlick syn eygen, somtijts oock een's anders lichaem veranderē; dat vele door de Inbeeldingh schierlijck Temp'len Gods gewordē zijn: dat de Inbeeldingh een Zeylsteen is, treckende over de duysent mijlen veer, en in hare verhoogingh uyt de vier Elementen treckt, al watse wil; dat door de Inbeeldingh de werckingen der Starren in de teecken-beeldekens; steenen en gesteenten kunnen gelockt werden, alsoo datse de selfdige krachten met de Starren uyten; dat de Inbeeldingh kan voort-telen, alle 't gene wy inde groote werelt met onse oogen beschouwen, gelijk als alle metalen, en groeyende dingen; dat de Inbeeldingh kracht heeft om sictelicke lichamen te baren, en voort te brengen; en datse alderhande soo af-wesende als tegenwoordige wonderbare werckingen, 't begrip des menschelicken vernufts overtreffende, kan aen den dagh brengen. Onse handen hebben oogen, *Crolli*, sy gelooven, 't geense sien. Wanneer, bidd' ick doch, hebt ghy, of alle uwe *Gabalisten* en Vry-konstena-

stenarē (sonder het toedoē des duyvels) sulcx yets verricht gehadt? Daeromme kan ick my niet genoeghlaem verwonderen, dat *Crollius*, die soo wel weet, als 't getal syner vingeren, dat noch van hem, noch van yemant anders, gelijk ick korts gefeyt hebbe, die dingen, die hy soo beroemelick van de *Gabalistische* Vrije-konst uyt-roept, immermeer verricht zijn, of als noch verrichtet kunnen werden, te weten, alleen door de Inbeeldingh, sonder eenige Goddelicke of duyvelsche kracht (door dewelcke wy niet en kunnen loochenen vele vvonderbare dingen volwrocht te zijn:) niet-te-min soo stout-moedigh derft schrijven, en de onverdachte jeught voor de stricken en guychelrijen des duyvels bloot leggen. Indien alle konsten, wetenschappen, en aller dingen kennis in den hemel is, en gelijk *Crollius* schrijft, den hemel alle dese dingen bekent zijn, en dat *Crollius* en andere van synen Aenhangh het middel hebben, waer door den mensch die dingen van den hemel kan tot hem treckē: waerom dan is niemant van haer, door behulp deser Vrije-konst, in alle konsten bedreven geweest, en heeft alle kennis des Natuyr-kundings, Metael-wisselings- en Genees-konst's van den Hemel afgetrocken, of insonderheydt de konst des Wijs-geren Steens, met soo veel arbeys van vele gesocht, uyt-gevonden? waerom stekē sy als noch met andere sterffelicke menschen in 't slijck der onwetenheyd? Indien *Crollius* door syne Inbeeldingh de siekten kan gene-
sen,

fen, waerom heeft hy dan in't moeyelick bereyden der *Chymistischer* genees-middelen soo veel tijdts versleten? Maer dit zijn niet dan verdichtfelen, en herloopingen tot den aenvangh. Want door wat reden beweren sy, dat alle konsten, wijsheden, en wetenschappen in den Hemel zijn? Door geene. Door wat reden bewijzen sy, dat die wetenschappen, soof in den Hemel waren, van den mensch tot hem kan getrocken werden? van gelijcken door geene.

Op dat ick dan met een woort, het geen ick gevoele, uyt segge, wat van die Vrijekonst, die *Crollius* in syne Voor-rede de Leerlingen des Genees-konst's soeck in de vuyft te steken:

Vliedt Jongelingen, vliedt'er uyt,

Daer schuyt een gladdeslangh in't kruyt:

En onder den honigh der *Chymistischer* genees-middelen, leydt in syne Voor-rede een venijnige galle verborgen. Niemand en late sich door eē schijn van wijsheyt om den tuyn leyde, maer dencke, dat de duyvel erglistigh is, en dat hy somwijlen onder 't decksel van goede Leere den mensch bedriegt, ghelijck *Ioh. Franc. Picus Mirandulanus* wel-bedacht
 „ vermaent: Gelijck de duyvel, seyz hy, de
 „ mensché door Vrouwen, drinck-gelagen,
 „ en dertelheden eertijds wist te trecken, en
 „ als noch treckt: alsoo heeft hy oock de
 „ Wijsgeren, doordien sy van dese dingen eē
 „ af-keer hadden, even-wel in die stricken,
 „ die haer best pasten, gevangen, namentlick
 „ door

De Ludificat. Dæmon. Dialogo 1.

„ door een schijn van Leere , en heeft haer
 „ (*Pythagoram, Empedoclem, Apollonium*, en
 „ andere) op verscheyde wijfen gelockt , om
 „ hem te eeren, onder't decksel van wijsheyt;
 „ onder een waen-geloovigen deck-mantel ,
 „ een schijn van Gods-dienst vertooghende .
 „ Want door trappen der Leere hebben sy
 „ haer tot gebeden, Lof-sangen, Gods-spra-
 „ ken of *Oraculen* gewent, waer door sy sche-
 „ nen te verwervē, datse toekomstige dingen
 „ konnen voor-wetē, en na verscheyde plaet-
 „ sen door de lucht vervoert werden . Sulcx
 „ wierdt verricht door de hulpe des duyvels ,
 „ het welcke sy nochtans des menschen god-
 „ delickheyt toeschreven . Want op wat fat-
 „ soen sou *Pythagoras* anders nu in *Taurominio*
 „ een stadt in *Sicilien*, nu in *Metaponto*, in een
 „ seer korten tusschen-loop van tijdt , reden-
 „ kavelende vā syne Leerlingē zijn gesien ge-
 „ weest ? Yder een dan die wachte sich, dat
 „ hy onder 't verdeck van de natuyrlieke Vrije-
 „ konst, en van een Goddelicke wijsgerigheyt
 „ uyt het licht der Natuyre, die vervloeckte
 „ duyvels-konst niet en kome te oeffenē. Yder
 „ een die wachte sich, dat hy die middelen, die
 „ boven de Natuyre zijn , om eenigh werck te
 „ uytē niet en gebruycke , ende een uyt-eyndt
 „ de natuyrlieke dingen toedichtt', die in harer
 „ vermogen niet en zijn , maer aen den duyvel
 „ hangen . In welke saeck hedens-daeghs van
 „ vele Borgerlicke gesondicht wert, dewelcke
 „ schoon sy de stuckē des Wijsgerigheys, Na-
 „ tuyr-kundinghs, en Genees-konst's niet en

T

ver-

verstaen, onder-tusschen even-wel snackende na nieuwheden, aen eenige geloof geven, dewelcke roemen, datse in ick-weet-niet-wat eē Vrije-konst ervaren zijn, en gebruycken de middelen die tegens de H. schrift en 't Goddelick gebodt zijn strijdende, ende eeren in sulcker vougen de vreemde Goden. Hier geldt niet, soo yemant voorstelt, dat hy geen Verbondt met den duyvel ghemaect heeft, maer dat hy slechts eenige middelen, buyten alle waen-geloof, gebruyckt. Want de mensch kan met den duyvel niet alleen in een openbaer, maer oock in eē bedeckt verbont getredē zijn. Het openbaer Verbont is, wanneer yemant met den duyvel selfs in een Verdragh is overkomen. Het bedeckt, wanneer yemant die middelē in 't werck stelt, die een ander, die met den duyvel in een openbaer verbondt gekomen is, van den duyvel heeft ontfangen, en die Leere uyt dē duyvel eerst gesogen heeft. By Vertoogh, indien yemant 't zy door teekenen, of sekere *cere-monien*, of door andere middelen, welckers natuyrlieke mogentheydt niet en is vergunt sulcx uyt te voerē, syn lichaem alsoo beborstweert, dat het door een swaert of busch-kogels niet en kan verzeert werden, die maect een bedeckt Verbont met den duyvel, en gebruyckt het middel, 't geen de duyvel aen hem, die eerst om dies-wille een Verbondt met hem gemaect had, geopenbaert heeft. Want voorwaer de *characters* en teekenen, of diergelijcke dingen meer en verharden het
lic-

lichaem des menschen alsoo niet, maer de duyvel, dewelcke die gene, die van hem hulp en bystant afvorderē, in 't eerste Verbont be- looft heeft, dat hy wilde tegenwoordig zijn; wanneerse dien *character*, of dat middel ghe- bruycken souden. Soodanige *characters* on- kenbaerlick beschreven, gelijkse *Apulejus*; in't 4. Boeck van den gulden Ezel, noemt, als van gelijken die *ceremonien* zijn des duy- vels A. B. C. het welcke schoon ick of ghy niet en konnē begrijpen, de duyvel even-wel verstaet het. Want ghelijck de letteren en woordē door eē instellingh en toestemmingh der menschen gelden, en hier uyt verscheyde talen by verscheyde Volckeren zijn ontstaen: alsoo hebben oock soodanige teekenen, *ce- remonien* en woorden, uyt eē over-een-komst en toestemmingh des menschen en des duy- vels, haren oorspronck genomen. By ver- toogh: De Polen zijn overkomen, dat het woordeken *Bock* God beteekent. Schoon dan een Pôol met een Pôol sprekende, dat woordeken noemt, en een Latijn, Griek, Italiaen, of Fransman dat hoorende, in't min- sten niet en vaet, en een Duyts waent, datter *Bock* (een dier) geseyt wert: den Pôol even- wel verstaet dat mē God noemt: Van gelijc- ken oock schoon hy, of hy niet en verstaet, wat dat teeken, of die *ceremonij* beduydē wil: de duyvel even-wel, die dat teeken of *cere- monij* dese beduydenis heeft toegepast, ver- staet het. En ghelijck als yemant, die in een tael niet en is ervaren, kan wijs gemaect

werden, dat hy eenige woordē uyt die selfdige spreke, als quansuys streckende tot lof van yemant, daerse inder daet niet anders dan scheld-woorden zijn: alsoo kan oock yemant in 't gebruycken van onbekende teekenen, en het uytē van vreemde woordē sondigen, en om de hulpe en bystant des duyvels biddē. Yder een dan overwege, hoe gevaerlicken saeck het zy, en houde in geheugen, dat het eerste van de tien gebodē seyt: Ghy sult geen vreemde Goden hebben. Die heeft vreemde Goden, die God ter zijden stellende, en op syne mogentheynt niet alleen vertrouwende, middelen gebruyckt, die God niet en heeft geschickt, maer eerstmael van dē duyvel zijn af-gedaelt. Hier dient aengemerckt een geschiedenis, die ick uyt *Martino Delrio* elders heb verhaelt gehad. *Cornelius Agrippa* heeft tot Leuven gehad eē Tafel-gesel, een jongman al-te-nieus-gierigh, dewelcke na dat *Agrippa* van huys vertrocken was, gelegentheynt van syn vrouw verkregen hebbende, om in de kamer van *Agrippa* integaen, een besweer boeckjen in de handt gekregen heeft, in 't welcke wanneer hy las, wierdt aen de deur geklopt, en als hy in 't lesen voort-ginck, quam de duyvel in, en vraeghde waer toe hy was geropen, en heeft hem, niet antwoordende, den adem opgestopt. *Cornelius Agrippa* t'huys gekomen zijnde, siende de duyvelen syn huys bespringen, en de voor-gevalle saeck uyt een van die verstaen hebbende, gebiedt hy hem, dat hy verrichten wilde, dat het

Disquis.
Magic. Lib.
2. Quaest.
29. sect. 1.

het doode lichaem met de andere *Studenten* op de merckt soude wandelen. Het welcke hy oock doet: maer wanneer den voer-man het lichaem verliet, is het op de merckt ter aerden neer gevallen. Doordien dan dien Jongelingh niet met dat insicht, als dat hy dē duyvel tot hem soude roepen, in dat tooverboeckje gelesen hadde: maer dat de duyvel door 't Verbondt, het welcke hy met Agrippa, of yemant anders gemaect hadde, sijn heeft laten vindē: soo blijkt hier uyt, als dat yegelick een, en sulcx oock onwetende, kan verrichten, dat de duyvel, door sekere woorden, reekenen of *ceremonien*, waer van in 't verbont is overkomē, hem tegenwoordigh, behulpsaem en gediensfligh sal toonen.

Wat doch de heylige woorden belanght, dese werdē seer schandelick misbruyckt. Den *Heylige woorden.*
Apostel Paulus heeft alle het gebruyck der *H. Schrifture* 2. tot *Timoth.* cap. 3. vers. 16. uytgedrukt, seggende: *Alle de Schrifte is van Gode ingegeven, en is oirbaerlick tot leeringe, tot straffinge, tot verbeteringe, tot ondervvijfinge die in de rechtvaerdigheyt is.* Maer maect van dit gebruyck in 't minsten geen gewagh. Daerbeneffens heeft alhier noch de *Hebraesche*, noch de *Caldæsche*; noch eenige andere tael meerder kracht, dan al de overighe spraken. Siet het 136. bladt deses Boecks.

- *Auger. Ferrerius (lib. 2. Method. cap. 11.)* Augerij
 heeft hier van een bysonder gevoelen. Want *ferrerij*
 als hy las, dat de oude *Medecijn-meesters* de-
 sen wegh vā genesen warē ingegaen geweest, *gevoelen*
 van de cha-
 racters en

woorden.

Lib.9.c.4.

Lib.12.c.

7. Lib.10.

c. ult.

Lib.2. de
abditis re-
rum caus.
cap. 16.

ghelijck by *Trallianum*, *Aëtium*, en andere meer te sien is: en dat hy sagh dat vande nieuwe Schrijvers tegens de bloet-stortingh, val-lend-evil, harden arbeyt, koortsen, wonden, harde en diepe versweringen, ontledingē, en scheurfelen niet weynige diergelijcke din-gen werden gebruyckt; ghelijck uyt *Fernelio* blijkt: meent hy als dat men d'ondervingh en d'achtbaerheyt van soo veel uytmuntende mannen behoort geloof te geven, en dat het eē gefont oordeel niet en past, tegens die din-gen te dwars-drijvē, die mē sien en tastē kan; en schat het voor lichtvaerdigheyt, dat men d'ondervindingen der Artzen sal loochenen.

Hy schrijft oock, dat de uytkoomst des ge-nesingh niet en spruyt uyt de *characters* of ge-dichten, maer uyt kracht een's vast-geloo-vend gemoets, met den Siecken eenfinnigh zijnde. En schrijft dat de kracht onses ge-moets van sulcken vermogen is, dat soose haer selven yets eerlicks doet gelooven, ende in dat geloove stantvastelick koomt te vol-harden, dat' alsdan dat-selvdige, 't geen sy haer heeft ingeprent, krachtelicken werckt en verricht: by aldien haer 't gemoet vā dien, in wiense merckt, niet tegenstrijdigh en wan-trouwich is. Want indien het geloovigh en mede-helpende sal zijn, sal dat, 't geen het ooghimerck is, veerdiger verricht werden: indien het noch geloovigh, noch wantrou-wigh zy, sal even-wel de kracht van 't ge-moet des doenders haer werck verrichten. Maer indien by geval den Siecken wantrout,

en

en het genees-middel voor geheel belachelick keurt , ofte indiender omstaenders zijn , die syn vertrouwen verswacken , en het ghe-nees-middel in syne tegenwoordigheyt verachten , soo sal den opsegger niet vermogen , doordien des anders gemoet tegens syn vertrouwen strijdigh is. Indien hy buyten eygen vertrouwen de belesinge aenvanght , sulcx is te vergeefs ; ten waer hy misschien een gemoet voor hadt, het welcke om syn botheys wille niet en voelde , dat het door veynsingh bedrogen wierdt .

Maer dit gevoelē van desen anders geleerden Artz magh oock niet geleden werden . Want alsoo de Inbeeldingh , 't bedencken , en den indruck des gemoets een inblijvende werckingh is , en uyt het lichaem in den siecken niet over-klimt : soo kanse in een vreemt lichaem niet met allen uyt-voeren ; nochte oock door de woorden kan van den belesenden , 't zy dan wat hy oock dencke of sigh selven inbeelde , yetwes de saeck , die belesen wert , toevloeyen . En indien het sterck vertrouwen des Artz de hoofd-oorfaeck van dese genesingh is , hoe komt dan dat dese genesing niet door alderhande , maer alleenlick door sekere bescheydene woordē volwrocht wert ? Want al-hoe-wel *Ferrerijs* waent , dat eē wijs en volstandigh man niet alleen die dingen , die van den gemeenen man bezegelt zijn , maer oock andere , die van hem gevonden , of in de hant of sin gekomē zijn , magh in't werck stellen : even-wel nochtans isser geen blijk

van die faeck, maer die kracht wert van de Schrijvers die bescheydene gedichten en woorden selfs toegepast: of indien door onuytgesonderde woorden het selfdige kan verricht werden, soo schuylt de oorfaeck niet in den Artz, maer in dē siecken, gelijk hier na geseyt sal werden. En indien de kracht des genesinghs, gelijk *Ferverius* selfs toestaet, niet en steekt in de gedichten en woorden, maer in de gedachtē en Inbeelding des Artz; hoe passen dan die woordē daer? en waerom sou den Artz niet soo wel swijgende, als sprekende het selfdige verrichten?

Soo dan de vvoorden eenigh uyt eyndt volght, het welcke sy uyt haer selven niet en kunnen baren, het is nootsakelick, ghelijck voor desen geseyt is, dat sulcx van den duyvel afdael: ofte indiē het door des duyvels hulpe niet verricht en wert, voltoyt sulcx de kracht van d' Inbeeldingh des Siecken; op wat voet *Hippocrates* gesecht heeft, dat het vast betrouwen des Siecken veel tot de genesingh der siecken toebrenghet. Het welcke *Ferverius* selfs bekent, als hy schrijft, dat de belesingh krachteloos is, wanneer dē sieckē wantrout, of foodanigh geneef-middel voor belacchelickeurt: maer schoon in tegendeel dē Artz sonder geloove of indruck sijn tot de belesingh vervouge, dat even-wel de werckingh daer op sal volgen, soo maer slechts den Siecken aen den Artz geloof geeft, en soo bot en eenvoudigh zy, als dat hy niet kan voelen, dat hy door veynsingh bedrogen wert. Siet hier

hier van verders in't 8. Cap. van de Verhand.
der Tooverf. en in't Geschil van de Schôot-
en Steeck-vrije, &c.

Al-hoe-wel in de H. Schrift vertoogen gevonden werdē, dat de Apostelen den duy-
vel geboden, en hem uyt-geworpē hebben: Van den duyvel mach geen hulp verfocht werden.
even-wel is nergens eē vertoogh, dat yemant der Heyligen den dienst des duyvels tot een goet uyt-eyndt, en tot voordeel des mensché gebruyckt heeft. En hoe sal hy de menschen dienen, tusschen wien, en't menschelick geslachte God van den beginne vyantschap gestelt heeft; waer door hy onse weder-party geworden is, en om ons gaet als eenen brieschenden Leeuw, soeckende wien hy sal verflinden. Waerom oock den *Apostel* gebiedt, 1. Cor. cap. 10. versf. 20
dat wy geen gemeynschap met de duyvelen souden hebben, &c. Siet het 139. bladt des Boecks.

En al-hoe-wel yemant dit voor *Paracelfo* sou kunnen dringen: dat het soo onhebbelick niet en schijnt, soo yemant eenighe gheneesmiddelē, en die krachtiger, door de bancken Artzen bekend zijn, van den duyvel leerde, waer door hy vele siecktē, selfs aen andre Genees-meesters onverwinbaer, sou kunnen vermeesteren. Want schoon dat genees-middel van den duyvel is afgedaelt: dat niet-temin daer door dē mensch veel voordeels aenkomt. Even-wel nochtans is sulcx noch vayligh, noch Goddelick. Want al-hoe-wel het niet en kan beneent werden, dat de duyvel in de dinghen der Artznij wonder wel er-

varen is: niet-te-min is alle syne hulp, die hy ons aendienst, bedriechelick, en het lichaem, doch insonderheyt de ziele des menschē schadelick, en van die selfdige is meer onheyl en nadeel, dan voorspoet te verwachten. En alzoren is uyt *Chrysofostomo* gheseyt, dat een mensch veel eer behoorde in dē doot te gaen, dan door foodanige middelē syn leven te verlossen. **G O D**, die quetst, kan oock genesen, en, soo het den Siecken dienstigh is, hy segent de gemeene middelē, als datse tot gesontmakingh des Krancken gedijen, op dat des duyvels hulpe niet van nooden zy. Daeromme moet van **God** alleen de hulpe afgevordert werden, en 't past niet hem te verlaten, en by synē vyandt dē duyvel over te loopen: 't En gelt niet, dat den Siecken, **God** om syne hulpe aengeroepen hebbende, niet altijs syne gesontheyt herkrijght. Want **God** kan doorgaens helpen: maer alsoo hy speurt, dat het dē Siecken dienstigh is, van de sieckte niet verlost te werden: soo moeten wy ons in dē wille **Gods** geruyst stellen, noch tot verbode middelen, tegens het welgevalle **Gods**, ons vervoegen; en dien *Virgiliaen* niet slachten, dewelcke seyde:

*Soo ick tot hulp den Hemel niet kan trecken,
Wil ick de hel tot mijnen dienst veruuecken.*

Een klaer vertoog, dat het onbillick is, hulp van den duyvel te verfoecken, geeft ons de **Koningh Abasias**. Door 't welcke wy duydelick geleert werdē, dat in onse sieckten van **God** alleen, en niet van den duyvel bystant moet

moet versocht werden. In 't kort; den duyvel moet men vliedē; en 't past niet quaet te doen, op datter goet uyt volge, nochte wy mogen den duyvel tot hooger poogen geen dore openē. En hoe sou hy, die een menschoorder en leugenaer van den beginne af geweest is, na 't getuygenis onses Salighmakers, yets goets, of 't geen den mensch te recht mocht vorderlick zijn, aen den mensch deelachtigh maken? Kan oock yets goets van een werck-meester alles bedroghs verhôopt werden? met d'een hant toont hy ons een broodt, met d'ander reyckt hy ons een steen toe, en is alleen daer op uyt, dat hy de zielen dier gener, die mackerchap met hem makē, en hem tot hare hulp versoecken, mocht gewinnen, en alsoo soeckt hy syn, en niet der menschē voordeel, die hy al t'famen in't verderf tracht te brengen.

Ioh. 8.

De duyvel soude wel eenige volkomelick ghenesen kunnen: maer soo grooten weldaet wil hy aen dē mensch, dien hy met onophoudelicken haet vervolght, niet besteden: Een versierde schijn-genesingh beneersticht hy alleen, om door verwonderingh van dien de gemoederen des menschē te betooveren; en is insonderheydt daer op uyt, als dat hy van die gene, die hy nu tot verwonderingh getrockē heeft, met Goddelick ontsagh en eerbiedingh sou aengedaen werden, en alsoo den mensch van God af, en na hem toe mocht ,, keeren. Daerom seyt *Leo* seer wel: Dat de Homil. 19.
 ,, weldadē des duyvels schadelicker zijn, dan
 ,, alle

Lib. De-
monolat.
cap. 9.

„ alle fyne wonden, en dat het beter is fyne
„ vyantschap, dan vrede te bejagen. Als hy
meest vleyt, is hy meest op bedrogh uyt, het
welcke getuygen soo andere geschiedenissen,
als die, by *Nicol. Remigium*. Wanneer de duy-
vel eē longelingh in syne gemeenschap socht
te verlocken, heeft hy hem in d'eerste aen-
spraeck bevolen, dat hy van dieverij, dron-
kenschap, vleeschelicke lusten, lasteringen,
en andere sondē meer sich soude onthouwen,
de godsaligheyt oeffenen, den armen door sy-
ne middelen bystandt doen, tweemaels ter
weke vasten, de gewone gebeden niet ver-
sloffen, en alles sorghvuldighlick betrachten,
't geen eē Christen mensche toestaet te doen.

Toover-
middelen
hoe te ken-
nen.

Daerbeneffens zijn oock de middelen, die
sy in't gebruyck hebben, noch gemeen, noch
natuurlick, gelijk doorgaens in *Paracelso* te
sien staet: maer woorden, teekenen, wassen
beeldeken, en anderē waengeloovige von-
den des duyvels. Soo moet dan in't uyt-keu-
ren der genees-middelen, dewelcke door een
vry-konstige natuylricke kracht gefeyt werdē
vorderlick te zijn, wel toēgesien werden, op
dat die middelen, dewelcke van de Natuyl
met foodanige krachtē zijn aen-gedaen, voor
geen duyvelsche toover-middelen werdē op-
getelt, of in tegen-deel alsulcken toover-
tuychje, onder den naem van een natuylrick
middel, ons in de vuyft niet gesteken werde.
Sommige menschē, soo haelt sy de oorfaeck
van eenige werckings niet en verstaen, keu-
ren terstont die selfdige voor toovery, seker

on-

onwiffelick en onvoorfichtigh genoegh. Op dat wy dan defen dwael-wech niet in en flaen, foo moet de ondervindingh wel forghvuldighlick werden aengemerckt, en de werckingh, dewelcke eē menighvuldige en sekere ondervinding voor onfeylbaer stelt, moet voor natuyrlick genomē werdē, schoon de oorfaeck als noch voor ons bedēckt is. Want wie sou gelooven, dat de Zeyl-steen sigh na het afchpunckt keert, en 't yfer tot hem treckt, 't en waer de ondervindingh fulcx had bevestight? En vele foodanige toeneygingen veler dingen zijnder, dewelcke hedenidaegs met de naem van Zeyl-steenige toeneygingen ghedoopt werden. Aen d'ander zy moet oock gelet zijn, dat wy waen-geloovige middelen voor natuyrlicke niet en komen op te vatten. Alhoe-wel wy bevinden, datse dickwils de een en selfdige wercking baren, foo het nochtans foodanige middelē zijn, dewelcke geen oorfaeck van die wercking konnē wesen, 't gaet vast, dat toovery daer mé vermenght is. En schoon hy, die foodanige middelē gebruyckt, buyten alle achterdocht van tooverije is: soo is 't evenwel waerschijnelick, dat fulcx voortspruyt uyt het Verbont met dien, die aldereerft die leere van den duyvel bevestight, gefogen heeft. Waer van die gene ons eē voorschrift zijn, dewelcke belatten konnen, datse door geene wapenen verfeert werden. Alhoe-wel sy selfs in geen verbont met de duyvel zijn overkomē, even-wel nochtans alsoo het seker gaet, dat die middelē, die van haer

wer-

werden aengewend, onnatuurlicke middelen zijn, en dat van haer foodanigen kracht niet voort en vloeyt, verrichten fy sulcx door 't verbondt, het welcke hy met den duyvel gemaect heeft, wien dese konft alder-eerft van den duyvel is gegeven. En alfoo helpen foodanige middelē door 't verbont met den duyvel, indien niet door een uyt-gedrukt, evenwel door een ftil-fwijgendt, en nootfakelick uyt kracht van 't eerfte verbont met den duyvel aengegaen.

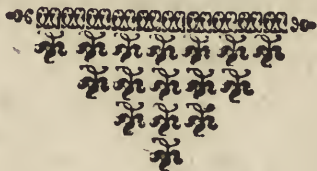
Hoe de Natuurlicke van de toovermiddelen t'onderscheyden zijn.

De Philof. occulta.

Op dat dan de waen-geloovige middelen, en die van een bedeckt verbont met den duyvel verdacht zijn, van ons niet gebruyckt en werden, staet op 't navolgende forghvuldiglick te letten. Want alwaer de kracht een's wonder-daedts, of des natuys, of de behendigheyt des konft's ontbreeckt; daer schuyt een Verbondt des duyvels, 't zy dan met wie oock gemaect. Daerbeneffens, alwaer gebruyckt werden teeckenē, onbekende, duyftere, niet-aen-een-hangende, of oock heylige woorden, maer op een anderen fin ghepaf, of wanneer eenige wijfen of Ceremonien van geen belangh, ofte andere dierghelijcke dingen werden aengewent: soo is de sake geheel verdacht. Hoedanigh dit van *Paracelfo* is, als hy schrijft, dat yemant van eē Tooversieckte kan ontflegen werden, soo hy eē omgekeert verfteten hembdt aendoe.

Meer van dese saeck hier toe te vougen, is niet noodigh. Dan op dat doch een altenius-gierige sigh selven in geen gevaer en stel-

stelle, soo laet hem in de H. Schrift de strenge gheboden, waer door dees konst verboden wert, insien, en insonderheyt Exod. cap. 22. vers. 18. Levit. cap. 20. vers. 6. en 27. Deutern. cap, 18. vers. 10. 11. 12. Mich. cap. 5. vers. 12. Apocal. cap. 21. vers. 8. Daerbe-
neffens 't geen *Erastus* van dese saeck bere-
den-kavelt, als oock *Libavius*, die hier van
in't lange tegens *Crollium* en de vrije-konst vā
Paracelsus handelt, insonderheyt in de oeffening
van de afschrickelicks godloosheydt van *Paracelsi*
Vrije-konst, volgens 't gevoelen van *Crollius*.

Van de krachten des

INBEELDINGHS.

VOrders, alsoo de *Paracelsisten* meest al de werckinghen van de natuyrlicke Vrije-konst, gelijkse die noemen, en waer van wy in 't voorgaende gehandelt hebben, uyt de Inbeeldingh trecken; en leeren dat die selfdige niet alleen in 't genesen en 't verweckē van siekten, maer oock in 't barē van andere ding-
gen

gen vry wat wonders vermag : en dat de saeck selfs spreeckt , en de gheschiedenissen , van Wijsgeren en Artzen aengeteeckent , leeren dat het niet al om sonst is , 't geen vā de wonderbare werckingen des Inbeeldinghs geseyt wert : soo schijnt het voor al noodigh , in eene plaets volkomeptlick uyt te leggen , hoedanigh de krachten des Inbeeldinghs zijn , en hoe dat die wonderbare werckingen van de Inbeeldingh afdalen ; het welcke , mijns oordeels , aldergevougelickst hier sal passen .

Wonderbare werckingen des Inbeeldings.

Het is kennelick dat de werckingē des Inbeeldinghs veelderhande en wonderbaerlick zijn , waer van wy hier na eenige geschiedenissen verhalen sullen . En schoon genomen datter anders niet gevonden wiert , om te getuygen , hoe verwond'rens-waerde dingen de Inbeeldingh vermagh , soo soude alleen dat , 't geen in de bevruchte vrouwen voorvalt , dat selfdige enoughsaem bevestigen .

Wat de Inbeeldingh vermagh.

Maer alhier moet in den eersten aenvangh dit vermaent werden , dat die werckingen aldernaest van de Inbeeldingh niet en dalen , en dat de Ziele soodanighe werckingen door de Inbeeldingh niet en uyt , of dat de Inbeelding door sijn selven , rechtelick en door eyghen kracht , 't geen van haer wert geseyt verricht te werden , niet voort en tēelt , nochte in andere lichamen werckt . Want de Inbeeldingh is maer alleen eē Bekennende kracht , en hare werckingh is inblijvendt , ende en gaet niet over in yets anders , en behalven het Beken-
nen en verrichtse werckelicke niet : maer de

Voe-

Voedende en Bewegende kracht kooft toe, in yets anders te wercken. En ſchoon met de verplaetfende beweging de Kennis en Inbeeldingh verfelt is: even-wel en iſſe de naefte oorfaeck des beweginghs niet, en alſoo en werckte in haer eygen, of een 's anders lichaem niet, nochte hermatight, beroert, of verandert door eenige ſoorte van beroeringe. Maer na de Kennis volgt de Begeerte, en voor 't leſte kooft het vervolg of afkeer van de Begeerte, die voltoyt wert door een verplaetfende bewegingh, welckers oorfaeck is de verplaetfende kracht van de Inbeeldingh onderſcheyden.

De vochtigheden van gelijcken en geeften werdē niet rechtelick en onmiddelbaer, maer by geval alleen van de Inbeeldingh beweegt, verweckende en bewegende die natuyrlicke krachten, de treckende namentlick, vaſthoudende, en uytdujvende, welckers ampt is, de vochtigheden en geeften te beroeren, tot voedingh des lichaems; en inſonderhevd die kracht des herts, de vvelcke *Συμῶδης* de moedighe ghenoeft wert, na welckers verſcheydenheyt der bewegingen kenlick is, datſe groote kracht heeft, om de vochtigheden verſcheydelick te beroeren. Voorwaer de Inbeeldingh leyt de vochtighedē en geeften, datſe na dit of dat deel vloeyen, en bepaelt de roerende kracht, datſe na dit of dat deel de vochtigheden en geeften toefluyre. Alſoo vloeyen hem, wiens gedacht op de vleefchelicke luften ſpeelt, de vochtigheden en geeften

Hoe de In-
beeldingh
het lichaem
verandert.

sten na de schamele, en in andere bewegingē na andere deelen. Van welcke beroeringh der vochtichedē en geesten het lichaem oock verandert wert; en niet van de Inbeeldingh selfs door sich selven. Want de Inbeeldingh, gelijk gheseyt is, is maer alleen een kennis. En het inbeeldigh affetsel en kan geen dadelicke hoedanigheyt baren, noch wesentlick veranderē; alsoo haer zijn, en eygen-wesigh wesen in 't voorhouden alleen bestaet, en daerom boven haer eygen volmaecktheyt en trap niet en kan wercken.

Daeromme al-hoe-wel bespeurt wert, dat van de Inbeelding verscheyde werckingen en veranderingen in 't lichaem werden voortgeteelt: soo en geschiet even-wel sulcx niet, om dat de geestige affetsels, de sinnen en Inbeeldingh voorgehouden, wesentlicke hoedanigheden in 't lichaem baren: maer om dat door de sinnen, en de voorbeelding van eenige saken de natyurlicke kracht tot mede-gevoelen getrocken, en tot wercken verweckt wert; waer door ghebeurt, als dat in 't lichaem de vochtigheden verscheydelick beroert werdē, en dat selfde veranderen. Alsoo wert uyt 't begrip en 't gevoel of Inbeeldingh van een stinckende en afschouwelicke saeck een walgingh of brakingh veroorsaect, of 't geheele lichaem door schuddingen en bevingen beweegt: en gelijk *Nicol. Florent.* verhaelt, het is ondervonden dat door d'Inbeeldingh van een dreck-losend genees-middel sommige dē buyck is weeck geworden, niet dat het affetsel

Serm 3. t.
1. sum. 1.
c. 5.

fel des dreck-losenden genees-middels een kracht van dreck-losen heeft, maer om dat van de Inbeeldingh de natuyrlicke bewegende kracht tot mede-gevoelen getrocken zijnde, de vochtigheden beweeght, dewelcke beweegt zijnde de uyt-drijvende kracht tot de losingh prickelt: insonderheyt indien soodanige vochtigheden in overvloet in't lichaem zijn. Wt alle het welcke kennelick is, dat of schoon de Inbeeldingh wonderbaerlicke werckingen werdē toegeschreven, dat evenwel de Inbeeldingh niet door haer selven, maer by geval een oorfaeck van alle dat selfdigen is, namentlick de krachten des Ziels bewegende, dewelcke vermogē het lichaem t'ontroeren, en te veranderen.

Eerstelick soo beroertse de begherende kracht, en door middel van de bewegingen des gemoets tast sy't lichaem aen. De bewegingen des gemoets volgen de kennis, en uyt 't bedencken van een aengename saeck zijn wy blijde, en van een onaengename droevigh. Dat doch de bewegingen des gemoets een groote kracht hebben om het lichaem te veranderen, is kennelick.

Even-wel en verandert de Inbeeldingh het lichaem door de begeerte onmiddelbaer niet, maer middelbaer, namentlick voor soo veel de begeerte beroert de natuyrlicke bewegende krachten, de leden, en insonderheydt het herte ingelijft, dewelcke beroert zijnde de vochtigheden en geesten bewegen; en de geesten door haer af-en toe-gaen tot de deel-

len, veranderen die selfdige. En alsoo zijn de vochtighedē en geestē de naeste oorfaeck, van de hermatigingh en veranderingh des lichaems: maer de eerste en verre oorfaeck is de Inbeeldingh.

Hoe de In-
beeldingh
sieckten
baert.

Op desen voet tast sy haer eygen lichaem aen, en verweckt in dat selfdighe verscheide sieckten: maer door sikh selven, en door een bloote en eenighe daet des Inbeeldings verweckt sy geene sieckt met all. Want indien sy alleen door de daet des Inbeeldings een sieckt baerde, so soude se de ingebeelde sieckt baren. Het welcke nochtans niet en geschiet. Want de melancholijcke menschen, dewelcke haer selven inbeelden, dat se van een sekere sieckt ghevat zijn, als namentlick dat se een grooten neus, of groot lichaem hebben, dat se manck zijn; en vallen daerom in die selfdige sieckten niet: maer indien eenige sieckt door de melancholy behaelt wert, die selfdige is een gemeene sieckt, dewelcke door de droefheyt, gebreck van slaep, angstvalligheyt, of door een andere bewegingh des gemoets wert ingevoert. En al-hoe-wel sommige door de Inbeeldingh in een Peste vervallen: even-wel en volvoert dit de Inbeeldingh door sikh selven niet, maer by geval, door den angst en schrick, die de quaet-aerdige vochtigheden in't lichaem verschuylende beroeren, dewelcke beroert zijnde de Pest veroorsaken; en alsoo verweckt de Inbeeldingh en schrick de Peste, niet dan alleen in daer-toe-bereyde lichamen.

Hoe de In-
beeldingh
Pest ver-
oorfaeckt.

Van gelijcken zijn oock andere in andere sieckté door de Inbeeldingh vervallen ; alsoo beelde een seker *Vicentijn*, ghelijck *Marcell*.

Donat. verhaelt, sigh selven in, dat hy soo grooten lichaem hadde, dat het door de deure niet en konde doorgaen, wanneer nu een Artz bevolen hadde, dat men hem door de deure soude dragen, heeft den Siecken gheklaegt, dat hy in het door-dragen van binnen geheel verbroké was : en is kortst daer op gestorvé. Een ander, wanneer hy over de grafsteden van syne Ouders wandelde, en by geval op den steen alsoo trapte, dat hy met de hielen daer aen vast rocht, liet hy sigh selven voorstaen, dat hy van de geesten syner Ouders getrocken wierdt, en is binnen den sevenden dagh door die Inbeeldingh gestorven. Maer sulcx en geschiet hier uyt niet, om dat de Siecken haer laten dencken, datse foodanige sieckten hebben; maer om datse van die selfdige nu al gevat zijn, ende hare beginselen gevoelen; en alsoo stervense door die sieckt, en niet door de Inbeeldingh: of indien de Inbeeldingh yets tot die sieckte toebrengh, sulcx geschiet by geval, door de droetheyt namentlick, vreesse, en diergelijcke bewegingen des gemoets.

De sieckten, dewelcke by geval, door middel van de bewegingé des gemoets, en d'ontroeringh der vochtigheden en geesten aldernaest werden ingevoert, zijn verscheyde, na de verscheyde natuyr en beroering der vochtigheden en geesté. Voor-eerst is de Inbeel-

dingh een oorfaeck van verfcheyde bewegingen des gemoets. Hoe veel doch de gramfchap, droefheyt, al te grooten blyfchap in't bederven en 't veranderen der vochtigheden vermagh, is genoeghaem bekend. Daerbenneffens konnē alle langhduyrige en aendachtige Inbeeldingen oorfaken van verfcheyde fieckten zijn; om dat daer door vele geesten en dampen in 't hoofd werden op-getrocken, en van andere deelen, tot de voedingh ghefchickt, werdē afgelockt, alfoo dat de werkingen dier deelen niet te recht en konnen voltoyt werden.

Hoe de Inbeeldingh fieckte ge-neeft.

De Inbeeldingh kan niet alleen door dat middel fieckten baren, maer oock ghenefen. Door dat middel, segge ick, namentlick by geval, en niet door figh felven. Want foo fy door haer felven geene fieckten kan veroorfaken, van gelijcken fal fy die felfdige door haer felven niet genefen: oock kan een heete ongematigheyt niet verjaeght werden, 't en zy een kouwe gematigheyt werde ingevoert, en alfoo in tegendeel. Daerbenneffens kan tot de gefontmakingh een cenige en enckele bewegingh en werckingh, hoedanig de Inbeeldingh is, niet genoegh doen, maer meeffentijt zijnder meerder werkingē noodigh, gelijk de hermatigingh, koquingh en uydrijvingh der vochtigheden, herftellingh der gefalten in het toefstuyrent en ontfangent deel.

By geval even-wel vermagh de Inbeeldingh tot de genesingh yets: om dat het toevertrouwen den Siecken het voorfchrift en den

den raet des Artz doet achtervolgen: insonderheyt doordien de Inbeeldingh eenige bewegingen des gemoets invoert, waer door de vochtigheden en geesten beroert werdē, dewelcke beroert zijnde, yets vermogen om een sieckt te overwinnen en uyt te drijven. Alsoo verweckt het toevertrouwē eē vreugde in 't gemoet des Siecken; de vreughde verquickt onse in-gebore warmte, en geeftē; waer door geschiet, als dat de spijsse beter verdouwt, de bedorve vochtigheden overwonnen, en de sieckten verjaeght werden. Want wy sien dat die gene, die vrolick en wel gemoet zijn, hare spijsen bequamer en gheswinder verdouwen; en dat in tegendeel de spijsen van die gene, die in eenige angstvalligheyt, vreesse of droefheyt steken, niet wel verdouwt, maer bedorven werden, en dat alsoo rauwigheden, en bedorve vochtigheden in het lichaem opgehoopt, en sieckten ingevoert, of verergert werden.

Dit is oock de selfdighe rede, waerom dat sommige, wanneer sy die spijsen, daerse met een grooten lust en treck na verlangen, genieten, gesont werdē; al-hoe-wel foodanige spijsen niet heylsaem genoeg en zijn. Want,

„ gelijk *Hippocrates* schrijft: Eē weynigh er-
 „ ger doch aengenamer spijs en dranck, moet
 „ voor een wel heylsamer, doch onaengena-
 „ mer spijsse gekeurt werden: en foodanigen
 spijs is insonderheyt de gesontwerdende dien-
 stigh. Want de soete spijsse, en daer de Mage
 een sonderlingen treck na heeft, wert grager

Aengena-
me spijsen
zijn vor-
derlick.

2. Aph. 38.

aengenomen, en de Mage omvat en verdoutse bequamer, en soo in haer eenigh gebreck schuylt, dat verbetertse, en verandert het, soo veel als mogelick is, in eẽ goet-sapigh voedsel, waer van het lichaem overvloedighlick gevoedt kan werden, en syn vorige krachten gheswinder herkrijgen, en de overblijffelen van de sieckt geluckiger en lichter overwinnen. Maer in't tegendeel baren de onaengename spijsen, en waer van den siecken een afkeer heeft, schoon sy goet, en tegens de siekten strijdigh zijn, een walgingh en overvloeyingh in de Mage; alsoo haer de Mage niet te recht omvat, noch verdouwt: waer door overvloedt van winden en van rauwe en bedorve vochtigheden wert opgehoopt, en de sieckt of vergroot, of verlenght. Ja het is menighmaels aengemerckt, dat sommige wel uyt geen quade spijsen, maer met tegenheyt gegeten, in een koortse ghevallen zijn, uyt geene andere oorfaeck, dan om dat die spijsen, met tegenheyt gegeten, in de Maghe was bedorven. Daer zijn even-wel noch andere oorsaken, waerom eenige spijsen, met grooten lust gegeten, somtijts van de koorts verlost: namentlick door diense inder daet, schoon sulcx voor den siecken of Artz verborgen is, de sieckte tegen-strijdt; of doordien op de gegete spijsen een brakingh, stoelgangh, of sweet volghet; of om dat de Natuyr een wijle tijts van den overvloed der spijsen alsoo belaft is, dat sy haer tegens de Sieckten niet en kant; op wat voet somwijlen de
koort-

koortfighe aenvallen , door overvloedigen
dranck , voor een tijt verachttert werden .

De aengename en met-luft-gegete spijfen
niet alleen , maer oock yets met vreughden
en vermaeck , en na 't welgevallen des Siec-
ken verricht , is somtijdts machtigh hem van
syne qualé te verlossen : om geene ander oor-
faeck , dan om dat of in de blijdschap de gee-
ften , die door de sieckt ghelijck als slaperigh
waren , opgeweckt en verlustight werden ,
dewelcke verlustight en opgeweckt zijnde ,
in't koquen en 't veroveré der bedorve voch-
tigheden , en 't verwinnen der siekten Na-
tuys alderbequaemste werck-tuygh zijn ; of
om dat de Siecken , wanneer sy haer evgen
wil bekomen , van die Inbeeldingh afstandt
doen , en de forge van die sieckt , die sy haer
valschelick hadden voorgebeeldt , verlaten .
Van welcke faeck ons doorgaens verscheyde
Verhalen voor komen .

Thomas à Vega verhaelt , dat eenen met een
brandende koorts ghevat , en yel-hoofdigh
zijnde , in aller ernst versócht heeft , dat hem
mocht vergunt werden , in dat staende water
(de vloer wijfende) te swimmen . Want hy
waer versékert , seyde hy , dat hy door dat
baden soude ghesont werden . het welcke
wanneer 't hem van den Artz vergunt was , en
hy na eenigen tijt , met een sonderlingh ver-
maeck , sich selven op den vloer gerolt en ge-
wentelt hadde , seyde , dat het water nu na de
knien quam , maer wenschten even-wel , dat
het hooger mochte opklimmen . Korts daer

In Com-
ment. in
Artem Me-
dicam Ga-
leni cap.
84.

op beter gemoet zijnde, seyde hy, het raecht de lieffchen. En alsoo allencken het water, volgens dé indruck van syne voorbeeldingh, tot den hals toe opklimmende, sprongh hy met een vrolicke gedaente, en seyde, dat hy nu geheel gesont was, en alsoo is hy van de koorts verlost geweest.

Lib. 2. cap.
17.

Een Vrouwe, gelijk *Trallianus* verhaelt, dewelcke haer liet voorstaen een serpent ingeslickt te hebben, eenen braeck-dranck ingegeven, en tusschen 't braken behendelic een serpent onder het uyt-gebraeckte geleyt zijnde, isse van die Inbeeldingh verlost geweest.

Alexander Benedictus schrijft, dat eenē sikh inbeelde ('t geen misschien wel waer mocht zijn) dat hy horens hadde; dese wierdt aldus geholpen. Twee herten-horens behendigh hem op 't hooft geset zijnde, hebben sy aen die selfdige beginnen te vijlen, en de stucken aen hem vertoogende, is hy genesen. Seker ick twijffel, of ick het de Konst, of de hardneckige Inbeeldingh moet wijten, datter als noch vele aen dat evil sieck gaen.

Aëtius schrijft van eenen, die waende dat hy sonder hooft was, en beleedt aen eē yder, dat hem dat selfdige om syne tyrannië was afgehouden. Dese is door gauwigheyt van een spits-vindigen Artz, *Philotimus* genaemt, ghesont ghemaect. Want desen *Philotimus* heeft bevolen, dat men hem een swaren looden hoet op 't hooft sou setten; het welcke nagekomen zijnde, heeft den Siecken ghe-
klaeght

klaeght, dat hem het hoofd wee dé: waer op de omftaende Vriende hem antwoorden: foo hebt ghy dan een hoofd: en op dien voet is hy van syn valsche inbeeldingh ontfleggen.

Een ander beelde sigh selven in, dat hy seiven mossen in syn hoofd hadde, dese wierdt genesen, wanneer een Artz hem veynsde, die selfdige door den neus te willen uyt trecken, een mos, die in de mouw van syn kleedt verschôol, aen den Siecken vertoogende; de valsche Inbeeldingh alsoo door een tegenstrijdige verdreven zijnde.

Onder andere Verhalen is dese ghedenckwaardigh, van eenē die sigh selven liet duncken, dat synen neus tot de groote van eenen Elephants snuyt waer uyt gewassen, soo dat die in alle voorvallen hem in den wegh stont, ende en konde noch door Vrienden, noch door Artzen van dit syn belachelick gevoelen afgetrocken werden. Ten laetsten heeft eenen, wat beter op diergelijcke gelegentheden gescherpt, den Versinnigen verlost op desen voet. Hy gingh na de kamer van den Melancholijcken, doch bleef voor de deur, die open was, als verbaest staen; dese dit bebespeurende, ondervraeghde wat hem schortte. Heer, seyde hy, ick en kan niet inkomen, alsoo uwen neus, door syne groote, sulcx my belet. Siet hier, sey daer op den Versinnigen, den Man die my helpen moet, de andere zijn mijn Vrienden, en wouden geerne mijn gebreck verbergen. Wel Heer, sey den Artz, ick sal u helpen, soo't u belieft my

my fulcx toe te laten, en de pijn wilt uytstaen; het welcke hy op stondt belooft heeft, en began selfs hoop te krijgen, dat hy van synen neus mocht vry raken. Doe quam den Artz in, gaende langhs den muyr, als of hy vreesde syné neus te mogen quetsen, en heeft hem de ooghen doen verblinden, op dat hy quansuys van 't werck niet mocht komen afte-schricken: het welcke gedaen zijnde, nam hy hem met een nijp-tangh by den neuse, ende liet veel stücken levers, met het bloet van een beeste in een kuype vallen, tot dien eynde, terwijl syne oogé geblindthoeckt waren, inde kamer gebracht; waer na hy die stücken met het bloet aen hem vertoogde. Dit heeft hy twee drie reysen gedaen, tot dat syné neus wederom tot syn eerste groote gekomen was.

Vele melancholijcke menschen laten haer selven voorstaen, datse doot zijn, en willen om hoogh noch om laegh eenige spijsen nutten, doordien, gelijk sy seggen, de dooden niet en eten. Verscheyde zijn door dit middel aen 't eten gekomen: eenige Mannen als dooden toegemaect zijnde, gaen sitten aen de tafel, aenvangen en eten de voorgesette spijsen, en noodigen de uytfinnige, datse mede willen aensitten: dewelcke dan haer afvragende of oock de dooden eten, antwoorden sy, datse maer alleen peuselen, en op haer fatsoen eten. Waer door dese Melancholijcke aengelockt zijnde, gaen sitten, en peuselen tot haer den buyck voor staet.

Een ander niet min genuchelick Verhael be-

beschrijft ons *Andr. Laurentius* van eenē, die by sich selven besloten hadde, liever te ster-ven, dan oyt syn water te maken, uyt vreesē dat de geheele stad, indien hy pisse, door dē vloedt mocht omkomen. En schoon de Medelijck-meesters hem seyden, dat noch syne, noch veler duysenden pisse genoegh was, om het minste huysken in de stad te verdrenckē, even-wel en konden sy hem dese sorte, en belachelijcke Inbeeldingh niet uyt het hoofd praten: dewelcke ten lesten gewaer worden- de syne half-sterckheyt, en 't groot gevaer syn's levens, daer hy in stack, hebbense door een braef verdichtsel hem tot het water-losen aengeport. Sy maken hem wijs, dat syn's nabuys huys in brant staet, laten de kloeken trecken, gebieden de knechten en alle de in- huysige hem aen te seggen, dat de geheele stad byna in vuyr en vlam stont, selfs de Overigheyt der stad koomt tot hem, hem herte- lijcken biddende, dat hy doch de stad door het eenighste middel, 'tgeen in syne macht en wil stondt, namentlick door 't losen van syn water, voor haer geheelen onderganck bevrijden wilde. Door welck verdichtsel de- sen mensch bewogen zijnde, op dat door syn nalatigheyt de stad niet en quame te verbran- den, syn water geloost heeft, en is alsoo van syne valsche Inbeeldingh, en het gevaer synes levens verlost.

Indien dan de Inbeeldingh, door sich sel- ven, haer eygē lichaem niet en kan aendoen, veel minder false door sich selyen, dat is, door

Of de In-
beeldingh
in uytter-

het

licke dingē
werckt.

het werck des Inbeeldings, uysterlicke dingen aendoen en veranderen: gelijk sommige gevoelen, dat de Inbeeldingh, niet alderhande, maer die, die stercker en edelder is, en van 't lichaem meer is afgetrocken, oock ver-afgescheydene dinghen kan veranderen, de Ver-afwesende siekten opstuyren, ja haer van 't peert afwerpen. Want de Ziele en werckt in geen uysterlicke dingen, dan door middel van haer lichaem: en insonderheydt het werck des Inbeeldings, gelijk voor desen geseyt is, is inblijvendt.

Even-wel en wil ick niet beneenen, dat by gheval alhier de Inbeeldingh yets vermagh. Want het is kennelick, hoe de lichamen van elkanderen afgescheyden, niet-te-min elkanderen aendoen. Dat de Vrouwen, hare natuyrlieke siekten hebbende, de spiegels bevlecken en bederven, is buyten twist-spraeck. 't Geen van de tooverije *Fascinatio* gheseyt wert, en is niet alles te vergeefs. Men seydt oock den *Catablepam* door syn venijnighen ooggen-strael den mensch om hals te brengen. Het welck alles voort-spruyt uyt de geesten, dampen, en verborge uytvloeyinghen, door middel van de welcke, als boven is geseyt, de medelijdheden en aenroeringen der dingen geschieden. Dese geesten kunnen van de Inbeeldingh eenighsins gestuyrt, en geleyt werdē. Want alsoo de Inbeeldingh de vochtigheden en geesten op een seker fatsoen, gelijk geseyt is, en na sekere deelen stuyrt: soo werden oock in haet, nijdt, en gramschap de
quaet-

quaetaerdige vochtigheden, die in't lichaem schuylen, beroert, en mede na de oogen gestuyrt en beweeght, en daerom komen die verborge uytvloeyfels overvloediger door de oogen uyt-te-walmen: dewelcke wanneer se met een quaetaerdige hoedanigheyt zijn aengedaen, de uysterlicke dingen, die sy bereycken, bewegen en quetsen. En alsoo de oogen oock andersins van geesten overvloeeyen: soo en is't geen wonder, dat de stondighe Vrouwen meer door de oogen, dan door andere deelen, een lichaem beschadigē. Alhoe-wel *Erastus* dat selfdige beneent, en niet toe en staet, dat door de geestē of van de oogen, of van andere deelen voort-vloeyende, de spiegels besmet werden; maer soo sulcx voorvalt, dat het van de dampē uyt dē mont, neus-gaten, en andere deelē voortkomende, verricht werdt; en gevoelt, dat de vrouwen selfs de alderschoonste spiegels niet en sullen besmetten, soose slechts haer wachten, dat se door den mont of neus-gatē die selfdige niet en komen aen te blasen.

Disputat.
contra
Paracels.
Part. 1.

Even-wel nochtans wert in dese saeck vereycht een sekere wijte, en 't is geheel onredelick, dat yemant door de Inbeeldingh op sulcken voet, door 't tuffen-stel van soo veel mijlen, yets van een ander sou kunnen aengedaen werden. Het is oock ten vollen nietigh yets de Inbeeldingh toe te schrijven, 't geen hare kracht te boven gaet, en waer in sy geen-sins te pass' en kooft; als 't geen sy seggen, dat yemant door de Inbeeldingh van syn peert ge-

geworpen, en 't koren-gewas van den eenen op den anderen acker verplaeft wert.

Wat de Inbeeldingh des Moeders op hare Vrucht vermagh.

Voor 't laetsten staet ons te sien, wat dat des Moeders Inbeeldingh in hare vrucht vermagh. Alhoewelder eenige zijn, dewelcke loochenen, dat de Inbeeldingh des Moeders aen hare vrucht yets kan doē: even-wel nochtans soo leeren ons soo veel, en soo-gedenckwaerdige aenmerckingen, dat door het werck des Inbeeldinghs de Vrucht verandert wert, als dat het alleen eenen onervaren of hartneckigē mensche past, aen die saeck te twijfelen.

Hippocrates heeft sulcx geleeraert, (in *lib. de superfoet.*) als oock *Galenus*, (de *Theriaca ad Pison.*) met *Avicenna* (*Fen. 2. lib. 1. doct. 12. cap. 14.*) En ontelbare verhalen zijnder van die saeck, waer van wy maer weynige sullen voorstellen. De daet des *Patriarchs Jacobs* Gen. cap. 30. is genoeghsaem bekend. *Heliodorus* schrijft, dat *Persina* Coninginne van Moren-lant, haren man *Hydaspe*, van gelijken een Moor, een blancke Dochter *Caricleam* gebaert heeft, uyt oorfaeck dat sy een schildery, waer in *Persesus* en *Andromeda* met blancke aengesichten waren afgebeeld, hadd ingesien. *Hippocrates* heeft door d'ontledingh deses oorfaecks een seker voornaemde Vrouwe uyt nadencken van overspel verloft; dewelcke wit zijnde, uyt een witten Man een kint, swart als een Moor, om dieswill had ontfangen, om dat sy, op haer bedde leggende, de gedaente eenes Moor-mans, voor hare

Lib. 1. Histor. Æthiopic.

oogen hangende, geduyriglick en wel scherp begluyrt hadde. *Damasceus* getuyght, dat hy een Dochter gesien heeft, ruygh ghelijck een Beer, dewelcke dese mismaecktheyt was aengeboren, om dat haer Moeder, ten tijden van d'ontvanghing, het beeldt Johannis des Doopers, met een kemels-haren rock bekleedt, tegens over de bedt-stede hangende, wat te scherp beooght hadt.

Galenus getuyght, dat in de Boecken der Ouden van eenen vermaent wert, die in een groote mismaecktheyt synes lichaems overvloedige schatten besat, dese wanneer hy sonderlinge begeerte had om een schoon kindt voort-te-telen, heeft hy doen schilderen een kleyn kindeken, van een aengename gedaente, op dat syn huys-vrouw dat selfdige soude aensien, en haer als een voor-beelt voor-stellen, wanneer hy met haer te doen souw hebben. Waer door 't alsoo is uytgevallen, dat het kindt niet den mismaeckten Vader, maer het schoon geschildert beeldeken is ghelijck geweest.

De Theria-
ca ad Pi-
son. c. 11.

Alsoo leeft men, gelijk *Bauhinus* getuygt, dat sommige met horens zijn gheboren, om dat de Moeders, onder 't byslapen, het afbeefsel van *Aethon* beooght hadden.

Levinus Lemnius verhaelt, dat wanneer een Vrouwe buytē het echte bedde, 't gebruyck haer's lichaems aen eenen anderen over gaf, vreesende of harē Man opsen onverfiens aankomende, het werck storen mochte, en de negen maenden verloopen zijnde, een kindt

Lib. 1. de
Occult.
Nat. Mirac.
cap. 4.

gebaert heeft, niet dé overspeelder, uyt wien sy 't ontfangen hadde, maer den afwesenden man in allen deelen ghelijck. Hier op slaet het aerdigh spot-rijmtje van *Thomas Morus*, het welcke ick om syn geestigheys wil, tot vermaeck des Lesers, vertaelt hier toe vough:

*Die vier, Sabine, die u Vrouw
 Voor desen, als u eygen bouw,
 Op uwen kerf-stock heeft gebaert,
 Doordien ghy noch u eygen aert,
 Noch eygen vvesen in haer siet,
 En keurje voor uw' eygen niet.
 Maer 't Iongh dat laetst, door anders kracht,
 De Moeder heeft aen 't licht gebracht,
 Doordien 't u vvonder vvel gelyckt,
 Dat houdt ghy voor u eygen ijckt,
 Dat kent ghy voor u echte kindt,
 En vvert van u veel meer bemint,
 Dan d'ander vier te saem; ja komt
 Soo veer, dat ghy haer Bastaerts nomt.
 Maer vveet, dat dit van Wjfen vverdt
 Eenstemmelick gebracht te berdt;
 Als dat het voorgebeelde beeldt,
 't Geen sterck in 's Moeders sinnen speeldt,
 Tervvyl s' haer minne-lusten boett,
 Gedruckt vvert in 't gezielde bloedt,
 Door onuytsprekelicke kracht;
 't Geen in ons eerste levens gracht
 Ontfangen, en te saem vereent,
 Vormt spieren, vvliesen, en gebeent,
 Na 't voor-beeldt, dat des Moeders sin
 Het zaet, in 't storten, storten in.*

Hier-

Hierom doordien ghy van uw haert
 Veel mylen afgescheyden vvaert,
 Ter vuyl de vier zyn voort-gebracht;
 En dat u Vrouw doe vveynigh dacht
 Om van u oogh te zyn verspier,
 Gelijcken dese vier u niet.
 Maer dit alleen, uyt all de vijf,
 Draeght 't eygen vvesen van u lijf:
 Om dat de Moeder, t'vuyl s' ontfanght,
 Sels in de vreught de vreesse pranght,
 En heeft 't gedacht op u alleen,
 Wt vreesse dat ghy mocht haer t'vveen
 Ontijdigh sien, en storen haer,
 Eer 't speeltjen noch voleyndight vvaer.

Balduinus Ronseus schrijft, dat een sekere Lib. de primordijs. Hominis. cap. 10.
 Vrouwe, woonachtigh ter Gouwe, siende
 eenen grootē hoop Kalkoenen, is verschrickt
 geweest, alsoo datse daer na een kint gebaert
 heeft, hebbende het aengesicht met vele
 vleessige uyt-wasschels, van verscheyde co-
 leuren, opsen Kalkoens misinaeckt.

Bauhinus schrijft te *Basil* een Dochterken
 gesien te hebben, het welcke maer seer wey-
 nigh dagen in 't leven bleef, alsoo het op den
 rugh een vleessigh uyt-was had, den hals van
 eenē Kalkoensen haen gelijkende, het wel-
 ke deurboort, en bloet uyt-latende was, out-
 staen uyt een schrick, die de Moeder uyt een
 sprongh een's Kalkoenschen haen op haren
 rugh, schierlick was overkomen. Ick selver
 ken een Vrouwe, dewelcke wanneer se onder
 eenē moer-beyen boom stont, en vele moer-
 beyen

beyen haer op het lichaem vielen, eē Dochter ghebaert heeft, dewelcke in die deelen haers lichaems, daer de moer-beyen op de Moeder gevallen waren, wratten, de moer-beyen gelijkende, gehad heeft. Een ander is my bekend, dewelcke wanneer se met grooten lust most uyt een silvere schale, in welkers midden het af-beelsel van een's menschē herte gegraveert stondt, dronck, en een van achteren haer met den neus inden wijn doopte, terstont verstoort zijnde, met haer hant dē wijn van haer neus aen het achter quartier gevaeght heeft, uyt vreesse of haer kindt een rooden neus mocht hebben. Het kindt geboren zijnde, heeft men op den eenen bil het selfde af-beelsel een's menschen-herte gesien, even-eens als het in de schale stont gesneden.

Parvus verhaelt van eē kint, het welcke met een kick-vorschen wesen ter werelt quam, om dat de moeder, aen eē koortse sieck gaende, door't aenraden eener vrouwe, eenen levendigen kick-vorsch op den pols gebonden had. *Sebastianus Munsterus* schrijft ontrent *Maience* te synen tijde gebeurt te zijn, dat wanneer twee vrouwē over strate met elkan-der spraken, een derde onversiens van achteren gekomen is, die harer beyder hoofden te samen heeft gedouwt, en dat daer na een van die twee, dewelcke bevrucht was, ghebaert heeft twee dochters, met de voorhoofden tot den neus toe aen een gehecht, dewelcke alsoo te samen gevought thien volle jaren geleest hebben. *Gemma* vertelt; wanneer een

man

Lib. 3. Cos-
mogra-
phiae.

man op syn vrouwe , die swanger was , verstoort zijnde een degen trock , om haer het hoofd te klooven , is 't geschiet , dat schoon de Vrou door de vlucht het ongeval ontkomen was , even-wel het kindt op die plaets van 't beckeneel , daer den degen op gemunt scheen , een groote openingh gehad heeft .

Gedenck-waerdigh is 't verhael van eē mismaeckte vrucht by *Georg. Horstium* beschreven . Een's Schaep-herders huys-vrouw in 't Dorp *Othmarshaim* onder 't gesegh van *Wirtenbergh* , is by geval in de derde maent haers drachts eenen koren-meulé voor-by gegaen , een bondelken gras op het hoofd dragende ; als op die selfde stont den Molenaer synen leuyen Ezel , met stocken aftouwende , uyt den molen joegh . Den Ezel ter deuren uyt loopende , heeft den buyck van de voorbygaende swangere Vrouw seer swaerlick aengetroffen , also dat sy door dē aenstoot schierlick verschrickende , haer rechter-hant voor hare oogen hielt , en alsoo ter nauwer noot allencken tot haer selven quam . Maer uyt de stercke Inbeeldingh is 't geschiet , dat niet alleen den rechten arm van 't Kindt aen de plaets der oogen (de oogen en neus te samen verloren zijnde) was aengewaffen ; maer dat het hoofd selfs een nieuw beckeneel , of dicke huyt , met rouwe ezels-hairen beset , was aengeklampt . Vangelijcken is oock in dat aenstooten , de navel-vaten afgebroken zijnde , uyt het tendere lichaem des Vruchts de lever , met het meeste deel der darmen , on-

Lib. 1. part.
2. Observ.
34.

der 't buyck-vlies befloten, buyten den navel uyt-geftort, &c.

Onder anderen is oock dit aenmerckens waerdigh, 't geen in 't jaer 1610. op den 17. van Hoymaent te Praegh is voorgevallen. Aldaer is een kint geboren gheweest, voorts aen de andere deelē wel gefont; maer welckers darmen, lever, maegh en milte, met een velleken omvat zijnde, buyten den buyck hingen. De oorfaeck van dese bedorve gheftaltenis, is geweest een Inbeeldingh, die de Moeder drie of vier maenden voor het baren had bevangen, wanneerſe de darmen en 't ingewant van een geflachtet kalf uyt dē opgesneden buyck had sien hangen. Diergelijck byna is, 't gheen *Philippus Hechstetterus* verhaelt: De Huys-vrouw van een ſeker Vleeshouwer, dewelcke beſonder de ghesuyverde darmē met de aenhangende ingewanten verkocht, heeft gebaert een geheel volmaect, maer doot kint, wien de darmen met het net, door den navel, uyt den buyck hingen, omwonden en bedeckt met die vliefen, waer in de navel-vaten gewonden zijn. De moeder den gheelen tijt des drachts ſieckelick zijnde, heeft voor haer geſetten tijdt ghebaert. Welcke faute deſer gheftaltenis van gelijcken haren oorſpronck uyt de Inbeeldingh gehadt heeft. Want de moeder had dat, 't geen uyt der offen buyck gefneden werdt, het net namentlick, maegh en ingewanten, doorgaens voor de oogen. Welcke geſtage voorbeeldingh het ſelfdige heeft ingedrukt, in't geen
in

Obf. dec.
6. caſ. 5.

in de lijf-moeder was besloten. 't Is twee jaer geledē, seyt *Baubinus*, dat by ons eē Rechtsgeleerde is ghestorve, wiens rechter-hant na de gedaente een's hafen-poots gesplift was: alsoo behalven den duym, het overige van de hant in twee deelen verdeelt was: want wanneer de moeder, swanger zijnde, eē gast-mael bereyde, onvoorsiens gewaerschout wierdt, dat eē hont de pooten van den haes, die doen gebraden wierdt, had wech gedragen, heeft sy verbaest zijnde, haer rechter-hant gewreven. Het knechtken geborē zijnde, heeft hy gehad een hant in 't lang aen eē gevormt, en geensins gesplift: maer door hulp des Hantmeesters is den duym, alsoo hy syne kootkens had, van de andere vingeren afgescheyden, het overige van de hant, alsooder maer kootkens voor twee vingeren overigh waren, is in twee deelen gesplift. Mijn buyr vrou over weynigh jaren swangher zijnde, siende een Vleesch-houwer eē verckens-hoofst met een bijle door-klooven, heeft een Soon gebaert, wien 't geheele opper-deel des raecks, met het opper-kakebeen en bovenste lip op 't selfde fatsoen geklooft waren. Dat de kinderen somtijts met gekloofde lippen, die wy hase-onden noemen, ter werelt komen, is alleman bekent. En veel meer andere werden door de banck ghesien, dewelcke roode of andere vlekken in 't aensicht dragen, hier uyt ontstaen, om dat de swangere Moeders 't zy brant, bloet, of yets anders onvoordachts schierlick voor de oogē is verhoogt geweest.

Lib. I. de
Herma-
phrodit.
cap. 12.

Hoe de In-
beeldingh
het Kindt
verandert.

Maer hoe de Inbeeldingh tot verandering des Vruchts werckt, is soo duyfter, dat alle de geleerfte Mannen alhier in 't bybrengen der oorfaken blijven fteken. Dat ftaet vaft; dat de Inbeeldingh door figh felven, onmiddellaer, en door een enckele werckingh des Inbeeldings de vrucht niet en verandert; doordienfe, gelijk boven is ghefeyt, een bekende en inblijvende kracht is, en de vormende kracht de naefte oorfaeck van de groote, fatoen, getal, plaetfingh en coleur is.

Het kint wert oock door een Inbeeldigh affetfel niet verandert; alfo dat door figh felven geë vvesentlicke hoedanigheyt kā voortelen; en anders geen vermogen heeft, dan de Inbeeldende kracht te bewegen, en aen die fyn voorworp te vertoogen. En indien het Inbeeldigh affetfel die kracht hadde, foofouden veel meer veranderingen in de kinderkens voorvallen: en infonderheyt fouden de melancholijcke vrouwen, en die op eenighe dingen infonderheydt hare gedachten fcherpen, hare kinderen veranderen; het welcke nochtans niet en gefchiet.

't Schijnt meer met de waerheyt overeen te ftemmen, dat het kint van de Inbeeldingh verandert wert, of middelbaerlick, van de bewegingen des gemoets, door 't beroeren der vochtigheden en geeften; of de vormende kracht leydende.

De veran-
deringen
des Vruchts

De veranderingen en hinderniffen, die het kint toevallen, zijn tweederley, gemeene en bepaelde. Gemeene, gelijk als misgeboort, dloot,

doot, eenige inwendige siekten en swackig-^{zijn twee-}heden, uytermate groote oft kleynte eeniger^{derley.} deelen, gebreck of overschot in 't getal. De bepaelde veranderinghen en teecken en zijn, dewelcke met een uyterlicke saeck een bepaelde gelijckenis hebben, als, by verthoogh, met bloet, kerffen, moer-beyen, of eenige andere vruchten, of gedierten.

Wat de eerste veranderingen aengaet, die selfdige konnen van de Inbeeldingh aenkomen, door middel van de bewegingen des gemoets, en beroeringh der vochtigheden en geesten. Maer de bepaelde teecken en mercken, dewelcke met eenige uyterlicke bepaelde dingen, de Inbeeldingh voorgehouden, overeen komen, en kan de Inbeeldingh door de bewegingen des gemoets, en beroeringh der vochtigheden en geesten niet indrucken. Want alsoo de bewegingen des gemoets de vochtigheden en geesten beroeren; de vochtigheden beroert zijnde konnen of door geweld, of doorte grooten veelheyt na de lijf-moeder en 't kindt beweegt, of van die selfdige afgelockt werdé: op wat fatsoen het tendere lichaem van de Vrucht gheweldiglick werdt aengedaen. En alsoo kan een mis-geboort veroorsaect werden, de uyt-drijvende kracht des lijf-moeders door de beroeringh geprickelt zijnde; en 't Kint in verscheyde siekten vallen, en ten laetsten sterven. Om die selfdige oorfaeck gebeurt het oock, als dat de geesten en 't bloet, dewelcke het werck-tuygh en stoffe zijn, die de

Hoe de bewegingen des gemoets het kint aendoen.

vormende kracht in 't vormen van het kindt ghebruyckt, geroert en ontfelt zijnde, de vormende kracht in haer werck ontroert werdt, en of door den overvloet der vochtigheden overstolpt belet werdt, of ontbloot van vochtigheden en geesten, die eenen anderen loop nemen, de deelen niet bequaem en vormt, en die selfdige of grooter of kleyneder maect dan het betaemt, of aen die selfdige geë behoorlick fatsoen of getal en geeft, of in andere manieren, door de fault van 't bloet en geesten, in haer werck verdwaelt.

Dan de soodanighe en zijn geen bepaelde mislagen, ende en hebben met eenige uytelijke dingen geene bescheydene gelijckenis; alsoofse maer alleen uyt eë gevallen vloeying der vochtigheden in dit of dat deel, door de bewegingen des gemoets beroert, ontfiaen, en op een sekere besondere manier, volgens de affetsels in de Inbeeldingh ontfangen, niet en werden bepaelt. Daerom moeten soodanige mislagen en veranderingen inde Vrucht veel eer de bewegingen des gemoets, dan de Inbeeldingh toegeschreven werden; en de Inbeeldingh en doet waerachtelijck en werkelijck daer toe niet, noch oock op een ander wijse, dan datse de begeerte alleenlick verweckt.

Bepaelde
teeckenen.

Maer vvanneer die teekenen bysondere teekenen zijn, en bepaelt werden volghens de affetsels in de Inbeeldingh ontfangen, by vertoogh, wanneer uyt eë bloed-gesicht een bloedige vleckte het kint wert ingedruckt, of

of als door d' Inbeeldingh van een Moerbey , een moerbeyf-gewijfe wratte aen de Vrucht groeyt . foodanige teecken en veranderingen werden met groot recht de Inbeeldingh toegepast ; en de bewegingen des gemoets en konnen die selfdighe door haer selven niet baren . Want of een swangere Vrouwe van den Vyandt , van een ratte , of van een hont verschrickt : soo geschiet even-wel die selfde ontroeringh der vochtigheden , namentlick van den omvangh des lichaems , na de innerlicke deelen toe ; ende daerom soude het kint al op eẽ manier geteeckent werdẽ ; het welke nochtans niet en geschiet ; maer de Vrou die van een rat verschrickt , druckt haer kindt het merck van een ratt in ; en die van wat anders , yets anders . Het kan oock geschieden , dat het een en 't selfde teecken in 't kint uyt verscheyde bewegingen des gemoets sal ontstaen , en een Vrouwe kan een Kint , een aep ten deelen gelijk , baren , soo wel die gene , die eenen aep lief had , en met hem gespeelt heeft , als die van den selfdigen is verschrickt geweest . Het welck te kennen geeft , datter yets anders in die bescheydene en bepaelde teeckenẽ toekomt ; de Inbeeldingh namentlick , die de vormende kracht bestuyrt . Want de vormende kracht alleen vormt aldernaest 't geheele lichaem van de vrucht , 't zy dan of sulcx wel , of qualick toegaet . Maer de Inbeeldingh verleyt somtijds de vormende kracht , en stuyrtse om sulcx yets te vormen , 't geen de natuyr van't zaet niet en past , maer
om

om het dat gene gelijk te maken, het welke was ingebeelt. En alsoo wertse met groot recht de oorsaeck deser teeckenē en mercken geseht; alsoose tot de bepalingh van dien werckt.

Hoe de Inbeeldingh het Kindt teekenen indruckt.

Maer hoe dat de Inbeeldingh, de vormen- de kracht bepalende en bestuyrende, een oorsaeck van foodanighe veranderingen des Vruchts is, valt seer swaer om uyt te drucken, en andere gevoelen van dese sake anders. Dit schijnt het vaylighste, soo wy seggen, dat de vormende kracht van de Inbeeldingh ghestuyrt wert, door de affetsels, voorbeeldelick en voorworpelick, gelijk sy spreken; voorworpente namentlick het begrepen affetsel, volgens het welke, gelijk als na een voorbeelt en regel, het werck des vorminghs de vormende kracht voltreckt. Doch indien yemant sikh verwonderde, dat de vormende kracht, dewelcke tot de voedende kracht belanght, dat voorbeelt en affetsel kan beken- nen; die bedencke voor-eerst, dat de krach- ten in dē mensch niet van verscheyde Zielen, maer uyt eene Ziel voortvloeyen, en dat het krachten van een en de selfdige Ziele zijn, en datse om dies wil eenige gemeenschap met elkander hebben, al-hoe-wel ons de manier waer door sulcx geschiet, niet genoeghsaem bekennt is. Laet hem daerbeneffens dencken, dat het even verwond'rens waerdigh is, dat dat werck, waer in, gelijk *Galenus* spreeckt, de aldergrootste konst en wijsheydt sikh ver- tooght, en het welke sonder de alderwijste
en

en aldersterckste Werck-meestresse niet en kã
 voltoyt werden, van die selfdige kracht vol-
 wrocht wert; en wete, dat de Ziele niet door
 haer eygen kracht, maer haer van den alder-
 wijsten Schepper ingeflort, dese dingen uyt-
 voert, en dat dien grooten en goeden God,
 gelijk *Scaliger* spreeckt, dese onse dingẽ tot Exerc. 6.
 ons gebruyck vergunt heeft. En of al schoon sect. 5.
 de bekennde kracht van de vormende ver-
 scheidens is: even-wel nochtans moet oock
 dese eẽ wetenschap en kennis op haer fatsoen
 werden toegeschreven, gelijk by *Scaligerum*
 op die selfde plaets te sien is. Alsoo onder-
 scheidens de spranten, door haer kennis en
 wetenschap, het voedsel in de aerde, trec-
 kende 't geen met haer overeen komt, het
 oneygene verlatende. Alsoo onderkennen
 en trecken de deelen onses lichaems hare
 voedende vochtigheden, het uytshot ver-
 worpende. Siet *Scaligerum* in syn 307. Oeffe-
 ningh, aen de 29. Snẽ.

Hoe doch het afftsel van de Inbeeldingh
 in het breyn ontfangen, de vormende kracht
 in de Lijf-moeder werdt voor-gedragen, is
 van gelijcken seer swaer om kennen. Som-
 mighe meenen dat sulcx door middel van de
 bewegingen des gemoedts gheschiet. Het
 welke ghelijck ick het niet enckelick en be-
 neen; alsoo het seker gaet, als dat die voor-
 worpels, dewelcke de bewegingen des ge-
 moets invoeren, een groote kracht hebben
 om het kindt te teecken: soo twijffel ick
 oock, of het enckelijck noodigh is, en door-
 gaens

gaens vereyscht werdt, dat het affetsel, door middel van de vochtigheden en geesten, van de herffens na de lijf-moeder werde gevoert. Want alsoo eene Ziel in't geheele lichaem is, over-al met alle hare krachten toegheruft, schoon sy die alle in allen niet en uyt't, maer elcke kracht in't bysonder door een eygen werck-tuygh voltoyt: soo kan't geschieden, als dat in een deel een seker kracht verweckt en aen't werck gebracht zijnde, die selfdige oock een andere in een ander deel verwecke, en aen't werck brenghe, ja haer in't werck stuyre en bepale: alsoo overall de een en selfdige Ziel is. Daeromme schoon in't zaet, tot opbouwingh van een nieu dier, de Ziel op syn fatsoen is afgescheyden, om te syner tijt een evenbeelt te baren: soo is't even-wel geen wonder, alsoo het kindt als noch aen de Moeder vast, en haer leven mede-deeligh is, als dat die dingen, dewelcke de Ziele-krachten in de Moeder bewegen, oock de krachten in het zaet kunnen opwecken, en het kint meer, dan de Moeder selfs aendoen. Want het lichaem des Moeders is nu volmaeckt, ende en heeft niets noodigh dan gevoedt te werdē: Maer alsoo de Ziele in't vormen van 's kints lichaem als noch besigh is, soo kan het licht geschieden, als dat yets van buyten sikh daer mé vermene, en om sulcx of sulcx te doen, stuyre of afleyde.

Dat sikh de saeck alsoo toedraeght, en dat de bewegingen des gemoets niet altijs noodigh zijn, maer dat een vaste opmerckingh
al-

alleen, en een Inbeeldingh met eenighe verwonderingh verselt; genoegh is om het kint te teekenen, leeren ons verscheyde dingen. De Coninginne van Moren-landt, ghelijck boven geseyt is, heeft door 't insien alleen en 't bedencken van witte Andromedaes schilderije een witten soon gebaert. Alsoo hebben de schapen van Jacob hare lammeren geteekent, door't aensien en voorbeelden van de tacken, met verscheyde coleuren onderscheyden. En soo yemant waent, dat hier een wonder-daet verricht is; dien sal de ervarentheyt leeren, dat oock andere beestē hare ontvang Vruchten, door't aensien en Inbeelden van voorgehouwe coleuren, veranderen.

De veranderingen in de Vrucht geschiedē ten tijdē van d'ontvangingh, (op wat fatsoen van sommige geloofst werdt, dat niet alleen de Moeders, maer oock de Vaders het kindt kunnen teekenen) en onder 't dragen; maer onder 't dragen dickwilder, op dien tijdt namentlick, wanneer de vormende kracht in't werck is, en na d'ontvangingh in 't vormen van de leden des lichaems besigh is. Alle teekenen even-wel en werden t'allen tijden niet ingedrukt. In 't eyndt van de dracht kunnen de coleuren verandert werden, eenighe vleesige uyt-wasschels en gefwellekens aengroeyen, de groote des deels, ja oock somwijlen het fatsoen verandert werdē: maer een geheele vormingh, ghelijck als een voet een peerden-voet, of een hoofd eē Verckens of honden hoofd gelijk, of een geweldighe ver-

Op wat tijt de Inbeeldingh het kint teekenen indrukt.

veranderingh van fatsoen, of van getal, en kan in de laetste maenden niet geschieden: doordien het nu al t'samē gevormt is. Want waer de Natuyr de Vrucht eens gevormt heeft, kan sy die niet anders beeldē, verdeylen, of 't getal veranderen. Waer uyt blijktt, dat vele dingen maer praetjens zijn, die van sommige verhaelt werden. Onder dewelcke dit ghestelt dient, 't geen sommige schrijven, dat de Kieckens van verscheyde koleuren sullē zijn, soo onder 't broeyen, de eyerē met verscheyde coleuren beschildert, of voor de ooghen van de broedt-hinne lakens van verscheyde coleuren gehangen werden. Want na dat het ey is voort-gebracht, en kan geene Inbeeldingh van de hinne het kiecken teekenen, en de hinne en geeft aen't kiecken niet, na dat het ey geleyt is, dan datse door de warmte alleen de vormende kracht opweckt.

Hoedanige
teekenen
de Inbeel-
dingh het
kindt kan
indrucken.

De Inbeeldingh kan van gelijcken alderhande veranderingē het kindt niet indrucken, maer die alleē, waer toe de stoffe des lichaems gestelt is, en om welcke te voltrecken de vormende kracht bequaem is, en die inde ordere der Natuyre is. Want alhoewel veelderhande affetsels de vormende kracht van de Inbeeldingh kunnen voor-geworpen werdē: soo kanse even-wel allers bestuyringh in het vormen niet volgē, ende en kan niet vormen, dan waer toe sy bequame stoffe heeft, of tot welckers vormingh sy bequaem is. Alsoo en kanse geen rechte veren, scobben, ware horens, volkome groene, gele, of blauwe coleuren

leuren voortbrengen . Want sy en heeft geen natuurlieke wetenschap, noch bequame stoffe om foodanige dingen te vormen . En schoon sy in 't grof foodanige dingen , die de Inbeeldingh voorworpt, somtijts beschetft : evenwel en kanse die selfdige noyt ten vollen voltrecken , of nabootsen . Dat doch die teekenen het kint meer , dan de lijf-moeder des moeders werden ingedrukt , is dit de oorfaeck , om dat de vormende kracht aen't kint , en niet aen de lijf-moeder besigh is .

Wt alle het welcke nu blijktt , wat van die dingē , die *Paracelsus* en syne navolgers van de Inbeelding leerarē , te gevoelē staet . Namentlick als dat de Inbeeldingh in haer eygen lichaem wel yets vermach ; maer eē vreemt niet en kan aendoen . Want of al schoon de Inbeelding des Moeders op de Vrucht yets vermagh : soo is die evenwel aē de Moeder seer vast gehecht , en is ghelijck een deel van de Moeder , waer aense door de navel-vaten en Lijf-moeder is gebonden . Het is een heel ander gelegentheyt met die dingen , die buyten het lichaem ghestelt zijn . En daerom zijnsē al t'samen op een dool-wegh , die wanen dat de Inbeelding oock vreemde , en af-gescheyde lichamen kan aendoen , gelijk *Avicennas* , *Alchindus* , *Pomponatius* , *Paracelsus* , *Crollins* , en die dese volgen . Dewelcke alhoewelse al t'samen oorfaekē hier van trachten by te brengen , soo verschillen sy nochtans in't optellen der selfdiger . *Avicennas* meent , dat de Ziele des mensché een gelijkheyt met de Engelen

Paracelsi
gevoelen
van de In-
beeldingh
wert onder-
socht.

heeft, en gelijk die dese aerdsche dingē aendoen, dat vā gelijkē de Ziel, door kracht van de Inbeelding, alsoo kan verheven werdē, als datse oock in verafgescheyde dingen, sonder middel of werck-tuygh, kan wercken; datse siekten kan in-voeren en genesen, diese wil, een mensch in een put werpē, en wonder-daden baren. *Alchindus* waent, dat de dingē, in de Inbeeldingh begrepen, inder daet inde Inbeelding bestaē, en door al-om-uyt-schietende stralē voort-geset konnē werdē. *Paracelsus* volgt die selfdige, en hoopt beuselen op beuselen, gelijk soo uyt andere syne schriften, als uyt het boeck van dē oorspronck der onzichtbare siecktē te sien is; doch in't geven vā oorsaken noch spits-vindiger noch geluckiger.

Maer dit most van haer allen bewesen werden, dat de schijnfelen anders wercken, dan door 't voorhouden, en dat de Inbeeldingh een ander ampt past, dan de beeltenissen en affetsels der dingen van de sinnen ontfangen, te oordeelen, ende het verstant voor-te-dragen, en by gevolg, namentlick door't voorworpen der affetselen, yets goets of quaets verhoogende, de begeerte tot achtervolgingh of af-keer te verweckē: het welcke soose niet en doen, versoecken sy buyten billicheyt dat men soodanige onredelicke besluyten sal geloof geven. Want wien sullense wijs maken, dat het beelt, affetsel en verschijnsel yets meer vermagh, dan beteecken en voordragen de saeck, wiens affetsel het is? en dat een inblijvende werckingh in den mensch, buyten den
mensch

menfch yets fal kunnen veranderen? Seker gelijk het gehoor en 'tgezicht een ander niet aendoet: van gelijcken oock de Inbeeldingh niet. En 't geen fy van de Inbeeldingh der fwangere Vrouwen, en van de teecken en vlekken, die door haer het kint werden ingedruckt, bybrengen, bewijft niet meer, dan dat de ziele van de Inbeeldingh, 't zy dan op wat fatfoen het zy, beweeght zijnde, in haer eygen lichaem een oorfaeck van befondere beroeringen is: maer datfe in een vreemt lichaem fou kunnen wercken, bewijfen fy niet.

Daerom en zijn de droomen van *Paracelsus* gheen wederleggingh waerdigh, als hy voor vast ftelt en fchrijft, dat onfe Inbeeldinghen haer tot den hemel toe verheffen kunnen, en dien felfdigen befmetten; dat door onfe Inbeeldingh de starren des hemels gedwongen kunnen werden; dat eenen aen een fieckte kranck leggende, en maer alleen niet doot zijnde, heeft het leven en krachten van eenen stercken jongelingh door de Inbeeldingh tot hem getrocken; en dat eenē *Archafus* de geleertheyt en voorsichtighéyt van andere door de Inbeeldingh tot hem gelockt heeft.

Van gelijkē oock 't gevoelen van *Crollius*, In præfat. admon. dewelcke fchrijft, dat eē stercke Inbeeldingh en haer eyghen, en een's anders lichaem kan veranderen; dat vele door de Inbeeldingh hebben te weegh ghebracht, datfe schierlick tempelē Gods gewordē zijn; dat de Inbeeldingh eē Zeyl-steen is, treckende al wat haer luft boven de duysent mijlen veer; en datfe

wonder-daden baert.

Op dat ick met eē woort uyt-segge, 't begin en 't eyndt, de springh-ader der vry-konstige werckingē, en de herr, waer aen de geheele vrije-konst vā *Crollius*, die niet weynige nieuwe Schrijvers navolgen, en bedecktelicken voort-planten, en niet dan aen die gene alleen, die tot dese geheymenissen waerdigh gekeurt werden, onder de handt overgeven, is hangende, is dat valsche gevoelen van de krachten des Inbeeldingsh.

De vrije-
konst der
Ouden.

En voorwaer die vrije-konst is vry out (doch om dieswill niet te beter) en de *Platonisten*, die neerstige Duyvel-vierders waren, niet onbekent, van de *Aegyptianen* en andere Volckerē, tot het afgoden-dienstigh waen-geloof gheueyght, voort-gesproten. Wt de *Platonisten* heeftse *Avicennas* gefogē, dewelcke gevoelt, dat de Inbeeldingh die krachten, die hy stelt, van eenen Engel, dien den mensch door de Inbeeldingh met hem vereenight, en gelijk als vrundt-lievend en onderdanigh gemaeckt heeft, ontvanght. De gront-vestingh deser Vrije-konst heeft *Marsilius Ficinus* voor-gestelt (maer of hysē goet-gekeurt, of alleen verhaelt heeft, 't geen hy in syn voor-rede schijnt te willē aenwijfen, onderfoeck ick nu niet) waer in hy leert, dat door een sekere aenvougingh onses geests met den geest des werelts, door de Physische konst en ghenegentheyt ghedaen, de hemelsche goederen ons Ziell en lichaem werden toegeschoten. Welcke Leere *Marsiliy Ficini* soude connē gē-
leden

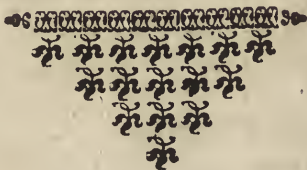
Lib. 3. de
vita caelit.
compar.

leden werden, indienſe binnen het uyt-ſteck der Natuyre bepaelt was, en op de invloeyingen der ſtarren ſloeg. Het is waerachrigh, 't geen hy in't genoemde boeck aen't 15. cap. ſchrijft: Indien ghy toeflaet, dat God de dingen, die onder de Mane zijn, wonderbare krachten heeft ingeplant, ſoo vergunt dan de hemelſche noch wonderbaerder. Maer als hy in't 14. cap. ſchrijft; dat wy niet alleen door dat middel eenige weldaden des wereltlicken lichaems en der ſtarren, maer oock der duyvelen bejaghen konnen; ende niet en miſprijs't geen *Hiarcho* den overſten der Indifcher Wijsen van *Apollonio Thyanao* geſeyt heeft; dat hy de wetenſchap van waerſeggen bekomen heeft, om dat hy ſoo veel hemel-locht in ſyne Ziel droegh; ſchijnt hy tot die waen-geloovigheyt der *Egyptianen* en *Platoniften* te vervallé, dewelcke in het boeck van *Arbatel* vā de Vrije-konſt der Ouden is voorgeſtelt. Die ſelfde ſtelt ſeven regeerders, volgens de ſeven *Planeten*, met hare heir-legers, dewelcke van eē Vry-konſtenaer geroepen zijnde, aenkomen, zijn hem onderworpen, en volvoeren ſyne gheboden, en leeren dat, van 't geen ſy ondervraeght werden. En alſoo die Geesté verſcheyde bedieningen en krachten hebben, ſtaet het yder vry, ſoodanigé Geest of Engel, alſt hem gelieft, 'tzy een Genefenden, Wijs-gerigen, of Mathe-matiſchen geest, of een Engel van börgerlicke voorſichtigheyt, of van natuerlicke, of boven-natuerlicke wijsheyt te verſoecken;

en foo hy slechts in ernst, met een groote bewegingh des gemoets, geloof, en stantvastigheyt, en sonder eenige twijffelingh eyscht, sal hy, seydt hy, sulcx van den Vader, aller Geesten God, verkrijgen. Maer dit zijn niet dan Nacht-uylen, tot de vogel-vanghst der menschen Zielen, van den duyvel uyt-geset. Die Inbeeldingh van *Arbatel*, *Paracelsus*, *Trithemius*, *Agrippa*, *Crollius*, en dier gener, die dese navolgē, behoort tot die *melancholijē*, die in 't gemeen en wel te recht geseyt wert, des duyvels badt te zijn. Hieromme moeten haer de Jongelingen van dit gevaerlick instel wel wachten, en haer niet laten wijs maken (het geen ick weet aen sommige geschiet te zijn) dat door ick-weet-niet-wat-voor middelen soodanige geesten tot haren dienst ghe-ropen kunnen werden. Want alsoo hem de duyvel in eenen Engel des lichts kan hervormen, en om ons gaet, als een briesschenden leeuw, soeckende wien hy sal verslinden: ey lieve, wat deure openen die gene den duyvel, die de geesten, tot haren dienst, buyten het ghebodt Godes aenroepen? 't Is wel waer, 't geen sy bybrengen, dat God syne gaven den eyschenden sal met-deelen: doch indien soodanige dingen werden geeyscht, die God te geven belooft heeft. Maer laet' ons aanwijzen, waer God ons in de H. Schrift heeft toegeseyt, dat hy den mensch Geesten of Engelen sal toestuyren, dewelcke de *Philosophy*, de *Genees-konst*, en al 't geen sy willen, souden leeraren. Hoe is haer oock 't getal dier
Gee-

Geesten, hare ordere en krachten bekend geworden? Laetse maer eenen aenwijfen en voor den dagh brenghen, die door die stercke Inbeeldingh, geloof en gebedt, eenen sulcken geest verkregen heeft; maer laetse soo een wijfen, die geen beruchten Toovenær gheweest is. Daeromme, op dat wy dit besluytē, is die vereeningh en versellingh der menschen Zielen met de Engelen en Geesten, dewelcke door de Inbeeldingh geschiet, en dat aenroepen der Geesten om de menschen dienst te doen, een afgodischen vondt der Toovenaren.

U Y T.

Bladt-vvijser.

A El dooz den stoel-ganck geloost.	45.
Nentroeren hoe 't beschadicht.	22.
Hoe 't betoobert.	23.
Agrippa hoor de teeken-beeldkens.	210.
Amasis onmachtigh.	53.
Amber magh in betooverde gebuyckt werden.	33.
Mrs Atracia.	40.
Augerii Ferrerii geboelen van de characters en teekenen.	293.
Abicenna dwaelt/ wert wederlept.	86.
Badingen.	186.
Banden.	52. 93.
Beelden tot betooveringh der menschen.	71.
Belesingen.	34.
Bepaelde teekenen.	330.
Beroockingen.	185.
Besemen dooz d'ooen geloost.	104.
Besetenen hoor een siecke gekeurt.	120.
Bestweringen.	36. 187.
Betooverde zijn met den dupbel beseten na 't geboelen Diari .	67.
Wert geloochent.	75.
Betwelingen des gemoets hoef het kint acendoen.	329.
Blyem ontwetende herwoekt.	203.
Bzakingen van hzeinde dingen.	43. 44. 45. 46. 47. 48. 49.
50. 61. 98. 103.	
Bzack-middelen.	177.
Burghgraefs Marsche Wapen-rustingh.	275.
Cabala.	271.
Cabalistische Wjze-kouft.	274.
Carfani geboelen van de tooberp.	13.
Middelen hoor de betooverde kinderen.	31.
Characters hebben geene kracht.	217.
Hoefe wercken.	209.
Wercken dooz 't Verbondt.	224.
Codronchii algemeene tegen-giften.	183.
Coleri Wapen-salbe.	239.
Colijck te genesen.	206.
Corael wederstaet tooberp.	31.
Magh inde betooverde gebuyckt werden.	33.
Crollii Wapen-salbe.	233.
Godloofheyt.	284.
Delrio hzeekt de toober-teekenen op hoop van genesingh.	153.

Bladt-wijfer.

Drömen der Heren van haer vooz betooberinghe ghelouden.	65.74.
Duffus betoobert.	63.
Dupbel bedrieght den mensch.	226. 288.
Belacht de Doctozen.	121.
Geneest niet gedwongen zijnde.	147.
Kent de Denijnen.	69.
Verweckt siekten door natuerlicke oorzaken.	86.
Waerom hy de Toobereffen tot hulp neemt.	110.
Slaet de Toobereffen.	84. 119.
Toont sich Godbzuchtigh.	115.
Verinagh sonder de toelatinge Gods niet.	118.
Magh geen hulp afgevoert werden.	282. 297.
Wert door natuerlicke middelen niet verjaeght.	130.
Wert van geen Her gedwongen.	140. 147.
Geneest niemant volkomen.	299.
Onwetende geropen.	203.
Dupbels A. B. C.	201. 224. 291.
Dulle-liefde.	88.
Eutelidas betoobert syn selven.	5.
Hoe ?	7.
Wert geloochent.	25.
Fasciatio wat het zy.	1.
Waer 't van spruyt.	1. 16.
Onygentlick genomen.	15.
Is dyn stinnigh.	14.
Wert toegestaen.	2.
Wert belwesen.	6.
Wert geloochent.	12. 24.
Redenen vooz dese toobery wederlept.	25.
Waer uyt gesproten.	24.
Fides incantatoria.	274.
Gabelchoberi Wapen-salve.	238.
Geest des Werelts.	242.
Genoes-middelen tegens de toobery.	171.
Hoese wercken.	173.
Zijn meest waengeloobigh.	33.
Genesuygh van de toobery fasciatis.	30.
Der Toober-siekten is drierley.	133.
Door Dupbels-konsten.	134.
Geschil van de Schoot-en Steeck-brye.	195.
Van de Wapen-salf.	231.
Gesicht der outw wijben schadelick.	5.

Geficht beschadicht.	3.
Wert bewezen.	7.8.
Hoe het hindert.	20.
Hindert niemant.	20.
Betoobert dooz den dupbel.	17.
Solemnis van de kracht der teeken-beeldkens.	215. 218.
God bidden ist rechte middel om toover-stecken te verhoeden.	132.
Helyt dooz de dupbel niet.	89.
Goddelicko genesingh.	187.
Grave onmachtigh dooz toobery.	53.
G. ychelaers zijn al geen Toobenaers.	97.
Guychelerpen des dupbels in 't verwecken der siekten.	56.
Haer dooz toobery.	56. 91.
Heylige woorzen.	293.
Hebben geen kracht.	136.
Heliodosus van de toobery dooz 't gesicht.	11.
Hondensteert uytgehaeckt.	43.
Houwelicx-bant ontstelt dooz de dupbel.	92.
Illyrii betooberen dooz 't gesicht.	3.
Inbeeldingh.	303.
Wat 'e vermagh.	9. 27. 304.
Der Toobereffen na 't geboelen Dieri.	64.
Hoese de bochtigheden en geesten veroert.	305.
Hoese 't lichaem verandert.	306.
Hoese den buyck weeck maect.	306.
Werckt dooz haer selven niet.	307.
Hoese siecken baert.	308.
En geneest.	310.
Hoese Pest verweckt.	308.
Doet sterben/ en hoe.	309.
Off in upterlicke dingen werckt.	317.
Werckt by gebal in upterlicke lichamen.	318.
Des moeders/ wats op de huycht vermagh.	320.
Doef het kint verandert.	328. 332.
Op wat tijt s' het kint teekent.	335.
Wat teekenen s' het kint kan indrucken.	336.
Instrumenten der Toobereffen/siet Toober-instrumenten.	
Zijn krachteloos.	79.
Wercken sonder ceremonien niet.	80.
Yser-kruyt ontdekt geen Toobery.	123.
Ken-teekenen der Betooberende.	28.
Der betooverde.	29.
De:	

Bladt-wijfer .

Der Coober-sieckten.	120.
Kinder-baren dooz toobery belet.	73.
Kinder-telungh dooz toobery belet.	53.
Kinderen dooz sacht aenraken in de moeder omgebzacht.	18. 51.
Kint berweckt outweder.	203.
Dooz toobery verbrant.	95.
Koepen dooz toobery geboot.	80.
Koozts dooz d' Inbeeldingh genesen.	313.
Koost ober 't heele liff.	179.
Koost begrip van de genesingh der Coober-sieckten.	189.
Lamia.	39.
Lamp des lebens.	275.
Liefde en haet dooz toobery.	55.
Hoe de duybel die berweckt.	88.
Lof-spraeck betoobert.	5.
Loock verbrijft de toobery.	32.
Magati manier van wonden genesen.	248.
Magi.	37.
Magia.	267.
Magia naturalis.	38.
Maillotius spreekt met den duybel.	115.
Manlickheyt ontroofst en wedergegeven.	54.
Marsche wapen-rustingh.	275.
Matigende genees-middelen.	181.
Melancholy des duybels Badt.	171.
Melancholycke zijn alleen geen Hexen.	73.
Van haer Inbeeldingh verlost.	314.
Welck dooz toobery opgedrooght.	73.
Wessen upt de maegh gesneen.	43.
Middelen der Coobereffen / siet Instrumenten en Coober-instrumenten.	
Zijn belachelick.	66.
Middelen van den duybel berordent mogen niet gebzuycht werden.	143.
De toobery berhoedende.	130.
Schoot-byz makende.	196.
Minne-dichten.	90.
Minute-branckjes.	89.
Misdachten upt toobery.	55.
Mumie.	231.
Nacht-meren.	39.
Nageboozte.	256.
Namen der Hexen.	34.
	Ma

Bladt-wijfer .

Natuerlicke booz toober-siecken gekeurt.	84.
Natuerlicke genees-middelen der toober-siecken.	196.
Zijn tweeddeley.	177.
Ajdigheyt betoobert.	10. 11.
Hindert den Beijder alleen.	27.
Onderschept der toober-siecken.	
Onmacht in 't byslapen booz toobery.	52. 93.
Hoe te kennen.	123.
Ontbindingh van de schoot-byzheyt.	226.
Ontooberingh.	61.
Ontstekingh der oogen besmettelick.	9. 26.
Oogen konnen niet onqueetsbaer zyn.	196.
Paracelsi godloosheyt.	138.
Geneesingh der toober-siecken.	137.
Wapen-salbe.	231.
Natuerlick geloof.	284.
Wijze-konst.	267.
Gront-vest van die.	268.
Ses soozten van die.	269.
Krachten van die.	178. 286.
Is godloos.	280.
Van de dupbel-besweringh onderscheyden.	281.
Gevoelen van d'Inbeeldingh ondersocht.	337.
Paracelsus vanght vliegen.	212.
Passavische konst.	199.
Phoos lichtbaerdigheyt.	122.
Pharmacum.	35.
Philtre.	89.
Pine upt toobery.	60.
Pisse uptgebraeckt.	46.
Opgestopt booz toobery.	59.
Plutarchus van de toobery booz 'tgesicht.	4. 10.
Dozte Wapen-salf.	232.
Proef-middel of den gequetsten sal opkomen.	236.
Remigius dwinght een Hex tot hulp.	145.
Ringh booz 't Colijck.	206.
Sage.	39.
Salbe upt haselare Maxen-tacken.	183.
Schoot-byz-makende middelen.	196.
Zijn ongeoozlooft.	200.
Schoot-byzheyt waer upt s ontstaet.	225.
Komt van den dupbel.	200.
Sennerti gevoelen van de toobery Fascinatio.	14.

Bladt-wijfer.

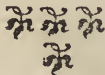
Sieckten/siet Coober-sieckten.	
Dooz venninge uptbloeyingen veroorzacckt.	16.
Wt toobery outstaen/staen vele toe.	41.
Wierus loochentse.	62.
Wt de natuer ontstaen/de toobery opgedicht.	68.
Van den duybel dooz natuerlike oorzaken verweckt.	94.
Sonder natuerlike oorzaken.	85.
Of sulck kan zijn.	86.
Wert bewesen met de Schrift.	88.
Zijn veelderhande.	88.
Dooz d'inbeeldingh veroorzacckt zijn verscheyde.	309.
Dooz d'inbeeldingh genesen.	313.
Laep-makende krupden in 't gebuyck der Hexen.	65.
Spys die aengenaem is berdyjst sieckten.	311.
Onaengenaem/berweckt kooztsen.	312.
Starren hebben verhooge imbloeyingen.	219.
Stem hoe krachtigh.	11.
Hoese beschadight.	22.
Vetoobert.	5.
Niet.	21.27.
Stondige byzulwen.	8.
Swarte-konst.	40.
Cant-pijn dooz de Wapen-salf te genesen.	238.
Teecken-beeldkens / siet Coober-instrumenten / en Middelen der Coobereffen.	
Hoe sy wercken.	209.221.
Tegen-giften.	183.
Coobereffen gebuycken Denissen/ doch seldom.	70.79.
Nemen hoor haer den mensch te beschadigen.	70.
Beschadigen selber niet.	76.
Doen pets tot de toobery.	72.
Zijn schuldigh om 't verbont.	105.
Moeten gedoot werden.	167.
Van Wiero ontschuldighyt.	64.
Wert wederlept.	73.
Magh men niet bidden datse niet beschadigen.	131.
Of genesen.	141.
Noch oock daer toe dwingen.	145.
Eeren den duybel.	147.
Ofse genesen mogen dooz geozlosde middelen.	149.
Kommen haer Oberheyt niet beschadigen.	119.
Slapen by den duybel.	127.
Coobery dooz 't gesicht.	3.
	Dooz

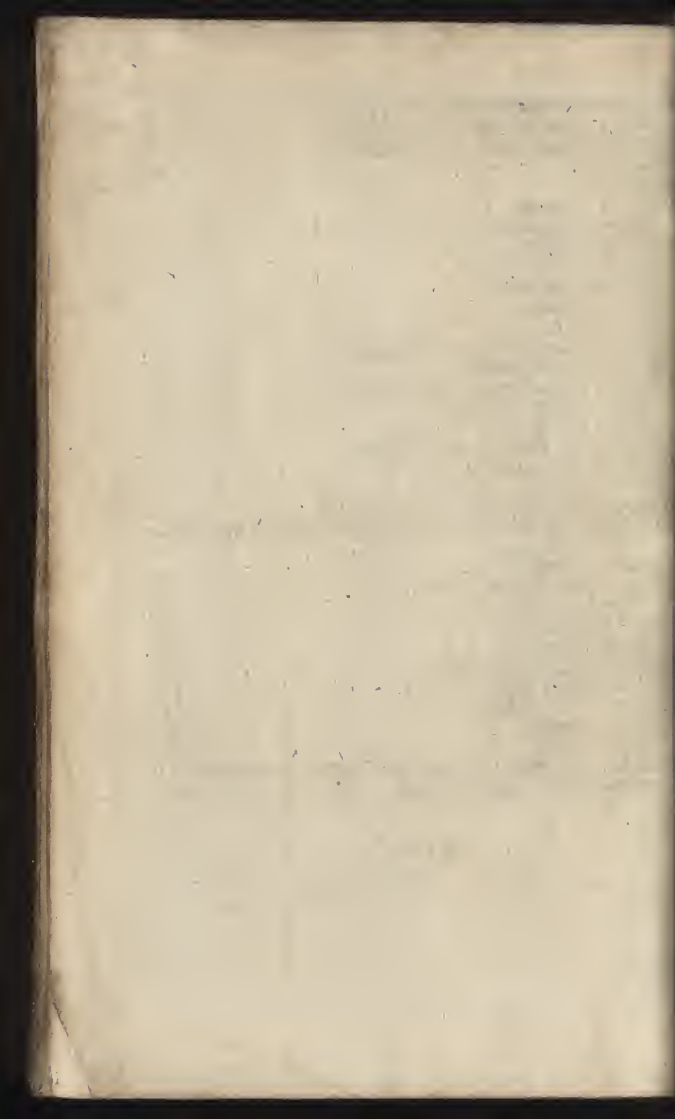
Bladt-wijfer .

Door 't aentroeren.	6.
Door de stem.	5.
Door 't gezicht / stem en aentroeren wert geloochent.	12.
Tooverpen der Hexen zijn al geen droomen.	74.
Toover-middelen hoe te kennen.	300.
Wt natuerlicke.	307.
Toover-instrumenten beschadigen niet.	79.
Ofmanse magh vernietigen op hoop van genesingh.	151.
Wert bewerert ja.	153.
Bewesen neen.	152. 160.
Toover-poepcrkens.	81.
Hinderen na de doot der Hexen niet.	82.
Toover-salben.	82.
Toover-sieckten werden toegestaen.	47.
Waer upt die ontsaen.	84. 94.
Door natuerlicke gekeurt.	84.
Werergeren in tegenwoordigheyt der Hexen.	122.
Zijn ongenesjaer.	128.
Ofse door natuerlicke middelen verdrzeven werden.	169.
Wert gehouden ja.	170.
Bewesen neen	174.
Toover-teeckenen / siet Toover-middelen / Toover-instrumenten / Middelen der Tooveressen.	
Triball betooveren door 't gezicht.	3.
Verhont der Hexen met den dupbel / loochent Wierus	105.
Wert wederlept.	107.
Is geen droom of Inbeeldingh.	108.
Wat de Hexen daer toe brenghyt.	109.
Is tweederley / uytgedrukt en bedeckt.	111. 201.
Is bedriechelick.	114.
Wert met de teeckenen niet verbzoken.	163.
Onwetende getroffen.	113. 290.
Onder natuerlicke dingen bedeckt.	262.
Dergiffers.	37.
Verhalen van betooveringen.	42.
Van Inbeeldingen der melancholijcke.	309. 113.
Der bebruchte vrouwen.	320.
Verbloektingen.	113.
Wunders van de Passabische konst.	198.
Doorzhoedingh der Toover-sieckten.	129.
Doorzeggingh der Toover-sieckten.	128.
Brenghde verdrijft sieckten.	311. 313.
Wijze-konst / siet Paracelsi Wijze-konst.	
Der Guden.	340.
Wrou-	

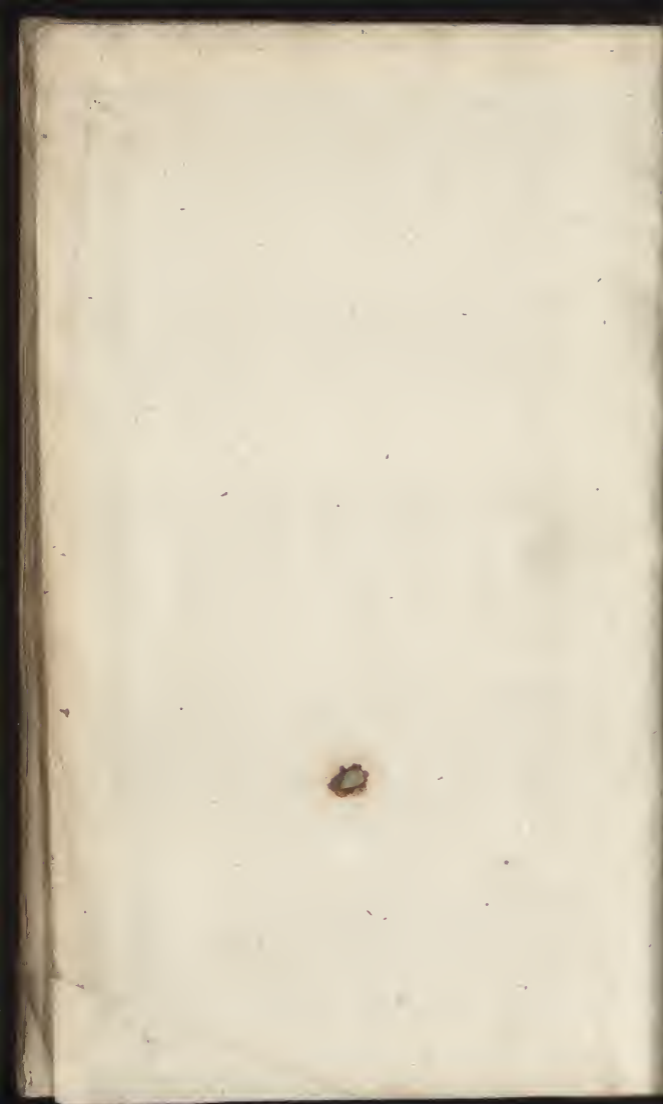
Bladt-wijfer .

Boutwen beblecken spiegels dooz 't gesicht.	8.
Waarom meest tot de Cooberp genegen.	117.
Brechts veranderingen zijn tweederley.	328.
Daen wolf.	77.
Wapen-salf.	231.
Is veelderhande.	261.
Alleen upt berckens-bet.	239.
Hoe te gebuycken.	235, 240.
Werckt dooz drie dingen.	234.
Treden hooz haer.	241.
Tegens haer.	243.
Geneest niet.	245.
Natuurs werck de Wapen-salf opgedicht.	247.
Ofse van heren werckt.	249.
Werckt dooz lichamelicke uptbloepsels niet.	252.
Noch dooz geestige affsetsels.	253.
Krijght haer kracht van den hemel niet.	258.
Heelt dooz 't Werkont met den duybel.	261.
Water-makende middelen.	178.
Deermaecksters.	39.
Berckingh van berren op tweederley wyse.	250.
Dierus sept die wonder uptgebraeckte dingen in 't lichaem niet gewest te zijn.	99.
Wert wederlept.	100.
Loochent de Coober-siecken.	62.
't Werkont.	105.
Onschuldicht de Hexen.	64, 106.
Wert wederlept.	73.
Dijn-rupte versaecht Cooberp.	32.
Donder-barent geloof.	283.
Doorden hebben krachten.	11.
Hebben geene.	135.
Hoese wercken.	296.
Doymen upt versweringen gekropē, schierlick verdwenen.	126.
Zenuw-treckingen dooz Cooberp.	44, 45, 60, 124.

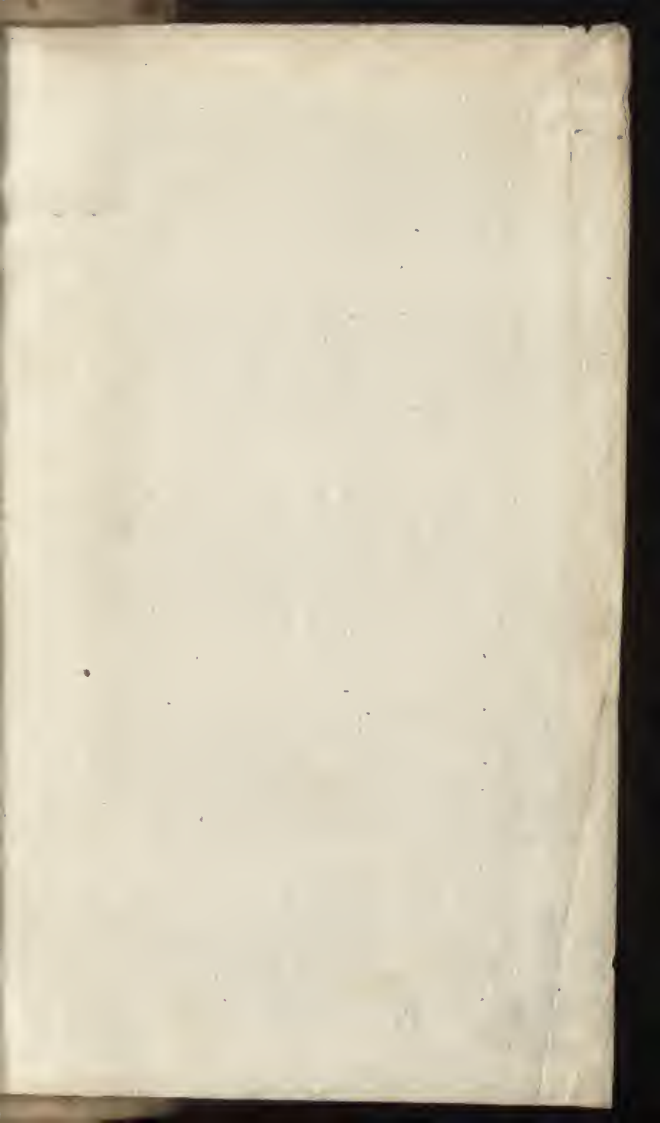

2612-723

